Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университа

Торайғыров университетінің ХАБАРШЫСЫ

Экономикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК

Торайгыров университета

Экономическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3552

№ 1 (2025)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

Экономическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ93VPY00029686

выдано
Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области экономики, управления,
финансов, бухгалтерского учета и аудита

Подписной индекс – 76133

https://doi.org/10.48081/HXBZ3185

Бас редакторы – главный редактор
Давиденко Л. М.
доктор PhD

Заместитель главного редактора Гребнев Л.. С., *д.э.н., профессор*
Ответственный секретарь Шеримова Н. М., *магистр*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Шмарловская Г. А., *д.э.н., профессор (Беларусь);*
Кунязов Е. К., *доктор PhD, доцент;*
Алмаз Толымбек, *доктор PhD, профессор (США);*
Мукина Г. С., *доктор PhD,ассоц. профессор, доцент;*
Алтайбаева Ж. К., *к.э.н.*
Мусина А. Ж., *к.э.н., ассоц. профессор, доцент;*
Титков А. А., *к.э.н., доцент;*
Омарова А. Р. *технический редактор.*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

Адельбаева А. К., Телагусова Э. О., Азбергенова Р. Б., Курмантаева А. Ж.
Продовольственная безопасность и развитие сельского хозяйства Казахстана: анализ и оценка факторов.....6
Азимхан А., Казбеков Т. Б., Рысмаханова Г. Ж. Шілманова А. М., Муталиева А. А.
Қазақстанның қоғамдық тамақтану нарығы: маркетингтік сын-қатерлер мен шешімдер 19
Алмабекова Ж. С., Джаксыбекова Г. Н.
Финансовые технологии в казахстане: обзор рынка и текущее состояние.....31
Asainov A. Zh., Rakhimova S. A., Zholdasbayeva T. K., Igilmanova S. I., Seksenova A. T.
Food security of the country in Conditions of unstable external environment 46
Алтайбаева Ж. К., Бауэр М. Ш., Е. А. Богданова, Айгужинова Д. З., Тыштыкова З. С.
Использование камерального контроля для предотвращения нарушений по государственным закупкам 58
Arynova Z. A., Kaidarova S. E., Shelomentseva V. P., Zolotareva S. V., Bekniyazova D. S.
Human capital development: interaction between the education system and the labor market.....72
Байжанова Л. А., Ладаненко Е. И. , Валиева С. Н., Абаева А. Ж., Череева Б. Т.
Инвестиционная привлекательность регионов Казахстана 85
Бейсекова П. Д., Аманкелді Н. А., Парманова Р. С., Баймолдаева М. Т., Елубаева А. С.
Инструменты финансового оздоровления предприятий агропромышленного сектора экономики.....99
Dandayeva B., Yermankulova R., Tazhibayeva R., Kaltayeva S., Mutaliyeva A.
Influence of personal values and professional obligations in management of healthcare organizations 113
Ескендир Н. Н., Хусаинова Ж. С.
Спецификация работающих бедных в Казахстане и анализ их доходов 128

Есымханова З. Қ., Бирмагамбетов Т. Б., Алибекова А. Б., Садыкова Р. Б.
Цифрландыру контекстіндегі қазақстанның электрондық коммерциясына салық салу жүйесіндегі жаңа трендтер 140
Zhaishylyk N. P., Isakhova P. B. Sadykova R. B., Isakhova A. S., Jaxybekova G. N.
Productivity and sustainability in agriculture: a study of soes vs. Private farms 154
Жумаксанова Қ. М., Рахимбаев А. Б., Айыпова Т. А., Альжанова А. З., Абаева Г. И.
Қазақстандағы neet-жастарын зерттеу: бейнесі мен жағдайы 169
Заманбекова А. Б., Давлеткалиева К. Б., Молдабекова Г. Б. Мелекова А. Т., Тапалова А. А.
Қазақстан республикасында кәсіпкерлікті қолдау және дамыту.....182
Кабдуллина Г. К., Курманов Н. А., Кабдолла А., Букатов Е. Б., Косе Ж.
Региональные аспекты продовольственной безопасности в Казахстане: анализ доступности и социально-экономических факторов 194
Кайсанова Н. Б., Конурбаева Ж. Т.
Кәсіпорынды басқарудағы цифрлық жетілу деңгейін бағалау әдістері 207
Какижанова Т. И., Сағынбай Ә. Ғ., Амирова А. У.
Қазақстан Республикасында кедейлікті азайтуға кәсіпкерліктің әсері 221
Калыбекова Д. Б., Шеримова Н. М.
ҚР экономикасын тұрақты дамуытудағы цифрландырудың рөлі 233
Kelesbayev D., Kuralbayev A., Zhetibayev Zh., Alibekova Zh., Keneshbayev B.
Measurement and comparative analysis of the quality of the secondary education service.....251
Kozhabatchina G. M., Zhartay Zh. M., Kadyrova A. S., Kuatbekov Zh. A.
Factors influencing the development of social entrepreneurship in RK 265
Kussaiynov T. A., Tokenova S. M., Mussina G. S.
Simulation modeling: analyzing the impact of government support on agricultural production efficiency 279
Normuradov Kh. M.
Quantitative assessment of borrower behavior: introducing activity scoring 291
Omarova B. A.
Issues of implementation of the strategy of industrial and innovative development of Kazakhstan 300
Сумарева Е. Е., Бордияну И. В., Мубараков Е. Е.
Анализ факторов, влияющих на прожиточный минимум на примере восточно-казахстанской области.....314

Саябаев К. М., Тиреуов К. М., Рыспекова М. О. Сыздыкбаева Н. Б. Хаитбаева Ф. К.
Научные подходы к трактовке сущности и содержания экономического потенциала сельских территорий в контексте развития сферы туризма 327
Тағай А. А., Жуман Ж., Хамзаева А. В., Сыздыкова К. Ш.
Анализ и оценка деятельности бизнес-моделей «Online-финансовых услуг» 343
Тасбалтаұлы Д.
Теміржол көлігінің инфрақұрылымын басқару: негізгі принциптері және олардың аймақтардың тұрақты дамуына әсері 360
Трофимова Ю. В. , Непшина В. Н.
Анализ конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана в условиях трансформации финансового сектора.....374
Тулаганов А. Б., Есберген Р. Ә., Байғабұлова К. К., Бейсенова М. У., Мархаева Б. А.
Цифрландыру жағдайындағы Қазақстанда электронды сауданың даму перспективалары 387
Унербаева Р. У., Алибекова Г. Ж., Амиргалиева А. Х., Смаилова Б. К.
Улучшения качества жизни населения в условиях модернизации экономики Казахстана.....401

Авторлар туралы ақпарат
Сведения об авторах
Information about the authors.....414

Авторларға арналған ережелер
Правила для авторов
Rules for authors 449

Жарияланым этикасы
Публикационная этика
Publication ethics.....462

МРНТИ 06.52.42

https://doi.org/10.48081/FBRD5088

А. К. Адельбаева[1], Э. О. Телагусова[2], Р. Б. Азбергенова[3], А. Ж. Курмантаева[4].

[1,2,3,4]Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6162-8545

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1042-5603

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3721-7361

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7059-0219

*e-mail: eltel7@mail.ru

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ФАКТОРОВ

Продовольственная безопасность государства относится к основной из главной целей экономической деятельности страны. Важность данной проблемы позволяет высказать, что изменяющиеся климатические условия, рост населения, использование химических удобрений сильно влияет на обеспечение продуктами питания государствами

В развитых странах производство продуктов питания, на основе продукции сельского хозяйства играет большую роль в формировании ВВП, при этом следует понимать, что уровень продовольственной безопасности в этих странах на должном уровне. Вместе с тем, финансовая поддержка сельского хозяйства в странах сильно влияет на деятельность аграрной политики.

Используя данные по ВВП на душу населения численность населения, валовой добавленной стоимости сельского хозяйства была проведена оценка продовольственной безопасности домохозяйств в Казахстане. На основе статистического метода с помощью динамических рядов исследована взаимосвязь показателей.

Для получения наиболее реального прогноза развития сельского хозяйства был применен корреляционно-регрессионный анализ, на основе которого сформировано уравнение, основанное на переменных: ВВП на душу населения численность населения, валовой добавленной стоимости сельского хозяйства. В заключении предоставлены основные выводы и предложения, которые будут способствовать развитию сельского хозяйства.

Ключевые слова: продовольственная безопасность страны, продукты питания, ВВП на душу населения, агропромышленный комплекс, экономика Казахстана.

Введение

Проблема продовольственной безопасности в современных условиях в различных странах является очень важной. Важность данной проблемы позволяет высказать, что изменяющиеся климатические условия, рост населения, использование химических удобрений сильно влияет на обеспечение продуктами питания государствами.

Актуальность темы данного исследования предопределяется тем, что обеспечение продуктами питания на государственном уровне, является важнейшей задачей в деятельности экономики Казахстана.

Целью исследования является оценка уровня продовольственной безопасности в Республике Казахстан. В соответствии с целью рассматриваются следующие задачи:

– изучение статей международных исследователей по вопросам продовольственной безопасности в различных странах мира;

– оценка показателей агропромышленного комплекса Казахстана в сравнение с доходами населения;

– определение показателей, влияющих на сельское хозяйство и моделирование уравнения по прогнозу развития сельского хозяйства;

– расчет уровня продовольственной безопасности и формирование предложений по укреплению уровня продовольственной безопасности страны.

Практическая значимость анализа факторов, влияющих на продовольственную безопасность и развитие сельского хозяйства, заключается в возможности выявления ключевых проблем и разработки эффективных мер для их устранения.

Все расчеты выполняются на основе, имеющихся данных Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и theglobaleconomy.com.

Материалы и методы

В рамках выполнения данной работы были использованы следующие методы исследования: структурно-функциональный, корреляционно-регрессионный метод, экономико-статистический и категориальный

анализ, доказательно-обоснованный подход: метод сравнительного анализа, материалы экспертного мнения, методы анализа иерархий и принятия решений и др.

На основе статистического метода с помощью динамических рядов исследована взаимосвязь ВВП, численности и добавочной стоимости сельского хозяйства в Казахстане.

Для получения наиболее реального прогноза уровня продовольственной безопасности был применен корреляционно-регрессионный анализ, на основе которого сформировано уравнение, основанное на переменных: ВВП, численности населения и производительности в сельском хозяйстве.

В данной работе для определения степени точности описания модели процесса применена модель с высокой точности аппроксимации, которая наиболее точно описывает процесс.

Результаты и обсуждения

Проблема продовольственной безопасности является важней задачей, к которой часто обращаются исследователи.

Сатыбалдин А. А., Темирова Г. Қ., Жунисбекова Т. А. в своей статье оценивают, что «проблемы продовольственной безопасности требуют также глубинных исследований в области сельского хозяйства» [1].

В своей статье Дедкова Е. Г. и другие описывают, что «способность к самообеспеченности продуктами питания является индикатором экономической ситуации в стране» [2].

Ключевыми факторами продовольственной безопасности в мире являются цены на продовольствие, растущий спрос на продовольствие из-за роста населения [3].

Четыре аспекта охватывают процесс продовольственной безопасности (FI): наличие продовольствия, доступ к продовольствию, использование продовольствия и стабильность продовольствия [4].

Хотя, если рассматривать с другой стороны Maria Stella Righettini и Elisa Bordin оценивают, что «опасное положение продовольственной безопасности является актуальной и многоаспектной проблемой, стоящей на стыке права на питание и здоровья в развивающихся и богатых промышленно развитых странах» [5].

Вместе с этим, на микроуровне «ключевыми аспектами концепции продовольственной безопасности домохозяйства являются следующие: физическая доступность продуктов питания, экономический и физический доступ к продуктам питания, а также адекватное использование продуктов питания, которое является функцией способности организма перерабатывать и использовать питательные вещества» [6].

Немаловажным фактором развития агропромышленного комплекса и ее влияния на безопасность играет финансовая поддержка государства.

Анализируя финансовую поддержку сельского хозяйства за 2000-2022 годов по 6 странах, указанных на рис.1, можно сказать, что в Турции, Украине, Казахстане, Израиле, Южной Африке общая поддержка находится на почти на одном уровне, а в России этот тренд имеет лаговое отношение. При этом, в России финансовая поддержка в 2008 году составляла 21,3 млрд. долл. США, а Турция в 2010 году – 26,8 млрд. долл. США.

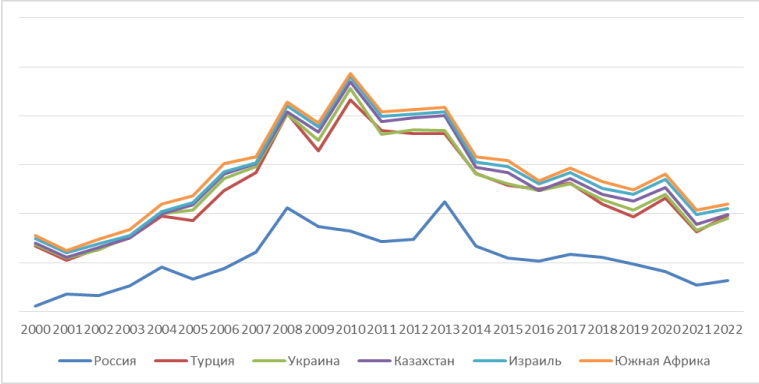

Рисунок 1 – Общая поддержка сельского хозяйства., млн долларов США за 2000–2022 гг.

Примечание – составлено на основе источника [7]

В Украине максимальная сумма поддержи была в 2010 году – 2,2 млрд. долл. США, в Казахстане в 2013 году – 2,9 млрд. долл. США, в Израиле в 2021 году – 1,9 млрд. долл. США, в Южной Африке – 1,6 млрд. долл. США в 2006 году.

По данным theglobaleconomy.com в таблице 1 представлены индексы производства продукции растениеводства и животноводства за 2021 год. В таблице 1 использованы данные по странам, имеющими доход выше среднего на основе классификации Всемирного банка.

Таблица 1–Информация по странам, имеющим доход выше среднего по индексам производства продукции

Страна	Производство продукции животноводства, 2021	Индекс пр-ва продукции растениеводства, 2021	Доступные данные
Индонезия	173.7	110.8	1961 - 2021
Гренада	142.1	84.2	1961 - 2021
Турция	131.9	114.4	1961 - 2021
Казахстан	123.7	108.8	1992 - 2021
Иордания	121.4	91.8	1961 - 2021
Перу	120.2	124.5	1961 - 2021
Азербайджан	118.5	142.5	1992 - 2021
Ливия	118.4	99.7	1961 - 2021

Примечание – составлено на основе источника [8]

Республика Казахстан в этом рейтинге занимает 6 позицию по животноводству и 21 в растениеводстве. Первое место среди указанных стран занимает Индонезия по животноводству и 16 место по растениеводству. Для анализа берется в таблице 2 показатель добавленная стоимость в сельском хозяйстве, отражающий получение стоимости валового выпуска за вычетом стоимости промежуточного потребления, служащая показателем вклада в ВВП и позволяет понять общие доходы отрасли.

Таблица 2 – Показатели по сельскому хозяйству по Казахстану

Год	ВВП на душу населения, долл. США	Добавленная стоимость в сельско-хозяйственном секторе в процентах от ВВП	Потребление домохозяйствами, млрд. долл. США	Численность населения, млн. чел	Добавленная стоимость в сельском хозяйстве, млрд долл. США
2007	8 438	5,66	47,29	15,48	5,93
2008	8 555	5,32	59,26	15,78	7,09
2009	8 488	6,15	54,80	16,09	7,09
2010	8 979	4,51	67,18	16,32	6,68
2011	9 507	4,99	81,27	16,56	9,61
2012	9 824	4,29	93,47	16,79	8,92
2013	10 264	4,50	118,07	17,04	10,66
2014	10 539	4,33	107,35	17,29	9,59
2015	10 510	4,71	99,05	17,54	8,69
2016	10 476	4,56	74,88	17,79	6,25
2017	10 759	4,52	87,72	18,04	7,53
2018	11 053	4,40	93,43	18,28	7,88
2019	11 402	4,47	94,97	18,51	8,11
2020	10 974	5,39	90,68	18,76	9,22
2021	11 298	5,03	101,79	19,00	9,91
2022	11 291	5,25	110,43	19,62	11,83

Примечание – составлено на основе источника [9]

Добавленная стоимость в сельскохозяйственном секторе в процентах от ВВП в 2022 году составила 5,25 %, хотя в 2007 году она составляла 5,66 %. Ранее «в период с 1991 – 2010 годы отмечается устойчивое снижение доли валовой добавленной стоимости сельского, лесного и рыбного хозяйства в ВВП страны с 29,5 % до 4,5 %, что свидетельствовало об отставании темпов роста отрасли от других отраслей экономики».

При этом потребление домохозяйствами в 2022 году достигло 110,43 млрд. долл. США, хотя в 2013 году данный показатель был на уровне 118,07 млрд. долл. США. По остальным показателями имеется рост постоянный численности населения. Однако, при росте 2013 году потребления домохозяйствами произошел стремительный рост добавленной стоимости в сельском хозяйстве до 10,66 млрд. долл. США, который был превышен лишь в 2022 году 11,83 млрд. долл. США. Лишь в 2020 году из-за пандемии в Казахстане ВВП на душу населения снизился, поднявшись лишь в 2021 году, а потом в 2022 году также уменьшился. Учитывая данные таблицы 2 проводим корреляцию между показателями. Так между показателями добавленная стоимость в сельском хозяйстве и потреблением домохозяйствами сильная связь, которая составляет 83,8 % и средняя связь с ВВП на душу населения и численность населения по 56, 0 % и 56,6 %, соответственно. Результаты зависимости между показателями показы в таблице 3.

Таблица 3 – Зависимость между показателями

	ВВП на душу населения, долл. США	Добавленная стоимость в сельско-хозяй-ственном секторе в процентах от ВВП, %	Потреб-ление домо-хозяй-ствами, млрд. долл. США	Числен-ность населения, млн. чел	Добав-ленная стоимость в сельском хозяйстве, млрд. долл. США
	1				
Добавленная стоимость в сельскохозяйствен-ном секторе в процентах от ВВП	-0,48580009	1			
Потребление домохозяйствами, млрд. долл. США	0,81431489	-0,5707562	1		
Численность населения, млн. чел	0,94658583	-0,25229948	0,701337	1	
Добавленная стоимость в сельском хозяйстве, млрд. долл. США	0,56000042	-0,14654754	0,838413	0,565191	1

Степень точности описания моделью процесса R-квадрат равен 0,9253, что говорит о высокой точности аппроксимации (модель хорошо описывает процесс). Значение свободного члена (Y-пересечение) составляет -4,575. Достоверность по уровню значимости критерия Фишера (Значимость F) значительно меньше 0,05, значит модель значима, где значимость F составляет 3,86*10-6, что меньше 0,05. Для получения прогноза добавленной стоимости в сельском хозяйстве используем полученную в результате корреляционно-регрессионного анализа уравнение (1), которое выглядит следующим образом:

$$y=-4,575-0,00174x_1+0,9399x_2+0,1152x_3+0,927x_4, \quad (1)$$

где:

x_1–ВВП на душу населения, долл. США

x_2– добавленная стоимость в сельскохозяйственном секторе в процентах от ВВП

x_3 – потребление домохозяйствами, млрд. долл. США

x_4 – численность населения, млн. чел.

Однозначно используя формулу (1), мы можем осуществить прогноз добавленной стоимости в сельском хозяйстве на основе четырех показателей. Так, в таблице 4 сделан прогноз на 2024-2026 годы добавленной стоимости в сельском хозяйстве.

Таблица 4 – Прогноз добавленной стоимости в сельском хозяйстве

Год	ВВП на душу населения, долл.США	Добавленная стоимость в сельско хозяйственном секторе в процентах от ВВП	Потре бле ние домо хозяйствами, млрд.долл. США	Числен-ность населе ния, млн. чел	Добавленная стоимостьбв сельском хозяйс-тве, млрд долларов США
2024	11 773	5,20	129,63	20,28	13,54
2025	12 022	5,18	140,45	20,62	14,64
2026	12 276	5,16	152,17	20,97	15,85

В тоже время пользуясь словами исследователя Rafael Pérez-Escamilla, что «ключевыми аспектами концепции продовольственной безопасности домохозяйства являются следующие: физическая доступность продуктов питания, экономический и физический доступ к продуктам питания, а также адекватное использование продуктов питания» можно оценить расчет продовольственной безопасности домохозяйств в Казахстане. Зная годовой ВВП на душу населения, считая и принимая их за годовые доходы на душу населения, а средний размер домашних хозяйств по Казахстану составил 3,4 человека [10], то средняя сумма доходов домохозяйств будет составлять в 2022 году 38389 долл. США. В таблице 5 показаны данные средней продовольственной безопасности домохозяйства за 2014-2022 гг., где порог продовольственной безопасности в 2022 году достигает уже 82,1 %, поднявшись с 44 % в 2007 году.

Таблица 5 – Продовольственная безопасность домохозяйств за 2014-2022 гг.

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ВВП на душу населения, долл. США	10 539	10 510	10 476	10 759	11 053	11 402	10 974	11 298	11 291
Доходы на домохозяйство, долл. США	36 887	36 785	36 666	37 657	38 686	39 907	38 409	39 543	38 389

Потребление одним домо-хозяйством в среднем в год, долл. США	28 560	27 106	20 625	24 313	25 555	26 680	25 135	29 466	31 519
Продовольственная безопасность домохозяйства в среднем, в долл. США	8 326	9 679	16 041	13 344	13 130	13 227	13 274	10 077	6 870
Продовольственная безопасность домохозяйства в среднем в %	77, 4%	73, 7%	56, 2%	64, 6%	66, 1%	66, 9%	65, 4%	74, 5%	82, 1%

Примечание – составлено на основе источника [10]

В среднем за 8 лет рост порога продовольственной безопасности в 1,7 % ежегодно. Но, в 2022 году рост осуществился почти в 10 %. При таком росте к 2025 году в Казахстане может быть превышен порог продовольственной безопасности домохозяйств. Известно, что не во всех домохозяйствах будут проблемы с продовольствием, так как имеется неравномерность доходов у населения. В результате средний уровень продовольственной безопасности находится пока на оптимальном уровне, который составляет в 2022 году 82,1 %.

Выводы

Проведенный анализ уровня продовольственной безопасности и оценка состояния сельского хозяйства в Казахстане позволяет сделать следующие вывод о том что, порог продовольственной безопасности домохозяйств вырос до 82,1 % в 2022 году, увеличившись на 10 % за год, что отражает улучшение экономического доступа к продуктам питания, но сохраняется неравномерность доходов. Анализ выявил сильную корреляцию между добавленной стоимостью в сельском хозяйстве и потреблением домохозяйств (83,8 %), что подтверждает взаимозависимость данных факторов.

Для дальнейшего сохранения уровня продовольственной безопасности следует акцентировать внимание в следующих направлениях:

– формирование высокопрофессионального кадрового состава для создания и улучшения добавочной стоимости сельского хозяйства в ВВП, что достигается комплексными мероприятиями (не только обучение, практические навыки и другие компетенции);

– создание благоприятных комфортабельных условий в сельской местности (к примеру возможно путем вахтового проживания работников, увеличения заработной платы выше среднего уровня, предоставление других

социальных благ (школы, детсады)(примеры село Родина (Акмолинская область), Новоникольское(Северо-Казахстанской области);

– перенос из городов и создание на селе высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов, которые на практике будут осуществлять свою деятельность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Сатыбалдин, А. А., Темирова, Г. Қ., Жунисбекова, Т. А.** Продовольственная безопасность Казахстана: состояние и возможности. [Текст]// Economics: the strategy and practice. – 2020;–№15(2): С.11–20.

2 **Дедкова, Е. Г., Коростелкина, И. А., Жидова, О. П.** Актуальные аспекты обеспечения продовольственной безопасности. The Journal of Economic Research & Business Administration. № 3 (129). 2019. [Электронный ресурс].- https://doi.org/10.26577/be-2019-3-e15

3 **Fyles, H., Madramootoo, C.** 1 – Key Drivers of Food Insecurity. Emerging Technologies for Promoting Food Security. Overcoming the World Food Crisis. Woodhead Publishing Series in Food Science, Technology and Nutrition. 2016, Pages 1–19. https://doi.org/10.1016/B978-1-78242-335-5.00001-9

4 **Pérez-Escamilla, R.**, **Gubert, M. B.**, **Rogers, B.**, **Hromi-Fiedler, A.** Food security measurement and governance: Assessment of the usefulness of diverse food insecurity indicators for policy makers. Global Food Security Volume 14, September 2017, P. 96–104. https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.06.003

5 **Righettini, M. S.**, **Bordin, E.** Exploring food security as a multidimensional topic: twenty years of scientific publications and recent developments. PubMed Central (PMC) 2023. 57(3): 2739–2758. – https://doi.org/10.1007/s11135-022-01452-3

6. **Pérez-Escamilla, R.** Food Security and the 2015–2030 Sustainable Development Goals: From Human to Planetary Health. Current Developments in Nutrition Volume 1, Issue 7, July 2017, e000513. https://doi.org/10.3945/cdn.117.000513

7 Финансовая поддержка сельского хозяйства. [Электронный ресурс]. – https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm

8 Деловые и экономические данные по 200 странам. [Электронный ресурс]. – https://ru.theglobaleconomy.com/compare-countries/

9 Концепция развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960 [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960

10 Количество домохозяйств в Казахстане увеличилось на 27,9 %. 20.11.2023. [Электронный ресурс]. – https://kapital.kz/economic/120907/kolichestvo-domokhozyaystv-v-kazakhstane-uvelichilos-na-27-9.html

REFERENCES

1 **Satybaldin, A. A., Temirova, G. K., Zhunisbekova, T. A.** Prodovölstvennaia bezopasnost Kazahstana: sostoianie i vozmojnosti. [Food security of Kazakhstan: state and opportunities. Economy: strategy and practice] [Text] // Economics: the strategy and practice. –2020.–№15 (2). – P.11–20.

2 **Dedkova, E. G., Korostelkina, İ. A., Jidova, O. P.** Aktualnye aspekty obespechenia prodovolstvennoi bezopasnosti. [Current aspects of food security] [Text] // The Journal of Economic Research & Business Administration. 2019. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.26577/be-2019-3-e15

3 **Fyles, H.,** Madramootoo, C. 1 – Key Drivers of Food Insecurity. Emerging Technologies for Promoting Food Security. Overcoming the World Food Crisis. Woodhead Publishing Series in Food Science, Technology and Nutrition. 2016, P. 1–19. – https://doi.org/10.1016/B978-1-78242-335-5.00001-9

4 **Pérez-Escamilla, R.**, **Gubert, M. B.**, **Rogers, B.**, **Hromi-Fiedler, A.** Food security measurement and governance: Assessment of the usefulness of diverse food insecurity indicators for policy makers. Global Food Security Volume 14, September 2017, Pages 96-104.- https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.06.003

5 **Righettini, M. S.**, **Bordin, E.** Exploring food security as a multidimensional topic: twenty years of scientific publications and recent developments. PubMed Central (PMC) 2023. 57(3): 2739–2758. – https://doi.org/10.1007/s11135-022-01452-3

6 **Pérez-Escamilla, R.** Food Security and the 2015–2030 Sustainable Development Goals: From Human to Planetary Health. Current Developments in Nutrition Volume 1, Issue 7, July 2017, e000513. – https://doi.org/10.3945/cdn.117.000513

7 Finansovaya podderjka selskogo hozyaistva. [Financial support for agriculture]. [Electronic resource]. – https://data.oecd.org/agrpolicy/agricultural-support.htm

8 Delovie i ekonomicheskie dannie po 200 stranam. [Business and economic data for 200 countries]. [Electronic resource]. – https://ru.theglobaleconomy.com/compare-countries/

9 Kontseptsiya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021 – 2030 gody. Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960 [The concept of development of the

agro–industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030.] [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960

10 Kolichestvo domokhozyaystv v Kazakhstane uvelichilos' na 27,9 %. 20.11.2023.[The number of households in Kazakhstan increased by 27.9 %.] [Electronic resource]. – https://kapital.kz/economic/120907/kolichestvo-domokhozyaystv-v-kazakhstane-uvelichilos-na-27-9.html

Поступило в редакцию 05.09.24
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 19.02.25

**А. К. Адельбаева[1], Э. О. Телагусова[2], Р. Б. Азбергенова[3], А. Ж. Курмантаева[4]*
[1,2,3,4]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
05.09.24 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
19.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ МЕН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ: ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі елдің экономикалық қызметінің негізгі мақсаттарына жатады. Бұл мәселенің маңыздылығы климаттың өзгеруі, халықтың өсуі, химиялық тыңайтқыштарды қолдану мемлекеттердің азық-түлікпен қамтамасыз етілуіне қатты әсер ететіндігін айтуға мүмкіндік береді

Дамыған елдерде ауыл шаруашылығы өнімдеріне негізделген азық-түлік өндірісі ЖІӨ-ні қалыптастыруда үлкен рөл атқарады, ал бұл елдердегі азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейі тиісті деңгейде екенін түсіну керек. Сонымен қатар, елдердегі ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау аграрлық саясаттың қызметіне қатты әсер етеді.

Жан басына шаққандағы ЖІӨ деректерін, ауыл шаруашылығының жалпы қосылған құнын пайдалана отырып, Қазақстандағы үй шаруашылықтарының азық-түлік қауіпсіздігіне бағалау жүргізілді. Статистикалық әдіс негізінде динамикалық қатарлардың көмегімен көрсеткіштердің байланысы зерттелді.

Ауыл шаруашылығының дамуының нақты болжамын алу үшін корреляциялық-регрессиялық талдау қолданылды, оның негізінде

айнымалыларға негізделген теңдеу құрылды: жан басына шаққандағы ЖІӨ, ауыл шаруашылығының жалпы қосылған құны. Қорытындыда Ауыл шаруашылығын дамытуға ықпал ететін негізгі тұжырымдар мен ұсыныстар берілген.

Кілтті сөздер: Азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік, ЖІӨ, агроөнеркәсіптік кешен, Қазақстан экономикасы.

**A. K Adelbayeva[1], E. O. Telagussova[2], R. B. Azbergenova[3], A. Zh. Kurmantaeva[4]*
[1,2,3,4]Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 05.09.24
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 19.02.25

FOOD SECURITY AND AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND EVALUATION OF FACTORS

Food security of the state is one of the main goals of the country's economic activity. The importance of this problem allows us to state that changing climatic conditions, population growth, and the use of chemical fertilizers strongly affect the provision of food by states

In developed countries, food production based on agricultural products plays an important role in the formation of GDP, while it should be understood that the level of food security in these countries is at the proper level. At the same time, financial support for agriculture in countries strongly influences the activities of agricultural policy.

Using data on GDP per capita population, gross value added of agriculture, an assessment of household food security in Kazakhstan was carried out. On the basis of the statistical method, the interrelation of indicators is investigated using dynamic series.

To obtain the most realistic forecast of agricultural development, correlation and regression analysis was applied, on the basis of which an equation based on variables was formed: GDP per capita, population, gross value added of agriculture. In conclusion, the main conclusions and proposals that will contribute to the development of agriculture are provided.

Keywords: Food security, food, GDP, agro-industrial complex, economy of Kazakhstan.

ҒТАМР 06.39.31

https://doi.org/10.48081/TGVF9175

А. Азимхан[1], Т. Б. Казбеков[2], Г. Ж. Рысмаханова[3] А. М. Шілманова[4], А. А. Муталиева[5]
[1]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[2]Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
[3,4]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан Республикасы, Қызылорда қ.
[5]Аймақтық инновациялық университет, Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4397-3561
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1237-0775
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6788-1488
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8376-1275
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4268-9382
*e-mail: armoni04@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНУ НАРЫҒЫ: МАРКЕТИНГТІК СЫН-ҚАТЕРЛЕР МЕН ШЕШІМДЕР

Қоғамдық тамақтану саласы әр адамның және жалпы қазіргі қоғамның өмірінде үлкен рөл атқарады. Қоғамдық тамақтану көптеген әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді. Елдің азық-түлік ресурстарын тиімді пайдалануға көмектеседі, халыққа денсаулықты, өнімді еңбекті және сапалы оқуды сақтау үшін қажетті сапалы тамақтануды қамтамасыз етеді; бос уақытты тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, бұл қазіргі кезде адамдардың әлеуметтік өмірінің маңызды факторы болып табылады.

Тамақтану саласы өте бәсекеге қабілетті, осыған байланысты осы нарыққа қатысушылардың басты міндеті бәсекелестерден күресте жеңіске жететін сапалы өнім жасау болып табылады.

Мақалада тұтынушылардың қанағаттануына және коммерциялық табысқа жетуге бағытталған өнімді өндіру мен жылжытуды басқарудың негізгі құралы ретінде қоғамдық тамақтандыру маркетингінің маңыздылығы анықталады.

Маркетингтік қызметтің негізгі міндеті ретінде, соның ішінде клиенттерді тарту және ұстап қалу, оң имидж құру және кәсіпорынның кірістілігін арттыру. Статистикалық деректерді қоса алғанда, Қазақстандағы қоғамдық тамақтану нарығының жай-күйі мен даму динамикасына ерекше назар аударылады, өңірлік ерекшеліктер де өзгеруде. Тұтынушылардың сұранысына әсер ететін негізгі факторлар атап өтілді және тиімді маркетингтік стратегияларды әзірлеу үшін бағыттар ұсынылды. Жұмыс төмен нарық жағдайында кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін маркетингке кешенді көзқарасты қабылдауды талап етеді.

Кілтті сөздер: маркетингтік қызмет, маркетинг, ұйымның қызметі, қоғамдық тамақтандыру, мейрамхана, кафе

Кіріспе

Кәсіпкерліктің нарықтық жағдайында кәсіпорындардың барлық өндірістік, сауда, кадрлық және басқа қызметі маркетингке, оның ережелері мен принциптеріне бағынады. Маркетинг өндірушілердің нарықты зерттеу және олар өндіретін тауарлардың сатылымын кеңейту мақсатында тұтынушылық сұранысқа белсенді әсер ету жөніндегі іс-шаралар жүйесі ретінде қарастырылады.

Қоғамдық тамақтану саласы әр адамның және жалпы қазіргі қоғамның өмірінде үлкен рөл атқарады. Қоғамдық тамақтану көптеген әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді: елдің азық-түлік ресурстарын тиімді пайдалануға көмектеседі, халыққа денсаулықты, өнімді еңбекті және сапалы оқуды сақтау үшін қажетті сапалы тамақтануды қамтамасыз етеді; бос уақытты тиімді пайдалануға мүмкіндік береді, бұл қазіргі кезде адамдардың әлеуметтік өмірінің маңызды факторы болып табылады [1].

Материалдар мен әдістері

Қазіргі әлемдік үрдістерді талдау негізінде қоғамдық тамақтану саласындағы маркетингті дамытудың перспективалық бағыттары анықталды.

Нәтижелер және талқылау

Қоғамдық тамақтандырудағы маркетинг – бұл тұтынушы сұранысын қанағаттандыруға және жоғары табыстылық деңгейіне жетуге бағытталған өз өнімі мен қызметін өндіру мен өткізуді тиімді басқару. Маркетинг тұрғысынан коммерциялық қызметтің элементтері келесідей басқарылады:

– персонал;

– процесс (тұтынушылардың қажеттіліктері негізінде қалыптасатын өндіріс пен қызмет көрсету кезеңдері);

- материалдық орта (қоғамдық тамақтандыру қызметтерін көрсететін орын және персонал мен тұтынушылардың өзара әрекеттесуі (залдар, вестибюль), сондай-ақ қоршаған орта (интерьер, эстетика, тұтынушыларға арналған үй-жайларды орналастыру шешімдері, олардың жабдықтары және т.б.) [2].

Қазіргі заманғы тағамдық қызмет көрсету ұйымының маркетингтік қызметі жеке адамдар мен ұйымдардың мақсаттарын қанағаттандыратын айырбас арқылы тұжырымдаманы, баға белгілеуді, идеяларды, тауарлар мен қызметтерді жылжыту және жүзеге асыруды жоспарлау және жүзеге асыру процесі ретінде сипатталады.

Оны өзінің коммерциялық қызметін басқару және нарық параметрлерін зерттеу әдісі ретінде де сипаттауға болады. Маркетинг жүйесі арқылы қоғамдық тамақтандыру кәсіпорны халықтың бар тиімді сұранысына сүйене отырып, өз қызметіне сұраныс пен ұсынысты анықтайды және осы сұранысты қанағаттандыруға тырысады.

Қоғамдық тамақтандыру саласындағы маркетинг келесі мақсаттарға жету үшін қажет [3]:

– жаңа клиенттерді тарту. Маркетингтік науқандар жаңа тұтынушыларды тартуға және оларды адал клиенттерге айналдыруға көмектеседі.

– бар клиенттерді сақтау. Жеңілдіктер, бонустық бағдарламалар және акциялар сияқты маркетингтік әрекеттер тұтынушыларды сақтап қалуға және олардың адалдығын арттыруға көмектеседі.

– табыстың өсуі. Тиімді маркетингтік стратегия жаңа тұтынушыларды тарту және бұрыннан барларын сақтап қалу арқылы мекеменің кірісін арттыруға көмектеседі.

– беделін арттыру. Маркетингтік науқандар мекеменің беделін жақсартуға және бренд туралы хабардарлықты арттыруға көмектеседі.

Төменде қоғамдық тамақтандыру саласындағы заманауи ұйымның маркетингтік қызметінің негізгі міндеттері берілген:

– халықтың қоғамдық тамақтандыру қызметтеріне сұранысын және осы қызметтердің нарықтағы ұсынысын зерделеу.

– келушілерді кәсіпорын туралы ақпараттандыру;

- келушілердің мақсатты тобын тарту және келушілер шеңберін кеңейту;

– тұтынушыны сақтау;

– сыртқы нарықта лайықты имиджді қалыптастыру.

Қазіргі қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының барлық маркетингтік қызметі бағынатын орталық фигура клиент болып табылады, сондықтан кәсіпорын басшылығының және қолдау қызметкерлерінің ең маңызды міндеті қонақтардың тілектерін қанағаттандыру болып табылады [4].

Маркетинг қызметін үш негізгі бағытты жүзеге асыруға шоғырландырған жөн:

1 Мақсатты аудиторияны қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының қызметі туралы ақпараттандыру. Ашылудан кейін әлеуетті қонақтар іс-шара туралы кеңінен хабардар болуы керек. Бұл әрекет ұйымның ең жақсы мүмкіндіктерін түсінуді көрсету үшін компания қызметінің нысаны мен ерекшеліктерін өзгертуді білдіреді.

2 Келушілердің мақсатты тобын тарту. Қоғамдық тамақтандыру ұйымының мақсатты аудиториясын қалыптастыру үшін осы салаға қызығушылық танытатын адамдар шеңберін алдын ала зерделеу керек. Бұл ретте мақсатты топ сыртқы нарықты маркетингтік зерттеу арқылы таңдалады. Осы кезеңде оның жұмыс істеуінің мақсатты топты тарта алатын, сондай-ақ қажетсіз жұртшылықты «қиып кететін» ерекше параметрлері анықталады.

3 Жаңа келушілерді тарту. Бұл акция қоғамдық тамақтандырумен айналысатын компанияның қолданыстағы тұтынушылық базасын кеңейтуге бағытталған бірқатар іс-шараларды өткізуді көздейді. Сонымен қатар жаңа клиенттер осы саланың нарығында өздерін қызықтыратын қызметті іздейді [5].

Қоғамдық тамақтандырудағы саласында маркетингтік стратегияны әзірлеу кезінде келесі факторларды ескеру қажет:

Мақсатты аудитория. Маркетингтік науқандар мен жарнамаларды дұрыс ұйымдастыру үшін мекеме өзінің мақсатты аудиториясының кім екенін білуі керек.

Жарыс. Нарықтағы бәсекелестікті ескеріп, тұтынушыларды тартатын бірегей ұсыныстарды әзірлеу қажет.

Бюджет. Мекеме өзінің маркетингтік бюджетін анықтауы және сол бюджетке сәйкес келетін стратегияны әзірлеуі керек.

Тұтынушылардың пікірлері. Мекеменің оң беделін сақтау үшін Интернеттегі тұтынушылардың пікірлерін бақылау және оларға жауап беру қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы қоғамдық тамақтандыру саласы ең алуан түрлі салалардың бірі болып табылады. Көптеген әртүрлі кәсіпорындар қазіргі уақытта қызмет көрсету деңгейімен, өнімдер мен қолданылатын жабдықтардың сапасымен ерекшеленеді. Қоғамдық тамақтандыру өнеркәсібі қазір тамақ өнеркәсібінің ең перспективалы бағыттарының бірі болып табылады және өте жылдам дамып келеді [6].

Қоғамдық тамақтандыру сегменті жеткілікті күрделі қажеттіліктер жиынтығын қанағаттандырады – аштық пен шөлді қанағаттандырудан бастап имиджге және мәртебеге қойылатын талаптарға дейін. Осы себепті нарықтың қазіргі жағдайына тән қасиет оның өзіндік ерекшелігі болып табылады. Ол

тұтынушылардың барлық дерлік мақсатты аудиториясын қамтиды: жасы, жынысы, әлеуметтік мәртебесі, табыс деңгейі және қызығушылықтары бойынша [7].

Қоғамдық тамақтандыру орындарына баратын адамдарды азық-түлікке деген бірінші қажеттілік ынталандырады, сондықтан бұл сала әрқашан лайықты деңгейде қалады. Бірақ қазір тұтынушыларды сапалы азық-түлікпен ғана қызықтыра алмайды. Алғашқы қажеттіліктерді қанағаттандырғаннан кейін келесілері келеді, яғни әлеуметтік-мәдени. Адамның қажеттіліктеріне көптеген факторлар әсер етеді: жас, география, ұлттық ерекшеліктер мен тарихи әдеттер, климаттық жағдайлар және т.б.

Бұл факторлар қажеттіліктерге үлкен әсер етеді, оларды өзгертеді және дамытады. Бұл қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарын өз өнімдерінің сапасын үнемі жақсартуға ынталандырады.

Адам тек тамақ ішуді ғана емес, сонымен қатар достарымен, интерьері мәдени бағдарламасы маңызды болатын жағымды мекемеде уақыт өткізгісі келеді, сонымен бірге кейбір ерекше тағамдарға артықшылық береді.

Қанағаттандырылған қажеттілік қайталанады, бірақ өнімдер мен қызметтердің сапасына жоғары талаптар қойылады. Коммерциялық қызметте табысты кәсіпорындар – бұл өндірістік саясаты өндірістік мүмкіндіктері негізінде емес, олардың өнімдері мен қызметтерін тұтынушылардың сұраныстары негізінде құрылған кәсіпорындар.

Саладағы рентабельділік тұтынушылардың табысына тікелей байланысты. Қоғамдық тамақтандыру сегментіне жататын ұйым үшін ең маңызды тұлға келуші болып табылады, өйткені ол мұндай ұйымдар үшін пайданың негізгі көзі болып табылады.

Қазақстандық қоғамдық тамақтану нарығы да қарқынды дамуда. Жоғары бәсекелестік бизнестің төмен өмір сүруіне әкеледі – мейрамханалардың үштен бір бөлігі тіпті бір жыл бойы нарықта тұрақтай алмайды. 35 жастан асқан адамдар мейрамханаларға сирек барса да, көп ақша жұмсауға дайын, ал 35 жасқа дейінгі жастар мейрамханаларға жиі барады, бірақ олардың орташа чегі айтарлықтай төмен.

Талдауға сәйкес, 2023 жылғы желтоқсандағы мәліметтер бойынша Қазақстанда 19 мыңнан астам қоғамдық тамақтану орындары бар. Нарықтағы форматтардың ішінде фаст-фуд (28,9 %) көп бөлігін алады. Содан кейін 18,3 % үлесі кофеханалар, кездейсоқ түскі ас (премиум және қол жетімді бағалары бар мейрамханалар)-17,7 %, жылдам кездейсоқ (мейрамхана мен фаст – фуд арасындағы үлес) – 11,7 %, grab&go кофеханалары («ұстап ал және жүгір») – 7,4 %, қалған сегменттер 16% құрайды.

Қоғамдық тамақтану нарығы Алматы, Астана және Атырау облыстарында белсенді дамып келеді, бұл өңірлерге саладағы жалпы айналымның 60 % – ы және барлық мекемелердің жартысына жуығы тиесілі. 2023 жылы олардың саны 10% – ға өсті.

Қазақстан Республикасында тамақтандыру кәсіпорындарының саны 1-суретте көрсетілген.

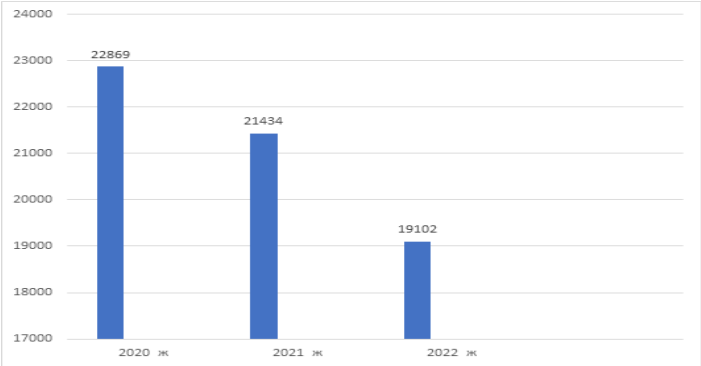

Сурет 1 – Қазақстан Республикасында тамақтандыру кәсіпорындарының саны

Қазақстан Республикасындағы мейрамханалар, кафелер, барлар мен асханалар саны 2-суретте көрсетілген.

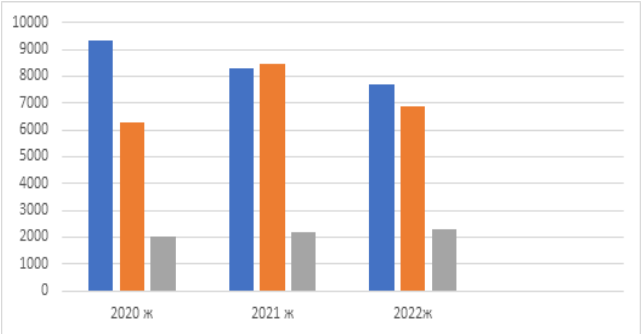

Сурет 2 – Қазақстан Республикасындағы мейрамханалар, кафелер, барлар мен асханалар саны

2-суретке сәйкес қоғамдық тамақтанудағы ресторандар үлесі 4,5 %, кафе, барлар – 50 %, ал асханалар – 44,5 % құрайды

Алматы қаласындағы сервис деңгейі басқа өңірлермен салыстырғанда сапасы жағынан жоғары және мазмұны жағынан әр түрлі болып қала береді. Қоғамдық тамақтандырудың қазақстандық саласының даму тенденциялары бастапқыда Алматыда пайда болды, содан кейін Қазақстанның басқа өңірлеріне таралды.

Қазақстан астанасында, соңғы жылдары тамақтану саласын дамыту қарқынды жүруде. Астана қаласының қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының үлесі жалпы көлемде 5,1 % – құрайды, мейрамханалар желісі 14,5 % – және асханалар желісі 14,9 % – құрайды. Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорнының өнімділігі бойынша Астана көрсеткіштері орташа республикалық деңгейден сәл жоғары.

Инвесторлар үшін халықтың тығыздығы жоғары (республиканың оңтүстігі, Шымкент қ.) мен табысы жоғары (мұнай өндіретін батыс – Ақтау, Атырау, Ақтөбе) өңірлері айтарлықтай қызығушылық тудырады. Халық көп, тығыз қоныстанған оңтүстікте шығыс тағамдарының дәстүрлері күшті, бір отбасы мүшелерін қамтитын көптеген шағын асханалар, жеке кәуаптар бар. Ондағы өнімдердің құны төмен және сұраныс өте жоғары, сондықтан бұл нарық сыртқы инвесторлар үшін онша тартымды емес, өйткені ол қажетті кірістілік деңгейін қамтамасыз етпейді [8].

Әрине, қызметтердің қымбаттауы Қазақстандықтардың қалтасына айтарлықтай «соққы берді». Орташа алғанда, ел тұрғындарының үйден тыс тамақтану шығындары 15,6 % - ға өсті. Егер бір жыл бұрын олар жан басына шаққанда 1 804 теңгені құраса, 2023 жылдың екінші тоқсанында бұл сома 2 085 теңгеге дейін өсті. Алматы тұрғындары мейрамханалар мен кафелерге көп ақша жұмсайды - бір адамға 3 927 теңге. Одан кейін Қызылорда облысы – 3 695 теңге, ал үшінші орында Алматы облысы – 3 671 теңге. Астана мен Шымкентте орта есеппен жан басына шаққанда тиісінше 3 570 теңгеден келеді. Ең кіші «чек» Маңғыстау облысында.

Бұл қазақстандықтардың мейрамханаларға бір сапарға жұмсайтын нақты сомасы емес екенін түсіну маңызды. Бұл жан басына шаққандағы орташа шығындар, яғни мейрамханаларға мүлдем бармайтындарды ескере отырып, облыстың барлық тұрғындары арасында бөлінетін барлық жұмсалған сома алынады [9].

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары дәстүрлі түрде өз қызметінде маркетинг құралдарының барлық кешенін белсенді қолданады.

Кез келген маркетингтік іс-шаралар компания үшін табыстылық тұрғысынан ғана емес, сонымен қатар тұтынушылардың қанағаттанушылығы тұрғысынан да бағаланады.

Өнімнің сатылымы өлшенеді, тұтынушылардың пікірлері жинақталады, зерттеулер ұйымдастырылады және сайып келгенде, қабылданған әрекеттердің орындылығы мен тиімділігі туралы шешімдер қабылданады.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының маркетингі компанияны жетілдірудің барлық аспектілерін құрылымдайтын және оның қызметінің барлық салаларында бірден дамуына көмектесетін маңызды құрал болып табылады.

Қорытынды

Қазақстандағы қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының көпшілігі шағын кәсіпорындарға жатады және осы саладағы бәсекелестіктің артуына қарамастан, қоғамдық тамақтандыру өнімдерін ұсыну жөніндегі қызметтер халықтың тұрмыс деңгейінің жақсаруына да, қоғамдық тамақтану орындарындағы демалыс мәдениетінің дамуына да байланысты тұтынушылар тарапынан басым сұранысты пайдаланады және пайдаланатын болады [10].

Маркетингті қолдану мыналарды жақсартады қоғамдық тамақтанудың сапалы параметрлерін ғана емес, сонымен қатар мейрамхана мекемесінің сұранысқа ие форматын құруды қамтамасыз етеді [11].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Продовольственная безопасность [Электронный ресурс]. – http://: https://ru.wikipedia.org/wiki/Продовольственная_безопасность.

2 Агросервис в рыночной системе [Электронный ресурс]. – https://vocable.ru/termin/agroservis-v-rynochnoi-sisteme.html

3 **Айтпаева, А. А.** Научное обоснование прогнозных сценариев обеспечения региональной продовольственной безопасности : Монография / А.А. Айтпаева. – М. : КноРус, 2016. – 620 с.

4 **Ким, И. Н.** Безопасность продовольственного сырья и продуктов питания. Морепродукты. В 2 ч. Часть 1 2-е изд., испр. и доп. Учебное пособие для вузов: моногр. / Игорь Николаевич Ким. – М. : Юрайт, 2017. – 452 с.

5 **Цыпин, И. С.** Государственное регулирование экономики: / И.С. Цыпин, В. Р. Веснин. – Москва : ИНФРА-М.– 2018.– 218 с.

6 Теория цикла жизни продукта Вернона [Электронный ресурс]. – https://itopmodel.ru/teoriya-cikla-zhizni-produkta-vernona-teoriya-r-vernona-i-ee/.

7 **Оразбаева, А. С., Токенова, С. М., Могильный, С. В.** Перспективы и условия внедрения технологии «умного» животноводства в Казахстане: Взгляд фермеров [Текст] // Вестник науки КАТИУ имени Сакена Сейфуллина (междисциплинарный). – Астана. – 2023. – № 2 (117). – С. 291–302

8 **Кулик, Г. В.** Продовольственная безопасность : От зависимости к самостоятельности. – М. : Новые решения, 2017 – 146 с

9 Проблемы продовольственной безопасности Казахстана [Электронный ресурс] – https://avekon.org/papers/365.pdf

10 FOOD-банк [Электронный ресурс] – https://ru.wikipedia.org/wiki/Пищевой_банк

11 **Horbańczuk, O. Wierzbicka, A.** Effects of Packaging Methods on Shelf Life of Ratite Meats // Journal of Veterinary Research. – 2017. – 61(3). – P. 279-285 [Электрондық ресурс]. – http://dx.doi.org/10.1515/jvetres-2017-0031

REFERENCES

1 Prodovol'stvennaya bezopasnost' [Food security] [Electronic resource]. – https://ru.wikipedia.org/wiki/Prodovol'stvennaya_bezopasnost'

2 Agroservis v rynochnoj sisteme [Agroservice in the market system]. [Electronic resource]. – https://vocable.ru/termin/agroservis-v-rynochnoi-sisteme.html

3 **Aitpaeva, A. A.** Nauchnoe obosnovanie prognoznyh scenariyev obespecheniya regional`noi prdovol`stvennoi bezopasnosti [Scientific substantiation of forecast scenarios for ensuring regional food security]. Monograph / A. A. Aitpaeva. – Moscow : KnoRus, 2016. – 620 p.

4 **Kim, I. N.** Bezopasnost` prdovol`stvennogo syrya i produktov pitaniya. Moreprodukty. [Safety of food raw materials and foodstuffs. Seafood]. In 2 h. Part 1 2nd ed., ispr. and add. Textbook for universities : monograv. / Igor Nikolaevich Kim. – Moscow : Yurayt, 2017. – 452 p.

5 **Cypin, I. S.** Gosudarstvennoe regulirovanie ekonomiki [State regulation of the economy] .– Moscow : INFRA-M. – 2018.– P. 218 .

6 Teorija zikla gizni produkta vernona [Vernon's product life cycle theory. Theory R] [Electronic resource]. – https://i-topmodel.ru/teoriya-cikla-zhizniprodukta-vernona-teoriya-r-vernona-i-ee/

7 **Orazbaeva, A. S., Tokenova, S. M., Mogil'nyj, S. V.** Perspektivy i uslovija vnedrenija tehnologii «umnogo» zhivotnovodstva v Kazahstane : Vzgljad fermerov [Prospects and conditions for the introduction of smart livestock technology in Kazakhstan : Farmers' view] [Text] // Bulletin of Science of the Kazakh Agrotechnical University named after Saken Seifullin (interdisciplinary). – Astana. – 2023. – № 2 (117). – P. 291–302.

8 **Kulik, G. V.** Prodovol'stvennaya bezopasnost' : Ot zavisimosti k samostoyatel'nosti [Food security : From dependence to independence]. – Moscow : Novye resheniya, 2017–146 p.

9 Problemy prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Problems of food security in Kazakhstan]. [Electronic resource]. – https://avekon.org/papers/365.pdf.

10 FOOD-bank [FOOD bank]. [Electronic resource]. – https://ru.wikipedia.org/wiki/Pishchevoj_bank

11 **Horbańczuk, O. Wierzbicka, A.** Effects of Packaging Methods on Shelf Life of Ratite Meats [Text]. Journal of Veterinary Research. – 2017. – 61(3). – P. 279-285 [Electronic resource]. – http://dx.doi.org/10.1515/jvetres-2017-0031

17.01.25 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. Азимхан[1], Т. Б. Казбеков[2], Г. Ж. Рысмаханова[3], А. М. Шильманова[4], А. А. Муталиева[5]*
[1]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
[2]Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда.
[3,4]Кызылординский университет имени Коркыт Ата,
Республика Казахстан, г. Кызылорда
[5]Региональный инновационный университе,
Республика Казахстан т. Шымкент
Поступило в редакцию 17.01.25
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 11.02.25

РЫНОК ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ КАЗАХСТАНА: МАРКЕТИНГОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

Сфера общественного питания играет большую роль в жизни каждого человека и современного общества в целом. Общественное питание способствует решению многих социально-экономических проблем. Помогает эффективно использовать продовольственные ресурсы страны, обеспечивает население качественным питанием, необходимым для поддержания здоровья, продуктивного труда и качественного обучения; позволяет эффективно использовать свободное время, которое в настоящее время является важной частью социальной жизни людей.

Сфера питания очень конкурентоспособна, в связи с чем главной задачей участников данного рынка является создание качественной продукции, которая выиграет в борьбе с конкурентами. Предприятия, не ориентированные на рыночный спрос, начинают испытывать трудности с продажами. Надежный инструмент, такой как маркетинг, может помочь предприятиям общественного питания преодолеть эти и другие проблемы.

В статье определяется значение маркетинга в сфере общественного питания как ключевого инструмента управления производством и продвижением продукции, ориентированного на удовлетворение клиентов и достижение коммерческого успеха. В качестве основной основной задачи маркетинговой деятельности, включая привлечение и удержание клиентов, создание положительного имиджа и повышение доходности предприятия. Особое внимание уделяется состоянию и динамике развития рынка общественного питания в Казахстане, включая статистические данные, меняются и региональные особенности. Отмечены ключевые факторы, влияющие на потребительский спрос, и предложены направления для разработки эффективных маркетинговых стратегий. Работа требует принятия комплексного подхода к маркетингу для повышения конкурентоспособности предприятий в условиях низкого рынка.

Ключевые слова: маркетинговая деятельность, маркетинг, деятельность организации, общественное питание, ресторан, кафе.

**A. Azimkhan[1], T. Kazbekov[2], G. Rysmakhanova[3],*
A. Shilmanova[4], A. Mutaliyeva[5]
[1]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
[2]Karaganda Buketov University, Republic of Kazakhstan, Karaganda
[3,4]Korkyt Ata Kyzylorda University, Republic of Kazakhstan, Kyzylorda
[5]Regional Innovation University, Republic of Kazakhstan, Shymkent city
Received 17.01.25
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 11.02.25

KAZAKHSTAN'S CATERING MARKET: MARKETING CHALLENGES AND SOLUTIONS

The field of catering plays a big role in the life of every person and modern society as a whole. Public catering contributes to solving many socio-economic problems. It helps to effectively use the country's food resources, provides the population with high-quality nutrition necessary to maintain health, productive work and quality education; it allows effective use of free time, which is currently an important part of people's social life. The food industry is very competitive, and therefore the main task of the participants in this market is to create high-quality products that will win in the fight against competitors.

Businesses that are not focused on market demand are beginning to experience sales difficulties. A reliable tool such as marketing can help catering companies overcome these and other challenges.

The article defines the importance of marketing in the field of catering as a key tool for managing production and product promotion, focused on customer satisfaction and commercial success. As the main main objective of marketing activities, including attracting and retaining customers, creating a positive image and increasing the profitability of the enterprise. Special attention is paid to the state and dynamics of the development of the catering market in Kazakhstan, including statistical data, and regional peculiarities are changing. The key factors influencing consumer demand are highlighted, and directions for developing effective marketing strategies are proposed. The work requires the adoption of an integrated marketing approach to increase the competitiveness of enterprises in a low market.

Key words: marketing activities, marketing, organization activities, catering, restaurant, cafe.

МРНТИ 08.12.00

https://doi.org/10.48081/RRNC8211

Ж. С. Алмабекова[1], Г. Н. Джаксыбекова[2]
[1,2]Алматы менеджмент университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0004-3746-9432
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7594-8010
*e-mail: intense_007@mail.ru

ФИНАНСОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В КАЗАХСТАНЕ: ОБЗОР РЫНКА И ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ

Данная статья представляет собой эмпирическое исследование динамики развития FinTech-сектора в Казахстане за период 2018-2023 гг. Цель исследования – оценить влияние финансовых технологий на экономику Казахстана и выявить ключевые факторы, определяющие его успех. На основе проведенного анализа, рассматривается влияние FinTech на казахстанскую экономику. Особое внимание уделяется росту числа FinTech-стартапов, объёмам венчурных инвестиций, внедрению необанков и пилотному проекту по запуску цифрового тенге. Исследование выявляет ключевые факторы успеха FinTech-трансформации в Казахстане, включая благоприятную демографию, быстрый рост электронной коммерции и активную поддержку со стороны государства. Авторы демонстрируют, как инновации в области финансовых технологий улучшают доступность и качество финансовых услуг, особенно в удаленных регионах, и способствуют повышению эффективности бизнес-процессов и стимулированию цифровизации различных секторов экономики. Научная новизна заключается в комплексном анализе факторов, обусловивших быстрый рост FinTech-сектора в Казахстане, с учетом специфики национального контекста. Результаты исследования предлагают рекомендации для госорганов и бизнеса по развитию FinTech-индустрии Казахстана, прогнозируя дальнейший рост сектора, способствующий экономическому росту и повышению международной конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: FinTech, высокотехнологичные продукты, прозрачность, безопасность, цифровизация, электронная коммерция.

Введение

Стремительное развитие цифровых технологий значительно влияет на финансовый сектор, формируя рынок финансовых технологий (FinTech). FinTech использует инновации (мобильные платежи, блокчейн, AI, Big Data и др.) для повышения доступности, качества и прозрачности финансовых услуг и снижения издержек.

Финансовые трансформации на отраслевом уровне, особенно под влиянием FinTech, недостаточно изучены. Тенденции, вызванные FinTech, усилились после мирового кризиса 2007-2009 гг [1].

Несмотря на давнее упоминание (более 40 лет) и множество определений, FinTech остается относительно неисследованной областью. Его быстро растущая роль охватывает криптовалюты, интернет-банкинг, мобильные платежи и другие инновации [2].

Тем не менее, FinTech все еще остается относительно неисследованной академической областью и ожидает, что ее определение будет продолжать развиваться. На сегодняшний день ни одно исследование не изучало ни используемые методологии, ни их содержание [3].

Материалы и методы

Объектом исследования являются финансовые технологии (FinTech) в Казахстане, с акцентом на необанки и цифровые валюты центральных банков. Для сбора данных использовались вторичные данные из отчетов организаций, а также опросы и интервью с представителями FinTech-компаний и банков.

Применялись качественный анализ для выявления тенденций и количественный анализ для оценки объемов венчурного финансирования и роста FinTech-стартапов. Данные были собраны за период с 2018 по 2023 год, что позволяет отследить изменения в секторе. В ходе исследования соблюдались этические нормы, включая конфиденциальность участников и получение их согласия на использование данных.

Результаты и обсуждение

Растущий интерес исследователей к FinTech подтверждается работами Лагна и Равишанкара. Альт и др. описывают FinTech как революцию, превращающую финансовые организации в гибкие, цифровые системы, ориентированные на клиента [4]. По данным Thakor, FinTech-фирмы, такие как Lending Club (2,70 % операционных расходов), имеют значительно меньшие издержки, чем традиционные банки (почти 7 %) [5]. Согласно Benoit et al., нормативные издержки FinTech ниже, чем у банков; в США P2P-кредитование регулируется проще [6]. Недавние исследования FinTech показывают его влияние на банки: Гетц отмечает повышение

эффективности банков под влиянием конкуренции, а Берч и др. связывают рост неправомерных действий банков с онлайн-кредитованием. Крупные банки также поглощают FinTech-компании [7]. Проанализируем определение FinTech, таблица 1.

Таблица 1 – Определения FinTech

Авторы	Понятие
В. Покачалова, М. В. Гудкова	Рассматривают Fintech как неотъемлемый элемент экономики, охватывающий не только финансовый рынок, но и иные сферы деятельности, включая публичное управление.
О. Н. Васильева, В. В. Кудряшов	Выделяют применение финансовых технологий для противодействия потеплению климата и повышению киберугроз.
И. М. Цинделиани	Отмечают возможность применения технологий в целом в сфере финансов, в том числе для обеспечения деятельности органов государственного контроля и надзора.
Э. Т. Мазитовой	По его мнению, FinTech по своей сути охватывает новые приложения, процессы, продукты или бизнес-модели, ориентированные на финансовые услуги, которые преимущественно реализуются с использованием интернет-технологий.
Н. Негропонте	Цифровая экономика, термин, впервые введённый американским учёным, характеризуется использованием больших данных для повышения эффективности и производительности бизнеса, что подтверждается и Всемирным банком.
В. В. Коваленко	Сущность FinTech целесообразно очертить взаимосвязью двух основных компонент: инноваций, которые основаны на технологиях традиционного банковского сектора; и новых моделей предоставления финансовых услуг.
А. Ю. Семеног, С. В. Цирулик	FinTech предоставляет удобные, эффективные и прозрачные онлайн-финансовые услуги с помощью программного обеспечения.
Примечание: составлено авторами	

Преимущества финансовых технологий показаны на рисунке 1.

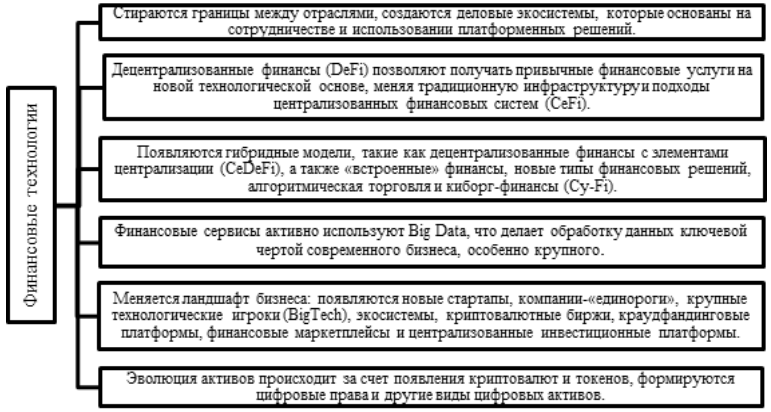

Рисунок 1 – Плюсы финансовых технологий [8]

Финансовые технологии (FinTech) – это важное явление в экономике, возникшее на стыке технологий и финансов. Они начали развиваться в США и Европе раньше, чем в постсоветских странах, где появились к концу 2008 года с мобильными платежами. Российский рынок FinTech быстро растет, включая направления, такие как P2P-кредитование, электронные кошельки и мобильные банковские решения.

Сегодня FinTech рассматривается как самостоятельная отрасль, а не только как инструменты для финансовых операций. Исследования выделяют различные направления, включая краудфандинг и управление активами. FinTech включает приложения и продукты, которые улучшают традиционные финансовые услуги, позволяя мгновенно переводить деньги, привлекать финансирование и управлять активами с помощью искусственного интеллекта.

Основные направления деятельности финансовых технологий включают: платежи и переводы – ключевая сфера, требующая минимальных финансовых навыков и привлекающая инвестиции; кредитование – FinTech-компании предлагают микрокредиты и альтернативные решения для малого бизнеса, оставляя около 2 млрд человек без доступа к банковским услугам; краудфандинг – платформы для объединения средств, позволяющие предпринимателям привлекать финансирование без банков; Big Data и машинное обучение – анализ данных в реальном времени для понимания клиентов и отслеживания мошенничества; блокчейн – децентрализованная система учета, снижающая затраты и исключающая посредников; интернет-

банкинг – улучшает взаимодействие с клиентами онлайн, снижая затраты на филиалы и повышая доступность услуг.

Теоретические модели FinTecha включают различные аспекты:

– Информационные технологии – создание инфраструктуры для более эффективного управления финансовыми потоками.

– Платформенные решения – цифровые платформы и экосистемы, объединяющие различные финансовые сервисы для удобства пользователей.

– Децентрализованные технологии – использование блокчейн-систем для повышения безопасности и надежности финансовых операций [9].

Финансовые технологии (FinTech) – это динамично развивающаяся сфера, включающая решения для оптимизации финансовых процессов. Их можно классифицировать по различным критериям в зависимости от целей и назначения. В таблице 2 представлена классификация по ключевым направлениям.

Таблица 2 – Классификация FinTech по ключевым направлениям

Наименование	Цель	Описание
Финансовые транзакции и платежи	Обеспечение удобных, безопасных и быстрых способов проведения финансовых операций.	- Электронные кошельки (Apple Pay, Google Pay), мобильные платежи, бесконтактные карты. - Платформы для мгновенных денежных переводов (PayPal, Venmo, Revolut). - Платформы для проведения транзакций с криптовалютами (Bitcoin, Ethereum).
Кредитование и финансирование	Упрощение доступа к кредитным ресурсам и инвестированию.	- Платформы для кредитования между частными лицами (LendingClub, Prosper). - Платформы для привлечения инвестиций от широкой аудитории (Kickstarter, Seedrs). - Онлайн-сервисы для предоставления микрокредитов.
Управление активами и инвестициями	Автоматизация и оптимизация инвестиционных решений	- Автоматизированные платформы для управления инвестициями (Betterment, Wealthfront). - Сервисы для онлайн-трейдинга (Robinhood, eToro). - Инструменты для анализа рынков и прогнозирования (Bloomberg Terminal, TradingView).

Бухгалтерия и финансовое планирование	Повышение эффективности управления финансами и учета	- Платформы для ведения учета и составления отчетности (QuickBooks, Xero). - Сервисы для личного и корпоративного финансового планирования (Mint, YNAB). - Приложения для анализа финансовых потоков (Expensify, Personal Capital).
InsurTech (Страховые технологии)	Оптимизация процессов в сфере страхования и повышение доступности страховых услуг.	- Платформы для покупки и управления страховыми полисами (Lemonade, Oscar). - Использование IoT и анализа данных для расчета страховых премий (Metromile). - Платформы для автоматического рассмотрения страховых случаев.
Кибербезопасность и защита данных	Обеспечение безопасности финансовых транзакций и данных пользователей	- Биометрические системы и многофакторная аутентификация (Auth0, Duo). - Шифрование и технологии блокчейн для безопасности информации (Chainalysis). - Системы для анализа транзакций и выявления подозрительных действий (Fraud.net).
Регуляторные технологии (RegTech)	Обеспечение соответствия нормативным требованиям и оптимизация работы с регуляторами.	- Инструменты для проверки соответствия регуляторным нормам (ComplyAdvantage). - Платформы для анализа и мониторинга транзакций (Fenergo). - Инструменты для подготовки отчетов и анализа соблюдения требований (AxiomSL).
Смарт-контракты и блокчейн Автоматизация и децентрализация финансовых операций		- Решения для децентрализованных транзакций (Ethereum, Hyperledger). - Автоматизация сделок и контрактов без посредников. - Превращение реальных активов в цифровые токены для упрощения торговли (Asset tokenization).
Цифровизация государственных финансов	Повышение прозрачности и эффективности использования государственных ресурсов.	- Платформы для цифровых государственных услуг (GovTech). - Разработка цифровых аналогов национальных валют. - Платформы для онлайн-уплаты налогов и сборов.

Эти элементы повышают прозрачность и безопасность финансовых операций, снижают затраты и увеличивают скорость транзакций. Также рассматриваются вопросы цифровой идентификации, защиты данных и кибербезопасности, в условиях глобальной цифровизации.

Таким образом, в настоящее время новые технологии перестраивают финансовую отрасль. Банки осознают необходимость трансформации и интеграции FinTech-решений для сохранения своих позиций, так как FinTech-компании быстрее адаптируются к изменениям, разрабатывая новые продукты и услуги, что привлекает клиентов и усиливает конкуренцию на рынке.

FinTech повышает эффективность бизнес-процессов, снижает транзакционные издержки и увеличивает доступность финансовых услуг, что способствует росту оборота капитала и развитию экономики. Рынок FinTech постоянно меняется, с новыми технологиями и совместными проектами стартапов и банков, что заметно даже в краткосрочных отчетах аналитиков.

Финансовые технологии в Казахстане улучшают качество финансовых услуг и ускоряют экономическое развитие, снижая издержки и улучшая доступ к финансированию. За последние пять лет количество FinTech-стартапов увеличилось в четыре раза – с около 50 в 2018 году до более чем 200 к 2024 году. FinTech стал лидирующим сегментом по привлечению венчурных инвестиций в стране, согласно исследованию, опубликованному в июле 2024 года.

Таблица 3 – Примеры использования FinTech в Казахстане

Сектор	Примеры внедрения	Описание	Преимущества
Цифровые банки и мобильные платежи	Kaspi.kz, Halyk Bank	Мобильные приложения для оплаты счетов, переводов и покупок, терминалы для малого бизнеса.	Ускорение платежей, упрощение доступа к финансовым услугам.
P2P-кредитование и краудфандинг	Online MicroCredit, StartUp.kz	Платформы для микрофинансирования и краудфандинга, привлечение частных инвесторов.	Упрощение доступа к финансированию для МСБ, привлечение инвесторов.
Цифровизация государственных услуг	eGov.kz	Государственный портал для оплаты налогов и получения документов, сокращение бумажной волокиты.	Сокращение времени на получение услуг, повышение прозрачности.

Страховые технологии (InsurTech)	Freedom Finance Insurance, Nomad Insurance	Онлайн-оформление полисов и автоматизация урегулирования страховых случаев.	Упрощение оформления полисов, снижение издержек.
Криптовалюты и блокчейн	Astana International Financial Centre (AIFC), цифровой тенге	Блокчейн-проекты и развитие цифровой валюты для повышения финансовой доступности.	Повышение прозрачности и снижение издержек, привлечение инвестиций.
Решения для малого и среднего бизнеса	1С Казахстан, MyFin	Автоматизация бухгалтерского учета и отчетности для малого бизнеса.	Оптимизация финансовых процессов, сокращение затрат.
Цифровизация сельского хозяйства	AgriTech решения, дроны и IoT-устройства	Мониторинг состояния полей и оптимизация ресурсов с помощью дронов и IoT.	Оптимизация ресурсов, повышение урожайности и конкуренто способности.
Примечание: составлено авторами			

Интернет-банкинг и мобильный банкинг доминируют в категории безналичных платежей и переводов, составляя 83 % от всех безналичных платежей.

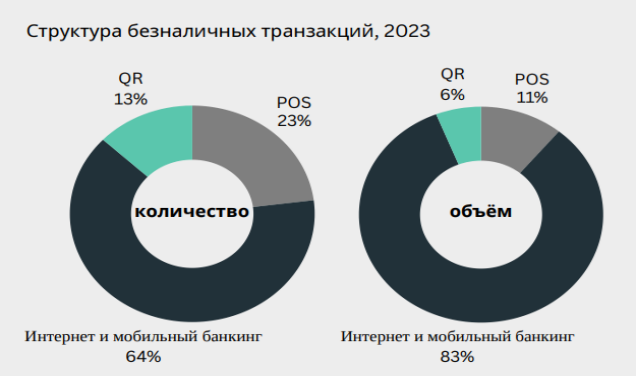

Рисунок 2 – Структура безналичных транзакций, 2023
Примечание: составлено авторами

В Казахстане изменения в сфере платежей обусловлены благоприятной демографией, ростом цифровых навыков, увеличением онлайн-торговли и улучшением доступа к банковским услугам. Важную роль также сыграли крупные цифровые кошельки, такие как Apple Pay и Google Pay, а также государственные инициативы.

Казахстан с населением около 20 миллионов и средним возрастом 30 лет имеет преимущественно молодое население, где 62 % граждан в возрасте от 15 до 64 лет. Эта группа склонна к использованию цифровых платежей, что ускоряет переход к безналичным расчетам. В 2023 году доля онлайн-торговли составила 12,6 % от общего объема розничных продаж, и ожидается, что эта тенденция продолжится, рисунок 3 [10].

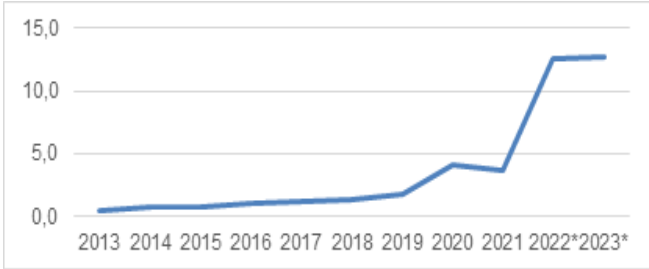

Рисунок 3 – Доля электронной торговли в общем объёме
Примечание: составлено авторами

В 2023 году объем рынка розничной электронной коммерции (внутренний рынок) с учетом маркетплейсов составил 2439,8 млрд. тенге, из них оборот розничной торговли через платформу электронной коммерции (маркетплейс) составил 1767,6 млрд. тенге (72,4 %), предприятий розничной торговли, осуществляющих реализацию товаров через собственный Интернет-ресурс – 672,2 млрд. тенге (27,6 %), рисунок 4.

Рисунок 4 – Основные показатели электронной коммерции (внутренний рынок)

Примечание: составлено автором

В 2023 году 79,7 % предприятий использовали маркетплейсы, а 30,3 % реализовывали товары через собственные Интернет-ресурсы, из которых 10 % занимались розничной электронной коммерцией. Общий объем электронной коммерции составил 1602,6 млрд тенге, из которых 1304 млрд тенге (81,4%) приходилось на маркетплейсы [10].

Казахстанские банки развивают платформенные сервисы, создавая единую экосистему с банковскими и небанковскими услугами. Тренд на мобильный банкинг усилился после успеха Kaspi, который запустил платежную систему и маркетплейс. В 2021 году суперапп Kaspi имел более высокое соотношение суточной аудитории к месячной, чем Amazon и PayPal, а доля маркетплейса в выручке увеличилась в 1,6 раза [11].

На рынке финансовых технологий наблюдаются тренды, которым следуют банки. Необанки, такие как Тинькофф и Модуль, работают без физических отделений и быстрее адаптируются к изменениям. В Казахстане они становятся популярными благодаря доступным цифровым продуктам. В июне 2021 года Beeline запустил первый казахстанский необанк – Simply, предлагающий мобильный кошелек и цифровую карту Visa Platinum для 41 % населения, живущего в удаленных регионах. В 2023 году FinTech привлек наибольшее венчурное финансирование, рисунок 5.

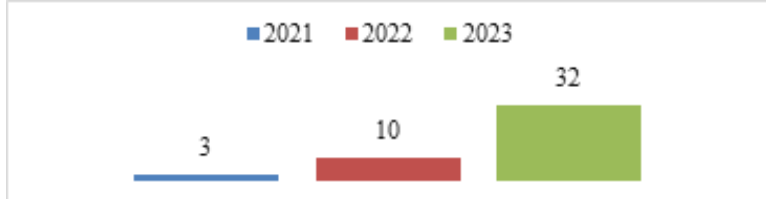

Рисунок 5 – Объём венчурных инвестиций в FinTech в Казахстане, $млн

Примечание: составлено авторами

Более 130 стран исследуют цифровые валюты центральных банков (ЦВЦБ). Казахстан, среди 36 стран на этапе пилотного проекта, предлагает использовать банковские карты для платежей в цифровом тенге, в отличие от большинства стран, предпочитающих мобильные приложения и веб-платформы [11].

Таким образом, Казахстан активно развивает FinTech-сектор, внедряя инновации для улучшения финансовых услуг и их доступности. Необанки, такие как Simply, и цифровые валюты центральных банков открывают новые возможности, особенно в удаленных регионах. Ожидается, что Казахстан продолжит развивать эту сферу, привлекая инвестиции и новые технологии, что будет способствовать экономическому росту и повышению конкурентоспособности.

Выводы

Исследование демонстрирует динамичное развитие финансовых технологий (FinTech) в Казахстане, с ростом стартапов и венчурного финансирования. Ключевыми факторами являются молодое, цифровизированное население, развитие электронной коммерции и государственные инициативы. Казахстан успешно интегрирует FinTech-решения, улучшая доступность и качество финансовых услуг, особенно в удаленных регионах. Появление необанков, таких как Simply, и пилотный проект цифрового тенге подчеркивают стремление к созданию эффективной финансовой системы.

Дополнительно, влияние финансовых технологий на экономику Казахстана проявляется в следующих аспектах:

1 Увеличение доступности финансовых услуг. FinTech способствует улучшению доступа к кредитам и инвестициям для малых и средних предприятий, что стимулирует их рост и развитие.

2 Снижение транзакционных издержек. Использование цифровых технологий позволяет сократить затраты на финансовые операции, что делает их более выгодными для пользователей.

3 Рост электронной коммерции. FinTech-решения способствуют развитию онлайн-торговли, что увеличивает объемы продаж и расширяет рынок для предпринимателей.

4 Поддержка инноваций. Активное внедрение новых технологий, таких как блокчейн и искусственный интеллект, повышает конкурентоспособность казахстанских компаний на международной арене.

Таким образом, ключевыми факторами успеха FinTech в Казахстане являются поддержка со стороны государства, активное использование цифровых технологий и растущий интерес со стороны населения к инновационным финансовым продуктам. Ожидается дальнейший рост сектора и привлечение инвестиций, что положительно скажется на экономическом росте и конкурентоспособности страны.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Khotinskay, G.I.** Fin Tech: Fundamental Theory And Empirical Features. DOI: 10.15405/epsbs.2019.03.23.

2 **Lagna, A., Ravishankar, M.N.** Making the world a better place with fintech research // Information Systems Journal. – 2022. – № 32(1). – P.61–102.

3 **Jourdan, Z. oC. II, J., Valentine, R., Tran, A.** Fintech: A content analysis of the finance and information systems literature // Electronic Markets. DOI: 10.1007/s12525-023-00624-9

4 **Alt, R., Beck, R., Smits, M. T.** Fintech and the transformation of the financial industry // Electronic Markets. – 2018. – № 28 (3). – P.235–243.

5 **Thakor, A. V.** Fintech and banking: What do we know? // Journal of Financial Intermediation. DOI: 10.1016/j.jfi.2019.100833

6 **Benoit, S., Hurlin, C., Perignon, C.** Pitfalls in systemic-risk scoring // Journal of Financial Intermediation. – 2019. – № 38. – P.19–44.

7 **Bertsch, C., Hull, I., Qi, Y. J., Zhang, X.** Bank misconduct and online lending // Journal of Banking & Finance. DOI: 10.1016/j.jbankfin.2020.105822

8 **Таланова, М. И.** Финансовые технологии (fintech): проблемы и перспективы // e-scio. – 2021. –№ 6(57). – С. 323–333.

9 **Бубнов, В. А.** Финансы как экономическая категория в современной экономике // Baikal Research Journal – 2014. – № 1. – С. 11–25.

10 Об электронной коммерции в Республике Казахстан. 2023. – [Электронный ресурс] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/econo-my/local-market/publications/158432/

11 «Банки конкурируют уже не только между собой». Тренды развития финтеха в Казахстане и драйверы роста. 2023. – [Электронный ресурс] – URL: https://digitalbusiness.kz/2022-12-02/banki-konkuriruyut-uzhe-ne-tolko-mezhdu-soboj-trendy-razvitiya-finteha-v-kazahstane-i-drajvery-rosta/

REFERENCES

1 **Khotinskay, G. I.** Fin Tech: Fundamental Theory And Empirical Features. DOI: 10.15405/epsbs.2019.03.23.

2 **Lagna, A., Ravishankar, M. N.** Making the world a better place with fintech research // Information Systems Journal. – 2022. – № 32(1). – P. 61–102.

3 **Jourdan, Z. C. II, J., Valentine, R., Tran, A.** Fintech: A content analysis of the finance and information systems literature // Electronic Markets. DOI: 10.1007/s12525-023-00624-9

4 **Alt, R., Beck, R., Smits, M. T.** Fintech and the transformation of the financial industry // Electronic Markets. – 2018. – № 28(3). – P. 235–243.

5 **Thakor, A. V.** Fintech and banking: What do we know? // Journal of Financial Intermediation. DOI: 10.1016/j.jfi.2019.100833

6 **Benoit, S., Hurlin, C., Perignon, C.** Pitfalls in systemic-risk scoring // Journal of Financial Intermediation. – 2019. – № 38. – P. 19–44.

7 **Bertsch, C., Hull, I., Qi, Y. J., Zhang, X.** Bank misconduct and online lending // Journal of Banking & Finance. DOI: 10.1016/j.jbankfin.2020.105822

8 **Talanova, M. I.** Finansovye tekhnologii (fintech): problemy i perspektivy [Financial technologies (fintech): problems and prospects] // e-scio. – 2021. –№ 6 (57). – P. 323–333.

9 **Bubnov, V. A.** Finansy kak ekonomicheskaya kategoriya v sovremennoy ekonomike [Finance as an economic category in the modern economy] // Baikal Research Journal – 2014. – №1. – P. 11–25.

10 Ob elektronnoi torgovle v Respublike Kazakhstan [On electronic commerce in the Republic of Kazakhstan]. 2023. – [Elektronnyy resurs] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/econo-my/localmarket/publications/158432/

11 «Banki konkuriruyut uzhe ne tol'ko mezhdu soboy». Trendy razvitiya fintekha v Kazakhstane i drayvery rosta [«Banks are no longer competing only with each other.» Fintech development trends in Kazakhstan and growth drivers]. 2023. – [Elektronnyy resurs] – URL: https://digitalbusiness.kz/2022-12-02/banki-

konkuriruyut-uzhe-ne-tolko-mezhdu-soboj-trendy-razvitiya-finteha-v-kazahstane-i-drajvery-rosta/

Поступило в редакцию 29.12.24
Поступило с исправлениями 14.01.25
Принято в печать 11.02.25

**Ж. С. Алмабекова[1], Ғ. Н. Джақсыбекова[2]*
[1,2]Алматы менеджмент университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
29.12.24 ж. баспаға түсті.
14.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ: НАРЫҚҚА ШОЛУ ЖӘНЕ АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ

Бұл мақала 2018-2023 жылдар аралығындағы Қазақстандағы FinTech секторының даму динамикасын эмпирикалық зерттеу болып табылады. Зерттеудің мақсаты – қаржылық технологиялардың Қазақстан экономикасына әсерін бағалау және оның табыстылығын анықтайтын негізгі факторларды анықтау. Талдау негізінде FinTech-тің Қазақстан экономикасына әсері қарастырылады. FinTech-стартаптар санының өсуіне, венчурлық инвестициялар көлеміне, необанктерді енгізуге және цифрлық теңгені іске қосу бойынша пилоттық жобаға ерекше назар аударылады. Зерттеу Қазақстандағы FinTech трансформациясының табыстылығының негізгі факторларын, соның ішінде қолайлы демографияны, электронды коммерцияның жылдам өсуін және күшті мемлекеттік қолдауды анықтайды. Авторлар қаржы технологияларындағы инновациялар, әсіресе шалғай аймақтарда қаржылық қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын қалай жақсартатынын және бизнес-процестердің тиімділігін арттыруға және экономиканың әртүрлі секторларын цифрландыруды ынталандыруға қалай көмектесетінін көрсетеді. Ғылыми жаңалық ұлттық контексттің ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстандағы FinTech секторының қарқынды өсуін анықтаған факторларды кешенді талдауда жатыр. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдар мен бизнеске Қазақстандағы финтек индустриясын дамыту, сектордың одан әрі өсуін болжау, экономикалық өсуге және елдің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ету бойынша ұсыныстарды ұсынады

Кілтті сөздер: FinTech, жоғары технологиялық өнімдер, ашықтық, қауіпсіздік, цифрландыру, электрондық коммерция.

**Zh. S. Almabekova[1], G. N. Jaxybekova[2]*
[1,2]Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 29.12.24
Received in revised form 14.01.25
Accepted for publication 11.02.25

FINANCIAL TECHNOLOGIES IN KAZAKHSTAN: MARKET OVERVIEW AND CURRENT STATE

This article is an empirical study of the dynamics of the fintech sector in Kazakhstan for the period 2018-2023. The objective of the study is to assess the impact of financial technologies on the economy of Kazakhstan and identify the key factors determining its success. Based on the conducted analysis, the impact of FinTech on the Kazakhstan economy is considered. Particular attention is paid to the growth in the number of fintech startups, the volume of venture investments, the introduction of neobanks and the pilot project to launch a digital tenge. The study identifies the key factors for the success of fintech transformation in Kazakhstan, including favorable demographics, rapid growth of e-commerce and active support from the government. The authors demonstrate how innovations in financial technologies improve the availability and quality of financial services, especially in remote regions, and contribute to the efficiency of business processes and stimulation of digitalization of various sectors of the economy. Scientific novelty lies in a comprehensive analysis of the factors that determined the rapid growth of the fintech sector in Kazakhstan, taking into account the specifics of the national context. The results of the study offer recommendations for government agencies and businesses on the development of the fintech industry in Kazakhstan, predicting further growth of the sector, contributing to economic growth and increasing the country's international competitiveness.

Key words: FinTech, high-tech products, transparency, security, digitalization, e-commerce.

SRSTI 06.75.11

https://doi.org/10.48081/RRVX7228

A. Zh. Asainov[1], S. A. Rakhimova[2], T. K. Zholdasbayeva[3], S. I. Igilmanova[4], A. T. Seksenova[5]

[1]Kazakh University of Technology and Business,
Republic of Kazakhstan, Astana
[2]Astana International University, Republic of Kazakhstan, Astana
[3]Caspian Public University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[4,5]K.Zhubanov Aktobe Regional University,
Republic of Kazakhstan, Aktobe
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3816-8039
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0553-9606
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2907-1630
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7262-9076
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7098-6846
*e-mail: arhat_asainov@mail.ru

FOOD SECURITY OF THE COUNTRY IN CONDITIONS OF UNSTABLE EXTERNAL ENVIRONMENT

Today, issues of food security and food self-sufficiency are becoming increasingly important, especially in conditions of instability and uncertainty, and their solution is one of the main conditions for the sustainable development of any country or region. Therefore, ensuring food security is one of the most pressing issues at both the national and global levels. This article examines the issue of ensuring national food security in the context of the KOWID 2019 pandemic and its consequences, emerging tensions in the world, as well as the general instability and complexity of the external environment. The issues under consideration have been widely studied in the works of domestic and foreign scientists. This publication describes the main methods and concepts used in scientific research, and also presents a comparative analysis of the studies. Aspects of the development of research in the field of food safety are considered. The topic is widely reflected in scientific research. The study is based on the use of bibliometric analysis methods and tools (R package Bibliometrix): 681 scientific articles were retrieved from the Scopus database.

Key words: food security, sustainable agriculture, environmental change, literature review, bibliometric analysis.

Introduction

Ensuring one's own food security is one of the most important tasks facing humanity, and one of the main factors determining many trends in the global economy. One of the pressing issues on the global sustainable development agenda is the pace of development of the agricultural and agro-industrial sector, including food security. High levels of uncertainty, geopolitical and geo-economic instability, unfavorable world price conditions and protracted crises (including crises caused by coronavirus outbreaks) are the main threats to food security. The global food crisis has led to rising food prices, which has led to a decline in real incomes and slowed down the process of eradicating poverty and hunger in many countries around the world. Food security is one of the most pressing and serious challenges facing governments. This serious issue has become even more relevant in the context of the recent Covid 2019 pandemic and its consequences, conflicts in many parts of the world and an unstable external environment. In addition, food problems are a complex and universal phenomenon that has many economic, social and political aspects and is one of the key areas for ensuring national security.

Much effort has been devoted to studying the global financial, economic and political situation, global development trends, the level of agricultural production and food security, which emphasizes the relevance of the research topic. Today, the rapid development and intensive updating of knowledge in almost all areas of education and science requires the ability to search, select, analyze and accurately evaluate necessary and important information from a large number of constantly updated sources. In this context, the potential of bibliometrics is used to analyze and summarize the necessary information on research topics, for a comprehensive analysis of scientific trends and research activities.

Although the problem of food security, its theoretical, methodological and practical aspects is given enough attention, there is a lack of research on summarizing data in the context of rapidly developing global trends, external changes, the influence of external factors on ensuring national and regional food security and the consequences of these influences. Quantitative bibliometric analysis – it is a set of methods used to quantify the relationship between selected indicators on a topic in a knowledge area and local data changes in a knowledge unit (Zhang, X.M., 2019). Quantitative literature analysis has important advantages: scientific studies can be easily sorted by authors, journals, keywords, topic,

country and other indicators; you can track the latest relevant publications on a given topic; the performance of science teachers can be assessed. The literature review knowledge base plays an important role in developing research directions, providing evidence-based understanding of applied practice, and synthesizing the results of previous research to support professional judgment and practice (J.-F. Rousseau, 2013; Zhang, Y. H. et al., 2015). The purpose of this study is to conduct a comprehensive review of existing food safety research using bibliometric analysis tools.

The objective of this study is to identify the main directions for future research in the field of national food security in conditions of instability based on a bibliometric analysis of the scientific literature. The study consists of several chapters. Section 1 describes the significance, objectives and main themes of the study, Section 2 describes the research methodology, and Section 3 describes the results of the study [1; 2].

Materials and methods

The problem of food security is one of the most important problems of our time, as are two of the Millennium Development Goals (MDGs), namely the eradication of hunger. Changes in the external environment concern scientists, politicians, specialists and the public around the world. Many studies have been conducted on these issues.

Since food security is directly related to the stability of the international community and the well-being of its population, it is actively studied by the international community. Although the global food security situation has improved in recent years, many countries still face significant food insecurity challenges (Peng, W., Berry, E.M., 2019). When analyzing the scientific literature on the issue of ensuring and maintaining an adequate level of food security in conditions of uncertainty and variability in the external environment (Cui, M.M. et al., 2019), it was concluded that the methods used to determine the level of food security can be divided into three categories (i) first approach based on food safety assessments (iii) third approach based on food safety assessments. Proponents of the first approach use the level of food consumption (source of production - domestic or imported) as a criterion for food safety.

Representatives of the second approach base their research on eliminating dependence on domestic food without large-scale external control, that is, on satisfying domestic food at the expense of imported food. The third approach used in studying food security issues is based on national self-sufficiency through domestic production, as well as on the protection of domestic producers through the use of various measures (as a result of these measures, domestic enterprises have

the opportunity to produce competitive products, many of which (Kaygorodtsev A.A., 2014).

In general, the basic concept of the term «food security» was presented at the People's Conference on Food and Agriculture, held in May 1943 in Hot Springs, USA. The conference was attended by representatives of 44 countries, including the USSR., who were the organizers of the Food and Agriculture Organization (FAO) of the UN. In their opinion, «freedom from want» means that every person has access to sufficient and adequate food (FAO official website). At the same time, «reliable» means access to food, «sufficient» means adequate food supply, and «adequate» means the cost of food. After the wheat market crisis of 1972-1973, the term «food security» was officially introduced into world practice, which refers to the production of sufficient food to meet growing demand. Attempts to identify the causes of the food crisis, analyze and develop solutions to overcome it were considered in the documents of the World Food Conference (Rome, 1974). At this conference, the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) defined food security as «a sustainable supply of food sufficient for life and health» (FAO official website) [3].

In 1983, the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) revised and expanded the concept as follows: «The 2001 Concept of Food Security states that food security can be achieved by ensuring economic and physical access to food that meets the needs and aspirations of people.» According to the definition of food security given by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the first definition is a matter of national and global food security, and the second is a matter of food security of households and individuals. Policy attention to food security increasingly takes into account input, production, market and price factors.

There are many definitions in the literature on food security, but in most cases, the scientific literature defines the causes, influencing factors and economic consequences of food security levels. In the international literature, economic security is a condition for achieving stability in economic development in the field of goals and economic policies set by the government (Cobo, M.J., 2011), the issue of international security of the country's economic structure, the prevention of contracts of illegal economic activities, the issue of competitiveness (Kabubo, M.J., 2019), considered as a question of sales of products and access to markets for raw materials, «food security is a question of the amount of food needed to ensure that the entire population of a country at any given time has everything necessary for an active and healthy life. It is defined as the situation in the economy, when availability is guaranteed» (Conway G. et al.) «Food security is an important concept that uses precise definitions, limits and indicators» (Per Pinstrup-Andersen,

2009) and defines «food security» narrowly in terms of global, national, regional and home levels.

According to food security expert K. Bene, the food order helps countries achieve food self-sufficiency and eradicate hunger (Béné S. et al.) Effectively solving food supply problems in many countries of the world is the basis for strengthening international and regional security. For a more complete definition of food security characteristics, see A.A. Kaygorodtseva. In his opinion, food security is a situation when the economy, including the agro-industrial complex, is able to provide the entire population of the country (especially socially vulnerable and low-income groups) with basic types of food through domestic production; Food refers to the quantity and quality of products necessary for the physical and economic support and preservation of human life. It also includes not only the availability of food, but also the state of complete or maximum independence of the country from external food supplies (Kaygorodtsev A., Kirdasinova K., 2013) [4; 5].

Comparing this concept with research conducted by food security scientists shows that the definition of food security is the same. It should be noted that no country in the world can produce all types of agricultural products domestically due to various conditions (e.g., land productivity, climatic differences, climate change, etc.) (Coates, J., 2013; Foley, J.A. et al., 2011). It can be concluded that food security in any country depends on a number of economic and social conditions related to the state of agricultural production and the agro-industrial complex as a whole, as well as the general state of the local and global economy [6].

Therefore, in this study, the theoretical basis of the student category «food security» is defined as the consumption of basic types of food in accordance with recognized standards and norms, the population's access (economic and physical) to basic types of food, as well as the quantity, variety and quality of food demand per capita population. Achieving comprehensive food security requires the ability to provide food, drinking water, etc. to the entire population and individual residents, regardless of external and internal conditions and threats. Although the global food security situation has improved in recent years, many countries still face serious food security challenges. In particular, the outbreak of the COVID-19 virus has seriously affected food production, highlighting the importance of ensuring food security for humanity (Cheng, G.Q.; Zhu, M.D.). As people's productivity and living standards improve, their understanding of food security will expand and deepen. Such studies are important for assessing trends in food security [7].

Results and discussion

The study is designed to analyze scientific works on the issue of food safety and its provision through bibliographic review in the Scopus database. Various

qualitative and quantitative methods used in literature review are used to understand and systematize previous works on the topic under study. Such an approach, in turn, allows to advance and improve the direction of research based on previous research results. Quantitative indicators of publications and sources are currently widely used to identify trends in almost all fields of science, to identify and evaluate the research directions of leading scientists and authors, as well as the main concepts in research fields. Bibliometrics is also used to evaluate the research results of higher educational institutions, research institutes and specialists engaged in the analysis of research results [8].

There is a wide range of literature analysis software available, each with its own advantages and certain disadvantages. These programs can import and process information from Scopus and WoS databases, analyze scientific literature indexes, create data matrices, link references, analyze conjunctions, and also identify various other aspects of research conducted over the years in various fields of scientific research. Also used as the main research tool is the R package Biblioshiny (Aria M., Cuccurullo C., 2017), which is a set of tools for quantitative research in the field of bibliometrics. The methodology includes importing bibliometric data from SCOPUS, Clarivate Analytics' Web of Science, Dimensions, TheLens, PubMed and Cochrane databases, conducting bibliometric analysis, as well as co-citation, linking and scientific research. This includes a range of methods for creating data matrices for conjoint analysis [9].

Terms and keywords were used to limit the database search, and the Scopus database was used as the primary database source. The research consists of several stages. Initially, it was decided to define a formal criterion for the bibliometric analysis of research works, i.e food security» – the basic term of food security. As a result, a total of 57,186 scientific works were found in the Scopus database. These documents include various types of publications, i.e. articles, reviews, textbook chapters, reviews, conference abstracts, etc. included materials.

Since the study under consideration is devoted to the issue of ensuring food security in the conditions of uncertainty, volatility of the external environment, the crisis caused by the consequences of the Covid-2019 pandemic, the crisis of deferred demand, and the tensions that have taken place in all corners of the world in recent years, The time frame was limited to studies between 2020 and 2023. This limitation made it possible to reduce the sample to 6638 documents. In order for the research process to be systematic and the data for analysis to be complete, the following restriction on availability in the field of education «Economics, Econometrics and Finance» was used, the «All open access» criterion was used. As a result, after all the applied restrictions, the sample consisted of 681 documents on the issue of food safety in the period 2020-2023 [10].

Conclusions

The purpose of the study is to identify the main directions, concepts and problems of scientific research aimed at ensuring food security in conditions of uncertainty and turbulence in the external environment, as well as the consequences of the Covid-2019 pandemic, the demand crisis and the prospects for scientific research. To achieve these goals, a sample of 681 scientific papers published in the Scopus database between 2020 and 2023 was subjected to bibliometric analysis.

Using sources based on bibliometric data, researchers can search and select scientific works that are important and relevant in a particular direction (Aria M., Cuccurullo C., 2017). Important advantages of bibliometric analysis include the ability to appropriately rank scientific works by authors, journals, keywords, topics, country and other indicators, as well as identify the most relevant publications on a given topic. Experience with topic clustering has shown that the goal is to improve the relative accuracy of identifying relevant publications at the article level, and that clustering into small, specific topics is a potential direction for scientific measurement research.

Despite the fact that most authors of scientific papers are scientists from the USA, Great Britain, Germany, China and India, an analysis of the relevant citation clusters shows that food security issues are serious for all countries of the world, especially developing ones. A thematic map of research topics, built on the basis of the walk-trap clustering algorithm, shows the current central topics in the study of food security issues. Research on food supply, crop production, food policy, households and small farms and their role in achieving food security, and climate change are some of the central topics in this area and major directions for future research. In conclusion, the issue of food security is extremely important, and external changes and environmental uncertainty have continuously increased interest in this topic in recent years. The lack of analysis of food security policy, its implementation and significance for sustainable economic development is a shortcoming of the studies reviewed and may determine the direction of future research.

REFERENCES

1 Global Food Security Index. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://foodsecurityindex. eiu.com/Index.

2 Финская пятерка: Переосмысливая еду – от поля до тарелки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.goodnewsfinland.com/ru/feature/finskaya-pyaterka-pereosmyslivaya-edu-ot-polya-do-tarelki...

3 Об обеспечении продовольственной безопасности. Закон Республики Армения, 7 мая 2002 г. № ЗР-339 // Armenian Legal Information System. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=63049.

4 Об утверждении Концепции обеспечения продовольственной безопасности Республики Армения. Распоряжение Президента Республики Армения, 18 мая 2011 г., № НК-91-Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/Pages/ National-production-plans.aspx.

5 О Стратегии основных направлений, обеспечивающих экономическое развитие сельскохозяйственной сферы Республики Армения на 2020-2030 годы. Постановление Правительства Республики Армения, 19 дек. 2019 г., № 1886-Л. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=137852.

6 О Доктрине национальной продовольственной безопасности до 2030 года Республики Беларусь. Постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 15 дек. 2017 г., № 962 // Министерство сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь. – [Электронный ресурс]. Режим до-ступа: https://mshp.gov.by/documents/plant/dccea377014340f4.html.

7 Об утверждении Доктрины продовольственной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс]: Указ Президента Российской Федерации, 21 янв. 2020 г. № 20 // Консультант-Плюс. Россия. – М., 2020.

8 О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан, 8 июля 2005 г. № 66 // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан ИПС «Әділет». – Режим доступа: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000066.

9 О национальной безопасности Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан, 6 января 2012 г. № 527-IV // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан ИПС «Әділет». – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527.

10 О продовольственной безопасности Кыргызской Республики [Электронный ресурс]. – Закон Кыргызской Республики от 4 авг. 2008 г. № 183 // Централизованный Банк Данных Правовой Информации Кыргызской Республики. – Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202397?cl=ru-ru.

REFERENCES

1 Global Food Security Index. [Global Food Security Index.]. – [Electronic resource]. – https://foodsecurityindex. eiu.com/Index.

2 Finskaya pyaterka: Pereosmyslivaya edu – ot polya do tarelki. [The Finnish Five: Rethinking food – from field to plate]. – [Electronic resource]. – https://www.goodnewsfinland.com/ru/feature/finskaya-pyaterka-pereosmyslivaya-edu-ot-polya-do-tarelki

3 Ob obespechenii prodovol`stvennoi bezopasnosti. Zakon Respubliki Armeniya, 7 may 2002. № ЗР-339 // Armenian Legal Information System. [On ensuring food security. Law of the Republic of Armenia, May 7, 2002, No. ZR-339]. – [Electronic resource]. – https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=63049

4 Ob utverzhdenii Koncepcii obespecheniya prodovol`stvennoi bezopasnosti Respubliki Armeniya. Rasporyazheniya Prezidenta Respubliki Armeniya, 18 may 2011, № НК-91-Н. [On Approving the Concept of Ensuring Food Security of the Republic of Armenia. Order of the President of the Republic of Armenia, May 18, 2011, No. NK-91-N.]. – Electronic resource: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/Pages/ National-production-plans.aspx

5 O strategii osnovnyh napravlenii, obespechivayushih economicheskoe razvitie sels`kohozuyistvennoi sfery Respubliki Armeniya na 2020-2030. Постановление Правительства Республики Армения, 19 дек. 2019 г., № 1886-Л. – [On the Strategy of the main directions ensuring economic development of the agricultural sector of the Republic of Armenia for 2020-2030. Decree of the Government of the Republic of Armenia, 19 Dec. 2019, No. 1886-L.]. – [Electronic resource]. – https://www.arlis.am/ DocumentView.aspx?DocID=137852

6 O doctrine nacional`noi prodovol`stvenoi bezopasnosti do 2030 goda Respubliki Belarus`. Postanovlenie Soveta Ministrov Respubliki Belarus`, 15.12.2017, № 962 // Ministerstvo sel`skogo hozyaistva i prodovol`stviya Республики Беларусь. – [On the Doctrine of National Food Security until 2030 of the Republic of Belarus. Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus, December 15. 2017, No. 962 // Ministry of Agriculture and Food of the Republic of Belarus]. [Electronic resource]. – https://mshp.gov.by/documents/plant/dccea377014340f4.html

7 Ob utverzhdenii Doctriny prodovol`stvennoi bezopasnosti Rossiiskoi Federacii [On Approval of the Doctrine of Food Security of the Russian Federation]: Ukaz Prezidenta Rossiiskoi Federacii, 21.01. 2020 № 20 // Konsultant-Plus. Rossiya. – M., 2020.

8 O gosudarstvennom regulirovanii razvitiya agropromyshlennogo komleksa i sel`skih territorii [On state regulation of the development of agro-industrial complex and rural territories]: Zakon Respubliki Kazakhstan, 8.07.2005. № 66 // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan IPS «Adilet». – [Electronic resource]. – http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000066

9 O nacional`noi bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [On the National Security of the Republic of Kazakhstan]: Zakon Respubliki Kazakhstan, 6.01.2012. № 527-IV // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazakhstan IPS «Adilet». – [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/ Z1200000527.

10 O prodovol`stvennoi bezopasnosti Kyrgyzskoi Respubliki [On food security of the Kyrgyz Republic]: Zakon Kyrgyzskoi Respubliki ot 4.08.2008.

Received 22.12.23
Received in revised form 10.01.25
Accepted for publication 11.02.25

**А.Ж. Асаинов[1], С.А. Рахимова[2], Т.К. Жолдасбаева[3], С.И. Игильманова[4], А.Т. Сексенова[5]*
[1]Казахский университет технологий и бизнеса, Республика Казахстан, г. Астана
[2]Международный университет Астана, Республика Казахстан, г. Астана
[3]Каспийский общественный университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[4,5]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Республика Казахстан, г. Актобе
Поступило в редакцию 22.12.23
Поступило с исправлениями 10.01.25
Принято в печать 11.02.25

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ

В настоящее время, особенно в условиях нестабильности и неопределенности, вопросы продовольственной безопасности, продовольственной независимости страны становятся все более актуальными, и решение этой проблемы является одним из главных условий устойчивого развития любого государства или личности. регионы. Таким образом, вопрос обеспечения продовольственной

безопасности является одним из наиболее актуальных вопросов, как на национальном, так и на глобальном уровне. В статье рассматривается вопрос обеспечения продовольственной безопасности страны в условиях пандемии Covid-2019 и ее последствий, напряженность, происходящая во всем мире, изменчивость и сложность общей внешней среды.

Исследуемая проблема широко рассматривается в работах зарубежных и отечественных ученых. Определены основные методы и понятия, используемые в научных работах, и проанализирована сравнительная характеристика исследований. В статье рассматриваются направления развития исследований в области безопасности пищевых продуктов. Эта тема широко отражена в исследованиях учёных. Исследование основано на использовании методов и инструментов библиометрического анализа (R-пакет Bibliometrix): из базы данных Scopus выбрано 681 научная статья; анализ позволяет проанализировать направление и уровень развития исследований по проблеме продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, устойчивое сельское хозяйство, изменчивость окружающей среды, обзор литературы, библиометрический анализ.

**А. Ж. Асаинов[1], С. А. Рахимова[2], Т. К. Жолдасбаева[3], С. И. Игильманова[4], А. Т. Сексенова[5]*
[1]Казақ технология және бизнес университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2]Астана халықаралық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[3]Каспий қоғамдық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[4,5]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
22.12.23 ж. баспаға түсті.
10.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

СЫРТҚЫ ОРТАНЫҢ ТҰРАҚСЫЗДЫҒЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕЛДІҢ АЗЫҚ ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

Қазіргі уақытта, әсіресе, тұрақсыздық пен белгісіздік жағдайында еліміздің азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік тәуелсіздігі мәселелері өзекті бола түсуде және бұл мәселені шешу кез келген мемлекеттің немесе жеке тұлғаның тұрақты дамуының негізгі шарттарының бірі болып табылады. аймақтар. Осылайша, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі ұлттық деңгейде де, жаһандық деңгейде де ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мақалада Ковид-2019 пандемиясы және оның салдары жағдайында елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. дүние жүзінде болып жатқан шиеленіс, жалпы сыртқы ортаның өзгермелілігі мен күрделілігі.

Зерттеліп отырған мәселе шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Ғылыми еңбектерде қолданылатын негізгі әдістер мен ұғымдар анықталып, зерттеулердің салыстырмалы сипаттамасы талданады. Мақалада азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы зерттеулердің даму бағыттары қарастырылған. Бұл тақырып ғалымдардың зерттеулерінде кеңінен көрініс тапқан. Зерттеу библиометриялық талдау әдістері мен құралдарын (R-пакет Bibliometrix) пайдалануға негізделген: Scopus деректер базасынан 681 ғылыми жұмыс таңдалды; талдау азық-түлік қауіпсіздігі проблемасы бойынша зерттеулердің даму бағыты мен деңгейін талдауға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, тұрақты ауыл шаруашылығы, қоршаған ортаның өзгермелілігі, әдебиеттерге шолу, библиометриялық талдау.

МРНТИ 06.73.15

https://doi.org/10.48081/QTLE5905

***Ж. К. Алтайбаева[1], М. Ш. Бауэр[2], Е. А. Богданова[3], Д. З. Айгужинова[4], З. С. Тыштыкова[5]**

[1,3,4,5]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

[2]Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3058-6965

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8489-5782

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6336-2875

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0067-9442

[5]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-5824-8132

*e-mail: zhanat.ka@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КАМЕРАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ ДЛЯ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ НАРУШЕНИЙ ПО ГОСУДАРСТВЕННЫМ ЗАКУПКАМ

В статье раскрывается сущность и цель камерального контроля государственных закупок. Авторы определили правовые основы камерального контроля в Республике Казахстан и его значение в системе государственных закупок. Обобщен порядок проведения камерального контроля государственных закупок и представлен в статье в виде схемы. Авторы выделили связь между видом деятельности объекта камерального контроля, способом проведения конкурса государственных закупок и различных подходов камерального контроля. Рассмотрены основные способы проведения конкурса государственных закупок в Казахстане и особенности камерального контроля по ним. На основании результатов анализа камеральных проверок, сделан вывод о наиболее рискованной сфере В статье представлены данные о масштабах охвата объектов камеральным контролем, проанализирована динамика его проведения за 2021-2023 годы в Павлодарской области. Выявлена тенденция их роста с учетом результатов первого квартала 2024 года. На основании исследования возможностей веб-портала государственных закупок были сделаны предложения, которые позволят улучшить качество процедур

камерального контроля государственных закупок. Целью статьи является исследование камерального контроля и его результатов, как составной части государственного аудита.

Ключевые слова: бюджетные средства, государственные закупки, заказчики, поставщики, камеральный контроль, государственный аудит, коррупция.

Введение

Каждое государство имеет перед собой определенные задачи и функции, реализация которых осуществляется ради интересов граждан и страны в целом. Любая реализация поставленных перед государством задач и функций требует финансового обеспечения (бюджета). Бюджетные средства выделяются на конкретные цели и определенные программы, реализовать которые можно только при осуществлении государственных закупок товаров, работ и услуг (далее ТРУ).

Система государственных закупок является одной из самых коррумпированных сфер экономики Казахстана, что является существенной проблемой, которая неоднократно упоминается в информационном поле страны, а также посланиях Президента [1; 2]. Государственные закупки, это процессы приобретения заказчиками (государственные органы, именуемые организаторами) ТРУ полностью или частично за счет бюджетных средств или собственных доходов [3; 4; 5]. Важной составляющей системы государственных закупок в Республике Казахстан является контроль расходования бюджетных средств. Камеральный контроль позволяет выявить возможные нарушения законодательства еще на этапе осуществления государственных закупок и предоставляет возможность не допустить заключения договоров с нарушением законодательства по государственным закупкам [6]. Проведение камерального контроля является функцией уполномоченного государством органа.

В условиях увеличения объемов государственных закупок становится важным обеспечение их прозрачности и эффективности. Вопросы проведения камерального контроля, как составной части государственного аудита и анализа его результатов являются актуальными. Объектом рассматриваемого исследования является камеральный контроль, используемый при аудите государственных закупок.

Цель данного исследования – обобщить порядок и результаты проведения камерального контроля государственных закупок, а также предложить мероприятия по улучшению его качества. Проведение процедур камерального контроля и его анализ при аудите государственных

закупок позволит обеспечить целевое использование бюджетных средств и предотвратить возможные нарушения.

Материалы и методы

При проведении исследования авторами были применены различные научно-практические методы: обобщение нормативно-правовых актов, регулирующих объект исследования, сравнительный анализ и анализ ситуационных факторов и примеров, статистический и графический анализ данных уполномоченного органа. Также в ходе выполнения камеральных проверок использованы такие подходы как сличение, арифметический расчет, сопоставление, выявление соответствия действий объекта действующему законодательству. Перечисленные методы дополняют друг друга, обеспечивая целостное понимание сложной взаимосвязи между нормативно-правовым регулированием и экономическим поведением субъектов экономической деятельности. Предметом исследования являются методика и подходы камерального контроля государственных закупок.

Для раскрытия аспектов исследуемого объекта использовались обобщенные данные о камеральных проверках государственных закупок Департамента государственных доходов по Павлодарской области, а также нормативно-правовые акты (НПА), регулирующие государственные закупки и камеральный контроль.

Предложения по совершенствованию процедуры проведения камерального контроля и анализ его результатов будет полезны как для уполномоченного органа, так и для участников государственных закупок. В итоге, исследование способствует повышению эффективности как государственных закупок, так и камерального контроля.

Результаты и обсуждение

Задачами государственного аудита являются анализ, оценка и проверка эффективности управления и использования бюджетных средств, активов объектами аудита. Руководство государственным аудитом и финансовом контролем государственных закупок осуществляется Комитетом внутреннего государственного аудита МФ РК и его территориальными подразделениями (Департаменты ВГА КВГА МФ РК), посредством проверок бухгалтерского учета деятельности и финансовой отчетности, оценочной деятельности. Основной функцией Комитета внутреннего государственного аудита и его территориальных подразделений является осуществление контроля за соблюдением законодательства Республики Казахстан о государственных закупках, в том числе камерального контроля. Камеральный контроль осуществляют путем анализа и сопоставления данных информационных систем, а также сведений о деятельности объектов государственного

аудита без посещения объекта проверки. Целью такого контроля является предоставление объекту право самостоятельно устранять выявленные нарушения, а также снижение административной нагрузки на объекты государственного аудита. С этой точки зрения его можно рассматривать, как компонент системы управления рисками [6]. Порядок проведения камерального контроля регламентирован и регулируется Законом РК «О государственном аудите» и Правилами проведения камерального контроля [7].

Проводится камеральный контроль на постоянной основе, посредством использования веб-портала государственных закупок. Через этот веб-портал пользователи получают доступ к электронным услугам государственных закупок [8]. Пользователями веб-портала государственных закупок являются:

– заказчики (государственные органы, именуемые организаторами);

– поставщики (физические или юридические лица);

– уполномоченный орган АО «Центр электронных финансов», (единый оператор в сфере государственных закупок).

В Казахстане государственные закупки могут осуществляться различными способами: конкурс, аукцион, запрос ценовых предложений из одного источника, товарные биржи, электронный магазин [5]. Это предопределило тот факт, что для каждого из этих способов законодательством предусмотрены свои подходы камерального контроля и способы устранения нарушений, время проведения, критерии отбора данных, профиля рисков. Для понимания механизма камерального контроля государственных закупок, необходимо знать, что такое профиль рисков и система управления рисками. Под профилем риска камерального контроля подразумевается совокупность условий выбора данных, которая определяется посредством анализа сведений о деятельности проверяемых объектов и разрабатывается для выявления определенных нарушений. Система управления рисками – администрирование, обеспечивающее формирование перечня объектов государственного аудита на соответствующий год и его проведение органами государственного аудита и финансового контроля, которое базируется на принципах выборочности, оптимального распределения ресурсов на наиболее приоритетных направлениях контроля, включающее в себя всесторонний анализ совокупности имеющихся рисков, их идентификацию и оценку, выработку и принятие мер реагирования [7].

Способ государственной закупки определяется особенностями сферы деятельности объекта проверки и учитывает нормы, предусмотренные специализированными НПА, например, «Об архитектурной, градостроительной и строительной деятельности», «Правила определения

общего порядка отнесения зданий и сооружений к технически и (или) технологически сложным объектам» и др. [9; 10].

Открытый конкурс (аукцион) является самым продолжительным по срокам осуществления закупок. Этот способ закупки специфичен тем, что по закупкам проводится контроль качества как камерального контроля, так и рассмотрения жалоб участников государственных закупок. Контроль качества осуществляет уполномоченный орган, Комитет внутреннего государственного аудита МФ РК. Введено это для того, чтобы облегчить процедуру обжалования решения уполномоченного органа по жалобе. В целом Правилами камерального контроля предусмотрено 36 профилей рисков. Из них на открытый конкурс приходится 19 профилей. Каждый из них предполагает определенный вид нарушения и способ устранения данного нарушения. В открытом конкурсе имеют место различные виды нарушений и способы их устранения, например: установление организатором в конкурсной документации квалификационных требований и условий при нарушении законодательства; осуществление государственных закупок отдельных видов ТРУ без признака «среди организаций инвалидов»; приобретение ТРУ с признаком «среди организаций инвалидов», тогда как данный признак излишний; не разделение ТРУ на лоты по их однородности и/или по местам их поставки; срок поставки до пятнадцати календарных дней; др. Виды нарушений определены Правилами камерального контроля, но зачастую в работе также встречаются вопросы, которые требуют дополнительного изучения или разъяснения от уполномоченных органов. Основными мерами по устранению перечисленных нарушений являются: приведение протокола итогов в соответствие с уведомлением, отмена государственной закупки, заключения договора о государственных закупках, внесение изменений в конкурсную документацию.

Камеральный контроль государственных закупок способом запроса ценовых предложений проводится со дня размещения на веб-портале сведений о проводимых государственных закупках способом запроса ценовых предложений до заключения договора о государственных закупках. Для этого способа выделяют девять профилей рисков со следующими нарушениями:

– проведение государственных закупок отдельных видов ТРУ без признака «среди организаций инвалидов», в случаях, когда он необходим;

– нарушение порядка и сроков размещения информации при закупках способом запроса ценовых предложений;

– не разделение на лоты при закупках способом запроса ценовых предложений;

– техническая спецификация содержит указания на товарные знаки и другие признаки при проведении государственных закупок способом запроса ценовых предложений;

– приобретение способом запроса ценовых предложений однородных ТРУ, объем которых превышает восьмитысячекратный размер МРП;

– неправомерные требования при закупках способом запроса ценовых предложений;

– осуществление закупок по ограничениям, установленным в действующих нормативных правовых актах Республики Казахстан;

– осуществление закупок способом запроса ценовых предложений в нарушение требований Закона Республики Казахстан «О разрешениях и уведомлениях» [11].

По каждому из названных нарушений способом устранения является - отмена государственной закупки до заключения договора о государственных закупках [12].

Камеральный контроль государственных закупок способами из одного источника путем прямого заключения договора о государственных закупках и через товарные биржи проводится не позднее пяти рабочих дней со дня направления проекта договора о государственной закупке на подписание поставщику. В этом случае подлежат камеральному контролю проекты договоров, по которым имеются следующие признаки:

– сумма государственной закупки превышает два миллиона тенге;

– имеется более одного пункта Годового плана государственных закупок с одинаковыми наименованиями и кодами Единого номенклатурного справочника ТРУ.

В этом способе закупа может быть один профиль риска с нарушением по неправомерному применению способа из одного источника путем прямого заключения договора о государственных закупках. Для устранения такого нарушения, рекомендуется отозвать проект договора о государственных закупках и внести изменения в годовой план государственных закупок в соответствии с уведомлением.

Общий порядок проведения камерального контроля государственных закупок представлен на рисунке 1.

Информация о камеральном контроле и его материалы для ведения учета и отчетности, а также для применения системы управления рисками отражается на веб-портале. Размещение результатов камерального контроля на интернет-ресурсе уполномоченного органа обеспечивает Комитет внутреннего государственного аудита с учетом требований соблюдения законодательства Республики Казахстан о государственных секретах.

Рисунок 1 – Порядок проведения камерального контроля
*Составлено авторами по источнику [6].

По сведениям Департамента внутреннего государственного аудита по Павлодарской области КВГА МФ РК за 2021 год камеральным контролем было охвачено 62 455 лотов на 395 млрд. тенге и отправлено примерно 5 800 уведомлений об устранении нарушений, выявленных по результатам камерального контроля на сумму 53 млрд. тенге, или 9,5 % от охваченных закупок. За 2022 год камеральным контролем было охвачено 22 152 лотов и направлено 2870 уведомлений на 37,4 млрд. тенге, или 13 % от охваченных закупок. В 2023 года на территории Павлодарской области подлежало охвату камеральным контролем 19 595 лотов государственных закупок, из них охвачено 19 342 лотов (98,7 % охвата), из них доля нарушений составила 17 %. В результате камеральных проверок за 2023 год отправлено 3254 уведомлений об устранении нарушений на 76 млрд. тенге. За ненадлежащее исполнение уведомлений об устранении нарушений законодательства о государственных закупках к административной ответственности привлечены должностные лица по 68 материалам. За

I квартал 2024 года камеральным контролем было охвачено 6 671 (лотов) государственных закупок из подлежащих охвату 6 784 государственных закупок, что составляет более 98 %. Департаментом за данный период направлено 579 уведомлений, что составляет 8,7 % [13; 14].

За период с 2021 года по 2023 год объем закупок, охваченных камеральным контролем, снизился. Понижение показателя обусловлено введением новых способов осуществления закупок, таких как конкурс с использованием рейтинг-бальной системы, рамочные соглашения, электронный магазин.

Правительством периодически вносятся изменения в законодательство, регулирующее сферу государственных закупок, для устранения имеющихся проблем в данной системе, к примеру, такие как длительные сроки, бесконечные обжалования, недостаточная прозрачность, обеспечить принцип приоритета качества над ценой. Большая часть проблем решается полной автоматизацией процедур и цифровизацией информации.

Результаты камерального контроля свидетельствуют, что самой проблемной сферой являются закупки, связанные со строительством. В строительстве государственные закупки проводятся способом конкурса с использованием рейтинг-бальной системы, иногда открытым конкурсом, а также способом из одного источника путем прямого заключения договора. Закупки в сфере строительства на сегодняшний день претерпели немалые изменения, и данные изменения в целом имеют положительный результат. Можно сказать, что вся процедура осуществления закупки переходит к полной автоматизации, и тем самым снижается влияние человеческих факторов на данный процесс.

Способ из одного источника в государственных закупках постоянно имел высокий риск коррумпированности, так как не является конкурентным по сравнению с другими. Заказчик при выборе данного способа имел возможность направить договор поставщику, которого определял самостоятельно. Именно до 2022 года заказчиков не ограничивали в выборе данного способа. Однако по результатам внесенных изменений в Закон РК «О государственных закупках» с января 2022 года данный способ заказчики вправе выбирать только в исключительных случаях, когда такие закупки невозможно приобрести иными способами, предусмотренными законодательством.

Начиная с 2022 года от заказчиков требуется, чтобы они при выборе способа из одного источника путем прямого заключения договора к закупке прикрепляли соответствующее обоснование, которое содержит в себе в том числе сведения о причине невозможности осуществления такой

закупки иными конкурентными способами. Обоснование учитывается уполномоченным органом при проведении камерального контроля, дается оценка соответствия указанной информации фактически имеющейся возможности у заказчика для осуществления такой закупки иным способом.

На веб-портале на сегодняшний день в закупках из одного источника имеется функция по прикреплению файла обоснования заказчиками. Для оптимизации процедуры камерального контроля и соблюдения законодательства предлагаем на веб-портале выставлять также требование/уведомление о необходимости прикрепления не менее трех коммерческих предложений потенциальных поставщиков. Тогда при проведении камерального контроля уполномоченное лицо могло бы сопоставить имеющийся предложения и определить, действительно ли выбранный заказчиком поставщик, которому направлен договор, предложил наиболее выгодный вариант среди других потенциальных поставщиков.

Годовой план государственных закупок содержит перечень запланированных заказчиком для приобретения товаров, работ, услуг. Каждая закупка имеет свой идентификационный номер, который носит название как номер пункта плана и (или) номер лота. И каждая из данных закупок сохраняет так называемую «историю лота» где указана информация о том, сколько раз ранее заказчиком данная закупка «пыталась» закупиться и какими способами. Для осуществления закупки способом из одного источника желательно изначально провести конкурентным способом, для этого предлагаем, чтобы веб-портал проверял «историю» выбранного лота/пункта плана автоматически. И если ранее закупка не проводилась конкурентным способом, то блокировать действия заказчика по осуществлению закупки способом из одного источника.

Выводы

Камеральный контроль – это важный инструмент, который дает возможность своевременно пресечь и не допустить нарушения требований законодательства о государственных закупках. Однако, необходимо помнить, что камеральный контроль не заменяет полноценной аудиторской проверки, так как требует дополнительного анализа информации.

На территории Павлодарской области за период 2021-2023 годы наблюдается динамика снижения количества закупок, охваченных камеральным контролем, при этом доля закупок с нарушениями, не уменьшилась. Нарушения эти были пресечены в рамках проведения камерального контроля уполномоченным органом. Возможной причиной не снижения нарушений является регулярное изменения в законодательстве о

государственных закупках, за которыми не все заказчики успевают следить и изучать.

Несмотря на жесткую регламентацию проведения государственных закупок, можно постоянно работать над совершенствованием камерального контроля государственных закупок используя результаты технического развития средств сбора, передачи и обработки информации, а также внося предложения по развитию соответствующих НПА.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Кеншинбаева, А. Т., Карыбаев, А.** А-К. Государственные закупки: инструмент развития малого и среднего бизнеса. Научно-практический журнал «Мемлекеттік аудит - Государственный аудит». № 4 (53). 2021. С. 34-39., https://gov-audit.kz/index.php/ma/issue/view/42/41.

2 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» от 01.09.2023 г., https://www.akorda.kz.

3 Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 434-V «О государственных закупках».

4 Правила осуществления государственных закупок, утвержденные приказом Министра финансов Республики Казахстан от 11 декабря 2015 года № 648 [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012590

5 Bromberg, Daniel. E-Procurement Implementation in the United States: Understanding Progress in Local Government/ DanielBromberg, ManoharanAroon// Public Administration Quarterly. – 2015. – № 39 (3).

6 Правила проведения камерального контроля, утвержденные Приказом Министра финансов Республики Казахстан от 30 ноября 2015 года № 598 [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012599

7 Закон Республики Казахстан от 12 ноября 2015 года № 392-V «О государственном аудите и финансовом контроле». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392

8 Веб-портал государственных закупок Республики Казахстан. https://goszakup.gov.kz.

9 Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 28 февраля 2015 года № 165 «Об утверждении Правил определения общего порядка отнесения зданий и сооружений к технически и (или) технологически сложным объектам». https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010666

10 Langr, Ivan., Public Procurement in the Systemic Corruption Environment: Evidence from the Czech Republic / IvanLangr // NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2018. – № 11(2). – P. 53 – 79.

11 Закон Республики Казахстан от 16 мая 2014 года № 202-V «О разрешениях и уведомлениях» [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000202

12 Приказ Председателя Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 25 ноября 2022 года № 158-н/қ «Об утверждении Классификатора нарушений, выявляемых на объектах государственного аудита и финансового контроля» [Электронный ресурс]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37022725

13 Интернет-ресурс Комитета внутреннего государственного аудита МФ Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/1?lang=ru

14 Единая база приема обращений физических и юридических лиц «E-otinish» [Электронный ресурс]. – https://eotinish.kz/ru

REFERENCES

1 **Kenshinbaeva, A. T., Karybaev, A.** A-K. Gosudarstvennye zakupki : instrument razvitiya malogo i srednego biznesa. [Public procurement: a tool for the development of small and medium-sized businesses]. Nauchno-prakticheskij zhurnal «Memlekettik audit - Gosudarstvennyj audit». № 4 (53). 2021. P. 34-39., https://gov-audit.kz/index.php/ma/issue/view/42/41.

2 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Ekonomicheskij kurs Spravedlivogo Kazahstana» [The economic course of a Fair Kazakhstan] ot 01.09.2023 g., https://www.akorda.kz.

3 Zakon Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrya 2015 goda № 434-V «O gosudarstvennyh zakupkah» [About public procurement].

4 Pravila osushchestvleniya gosudarstvennyh zakupok [Rules for public procurement], utverzhdennye prikazom Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 11 dekabrya 2015 goda № 648 [Elektronnyj resurs]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012590

5 Bromberg, Daniel. E-Procurement Implementation in the United States: Understanding Progress in Local Government/ Daniel Bromberg, ManoharanAroon// Public Administration Quarterly. – 2015. – № 39 (3).

6 Pravila provedeniya kameral'nogo kontrolya [Rules for conducting desk control], utverzhdennye Prikazom Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 30

noyabrya 2015 goda № 598 [Elektronnyj resurs]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012599

7 Zakon Respubliki Kazahstan ot 12 noyabrya 2015 goda № 392-V «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» [On State audit and financial control]. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392

8 Veb-portal gosudarstvennyh zakupok Respubliki Kazahstan [Web portal of public procurement of the Republic of Kazakhstan] https://goszakup.gov.kz.

9 Prikaz Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 28 fevralya 2015 goda № 165 «Ob utverzhdenii Pravil opredeleniya obshchego poryadka otneseniya zdanij i sooruzhenij k tekhnicheski i (ili) tekhnologicheski slozhnym ob"ektam» [On approval of the Rules for determining the general procedure for classifying buildings and Structures as Technically and (or) technologically complex objects]. https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500010666

10 Langr, Ivan. Public Procurement in the Systemic Corruption Environment: Evidence from the Czech Republic / Ivan Langr // NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2018. – № 11 (2). – P. 53 – 79.

11 Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 maya 2014 goda № 202-V «O razresheniyah i uvedomleniyah» [About permissions and notifications] [Elektronnyj resurs]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000202

12 Prikaz Predsedatelya Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 25 noyabrya 2022 goda № 158-n/қ «Ob utverzhdenii Klassifikatora narushenij, vyyavlyaemyh na ob"ektah gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya» [On approval of the Classifier of violations detected at the objects of state audit and financial control] [Elektronnyj resurs]. – https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37022725

13 Internet-resurs Komiteta vnutrennego gosudarstvennogo audita MF Respubliki Kazahstan [Internet resource of the Internal State Audit Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs]. – https://www.gov.kz/memleket/entities/kvga/press/article/1?lang=ru

14 Edinaya baza priema obrashchenij fizicheskih i yuridicheskih lic «E-otinish» [Unified database for receiving applications from individuals and legal entities «E-otinish»] [Elektronnyj resurs]. – https://eotinish.kz/ru

Поступило в редакцию 10.09.24
Поступило с исправлениями 10.01.25
Принято в печать 11.02.25

**Ж. К. Алтайбаева[1], М. Ш. Бауэр[2], Е. А. Богданова[3],*
Д. З. Айгужинова[4], З. С. Тыштыкова[5]
[1,3,4,5]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[2]Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
10.09.24 ж. баспаға түсті.
10.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ БОЙЫНША БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ҮШІН КАМЕРАЛДЫҚ БАҚЫЛАУДЫ ПАЙДАЛАНУ

Мақалада мемлекеттік сатып алуды камералдық бақылаудың мәні мен мақсаты ашылады. Авторлар Қазақстан Республикасындағы камералдық бақылаудың құқықтық негіздерін және оның мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі маңызын анықтады. Мемлекеттік сатып алуды камералдық бақылауды жүргізу тәртібі жинақталып, мақалада схема түрінде ұсынылған. Қазақстанда мемлекеттік сатып алу конкурсын өткізудің негізгі тәсілдері және олар бойынша камералдық бақылаудың ерекшеліктері қарастырылды. Камералдық тексерулерді талдау нәтижелері негізінде ең қауіпті сала туралы қорытынды жасалды. Мақалада объектілерді камералдық бақылаумен қамту ауқымы туралы деректер ұсынылған, оны Павлодар облысында 2021-2023 жылдары өткізу динамикасы талданған. 2024 жылдың бірінші тоқсанының нәтижелерін ескере отырып, олардың өсу үрдісі анықталды. Мемлекеттік сатып алу веб-порталының мүмкіндіктерін зерттеу негізінде мемлекеттік сатып алуды камералдық бақылау рәсімдерінің сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін ұсыныстар жасалды. Осы мақаланың мақсаты мемлекеттік аудиттің құрамдас бөлігі ретінде камералдық бақылауды зерттеу нәтижелерін ұсыну және оның нәтижелерін талдау болып табылады.

Кілтті сөздер: бюджет қаражаты, мемлекеттік сатып алу, тапсырыс берушілер, жеткізушілер, камералдық бақылау, мемлекеттік аудит, сыбайлас жемқорлық.

**Zh. K. Altaibayeva[1], M. Sha. Bauer[2], E. A. Bogdanova[3],*
D. Z. Aiguzhinova[4], Z. O. Tyshtykova[5]
[1,3,4,5]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
[2]Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Republic of Kazakhstan, Astana
Received 10.09.24
Received in revised form 10.01.25
Accepted for publication 11.02.25

THE USE OF DESK CONTROL TO PREVENT VIOLATIONS OF PUBLIC PROCUREMENT

The article reveals the essence and purpose of desk control of public procurement. The authors have identified the legal basis of desk control in the Republic of Kazakhstan and its importance in the public procurement system. The procedure for conducting desk control of public procurement is summarized and presented in the article in the form of a diagram. The authors highlighted the relationship between the type of activity of the object of desk control, the method of conducting a public procurement competition and the approaches of desk control. The main methods of conducting a public procurement tender in Kazakhstan and the features of desk control over them are considered. Based on the results of the analysis of desk inspections, a conclusion is made about the most risky area. The article presents data on the scale of coverage of facilities by desk control, analyzes the dynamics of its implementation in 2021-2023 in the Pavlodar region. The trend of their growth has been revealed, taking into account the results of the first quarter of 2024. Based on the study of the possibilities of the public procurement web portal, proposals were made that will improve the quality of in-house control procedures for public procurement. The purpose of this article is to present the results of the study of desk control as an integral part of the state audit and analysis of its results.

Keywords: budget funds, public procurement, customers, suppliers, desk control, state audit, corruption.

SRSTI 06.77.01

https://doi.org/10.48081/AWRJ5795

Z. A. Arynova[1], S. E. Kaidarova[2], V. P. Shelomentseva[3], S. V. Zolotareva[4], D. S. Bekniyazova[5]

[1,2,3,4,5]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0123-6667

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5397-5870

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4451-0865

[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8784-6153

[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2093-3006

*e-mail: zaryn24@mail.ru

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT: INTERACTION BETWEEN THE EDUCATION SYSTEM AND THE LABOR MARKET

The link between the education system and the labor market plays an important role in the creation of human capital, which is the basis for economic growth and sustainable social development. The effective interaction of these sectors ensures the training of personnel capable of meeting the needs of the modern market, which increases the competitiveness of the economy and improves the quality of life of people.

The example of Germany in the development of dual education is considered, the effectiveness of which is also confirmed by the successful experience of implementing dual system in vocational education in such European countries as Austria, Greece, Italy, Spain, Sweden and Romania.

An important condition for the development of a successful university and increasing its competitiveness is to improve the mechanisms of interaction between higher education and business. This includes training students in accordance with the current needs of the labor market, as well as active participation of educational institutions in innovative and successful integration associations. It is important that universities adapt their educational programs to changing conditions and market trends so that graduates have the skills and knowledge needed in today's environment.

In order to strengthen the relationship between business and higher education, close interaction between local authorities, business and educational institutions is necessary.

Keywords: higher education, labor market, forms of interaction, employment, dual training, educational programs.

Introduction

In the context of globalization and rapid technological change, it is important to consider how the synergy between education and the labor market contributes to the preparation of skilled professionals to meet the needs of the economy.

«… Government has a critical role to play in human capital formation – as a provider of health, education and financial services to ensure equal access to opportunities, and as a regulator of accreditation and quality control of private providers of such services. However, it often fails to do so. Most governments allocate a large share of the budget to education and health, but often public services fail to build human capital because of their poor quality. Sometimes these services are poor only for the poor. And sometimes they are unsatisfactory for all, in which case the rich simply stop using the services provided by the state» [1].

Materials and methods

This study is based on the experience of domestic and foreign scientists in the field of human resources research, which allows us to better understand its role in economic development and provide practical recommendations for business and government. The study used a variety of statistical methods, including observations, generalization and grouping of data, system analysis, sociological surveys, comparative analysis, as well as quantitative methods (tabular methods, calculations, absolute and relative indicators). This integrated approach allowed us to gain a broader understanding of the issues under study. Despite its widespread use, the method of temporal assessment of human resource quality has its limitations. While the duration of education does influence the level of knowledge and skills, it is not always a clear indicator of the quality of human resources, for example, two people may study for the same number of years but have very different levels of ability and skills to apply the acquired knowledge in practice.

Results and discussion

«… The basis of the new economy is human capital, which is the main driving force of socio-economic development of modern society. The changing role of human capital, its transformation from a cost factor into the main productive and social factor of development, has led to the need to form a new development paradigm. Within the new paradigm of development of countries and the world

community as a whole, human capital has taken the leading place in the national wealth of developed countries» [2].

«…The main conceptual provisions of the human capital theory are of practical importance and are fundamental in the development of policies for the functioning and interaction of the labor market and the market of educational services in order to achieve their equilibrium and ensure economic growth» [3]. Theodore Schultz in his research emphasized the crucial role of human capital in the economic development of countries and the well-being of the population.

Shultz realized that for prosperity, it is not enough to simply have food, machinery and other material resources. There was also a need for «human capital,» which was a qualitative aspect of the economy. Human capital, he argued, is formed not only by innate abilities, but also throughout a person's life through targeted investments in education, health, skills and knowledge.

«… Investment in human capital, as Schultz argued, yields high returns. Educated, healthy, and skilled people are more productive and able to solve complex problems. Schultz's theory of human capital has had a tremendous impact on economic science and education policy in many countries around the world. It helped to understand the importance of investment in people as a key factor of economic growth and improvement of living standards» [4].

«… The issues of development and improvement of human capital are also devoted to the works of economist G. Becker, one of which is «Investments in human capital» (1964). In his work, G. Becker noted that the development of human capital is associated with expenditures on education, training and retraining, health care of workers, migration, search for new jobs, etc. On the basis of his research, G. Becker contributed to solving problems with the employment of workers, i.e. the author noted that through investment in education it is possible to achieve the development and improvement of human capital, which is the driving force of scientific and technological progress» [5].

«… For the development and strengthening of the economy of countries, one of the main conditions is the provision of the labor market with high-quality competitive personnel, the formation and improvement of which is impossible without investment. The process of human capital formation throughout life consists of several stages, the main of which are: education, upbringing, training and retraining, so necessary to be in demand in the labor market» [6].

The labor market places great demands on the skills and abilities of employees, which are changing rapidly in response to economic conditions, technological advances and global trends. These changes emphasize the need for professionals to constantly update their skills and adapt to new challenges in order to remain competitive and meet the expectations of employers in a world of rapid growth.

The labor market imposes different conditions on the qualifications and abilities of employees. These requirements change depending on the economic situation, technological innovations and global trends. Key factors affecting the labor market include:

1) Technological changes: the development of digitalization requires new skills and knowledge from employees.

2) Economic cycles: during periods of economic upturn, the demand for labor increases, while during periods of recession, the demand for labor decreases.

3) Globalization: Increased international competition requires workers to be linguistically proficient and culturally competent.

Fruitful cooperation between the education system and the labor market implies:

1 Adaptation of educational programs: in order to update the content of educational programs in universities form academic committees, the composition of academic committees include students, graduate students, employers, faculty members of departments where the content of educational programs are considered.

2 Partnership with employers: in order to improve interaction with companies and organizations, universities develop training courses and organize internships. For this purpose, round tables are organized with the participation of business leaders to discuss relevant disciplines and skills required for modern professions.

3 Career counseling: assistance to students in choosing a profession and finding a job is provided through career centers and trainings. Career centers offer career counseling, analyze students' strengths and provide information on in-demand professions. They also organize trainings on resume writing, interview preparation and professional skills development.

To assess the opinions of various stakeholders, 200 stakeholders were interviewed, including representatives of business, government agencies, academia and NPOs. Data collection was carried out through interviews.

«…To the question: «Does your company cooperate with educational institutions (universities, colleges, etc.) to train students and train employees?» we received the following results (Figure 1) [7]:

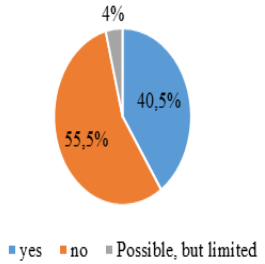

Figure 1 – Stakeholder survey data on the question: «Does your enterprise cooperate with educational institutions (universities, colleges, etc.) for training of students and training of employees?»

The survey showed that 40,5 % of respondents indicated that their enterprises cooperate with educational institutions (universities, colleges, etc.) to train future employees and improve the qualifications of current employees, 55,5 % – do not cooperate, and 4 % responded that cooperation is possible, but limited.

In response to the interview question «What forms of cooperation do you use?» we received the following data (Figure 2):

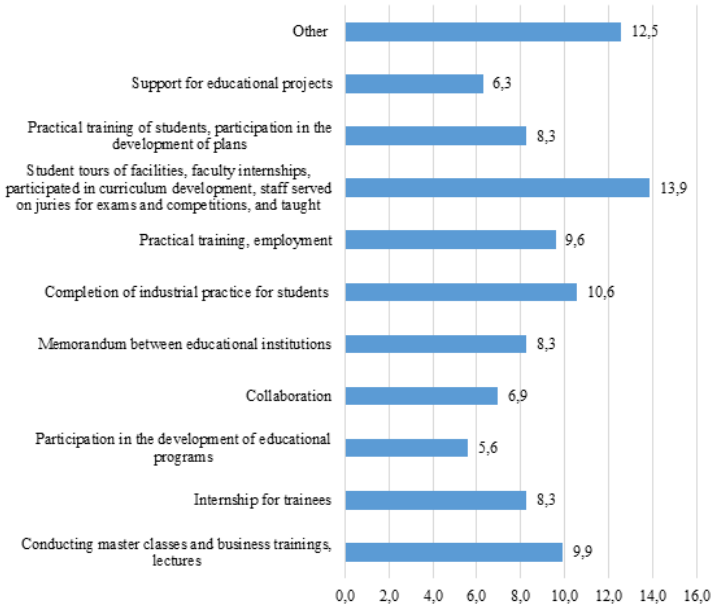

Figure 2 – Stakeholder survey data on the question: «What forms of cooperation do you use?»

For this question, the highest percentage comes from the answer «Students tour the facilities, faculty internships, our specialists participated in curriculum development, staff members were on juries for exams and competitions and taught» – 13,9 %, the lowest percentage came from the answer «Contribution to the creation of educational programs» – 5,6 %.

Examples of successful interaction between education and labor market can be found in different countries of the world:

1) Germany: which combines study and practical work in a company, ensures high qualification of graduates. The dual training system in Germany is a unique approach that combines theoretical training in vocational schools and practical training directly on the job in companies.

Due to these advantages, dual training in Germany is highly effective. It provides a skilled workforce that meets the needs of the economy and contributes to low youth unemployment. It is not surprising that Germany's experience with dual training is attracting interest in many countries around the world and serves as an example for improving national vocational education and training systems.

«… The relevance and significant role of dual education is evidenced by quantitative data, for example, the fact that more than 50 % of educational centers in Germany work in the system of dual education, training in this system is conducted in 340 areas and profiles, most college graduates in the system of dual education are employed at the basic enterprises» [8].

«… In addition to Germany, similar systems of vocational education operate effectively in the United States (Apprenticeship Program), Canada (tax benefits are available in the dual training system), France (entrepreneurs-investors receive compensation). The effectiveness of dual training system is also evidenced by examples of the development of vocational education systems in European countries – Austria, Greece, Italy, Spain, Sweden, Romania, etc.» [9].

2 Singapore: The education system is focused on developing globally marketable skills, which contributes to high graduate employment rates.

«… Modern trends in the development of the education system of the Republic of Kazakhstan, caused by the development of national qualifications frameworks and professional standards and the transition of higher education institutions to university quality standards, dictate the need to form an integrated model of competencies in the system of continuous multilevel education» [10].

«… This model should cover secondary technical education, bachelor's and master's degrees, meet the requirements of employers to the knowledge, skills and abilities of graduates and contribute to the development of effective forms and mechanisms of social partnership in the system' educational institution – production', which will ensure the active participation of the corporate community in its formation and implementation. It differs from the traditional training system by its focus and the degree of proximity of training content to the real conditions of economic entities» [11].

«... Along with advantages in the interaction between the labor market and the education system, the following problems can be identified: often educational institutions do not have time to adapt to changes in the economy; limited resources hinder the introduction of new educational programs and technologies; unequal access to digital technologies creates barriers to the development of human capital in certain regions; insufficient interaction between educational institutions and enterprises is another notable limitation. Cooperation with the business sector can provide educational programs focused on practical skills, as well as internships and practicums for students» [12].

Conclusions

In the context of the development of digitalization, public authorities should play a key role in the interaction between the labor market and the education system, acting as a catalyst, managing, creating coherence between all stakeholders.

Initiator: stimulation of innovations in education: support for new educational programs and methodologies focused on digital skills;

Synergy: creation of the triad «education-labor market-government»: regular dialogue between educational institutions, employers and government agencies; motivation of citizens to continuous self-education.

Implementation of these measures will harmonize the education system and the labor market, improve the quality of training and make Kazakhstan a competitive country in the digital economy.

Funding Information This article was published under the IRN grant project AP19676438 «Mechanism for Balanced Interaction of the Labor Market and Education System in the Conditions of Digitalization of the Economy» (funding source - Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк Доклад о мировом развитии 2019. Изменение характера труда. 2019. [Электронный ресурс]. – https://www.worldbank.org

2 **Глущенко, В. М., Пронькин, Н. Н., Симаков, А. И.** Роль образования в человеческом капитале [Текст] / В. М. Глущенко, Н. Н. Пронькин, А. И. Симаков // Научно-исследовательский журнал «Экономические исследования и разработки», 2020. [Электронный ресурс]. – http://edrj.ru/article/07-07-20

3 **Дорохова, Н. В., Никулина, Ю. Н.** Взаимодействие рынка труда и ранка образовательных услуг: теоретические аспекты исследования [Текст] / Н. В.

4 **Дорохова, Ю. Н.** Никулина // Экономика труда. – 2024. – №11(5) – С. 709–722. [Электронный ресурс]. – URL: – https://doi.org/:10.18334/et.11.5.121036

5 **Schultz, T. W.** Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. Human Resources [Text] / T. W. Schultz // Fiftieth Anniversary Colloquium VI, New York 1975. – P. 5–19.

6 **Becker, G.** Human capital : theoretical and empirical analysis [Text] / G. Becker. – New York: National Bureau of Economic Research, 1964. – 215 p.

7 **Korshunov, I. A., Shirkova, N. N., Zavivaev, N. S.** The contribution of highly qualified workers to the development of the regional economy [Text] / I. A. Korshunov, N. N. Shirkova, N. S. Zavivaev // Economy of Region. – 2021. – №17(3). – P. 873-887. [Электронный ресурс]. - URL: https://doi.org/10.17059/ekon. reg.2021.3.11

8 **Атыгаева, З. Е.** Рынок труда и система высшего образования : состояние и пути эффективного взаимодействия [Текст] / З. Е. Атыгаева // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2013. – №2(96). – С. 45–50. [Электронный ресурс]. – URL: https://be.kaznu.kz/index.php/

9 Education in Germany. Didactics: International Seminar. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.ica-amk.ru/despo/event

10 **Беликов, В. А., Романов, П. Ю., Павленко, Д. И., Филиппов, А. М.** Влияние дуальной системы профессионального образования на качество подготовки обучающихся организаций СПО [Текст] / В. А. Беликов, П. Ю. Романов, Д. И. Павленко, А. М. Филиппов // Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». – 2020. – Т. 12, № 1. – С. 20–34. [Электронный ресурс]. – URL: https://doi.org/:10.14529/ped200102

11 Дуальное образование : Европейский опыт, состояние и перспективы развития в Казахстане [Текст] // Коллективная монография, Шымкент: Издательство «Әлем», 2022. – 200 с. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/profile/Svetlana-Karstina/publication/374288851_DUALNOE_OBRAZOVANIE_EVROPEJSKIJ_OPYT_SOSTOANIE_I_PERSPEKTIVY_RAZVITIA_V_KAZAHSTANE/links/6516ff963ab6cb4ec6a94170/DUALNOE-OBRAZOVANIE-EVROPEJSKIJ-OPYT-SOSTOANIE-I-PERSPEKTIVY-RAZVITIA-V-KAZAHSTANE.pdf

12 **Браун, А.** Навыки будущего для карьеры к 2030 году. Новости Германии: Последние События [Текст] / А. Браун. – 28 января 2022 г. [Электронный ресурс]. – URL : – https://aussiedlerbote.de/2022/01/navyki-budushhego-dlya-karery-k-2030-godu/

13 **Арынова, З. А., Золотарева, С. В., Кайдарова, С. Е.** Взаимодействие рынка труда и системы образования в Казахстане : вызовы цифровой экономики [Текст] / З. А. Арынова, С. В. Золотарева, С. Е. Кайдарова // Вестник Торайгыров университета. Экономическая серия. – 2024. – №1. – С. 18-30. [Электронный ресурс]. – URL: https://doi.org/10.48081/KOAB7641

REFERENCES

1 Mezhdunarodnyj bank rekonstrukcii i razvitija/ Vsemirnyj bank. Doklad o mirovom razvitii. Izmenenie haraktera truda. [World Development Report. The changing nature of labor], 2019.]. [Electronic resource]. – Available at : – https://www.worldbank.org [in Russian].

2 **Glushhenko, V. M., Pron'kin, N. N., Simakov, A. I.** Rol' obrazovanija v chelovecheskom kapitale [The role of education in human capital]. Nauchno-issledovatel'skij zhurnal «Jekonomicheskie issledovanija i razrabotki» [Text] / V. M. Glushhenko, N. N. Pron'kin, A. I. Simakov, // Scientific Research journal «Economic Research and Development», 2020. [Electronic resource]. – Available at : – http://edrj.ru/article/07-07-20 [in Russian].

3 **Dorohova, N. V., Nikulina, Ju. N.** Vzaimodejstvie rynka truda i ranka obrazovatel'nyh uslug: teoreticheskie aspekty issledovanija [Interaction of the Labor Market and the Educational Services Market : Theoretical Aspects of the Study] [Text] / N. V.

4 **Dorohova, Ju. N.** Nikulina // Jekonomika truda. – 2024. – № 11 (5) – P. 709–722. [Electronic resource]. – Available at: https://doi.org 10.18334/et.11.5.121036 [in Russian].

5 **Schultz, T. W.** Human Capital : Policy Issues and Research Opportunities. Human Resources [Text] / T. W. Schultz // Fiftieth Anniversary Colloquium VI, New York, 1975. – P. 5–19.

6 **Becker, G.** Human capital: theoretical and empirical analysis [Text] / G. Becker. – New York : National Bureau of Economic Research, 1964. – 215 p.

7 **Korshunov, I. A., Shirkova, N. N., & Zavivaev, N. S.** The contribution of highly qualified workers to the development of the regional economy [Text] / I. A. Korshunov, N. N. Shirkova, N. S. Zavivaev // Economy of Region. – 2021. – № 17 (3). – P. 873–887. [Electronic resource]. – Available at: https://doi.org/10.17059/ekon. reg.2021.3.11

8 **Atygaeva, Z. E.** Rynok truda i sistema vysshego obrazovanija : sostojanie i puti jeffektivnogo vzaimodejstvija [Labor Market and Higher Education System : Status and Ways of Effective Interaction]. [Text] / Z. E. Atygaeva // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja jekonomicheskaja. – 2013. – №2(96). – P. 45–50. [Electronic resource]. – Available at: https://be.kaznu.kz/index.php/ [in Russian].

9 Education in Germany. Didactics: International Seminar, 2019. [Electronic resource]. – Available at : – http://www.ica-amk.ru/despo/event

10 **Belikov, V. A., Romanov, P. Ju., Pavlenko, D. I., Filippov, A. M.** Vlijanie dual'noj sistemy professional'nogo obrazovanija na kachestvo podgotovki obuchajushhihsja organizacij SPO [The influence of the dual system of vocational education on the quality of training of students of SVE]. [Text] / V. A. Belikov, P. Ju. Romanov, D. I. Pavlenko, A. M. Filippov // Vestnik JuUrGU. Serija «Obrazovanie. Pedagogicheskie nauki». – 2020. – Vol. 12, № 1. – P. 20–34. [Electronic resource]. – Available at: https://doi.org/:10.14529/ped200102 [in Russian].

11 Dual'noe obrazovanie : Evropejskij opyt, sostojanie i perspektivy razvitija v Kazahstane [Dual Education : European Experience, Status and Prospects of Development in Kazakhstan] [Text] // Collective monograph, Shymkent: Alem Publishing House, 2022. – 200 p. [Electronic resource]. – Available at : – https://www.

researchgate.net/profile/Svetlana-Karstina/publication/374288851_DUALNOE_OBRAZOVANIE_EVROPEJSKIJ_OPYT_SOSTOANIE_I_PERSPEKTIVY_RAZVITIA_V_KAZAHSTANE/links/6516ff963ab6cb4ec6a94170/DUALNOE-OBRAZOVANIE-EVROPEJSKIJ-OPYT-SOSTOANIE-I-PERSPEKTIVY-RAZVITIA-V-KAZAHSTANE.pdf [in Russian].

12 **Braun, A.** Navyki budushhego dlja kar'ery k 2030 godu. Novosti Germanii: Poslednie Sobytija [Future skills for careers by 2030. German News: Latest Events]. [Text] / A. Braun. – 2022. [Electronic resource]. – Available at: https:// aussiedlerbote.de/2022/01/navyki-budushhego-dlya-karery-k-2030-godu/ [in Russian].

13 **Arynova, Z. A., Zolotareva, S. V., Kaidarova, S. E.** Vzaimodejstvie rynka truda i sistemy obrazovanija v Kazahstane: vyzovy cifrovoj jekonomiki [Interaction of the Labor Market and Education System in Kazakhstan: Challenges of the Digital Economy]. [Text] / Z. A. Arynova, S. V. Zolotareva, S. E. Kaidarova // Vestnik Torajgyrov universiteta. Jekonomicheskaja serija. – 2024. – №1. – P. 18-30. [Electronic resource]. – Available at: https://doi.org/10.48081/KOAB7641 [in Russian].

Received 28.07.24
Received in revised form 28.01.25
Accepted for publication 11.02.25

**З. А. Арынова[1], С. Е.Кайдарова[2], В. П. Шеломенцева[3], С. В. Золотарева[4], Д. С. Бекниязова[5]*
[1,2,3,4,5]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
28.07.24 ж. баспаға түсті.
28.01.25ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

АДАМ КАПИТАЛЫНЫҢ ДАМУЫ: БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ МЕН ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ӨЗАРА ӘСЕРЛЕРІ

Бұл мақала еңбек нарықтары мен жоғары білімнің өзара әрекеттесу мәселелерін жаңартуға, ЖОО түлектерін жұмысқа орналастыруға, алынған білімнің практикалық маңыздылығын арттыру аясында кадрларды даярлау сапасын арттыруға бағытталған.

Дуальды білім беруді дамытудағы Германияның мысалы Еуропа елдеріндегі – Австрия, Греция, Италия, Испания, Швеция, Румыниядағы кәсіптік-техникалық білім беру жүйесінің дамуының мысалдарымен де дәлелденген.

ЖОО табысты дамуының және оның бәсекеге қабілеттілігін арттырудың қажетті алғышарты жоғары білім мен бизнестің өзара әрекеттесу механизмін жетілдіру, еңбек нарығының талаптарына сәйкес студенттерді даярлау, оқу орнын инновациялық және перспективалы интеграциялық бірлестіктерге қосу болып табылады.

Мақаланың әдістемесі сапалық және сандық зерттеу әдістерінің жиынтығына негізделген. Білім беру жүйесі мен еңбек нарығының өзара әрекеттестігін талдау үшін жүйелі әдебиеттерге шолу және мүдделі тараптардың өкілдеріне сауалнама жүргізілді.

Адами капиталды дамытуда білім беру жүйесінің негізгі функциялары қарастырылады. Бұл мақалада университеттер мен кәсіпорындар арасындағы өзара әрекеттесу жолдары мен негізгі нысандары ұсынылған. Оқу орындары мен кәсіпорындардың өзара әрекеттестігінің тиімділігінің ең айқын көрсеткіші – ЖОО түлектерінің жұмысқа орналасуы. Бизнес пен жоғары білім арасындағы байланысты нығайту үшін жергілікті билік, бизнес және оқу орындарының өзара тығыз байланысы қажет.

Кілтті сөздер: Жоғары білім, еңбек нарығы, өзара әрекеттесу формалары, жұмыспен қамту, дуальды білім беру, білім беру бағдарламалары.

**З. А.Арынова[1], С. Е. Кайдарова[2], В. П. Шеломенцева[3], С. В. Золотарева[4], Д. С. Бекниязова[5]*
[1,2,3,4,5]*Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар*
Поступило в редакцию 28.07.24
Поступило с исправлениями 28.01.25
Принято в печать 11.02.25

РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ СИСТЕМОЙ ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКОМ ТРУДА

Настоящая статья нацелена на актуализацию вопросов взаимодействия рынков труда и высшего образования, трудоустройства выпускников вузов, повышения качества

подготовки кадров в контексте усиления практической значимости приобретаемых знаний.

Рассмотрен пример Германии по развитию дуального обучения, об эффективности дуальной системы обучения также свидетельствуют примеры развития систем профессионального образования в Европейских государствах – Австрии, Греции, Италии, Испании, Швеции, Румынии.

Необходимой предпосылкой успешного развития вуза, повышения его конкурентоспособности является совершенствование механизма взаимодействия высшего образования и бизнеса, обучение студентов в соответствии с требованиями рынка труда, включение учебного заведения в инновационный и перспективные интеграционные объединения.

Методология статьи базируется на сочетании качественных и количественных методов исследования. Для анализа взаимодействия системы образования и рынка труда были проведены систематический обзор литературы, опрос представителей стейкхолдеров.

Рассмотрены ключевые функции системы образования в развитии человеческого капитала. В данной статье предложены пути и основные формы взаимодействия вузов и предприятий. Самым очевидным показателем эффективности взаимодействия учебных заведений и предприятий является трудоустройство выпускников вузов. В целях укрепления взаимосвязей бизнеса и сферы высшего образования необходимо тесное взаимодействие местных органов власти, бизнеса и образовательных учреждений.

Ключевые слова: высшее образование, рынок труда, формы взаимодействия, трудоустройство, дуальное обучение, образовательные программы.

МРНТИ 06.61.33

https://doi.org/10.48081/ZDLB6331

Л. А. Байжанова[1], Е. И. Ладаненко[2], С. Н. Валиева[3], А. Ж. Абаева[4], *Б. Т. Череева[5]

[1,2,4]Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Республика Казахстан, г. Костанай

[3,5]Esil University, Республика Казахстан, г. Астана

[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2381-0359

[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3830-5581

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2837-4066

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0009-1883-244X

[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6932-7325

e-mail: b_chereyeva@mail.ru

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена вопросам инвестиционной привлекательности регионов Казахстана и анализу инструментов, способствующих их сбалансированному экономическому развитию. Авторами был проведен обзор зарубежных и отечественных источников по вопросам повышения уровня инвестиционного климата в стране. Целью исследования является изучение инвестиционного климата Казахстана, и выявление особенностей, влияющих на уровень инвестиционной привлекательности регионов. Методы исследования включает использование кластерного подхода для группировки регионов по уровню инвестиционной привлекательности, статистический анализ и сравнительный анализ инвестиционный поток по регионам. Авторами проведен анализ инвестиционных вложений как по Казахстану в целом, так и по регионам. Оригинальность исследования заключается в применении кластерного подхода для интеграции инвестиционного потенциала регионов с учетом экспортной ориентированности и отраслевой специализации. Выделены ключевые кластеры с предложением мер для оптимизации их инвестиционной привлекательности. Результаты исследования показывают, что инвестиции концентрируются в крупных

мегаполисах и сырьевых регионах, тогда как менее развитые регионы требуют дополнительных стимулов. Применение кластерного подхода позволяет создавать конкурентную бизнес-среду и привлекать инвестиции в различные секторы экономики с учетом особенностей регионов.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, регионы, прямые иностранные инвестиции, кластерные зоны, государственное-частное партнерство, инвестиционный климат, сбалансированность регионов

Введение

Современное общество ставить перед собой задачу о создании необходимых и благоприятных условий для интенсификации экономического роста, повышения уровня жизни населения. Достижение поставленной задачи возможно путем привлечения инвестиций. Объемы и темп роста инвестиций считается одним из индикаторов инвестиционной привлекательности региона, повышение уровня которого способствует дополнительному притоку капитала, экономическому подъему в целом. Как известно, из-за территориального расположения и имеющихся ресурсов уровень инвестиционной привлекательности регионов имеет различные значения, что требует особого внимания со стороны государства. Казахстан отличается значительной разницей в уровне социально-экономического развития между регионами. Это делает оценку инвестиционной привлекательности важным инструментом для определения приоритетов и оптимизации вложений в наиболее перспективные регионы, а также для поддержки тех областей, которые нуждаются в развитие. В этой связи основной целью исследования является оценить инвестиционный климат в регионах Казахстана и выявить особенности, влияющие на их уровень инвестиционной привлекательности.

Материалы и методы

Инвестиционная привлекательность Казахстана обеспечивается за счет доступа к природным ресурсам, географического расположения, величиной рынка и стабильной экономической обстановкой. В этой связи, при оценке инвестиционной привлекательности регионов целесообразно использовать кластерный подход, который является инструментом группировки объектов на основании их сходства по определенным характеристикам. В ходе исследования был применен кластерный подход посредством разделения регионов Казахстана на группы по уровню инвестиционной привлекательности.

При анализе инвестиционной привлекательности регионов были использованы официальные статистические данные Бюро национальной статистики АСПиР РК, аналитические отчеты, стратегические планы развития регионов. На базе данных был проведен статистический анализ инвестиционных вложений в экономику Казахстана за 2013–2023 гг., доли прямых иностранных инвестиций в ВВП страны. Вместе с этим был представлен сравнительный анализ по инвестиционным вложениям среди регионов Казахстана.

На основании полученных результатов были предложены меры по повышению инвестиционной привлекательности согласно кластерным группам с учетом экономического развития регионов.

Результаты и их обсуждение

Вопросами повышения инвестиционного климата в регионах занимались как отечественные, так и зарубежные экономисты. Так, в работе Ж. Ч. Кашона исследуются регионы Канады, где акцентом развития отмечается диверсификация экономического потенциала региона [1].

Ряд авторов в качестве основы инвестиционного потенциала региона выделяют их уровень индустриализации. По мнению Тумусова Ф.С. «инвестиционный потенциал – это совокупность инвестиционных ресурсов, которые составляют ту часть накопленного капитала представленного на рынке в форме потенциального инвестиционного спроса» [2]. Экономист Шидов А.Х. инвестиционный потенциал региона определяет со стороны объема инвестиций, привлекаемый в экономику региона с различных источников [3]. Объемы инвестиций в регион зависят от наличия природных ресурсов в нем, его географического положения, а также уровня социально-экономического развития. Данные предпосылки в свою очередь характеризуют инвестиционную привлекательность региона. Следовательно, под инвестиционной привлекательностью региона целесообразно понимать совокупность признаков, определяющий приток капитала и инвестиционную активность региона.

Прежде чем, перейти к инвестиционной привлекательности регионов Казахстана, а как мы знает, они являются неоднородными, необходимо рассмотреть инвестиционный климат по стране в целом.

За 2023 год в экономику Казахстана было вложено 17649,3 млрд. тенге инвестиций, рост которых составил 11,2 % [4]. Объем инвестиций вырос в три раза за последние 10 лет. На рисунке 1 представлена динамика инвестиционных вложений в экономику Казахстана за 2013–2023 гг.

Рисунок 1 – Динамика инвестиций в основной капитал, млн. тенге

По итогам 2023 года Казахстан занял 62 место в мире по прямым иностранным инвестициям с объемом 3223,3 млн. долл. США, объемы входящих инвестиций сократились в 2 раза (рисунок 2) [5]. Доля инвестиций в ВВП за 2023 год составило 25,86 %, по сравнению с 2022 год доля инвестиций в ВВП экономике выросла.

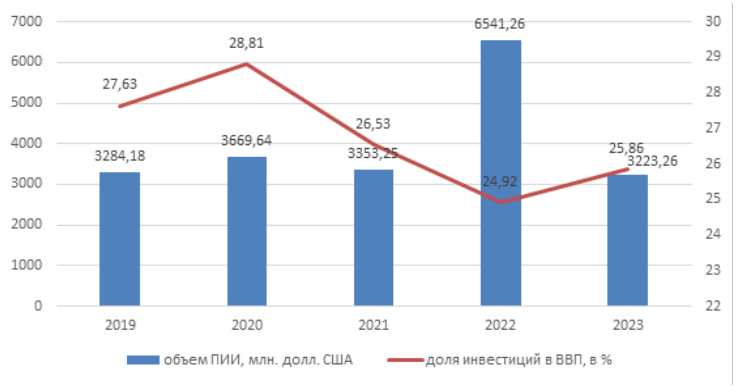

Рисунок 2 – Объемы ПИИ в экономику Казахстана за 2019–2023гг.

Как видно из рисунка, за последние 5 лет доля прямых иностранных инвестиций в ВВП сохраняется, и находится на уровне 25–28 %. Это говорит о привлекательности экономики Казахстана для иностранных инвесторов.

Однако, необходимо отметить важность обеспечения сбалансированности развития всех регионов страны в вопросах привлечения инвестиций.

В настоящее время наибольшие объемы инвестиций вкладываются в такие регионы как Атырауская область, г. Астана и г. Алматы. Доля инвестиционных вложений в данные регионы составила 36,2 % от общего объема в 2023 году. Как известно, интерес инвесторов объясняется сырьевой базой и добывающей среды в Атырауской области [6], а также концентрации финансового и человеческого капитала в крупных мегаполисах страны. В этом отношении, остальные регионы менее привлекательны, что ставит перед государством важные задачи по поиску новых точек роста и преимуществ в регионах.

На рисунке 3 представлена информация об инвестиционных вливаниях в разрезе регионов.

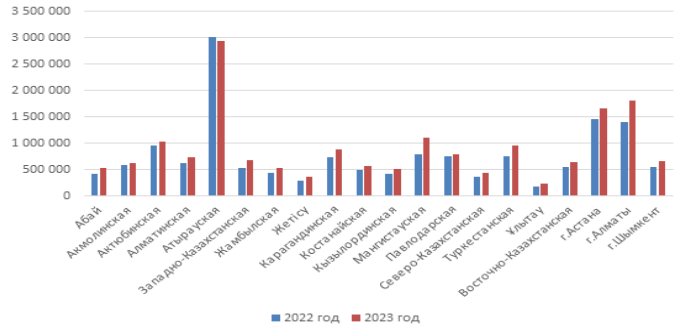

Рисунок 3 – Объемы инвестиционных вложений в регионы Казахстана за 2022–2023 гг., млн. тенге

Инвестиционный климат определяется на уровне государства, и является одинаковым для всех регионов [7]. Следовательно, межрегиональные отличия в уровне инвестиционного риска не столь существенны. Инвестиционный потенциал региона играет большую роль при оценке инвестиционной привлекательности.

Как уже отмечалось выше, значительный интерес инвесторов связан с наличием природных ресурсов в регионах. Географическая особенность Казахстана дает возможность регионам специализироваться в различных направлениях, так, северные регионы - на экспорте и переработки зерновых культур, южные регионы – на плодоовощных культурах, а западные регионы – на сырой нефти и газе.

В этой связи, в вопросах привлечения инвестиций в регионы будет эффективным использование кластерного подхода в разделение регионов по их экспортно-ориентированности, то есть выделить четыре кластерные зоны, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Кластерные зоны по привлечению инвестиций

Наименование кластера	Описание
Южный регион	Более 30 % инвестиционного потенциала. Отрасли: сельское хозяйство, нефтепереработка, легкая, химическая и пищевая промышленность, добыча золота и барита
Северный регион	Около 25 % инвестиционного потенциала. Отрасли: сельское хозяйство, добыча бокситов и железной руды.
Каспийский регион	Более 25 % инвестиционного потенциала. Зона нефтегазовых ресурсов и нефтегазодобычи.
Восточный регион	Концентрирует более 20 % инвестиционного потенциала. Отрасли: черная и цветная металлургия, фармацевтическая промышленность, тяжелое машиностроение, угледобыча, электроэнергетика.

*составлено авторами

На рисунке ниже представлены регионы Казахстана, входящие в кластерные зоны по привлечению инвестиций. Состав кластерных зон формируется по отраслевому признаку и экспорт ориентированности экономики.

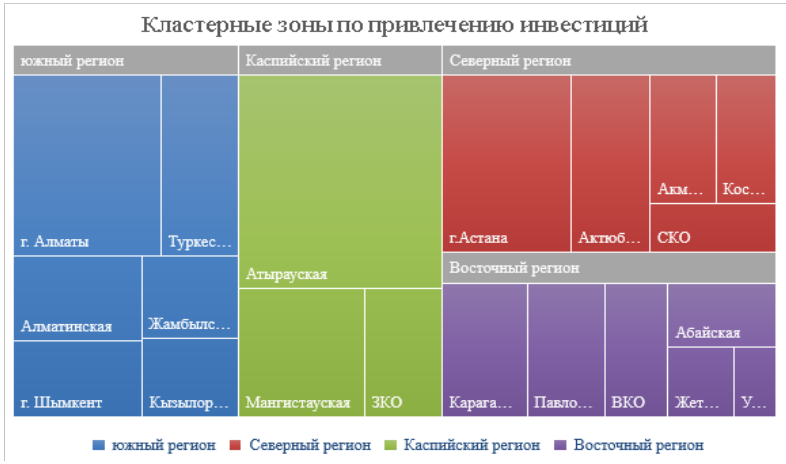

Рисунок 4 – Структура кластерных зон по привлечению инвестиций
*составлено авторами

За 2023 год инвестиций в основной капитал было вложено в объеме 17649,3 млрд. тенге, из которых в южный регион вложено 5201,7 млрд. тенге с долей 29,5 %, в северный регион – 4299,6 млрд. тенге с долей 24,4 %, в каспийский регион – 4712,2 млрд. тенге с долей 26,7 %, в восточный регион – 3435,6 млрд. тенге с долей 19,5 %.

Как показывает практика, для обеспечения сбалансированного роста, уже на протяжение несколько лет, в Казахстане активно используются инструменты в виде специальных экономических зон (СЭЗ) и индустриальных зон (ИЗ). Данные зоны используются для привлечения инвестиций, технологического трансфера и создания новых рабочих мест с целью ускоренного развития регионов и снижения дисбаланса между ними. Сегодня на территории страны действуют 13 СЭЗ и 33 ИЗ, в которых было запущено около 300 проектов [8]. По расположению СЭЗ и ИЗ можно отметить, что приоритетом для государства являются экономическое развитие не только индустриальных и аграрных регионов, но и депрессивных регионов. В таблице 2 представлена информация по СЭЗ в разрезе представленных кластерных зон.

Таблица 2 – Разделение СЭЗ в разрезе кластерных зон

Наименование кластера	Наименование СЭЗ	Регион	Дата создания	Количество компаний
Южный регион	МЦПС «Хоргос»	Алматинская область	2017 г.	35
	Химический парк Тараз	Жамбылская область	2012 г.	16
	Хоргос – Восточные ворота	Алматинская область	2011 г.	38
	Оңтүстік	г. Шымкент	2005 г.	54
	Парк инновационных технологий	г. Алматы	2003 г.	167
	Turkistan	г. Шымкент	2018 г.	66
Северный регион	Qyzyljar	СКО	2019 г.	5
	Астана - Технополис	г. Астана	2017 г.	16
	Павлодар	Павлодарская область	2011 г.	42
	Астана – новый город	г. Астана	2001 г.	323

Каспийский регион	Национальный индустриальный нефтехимический технопарк	Атырауская область	2007 г.	18
	Морпорт Актау	Мангистауская область	2003 г.	52
Восточный регион	Сарыарка	Абайская область	2011 г.	35

Как видно из таблицы, наибольшее число СЭЗ расположено в кластерной зоне «Южный регион», в котором не охвачены наиболее социально-уязвимые регионы – это Кызылординская и Туркестанская области. Наименьшим числом СЭЗ охвачена кластерная зона «Восточный регион», где действует только СЭЗ «Сарыарка» в Абайской области. В данном кластере имеются регионы со слабо развитой инфраструктурой, логистикой и низкого уровня социально-экономического развития (Павлодарская, Улытауская), требующие постоянных инвестиционных вложений.

На ряду со СЭЗ в Казахстане действуют индустриальные зоны, многие из которых охватывают менее развитые регионы страны. С целью развития слабо развитых регионов государство в качестве инструмента стимулирования предоставляет инвесторам готовые производственные помещения с всей инфраструктурой, которые расположены на территориях индустриальных зон [9]. Это дает возможность инвесторам сократить капитальные затраты, ускорить запуск инвестиционных проектов, а также различные налоговые льготы.

С целью развития регионов государством также активно используется инструмент государственного-частного партнерства (ГЧП), который продуктивно реализуется с 2015 года. По состоянию на 1 марта 2023 года всего было заключено 1083 договоров ГЧП, объем привлеченных инвестиций составил 2141 млрд. тенге. Среди инвестиционных проектов ГЧП более 98% проектов реализуются на региональном уровне. Всего в регионы было вложено 890,5 млрд. тенге инвестиций.

Один из благоприятных эффектов от кластерного подхода в отношение обслуживания компаний по определенным экономическим направлениям – это создание макрорегиональной конкуренции за глобальные инвестиции. Поскольку в кластерных зонах имеются как развитые, так и менее развитые регионы, государство занимает проактивную позицию при создании рентабельного бизнес климата в менее развитых регионах, внедряя инновационные инструменты для сбалансированного развития регионов. В последнее время, в Казахстане действует практика реализации

готовых инвестиционных проектов, так Национальная компания «Kazakh Invest» ежегодно предлагает бизнесу 70 инвестиционных проектов с целью ускорения процедур по их внедрению с учетом региональных возможностей [10]. Это дает возможность не только предметно обсуждать готовые проекты с инвесторами, но и поддержать конкурентоспособность менее развитых регионов.

При реализации инструментов по повышению инвестиционной привлекательности регионов подразумевается адресное и совместное формирование инвестиционных проектов, основывающиеся на индивидуальном подходе к каждому кластеру. Это приводит к созданию синергетического эффекта в условиях кооперации, где государство объединяет всех заинтересованных лиц для производства качественной конкурентоспособной продукции.

В поддержке сбалансированности регионов государство играет важную роль. Географические особенности и различные климатические условия делают регионы привлекательными для различных видов инвестиций. Государство, в свою очередь, предоставляет возможность инвесторам знакомится с регионами, оценивать их потенциал, эффективно взаимодействовать с местными представителями власти и бизнеса, тем самым производить выбор подходящего региона для реализации инвестиционного проекта. К примеру, северный регион из-за сурового ветренного климата может быть успешным кластером для возобновляемой энергии, а южный регион, из-за длительного теплого климата имеет преимущество в развитие сельского хозяйства, а горные местности могут развивать различные виды туризма.

Таким образом, государство активно ведет работу по повышению инвестиционной привлекательности регионов, стараясь обеспечить сбалансированное развитие регионов всех уровней. Географическое преимущество, внедрение инноваций и кластерный подход в комплексе содействуют формированию устойчивого и разнообразного экономического пространства для привлечения инвестиций.

Выводы

Изучение вопросов инвестиционной привлекательности регионов Казахстана показало, что государство активно внедряет инструменты и механизмы для повышения инвестиционной привлекательности своих регионов, ориентируясь на сбалансированное экономическое развитие. Анализ объема инвестиционных вложений показал наличие определенных диспропорций в распределении инвестиций по регионам, что требует дополнительного внимания со стороны государства.

Кластерный подход и индивидуальная работа с регионами открывают широкие возможности для развития как сырьевых, так и несырьевых отраслей. Внедрение механизмов, таких как предоставление готовой инфраструктуры и инвестиционных проектов, способствует созданию макрорегиональной конкуренции и привлечению инвесторов. Следовательно, активная государственная политика, применение инновационных методов управления с учетом региональных особенностей формируют благоприятные условия для устойчивого и сбалансированного развития экономики Казахстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Cachon, J-Ch.** Implementing sustainability in a large mining Community: Sudbury (Canada) – from cluster to Innovation center [Text] // Innovation Management, Entrepreneurship and Sustainability. - 2017. – P. 81–93.

2 **Тумусов, Ф. С.** Инвестиционный потенциал региона: теория, проблемы, практика. [Текст] – М: Экономика, 1999. – 267 с.

3 **Шидов, А.Х.** Формирование инновационно и инвестиционно-ориентированной модели структурной модернизации АПК республики в условиях кластерной диверсификации и реструктуризации экономики КБР [Текст] // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. - 2017. - № 2 (76). – С. 101-107.

4 Статистика инвестиций [Электронный ресурс]. – Бюро национальной статистики АСПиР РК [Официальный сайт] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/ (Дата обращения: 18.10.2024)

5 Прямые инвестиции по направлению вложения [Электронный ресурс] // Национальный банк РК [Официальный сайт] – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya (дата обращения: 20.10.2024)

6 План развития Атырауской области на 2021–2025 гг. [Электронный ресурс] – Атырау, 2022. – 87с. – URL : https://www.gov.kz/memleket/entities/atyrau-economy/documents/details/388742?lang=ru

7 **Магрупова, З. М., Абзалбек, Г. А., Гарцуева, Е. В.** Развитие регионов Казахстана: достижения и перспективы. [Текст] // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2021. – №9(131). – С. 54–61.

8 Список СЭЗ и ИЗ [Электронный ресурс] // QazIndustry [Официальный сайт] – URL: https://sez.qazindustry.gov.kz/ru

9 **Киреева, А. А., Нурланова, Н. К.** Организационно-экономические механизмы реализации технологической модернизации регионов Казахстана:

зарубежный опыт развития региональной экономики [Текст] // Проблемы развития территорий. – 2018. – № 4 (96). – С. 168–180.

10 План развития АО «Национальная компания «Kazakh Invest» на 2018-2027 гг. Постановление Правительства РК от 28 декабря 2018 года №900 [Электронный ресурс]. – Информационно-правовая система нормативно-правовых актов РК «Әділет» [Официальный сайт] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000900

REFERENCES

1 **Cachon, J-Ch.** Implementing sustainability in a large mining Community : Sudbury (Canada) – from cluster to Innovation center [Text] // Innovation Management, Entrepreneurship and Sustainability. – 2017. – P. 81–93.

2 **Tumusov, F. S.** Investicionnyj potencial regiona: teorija, problemy, praktika. [Investment potential of the region: theory, problems, practice] [Text] M: Economics, 1999. – 267 p.

3 **Shidov, A. H.** Formirovanie innovacionno i investicionno orientirovannoj modeli strukturnoj modernizacii APK respubliki v uslovijah klasternoj diversifikacii i restrukturizacii jekonomiki KBR [Formation of an innovation and investment-oriented model of structural modernization of the agro-industrial complex of the Republic in the context of cluster diversification and economic restructuring of the CBR] [Text] // Proceedings of the Kabardino-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences. – 2017. – № 2 (76). – P. 101–107.

4 Statistika investicij [Investment statistics] [Electronic resource] / Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Development of the Republic of Kazakhstan [Official website] – Access mode : https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/

5 Prjamye investicii po napravleniju vlozhenija [Direct investments in the direction of investment] [Electronic resource]. – National Bank of the Republic of Kazakhstan [Official website] – Access mode : https://www.nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya

6 Plan razvitija Atyrauskoj oblasti na 2021–2025 gg. [Atyrau Region Development Plan for 2021-2025] [Electronic resource] – Atyrau, 2022. – 87 P. – Access mode: https://www.gov.kz/memleket/entities/atyrau-economy/documents/details/388742?lang=ru

7 **Magrupova, Z. M., Abzalbek, G. A., Garcueva, E. V.** Razvitie regionov Kazahstana: dostizhenija i perspektivy [Development of Kazakhstan's regions: achievements and prospects] [Text] // Regional problems of economic transformation. – 2021. – № 9(131). – P. 54–61.

8 Spisok SJeZ i IZ [List of special economic zones and industrial zones] [Electronic resource] // QazIndustry [Official website] – Access mode : https://sez.qazindustry.gov.kz/ru

9 **Kireeva, A. A., Nurlanova, N. K.** Organizacionno-jekonomicheskie mehanizmy realizacii tehnologicheskoj modernizacii regionov Kazahstana : zarubezhnyj opyt razvitija regional'noj jekonomiki [Organizational and economic mechanisms for the implementation of technological modernization of the regions of Kazakhstan: foreign experience in the development of the regional economy] [Text] // Problems of territorial development. – 2018. – № 4 (96). – P. 168–180.

10 Plan razvitija AO «Nacional'naja kompanija «Kazakh Invest» na 2018-2027 gg. [Development Plan of JSC National Company Kazakh Invest for 2018-2027] Postanovlenie Pravitel'stva RK ot 28 dekabrja 2018 goda №900 [Electronic resource]. – Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan «Adilet» [Official website] – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000900

Поступило в редакцию 30.01.25
Поступило с исправлениями 05.02.25
Принято в печать 19.02.25

*Л. А. Байжанова[1], Е. И. Ладаненко[2], С. Н. Валиева[3], А. Ж. Абаева[4], *Б. Т. Череева[5]*
[1,2,4]А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.,
[3,5]Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
30.01.25 ж. баспаға түсті.
05.02.25 ж. түзетулерімен түсті.
19.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН ӨҢІРЛЕРІНІҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ

Мақала Қазақстан өңірлерінің инвестициялық тартымдылығы мәселелеріне және олардың теңгерімді экономикалық дамуына ықпал ететін құралдарды талдауға арналған. Авторлар елдегі инвестициялық ахуал деңгейін арттыру мәселелері бойынша шетелдік және отандық дереккөздерге шолу жасады. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның инвестициялық ахуалын зерделеу және өңірлердің инвестициялық тартымдылық деңгейіне әсер ететін ерекшеліктерді анықтау болып табылады. Зерттеу әдістері инвестициялық тартымдылық деңгейі бойынша аймақтарды топтастыру үшін кластерлік тәсілді қолдануды, аймақтар бойынша инвестициялық ағынның статистикалық талдауды және салыстырмалы талдауды қамтиды. Авторлар жалпы Қазақстан бойынша да, өңірлер бойынша да инвестициялық салымдарға талдау жүргізді. Зерттеудің өзіндік ерекшелігі экспорттық бағдарлануды және салалық мамандануды ескере отырып, өңірлердің инвестициялық әлеуетін интеграциялау үшін кластерлік тәсілді қолдану болып табылады. Олардың инвестициялық тартымдылығын оңтайландыру шаралары үшін ұсынысы бар негізгі кластерлер бөлінді. Зерттеу нәтижелері инвестициялардың ірі мегаполистер мен шикізат аймақтарында шоғырланғанын көрсетеді, ал аз дамыған аймақтар қосымша ынталандыруды қажет етеді. Кластерлік тәсілді қолдану бәсекелестік бизнес-ортаны құруға және өңірлердің ерекшеліктерін ескере отырып, экономиканың түрлі секторларына инвестициялар тартуға мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: инвестициялық тартымдылық, өңірлер, тікелей шетелдік инвестициялар, кластерлік аймақтар, мемлекеттік-жекешелік әріптестік, инвестициялық ахуал, өңірлердің теңгерімділігі.

*L. A. Baizhanova[1], E. I. Ladanenko[2], S. N. Valiyeva[3], A. Zh. Abayeva[4], *B. T. Chereyeva[5]*
[1,2,4]Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Republic of Kazakhstan, Kostanay,
[3,5]Esil University, Republic of Kazakhstan , Astana.
Received 30.01.25
Received in revised form 05.02.25
Accepted for publication 19.02.25

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF KAZAKHSTAN'S REGIONS

The article is devoted to the issues of investment attractiveness of the regions of Kazakhstan and the analysis of tools that contribute to their balanced economic development. The authors conducted a review of foreign and domestic sources on improving the investment climate in the country. The purpose of the study is to study the investment climate in Kazakhstan

and identify the features that affect the level of investment attractiveness of the regions. The research methods include the use of a cluster approach to group regions by the level of investment attractiveness, statistical analysis and comparative analysis of the investment flow by region. The authors conducted an analysis of investment investments both in Kazakhstan as a whole and by region. The originality of the study lies in the application of a cluster approach to integrate the investment potential of regions, taking into account export orientation and industry specialization. Key clusters have been identified with proposals for measures to optimize their investment attractiveness. The results of the study show that investments are concentrated in large metropolitan areas and resource-rich regions, while less developed regions require additional incentives. The cluster approach makes it possible to create a competitive business environment and attract investments in various sectors of the economy, taking into account the specifics of the regions.

Keywords: investment attractiveness, regions, foreign direct investment, cluster zones, public-private partnership, investment climate, regional balance.

МРНТИ 68.75.02

https://doi.org/10.48081/EPJL8177

П. Д. Бейсекова[1], Н. А. Аманкелді[2], Р. С. Парманова[3], М. Т. Баймолдаева[4], А. С. Елубаева[5]

[1]Esil University, Республика Казахстан, г. Астана
[2,3]Каспийский общественный университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[4,5]Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2578-7797
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-7045-4847
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6421-150X
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8189-4338
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3709-4851
*e-mail: beisekova_76@mail.ru

ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСОВОГО ОЗДОРОВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ

Глобализация мировой экономики не обошла стороной и сельское хозяйство, что вызывает сильнейшую конкуренцию на мировом рынке агропромышленной продукции. Стремление развитых государств к поддержанию собственного сельского хозяйства и экономической экспансии на мировые продовольственные рынки вызывает перекос в конкурентных условиях для производителей из развивающихся стран, где уровень государственного субсидирования может быть заметно меньше. Это обстоятельство оказывает негативное влияние на финансовое состояние агропромышленного сектора экономики развивающихся стран. Целью текущей работы является оценка международного уровня и динамики поддержки сельхозпроизводителей, анализ экономического состояния казахстанского растениеводства и животноводства, а также выработка на основании указанных данных решений по финансовому оздоровлению предприятий отечественного сельского хозяйства, существующего в условиях неравной международной конкуренции. В

практическом плане ценность исследования заключается в постановке чётких задач по объёмам выравнивания финансирования национальной агропромышленной отрасли до международного уровня. Это позволяет сформировать объективное видение необходимых объёмов финансирования для достижения целей устойчивого развития и повышения роли Казахстана в мировом продовольственном экспорте. Необходимо концентрировать усилия на поддержке наименее конкурентоспособных направлений во избежание их сворачивания по причине слабой конкурентоспособности. Ключевым инструментом признано повышение рентабельности до определённого уровня в разрезе отдельных видов деятельности, что позволит избежать закрытия ряда предприятий и будет служить повышению их конкурентоспособность на внутреннем рынке.

Ключевые слова: анализ, государственное управление, международные сравнения, сельское хозяйство, субсидии, финансы, экономика

Введение

Концепция развития Республики Казахстан в текущих условиях формирования рыночной экономики подразумевает минимальное вмешательство государства в работу отдельных отраслей и декларирует стремление к саморегулированию экономики страны. Однако, надо понимать, что сельское хозяйство, как поставщик продуктов питания, является стратегически важной отраслью, развитие которого оказывает непосредственное воздействие на социально-экономическое положение в стране. И его развитие в условиях свободного рынка может быть подвержено как чрезмерному влиянию конкуренции зарубежных производителей, так и конъюнктурным колебаниям глобальной экономики в целом. И это приводит к недопустимым рискам возникновения кризисных ситуаций в отрасли.

Не нуждается в дополнительных доказательствах тот факт, что сельское хозяйство – это отрасль, слабо адаптированная к рыночной конкуренции и в значительной степени поддерживается государствами в развитых странах [1, с.87; 2, с.181]. Поэтому для успешной конкуренции агропромышленного комплекса, как на внутреннем, так и на внешнем рынках необходимо обеспечить равные условия хозяйствования и поддержки.

Подход к финансовому оздоровлению отрасли должен подразумевать отсутствие влияния субсидирования на значительный рост производства. В рамках же поддержания наименее рентабельных направлений будет достигнут инструментом сохранения текущих объёмов производства

наименее рентабельных видов сельскохозяйственной продукции. А в силу того факта, что сельхозпредприятия, особенно крупных размеров, производят широкий спектр продуктов различного уровня рентабельности, то поддержка наименее выгодных направлений в целом благоприятно скажется на финансовом состоянии предприятий и отрасли в целом.

Материалы и методы.

Системный анализ, используемый в научной работе, позволит выявить наименее конкурентоспособные направления в сельском хозяйстве, которые ожидаемо будут демонстрировать наименьшие показатели рентабельности. Основу данного раздела исследования составляют данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан в части отраслевой статистики сельского хозяйства [3].

Анализ временных рядов международного уровня поддержки сельского хозяйства на основании данных ОЭСР [4] позволит установить конкурентные позиции Казахстана и резервы повышения конкурентоспособности за счёт создания равных условий хозяйствования с международными игроками продовольственного рынка.

Таким образом, общая гипотеза исследования заключается в необходимости оценки необходимых объёмов финансовых вложений по созданию равных конкурентных условий казахстанского сельского хозяйства с агропромышленным комплексом ведущих стран мира.

Результаты и обсуждение.

Вопросы финансового обеспечения и поддержки сельского хозяйства в мировом разрезе являются достаточно популярной темой научных исследований. Среди них стоит выделить работы Лосевой А.В. [5, с.27], Медведева М.Г. [6, с.137], Тяпкиной М.Ф. [7, с.265], Бруно Ф. [8, с.758]. Автор отмечает, что субсидирование сельского хозяйства – широко распространённый инструмент экономического доминирования на мировом рынке со стороны развитых государств.

Акимбекова Г. У., Жайтлеуова А. А. и Юксел К. подчёркивают низкий уровень воздействия государства на рентабельность производства в ряде отраслей, что негативно сказывается на производстве многих продуктов и развитии сельских территорий Казахстана [9, с.15; 10, с.31; 11, с.197]. Это приводит к необходимости субсидирования сельского хозяйства, хотя, конечно, здесь стоит привести мнение Сеитова С.К. о целесообразности лишь некоторых направлений государственного финансирования [12, с.91], что и предлагается в настоящем исследовании.

Исходя из обзора источников, в целом можно подтвердить неизменный интерес авторов к проблематике поиска решений по выравниванию условий ведения сельского хозяйства в рамках глобализации и существования экономики Республики Казахстан.

По данным ОЭСР на протяжении последнего десятилетия в большинстве стран уровень поддержки сельхозпроизводителей, если его рассчитывать как соотношение субсидий к доходам, в целом понижался. Динамика показателя отмечена в таблице 1 ниже:

Таблица 1 – Динамика уровня государственного субсидирования сельского хозяйства в процентах от доходов сельхозпроизводителей по странам мира в 2013–2022 гг., %.

Страна	2013	2014	2015	2020	2021	2022	2022 к 2013, %
Норвегия	56,6	59,3	59,4	54,1	50,1	49,2	87
Швейцария	44,1	50,9	54,1	52,3	49,2	44,6	101
Корея	44,0	42,6	46,5	47,9	48,5	42,9	98
Япония	44,5	41,0	37,6	43,3	37,6	31,8	71
ЕС	19,6	17,3	18,6	18,3	16,3	15,1	77
Турция	14,6	17,5	18,1	23,1	15,9	13,6	93
Китай	15,2	14,9	16,1	14,8	15,2	13,4	88
Мексика	10,3	10,5	10,9	13,4	11,1	9,7	94
Канада	9,2	7,9	8,6	8,8	11,8	7,6	83
США	6,6	8,7	8,6	9,3	10,4	7,2	108
Индонезия	21,3	24,2	26,4	15,3	3,5	6,3	29
Австралия	2,2	1,9	1,8	4,0	4,4	4,3	194
Бразилия	3,4	2,8	2,4	1,6	3,8	3,5	104
Россия	18,9	11,3	12,7	7,7	3,4	3,4	18
Казахстан	11,6	4,1	11,3	6,2	5,3	2,6	23
Новая Зеландия	0,6	0,7	0,6	1,0	0,7	0,3	54
Украина	0,0	-1,4	0,5	1,4	0,1	-2,6	-
Индия	-26	-13	-3,6	-8,3	-16	-20	78

Примечание: Рассчитано автором(ами) на основе источника [4].							

Таблица 1 демонстрирует процесс сокращения уровня государственного субсидирования в большинстве стран мира. Развитые страны в гораздо меньшей степени уменьшили вложения по сравнению с развивающимися. Так, в США, Австралии, Швейцарии и Бразилии они выросли – и среди перечисленных государств три относятся к развитым, и лишь одно к развивающимся. Показательно, что наименьшие уровни государственной помощи в абсолютном выражении также характерны для развивающейся части мирового сообщества, что отражено в таблице 2 ниже. Так, в ряде развивающихся стран, например, на Украине и в Индии государство, напротив, облагает сельхозпроизводителей повышенными налогами, что в таблицах 1 и 2 приводит к появлению отрицательных значений. Опять же это не характерно для развитой части мира.

Таблица 2 – Динамика уровня государственного субсидирования сельского хозяйства в процентах от доходов сельхозпроизводителей по странам мира в 2013–2022 гг., млн. $.

Страна	2013	2014	2015	2020	2021	2022	2022 к 2013, %
Китай	206437	211395	221506	250277	289292	273634	133
ЕС	118840	102610	91415	97971	91467	88567	75
США	27893	38101	34884	38369	53011	40887	147
Япония	42499	35553	30025	40267	33121	24122	57
Корея	20407	20341	20738	21865	26710	21920	107
Турция	10662	11931	12078	13995	8957	9699	91
Бразилия	6494	5406	3514	2352	7740	8230	127
Индонезия	24142	27425	28210	16771	4598	7573	31
Мексика	6324	6729	6167	7862	7374	7132	113
Швейцария	5892	7097	6749	7081	6700	6018	102
Канада	4873	4169	4004	4727	7808	5465	112
Россия	18738	10522	9095	6357	3361	3796	20
Норвегия	3894	3994	3259	2808	3016	2865	74

Австралия	1176	949	782	2085	3057	2824	240
Казахстан	2313	780	1812	1028	1012	570	25
Новая Зеландия	127	127	94	199	172	70	55
Украина	-3	-506	145	490	57	-875	-
Индия	-100272	-52971	-14462	-40665	-80792	-100323	100
Примечание: Рассчитано автором(ами) на основе источника [4].							

Из таблицы 2 виден огромный разрыв в абсолютных значениях субсидирования сельского хозяйства в валютном выражении между развитыми и развивающимися странами. Из развивающихся экономик лишь Китай сумел обеспечить адекватное развитому миру финансирование национального агропромышленного комплекса, что ясно свидетельствует о стратегическом значении отрасли для крупных мировых держав. Остальные развивающиеся страны значительно уступают лидерам – США и ЕС – в этом отношении.

То есть, в целом будет решаться более комплексная задача, которая не только направлена на выравнивание конкурентных условий с крупными игроками глобального рынка, но также будет служить эффективным инструментом для решения ряда задач национальной важности.

По данным Бюро национальной статистики в 2022 г. уровень рентабельности в растениеводстве Республики Казахстан составлял 52,4 %, в животноводстве – 23,3 %. В 2023 г. показатели составили 29,5% и 24,8 % соответственно. Разумеется, это средние показатели для всех сельхозформирований, и они различаются между сельскохозяйственными организациями, фермерскими хозяйствами и ИП. В работе считается рациональным подход разделения отдельных организационных типов организаций.

Судя по приведённым выше показателям рентабельности за 2022 и 2023 гг., оптимальным пороговым значением стоит принять 20 %. Хотя, разумеется, эта величина может изменяться в зависимости от текущих условий. Но в целом 20 % – вполне достаточный уровень, не вызывающий повышенных бюджетных расходов. И, в то же время, позволяющий достичь определённого среднего уровня минимального благополучия для наименее доходных направлений сельскохозяйственной деятельности.

Таблица 3 – Оценка объёма средств, необходимых для достижения порогового уровня 20 % рентабельности для некоторых направлений сельского хозяйства на 2023 г., тыс. тенге.

Наименование	Себестоимость реализованной продукции	Текущий уровень рентабельности,%	Необходимый объём субсидирования до 20 % рентабельности
Растениеводство			
Сельхозорганизации			
кукуруза	9 209 627	9,7	948592
ячмень	46 228 572	10,1	4576629
рожь	725 000	1,8	131950
овес	1 772 067	4,9	267582
бахчевые культуры	4 864 531	11,2	428079
Фермерские хозяйства и ИП			
Свекла сахарная	7 048 175	18,9	77530
Животноводство			
Сельхозорганизации			
свиньи (на убой)	19 147 979	11,8	1570134
птица (на убой)	231 622 898	14,6	12507636
кобылье молоко	625 671	12,7	45674
шерсть	99 231	3,0	16869
Фермерские хозяйства и ИП			
верблюды (на убой)	1 534 253	19,3	10740
верблюжье молоко	673 789	17,8	14823
шерсть	355 226	19,7	1066
ВСЕГО**, млрд. тенге**	**-**	**-**	**20,6**
ВСЕГО, млн. **$** при средневзвешенном курсе **456,31** тенге/**$**	**-**	**-**	**45,1**
Примечание: Рассчитано автором(ами) на основе источника [3].			

Таблица 3 иллюстрирует предлагаемый подход по выравниванию рентабельности низкодоходных направлений до некоторого приемлемого уровня – в нашем случае до 20 %. Как видно из таблицы 3, к наименее привлекательным отраслям сельского хозяйства Республики Казахстан

относятся выращивание кукурузы, ячменя, ржи, овса и бахчевых культур сельхозпредприятиями, а также свеклосахарное направление в фермерском хозяйствовании.

В животноводческом секторе низкодоходные направления: свиноводство, птицеводство, производство кобыльего молока и шерсти, судя по низкому уровню рентабельности, находятся в угрожаемом положении. В фермерском хозяйствовании: верблюдоводство и производство шерсти. Поэтому эти отрасли также нуждаются в государственном субсидировании до гарантируемого уровня рентабельности в 20 %.

Развитие инфраструктуры сельских территорий в целом также является одним из эффективных инструментов финансовой и социальной поддержки сельхозпредприятий и фермерских организаций, поскольку повышает привлекательность сельского образа жизни, снижает дифференциацию уровня жизни между селом и городом, и, тем самым, улучшает ситуацию на рынке труда в сельской местности. К этим инструментам стоит отнести развитие коммунальной инфраструктуры, дорожной, социально-культурной. Именно отсутствие перечисленных благ зачастую является причиной оттока сельского населения в города, повышая остроту проблемы дефицита рабочей силы.

Особое место следует отвести развитию туристической инфраструктуры и содействие диверсификации занятости в сельскохозяйственных предприятиях в направлении агротуризма. Это достаточно новое веяние в туристической сфере, однако, постепенно набирающее популярность, особенно в развитых странах. И наиболее рациональной причиной, объясняющей столь быстрое развитие, стоит назвать факт того, что здесь открывается достаточно большой простор для скрытой поддержки сельского хозяйства: в ряде стран Европы для сельхозпредприятий агротуризм (экотуризм, гастротуры, винный туризм и т.д.) составляет если не наибольшую, то весьма значимую статью доходов.

Выводы.

Первым инструментом предлагается повышение уровня рентабельности низкодоходных отраслей. Оригинальность подхода заключается в особенностях выбора направлений поддержки: в разрезе форм собственности (сельхозорганизации, фермерские хозяйства и ИП) и направлений деятельности (растениеводство/животноводство). В рамках предлагаемого подхода ориентировочный объём средств в текущих условиях 2023 г. исчисляется в 20,6 млрд. тенге или 45,1 млн. $ по средневзвешенному курсу за 2023 г.

Вторым инструментом, косвенно содействующим улучшению финансового состояния предприятий агропромышленного сектора экономики, является развитие сельских территорий страны: социально-культурной, транспортной, коммунальной инфраструктуры и т.д. Важно

то, что и вторая предлагаемая мера также находится в соответствии с требованиями ВТО, но при этом фактически является завуалированным инструментом поддержки сельскохозяйственной деятельности через сокращение аналогичных затрат сельхозпроизводителей, а также содействие привлечению и сохранению сельских кадров.

Третий инструмент предлагается из практики развитых государств – это развитие агротуризма и сельского туризма. Развитие агротуризма служит задачам снижения уровня сельскохозяйственного производства через содействие перетоку квалифицированных кадров из области сельхозпроизводства в область агротуризма. В целом, все три предлагаемых инструмента, по сути, являются комплексными решениями.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Саимова, М., Тасболатова, А., Байкадамов, Н.** Актуальные проблемы аграрной политики Казахстана / Статистика, бухгалтерский учет и аудит. – 2020. – №. 2(77). – С. 86–90.

2 **Маханова, А. Б.** Государственное регулирование и поддержка сельского хозяйства в Республике Казахстан / А. Б. Маханова, О. Н. Быкова, Г. С. Смагулова // Вестник университета Туран. – 2022. – № 4(96). – С. 168–183. – DOI 10.46914/1562-2959-2022-1-4-168–183.

3 Структурная статистика // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/ (Дата обращения: 01.08.2024 г.).

4 Финансовая поддержка сельского хозяйства // ОЭСР. [Электронный адрес]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish.

5 **Лосева, А. В.** Сравнительный анализ государственной поддержки сельхозпроизводителей в России и в мире / А. В. Лосева, А. В. Федосьина, Е. В. Дуплий // Управление. – 2023. – Т. 11, № 2. – С. 25-34. – DOI 10.26425/2309-3633-2023-11-2-25-34.

6 **Медведев, М. Г.** Анализ мирового опыта поддержки АПК и его адаптация к реалиям России / М. Г. Медведев, Н. И. Морозова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2024. – Т. 7, № 3(144). – С. 136-141. – DOI 10.36871/ek.up.p.r.2024.03.07.017.

7 **Тяпкина, М. Ф.** Зарубежный опыт государственной поддержки сельского хозяйства / М. Ф. Тяпкина, Н. А. Муратова // Естественно-гуманитарные исследования. – 2024. – № 2(52). – С. 261–268.

8 **Bruno, F., Azevedo, A., Massuquetti, A.** The agricultural subsidies in international trade: the policies adopted by the European Union and the United States of America. Ciência Rural. 42. P.757–764

9 **Акимбекова, Г. У.** Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г. У. Акимбекова, Г. А. Никитина // Проблемы агрорынка. – 2020. – № 4. – С. 13–23. – DOI 10.46666/2020-4-2708-9991.01.

10 **Жайтлеуова, А. А.** Развитие АПК в Казахстане и перспективы на будущее / А. А. Жайтлеуова // Экономико-математические методы анализа деятельности предприятий АПК : VI Международная научно-практическая конференция. – Саратов: ООО «ЦеСАин», 2022. – С. 28–34.

11 **Юксел, К., Нурсой, М., Жумаксанова, К. М.** Оценка эффективности агропромышленного комплекса в экономике страны. Вестник университета «Туран». 2023;(1):196-211. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-196-211

12 **Сеитов, С. К.** Субсидирование как фактор обеспечения эффективности и инновационного развития сельского хозяйства в Казахстане / С. К. Сеитов // Аграрный вестник Урала. – 2022. – № S13. – С. 90-104. – DOI 10.32417/1997-4868-2022-228-13-90-104.

REFERENCES

1 **Saimova, M., Tasbolatova, A., Bajkadamov, N.** Aktual'nye problemy agrarnoj politiki Kazahstana [Current problems of agricultural policy in Kazakhstan] / Statistics, Accounting and Audit. – 2020. 2(77). P. 86-90. (In English)

2 **Mahanova, A. B. Bykova, O. N., Smagulova, G. S.** Gosudarstvennoe regulirovanie i podderzhka sel'skogo hozyajstva v Respublike Kazahstan [State regulation and support of agriculture in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta Turan. 4(96). P. 168-183. DOI 10.46914/1562-2959-2022-1-4-168-183. (In Russian)

3 Strukturnaya statistika // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agencies for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/

4 Agricultural financial support // OECD. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish. (In English)

5 **Loseva, A. V., Fedosyna, A. V., Dupliy, E. V.** Sravnitel'nyj analiz gosudarstvennoj podderzhki sel'hozproizvoditelej v Rossii i v mire [Comparative analysis of state support for agricultural producers in Russia and in the world] // Management. 11(2). P. 25-34. DOI 10.26425/2309-3633-2023-11-2-25-34. (In Russian)

6 **Medvedev, M. G., Morozova, N. I.** Analiz mirovogo opyta podderzhki APK i ego adaptaciya k realiyam Rossii [Analysis of world experience in supporting the agro-industrial complex and its adaptation to the realities of Russia] // Ekonomika i upravlenie: problemy, resheniya. 7(3(144)). P. 136–141. DOI 10.36871. (In Russian)

7 **Tyapkina, M. F., Muratova, N. A.** Zarubezhnyj opyt gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozyajstva [Foreign experience of state support for agriculture] // Estestvenno-gumanitarnye issledovaniya. 2(52), P. 261–268. (In Russian)

8 **Bruno, F., Azevedo, A., Massuquetti, A.** The agricultural subsidies in international trade: the policies adopted by the European Union and the United States of America. Ciência Rural. 42. P.757–764. (In Portuguese)

9 **Akimbekova G. U., Nikitina G. A.** Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Priority areas for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan] // Problemy agrorynka. 4. P. 13–23. DOI 10.46666/2020-4-2708-9991.01. (In Russian)

10 **Zhajtleuova, A. A.** Razvitie APK v Kazahstane i perspektivy na budushchee [Development of the agro-industrial complex in Kazakhstan and future prospects] // Ekonomiko-matematicheskie metody analiza deyatel'nosti predpriyatij APK: VI Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferencija. Saratov: OOO «CeSAin». P. 28–34. (In Russian)

11 **Yuksel, K., Nursoj, M., Zhumaksanova, K. M.** Ocenka effektivnosti agropromyshlennogo kompleksa v ekonomike strany [Assessing the effectiveness of the agro-industrial complex in the country's economy] // Vestnik universiteta Turan. 1(97). P. 196-211. DOI 10.46914/1562-2959-2023-1-1-196-211. (In Russian)

12 **Seitov, S. K.** Subsidirovanie kak faktor obespecheniya effektivnosti i innovacionnogo razvitiya sel'skogo hozyajstva v Kazahstane [Subsidizing as a factor in the efficiency and innovative development of agriculture in Kazakhstan] // Agrarnyj vestnik Urala. S13. P. 90-104. DOI 10.32417/1997-4868-2022-228-13-90-104. (In Russian)

Поступило в редакцию 12.01.25
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 11.02.25

**П. Д. Бейсекова[1], Н. А. Аманкелді[2], Р. С. Парманова[3],*
М. Т. Баймолдаева[4], А. С. Елубаева[5]
[1]Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2,3]Каспий қоғамдық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[4,5]Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
12.01.25 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ЭКОНОМИКАНЫҢ АГРОСЕКТОРЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫНДАРДЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚТЫҚ ҚҰРАЛДАР

Әлемдік экономиканың жаһандануы ауыл шаруашылығын да айналып өткен жоқ, бұл агроөнеркәсіптік өнімдердің әлемдік нарығында ең күшті бәсекелестікті тудырады. Дамыған мемлекеттердің өз ауыл шаруашылығын қолдауға және әлемдік азық-түлік нарықтарына экономикалық кеңеюге деген ұмтылысы дамушы елдердің өндірушілері үшін бәсекелестік жағдайда бұрмалануды тудырады, мұнда мемлекеттік субсидиялау деңгейі айтарлықтай төмен болуы мүмкін. Бұл жағдай дамушы елдер экономикасының агроөнеркәсіптік секторының қаржылық жағдайына теріс әсер етеді. Ағымдағы жұмыстың мақсаты ауыл шаруашылығы өндірушілерін қолдаудың халықаралық деңгейі мен серпінін бағалау, қазақстандық Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының экономикалық жай-күйін талдау, сондай-ақ тең емес халықаралық бәсекелестік жағдайында бар отандық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын қаржылық сауықтыру бойынша көрсетілген деректер негізінде шешімдерді әзірлеу болып табылады. Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеудің құндылығы ұлттық агроөнеркәсіптік саланы қаржыландыруды халықаралық деңгейге дейін теңестіру көлемі бойынша нақты міндеттер қою болып табылады. Бұл тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу және Қазақстанның әлемдік азық-түлік экспортындағы рөлін арттыру үшін қаржыландырудың қажетті көлемдерінің объективті пайымын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Әлсіз бәсекеге қабілеттілік себебінен олардың бүктелуіне жол бермеу үшін ең аз бәсекеге қабілетті бағыттарды қолдауға күш-жігерді шоғырландыру қажет. Жекелеген қызмет түрлері бөлінісінде рентабельділікті белгілі бір деңгейге дейін арттыру негізгі құрал болып танылды, бұл бірқатар кәсіпорындардың жабылуын болдырмауға мүмкіндік береді және олардың ішкі нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға қызмет ететін болады.

Кілтті сөздер: талдау, мемлекеттік басқару, халықаралық салыстыру, ауыл шаруашылығы, субсидиялар, қаржы, экономика.

**P. Beisekova[1], N. Amankeldi[2], R. Parmanova[3],*
M. Baymoldayeva[4], A. Elubayeva[5]
[1]Esil University, Republic of Kazakhstan, Astana
[2,3]Caspian Public University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[4,5]Kazakh National Agrarian Research University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 12.01.25
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 11.02.25

ADAPTIVE MANAGEMENT OF FINANCIAL SECURITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

The globalization of the global economy has not spared agriculture, which causes intense competition in the global market of agro-industrial products. The desire of developed countries to maintain their own agriculture and economic expansion into world food markets causes a bias in competitive conditions for producers from developing countries, where the level of government subsidies may be noticeably lower. This circumstance has a negative impact on the financial condition of the agro-industrial sector of the economy of developing countries. The purpose of the current work is to assess the international level and dynamics of support for agricultural producers, analyze the economic state of Kazakhstan's crop and livestock production, and develop solutions based on these data for the financial recovery of domestic agricultural enterprises operating in conditions of unequal international competition. In practical terms, the value of the study lies in setting clear goals for equalizing the financing of the national agro-industrial sector to an international level. This allows us to form an objective vision of the necessary amounts of financing to achieve the goals of sustainable development and enhance Kazakhstan's role in

global food exports. It is necessary to concentrate efforts on supporting the least competitive areas in order to avoid their curtailment due to weak competitiveness.

Keywords: analysis, public administration, international comparisons, agriculture, subsidies, finance, economics.

SRSTI 06.71.47

https://doi.org/10.48081/HFGI2951

B. Dandayeva[1], R. Yermankulova[2], R. Tazhibayeva[3], S. Kaltayeva[4], A. Mutaliyeva[5]

[1,2]Akhmet Yassawi University, Republic of Kazakhstan, Turkestan;
[3,4]International University of Tourism and Hospitality, Republic of Kazakhstan, Turkestan,
[5]Regional Innovation University, Republic of Kazakhstan, Shymkent.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7742-3875
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9343-5841
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1837-6706
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6465-3524
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4268-9382
*e-mail: botakoz.dandayeva@ayu.edu.kz

INFLUENCE OF PERSONAL VALUES AND PROFESSIONAL OBLIGATIONS IN MANAGEMENT OF HEALTHCARE ORGANIZATIONS

Personal values play an important role as basic principles that guide people's behavior and decision-making. And professional commitment contributes to the continuation of the profession through active participation in the effectiveness of the organization. Therefore, this study examines the relationship between personal values and professional obligations of employees in the management of healthcare organizations. The purpose of the study is to study the relationship between personal values and professional obligations of employees working in healthcare organizations in Turkestan. The research work was carried out by a descriptive method and survey tools were used. Data were collected from Ahmet Yasawi clinic located in Turkestan city and Talgat clinics for comparative analysis. 384 employees participated in the survey. SPSS 23.0 software was used for data analysis, and reliability indicators were evaluated using Cronbach's Alpha. The research results show that personal values and professional obligations have a direct impact on employee productivity and effective management of the organization. In addition, the importance of human resource management strategies in healthcare organizations was also

determined during the research. Therefore, the results of the research can be the basis for the formation of proposals aimed at improving the personnel management system of medical institutions and increasing efficiency in the field of health care.

Keywords: personal values, professional obligations, healthcare organizations, employee productivity, organization management efficiency, human resources management.

Introduction

The question of why something is valuable has always been a question mark that has troubled humanity. For this reason, values have been embedded in several fields and channels from ancient times to the present day, and have been the basis for many discussions about whether or not they are included in these fields and channels. Values affect people's feelings, thoughts, and attitudes and behaviors through various dimensions [1]. On the other hand, attitudes represent personal characteristics that allow us to evaluate physical objects, and assumptions, beliefs, and values strongly influence these characteristics. According to the value-attitude-behavior model [2], which was founded by Rokeach and developed by Homer and Kahl, values have the strongest influence on behavior. According to this model, values shape attitudes, and attitudes determine the direction of behavior [3]. Professional commitment is the continuation of the profession by taking an active role in all activities of the organization and profession [4]. Professional commitment, or professional commitment, helps people find meaning in their profession and increases their desire to remain in that profession. The strength of professional commitment has a significant impact on the organizational and professional development of individuals. Individuals' commitment to their profession is measured within the framework of three dimensions: participatory, affective, and normative commitment [5]. Professional commitment is determined by the level of importance of these components. The most important type of commitment among these components is the individual's affective commitment. An individual carries out his professional development within the framework of this level of professional commitment and plans and practices his career in this direction [6].

In this regard, the effectiveness of management of health care organizations is determined in most cases by ensuring the harmony of employees. The personal values of employees in healthcare organizations determine their basic behavior and actions and influence the fulfillment of their professional obligations. Large-scale transformation of health care, decentralization of the management system of medical organizations had a significant impact on the dynamics of qualitative

and quantitative indicators of personnel potential, and personnel relations became more complicated, while the redistribution of responsibility for the implementation of regulatory functions is an important task of modern medicine [7]. In addition, it should be noted that it is important to achieve the activity of the management mechanism by providing a set of measures that contribute to the formation, use and development of human resources. That is why issues such as the compatibility of human resources management methods and their correspondence with the corporate business strategy become a very important and relevant topic in solving the set of problems that need theoretical analysis and justification. In order to solve this problem, it is necessary to consider the integration of human resource management methods in the organization and the decisions of the general strategic organization in a new way. This is because the competition in the delivery of medical services is intensifying day by day and the cost of the industry is increasing rapidly, healthcare organizations, which are the core of this industry, are focusing their resources on more efficient and effective use. For these reasons, all hospitals must measure and identify efficiency levels and determine what needs to be done to bring the resources that need to be increased or decreased to a more efficient level. In addition, the most important thing is the personal values of employees and their impact on professional commitment. Values are principles that guide people's attitudes and behavior [8]. On the other hand, professional commitment is the continuation of one's profession by actively participating in the organization's effectiveness and the activity of the profession [9]. Personal values and professional integrity are a topic that is only recently explored in the literature.

The purpose of the work prepared in this context is to study the relationship (socio-demographic features) between the personal values of the employees of health care organizations in the city of Turkestan and the fulfillment of their professional obligations. For this, within the framework of the study, made by Oliver (1985) [10] and Yilmaz (2017) [11] to measure the values of hospital employees, made by Meyer and his friends (1993) to measure the threshold of personal values and professional commitment [12] scale of professional responsibility was used. In this regard, the research work is carried out using the descriptive research method, the research results are comprehensively analyzed and appropriate recommendations are given.

Materials and methods

This study examined the relationship between personal values and professional commitments (socio-demographic characteristics). In this regard, the research was conducted using a descriptive research method. The purpose of the work prepared in this context is to study the relationship (socio-demographic features) between the personal values of the employees of health care organizations in the city of

Turkestan and the fulfillment of their professional obligations. For this, within the scope of the study, the professional responsibility scale developed by Meyer and his friends (1993) was used to measure personal values and professional commitment, developed by Oliver (1985) and developed by Yilmaz (2017) to measure the values of hospital employees.

The main research of service quality is based on the measurement of service quality. Because an element that cannot be measured cannot be evaluated and developed. The presence of certain features that distinguish services from goods and do not allow measuring its quality makes it difficult to conduct research in this area. Similar difficulties arise when measuring the quality of medical services provided in health care organizations.

Some mandatory limitations were made during this study. The research work was conducted on employees of one private and one state clinic in Turkestan. The reason for comparing one public and one private clinic is that the facilities of a private clinic and the facilities of a public clinic are not the same. Such a procedure was used to determine the similarities and differences between the two variables and to make a precise and qualitative comparison. In other words, this research work was also conducted to measure and evaluate the quality of medical services provided in clinics that are health care organizations.

Before starting the study, written permission was obtained from the administration of Akhmet Yassawi Clinic and Talgat Clinic to obtain ethical approval from the management of the clinics. Data were thus collected from the staff of two clinics who voluntarily agreed to participate in the study. Clinic staff were told in advance that the decision on whether to participate in the study was entirely theirs, that their names would not be written in the questionnaire, that the data obtained from this study would be used only within the framework of the study, and that confidentiality would be strictly ensured.

Research work 01.08-30.11.2024. includes employees of Akhmet Yassawi Clinic and Talgat Clinic. Calculation of the sample is according to the following formula ($n = p*q*t2 / d2$); ($p = 0.5$; $q = 0.5$; $t = 1.96$; $d = 0.05$) were calculated. The required sample size of the study was calculated to be 384 people.

A survey method was used as a data collection tool. The sample components were selected by simple random sampling, and if the conditions of the study were fulfilled, the questionnaire was used one by one. At the beginning of the questionnaire, there is a brief instruction about the purpose of the study and how to use the questionnaire. The scale used as a data collection tool consists of 3 parts. Oliver's (1985) 20-item PVS (Personal Value Statement) scale was used to determine personal values (political, aesthetic, social, theoretical and economic values) included in the first part of data collection. The PVS contains 20 individual

word groups, each consisting of three words that represent general characteristics of the value systems they represent. This scale was completed by participants rating the importance of 60 words in a group of questions. The second data collection scale, the Vocational Commitment Scale, was developed by Meyer and colleagues (1993). The survey includes 12 questions consisting of 3 sub-dimensions made on a 5-point Likert scale. The third part of data collection consists of questions that collect personal information.

A total of 384 people participated in the study. Data were analyzed with the SPSS 23.0 package program. In the analysis stage, frequency tables were first prepared to identify the variables. A reliability study was conducted for the Vocational Commitments scale prepared in five-point Likert form. Cronbach's Alpha value was calculated and the results of the scales were practically evaluated. After the reliability analysis, descriptive statistics were calculated for the loyalty scale. Since it was not possible to study reliability for the individual value scale, a set of scales was calculated and descriptive statistics were transferred to the table. For both scales, a normative sample was obtained using the Kolmogorov-Smirnov Z test. It was observed that the result of any scale was not suitable for normal distribution ($p<0.05$). Thus, when using difference tests, non-parametric tests were chosen. The Mann-Whitney U test was used for differences between two categorical variables, and the Kruskal-Wallis H test was used to test more than two categorical variables. Spearman's correlation test was used to determine whether there was a relationship between the professional commitment scale and the personal value scale, and if so, the degree and direction of the relationship. No regression analysis was performed because the subscales of the scales were not significantly correlated with each other. All applied tests were conducted at the 95 % confidence level.

Results and discussion

The data obtained from the measurement tools developed on this occasion will be based on the results of the analysis of socio-demographic features of the participants, 160 of the participants are women (41.67 %), 224 are men (58.33%), 190 of them (49.48 %) 194 employees (50.52 %) work in Talgat clinic and 22 employees (5.73 %) work in one year less, 86 (22.52%) between 1-5 years, 135 (35.16 %) between 6-10 years, 59 (15.36%) between 11-15 years, 40 (10.42 %) have 16-20 years of experience, the remaining 42 (10.94%) have more than 21 years of experience (Table 1).

Table 1 – Socio-demographic characteristics of the participants

The peculiarity	Description	N	%
Gender	Male	224	58,33
	Female	160	41,67
Age	18-23	18	4,69
	24-29	80	20,83
	30-35	99	25,78
	36-41	93	24,22
	42-47	58	15,10
	47+	36	9,38
Marital status	Family	256	66,67
	Single	128	33,33
The clinic	Talgat	190	49,48
	Akhmet Yassawi	194	50,52
The function	Medic	114	29,69
	Administrator	197	51,30
	Technician	73	19,01
Education	Secondary school	16	4,17
	Medium specific	83	21,61
	Professional	92	23,96
	Bachelor	130	33,85
	Master's degree	47	12,24
	Doctorate	16	4,17
Income	< 100 000 tenge	144	37,50
	> 100 000 tenge	240	62,50
Work experience	up to 1 year	22	5,73
	1-5	86	22,40
	6-10	135	35,16
	11-15	59	15,36
	16-20	40	10,42
	Above 21 years	42	10,94

Note – Compiled by the authors

Personal values were evaluated within 5 dimensions, and the value of the minimum and maximum values obtained by the participating clinic employees according to those dimensions is shown in Table 2. The minimum value that participants get from each dimension is 15, and the maximum value is 34.

Table 2 – Measurement of personal values

value/measurement	**min**	**max**	**average**	**Stan. dev.**	**K-S (p)**
political	15	33	23,90	3,05	0,035
aesthetic	15	31	24,18	2,84	0,015
social	16	34	24,15	2,91	0,025
theoretically	17	33	24,19	2,76	0,015
economic	16	31	24,07	2,73	0,008

Note – Compiled by the authors

In this regard, in order to determine the dimensions of professional obligations, first, the importance levels of the dimensions of professional obligations are determined. It was then analyzed by comparing some demographic characteristics of the members and measures of their professional commitment (Table 3).

Table 3 – Dimension of professional obligations

Questions *L1*		**Emotional obligation**			
		L2	*L3*	*L4*	
Definitely disagree	n	29	203	126	38
	%	7,55	52,86	32,81	9,90
Disagree	n	22	85	52	18
	%	5,73	22,14	13,54	4,69
Not know	n	99	38	112	89
	%	25,78	9,90	29,17	23,18
Agree	n	86	28	50	110
	%	22,40	7,29	13,02	28,65
Definitely agree	n	148	30	44	129
	%	38,54	7,81	11,46	33,59
Average		3,79	1,95	2,57	3,71
	3,75				
Standard deviation		1,23	1,27	1,36	1,25
	1,16				
Questions *L5*		**Participational obligation**			
		L6	*L7*	*L8*	
Definitely disagree	n	65	88	89	40
	%	16,93	22,92	23,18	10,42

Disagree	n	23	47	50	36
	%	5,99	12,24	13,02	9,38
Not know	n	69	86	83	102
	%	17,97	22,40	21,61	26,56
Agree	n	56	61	64	87
	%	14,58	15,89	16,67	22,66
Definitely agree	n	171	102	98	119
	%	44,53	26,56	25,52	30,99
Average		3,64	3,11	3,08	3,54
	3,25				
Standard deviation		1,50	1,50	1,49	1,30
	1,24				
Questions L9		**Normative obligation**			
		L10	*L11*	*L12*	
Definitely disagree	n	16	70	105	84
	%	4,17	18,23	27,34	21,88
Disagree	n	18	32	51	44
	%	4,69	8,33	13,28	11,46
Not know	n	96	70	57	72
	%	25,00	18,23	14,84	18,75
Agree	n	99	84	72	74
	%	25,78	21,88	18,75	19,27
Definitely agree	n	155	128	99	110
	%	40,36	33,33	25,78	28,65
Average		3,93	3,44	3,02	3,21
	3,47				
Standard deviation		1,10	1,48	1,57	1,51
	1,15				

Note – Compiled by the authors

As we can see from Table 3, the average value of the importance levels of professional commitment dimensions is 3.75 for emotional commitment; was 3.47 for normative commitment and 3.25 for participative commitment. When the levels of importance are considered, the professional commitment level of the participants exceeds 3.00. Looking at their ratings, it was observed that the clinic staff gave more importance to emotional commitments.

Relationships between personal values and professional obligations of the clinic employees who participated in the study are shown in Table 4. An analysis conducted to determine the degree and direction of relationship between variables, regardless of whether they are dependent or independent, is called "correlation analysis". And Pearson's correlation coefficient is the most widely used coefficient

to determine the degree and direction of linear relationship between variables measured at a certain distance. But this connection is not necessarily causal.

Table 4 – Correlation analysis between personal values and professional commitments

Variables	Statistics	duyb	devb	norb	political	aesthetic	social	theor-y	econ-c	Kd	Bag
Duyb	r	1	0,226	0,471	0,038	0,075	0,052	0,028	0,012	0,044	0,700
	p	.	0,000	0,000	0,028	0,070	0,155	0,293	0,407	0,197	0,000
Devb	r		1	0,528	-0,030	0,060	0,002	-0,009	-0,002	0,005	0,775
	p		.	0,000	0,277	0,122	0,484	0,433	0,488	0,461	0,000
Norb	r			1	-0,039	0,064	0,015	-0,012	0,003	0,005	0,857
	p			.	0,225	0,104	0,383	0,410	0,478	0,465	0,000
Political	r				1	0,584	0,576	0,611	0,613	0,797	-0,014
	p				.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,391
Aesthetic	r					1	0,609	0,628	0,583	0,803	0,086
	p					.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,046
Social	r						1	0,586	0,585	0,791	0,027
	p						.	0,000	0,000	0,000	0,299
Theor-cally	r							1	0,590	0,812	0,001
	p							.	0,000	0,000	0,491
Economic	r								1	0,810	0,004
	p								.	0,000	0,470
Kd	r									1	0,022
	p									.	0,335
Bag	r										1
	p										.

Note – Compiled by the authors

As we can see from Table 4 above, there is no relationship between personal values and commitment dimension. There is a correlation between personal values and there is a correlation between the dimension of obligations. According to

the correlation analysis, there is a statistically significant, positive and moderate relationship between the political value measure and the aesthetic value measure of personal values ($r=0.584$, $p<0.05$). It turns out that clinic employees who value the dimension of political value of personal values also value the dimension of aesthetic value.

In conclusion, it was found that health care professionals in clinics (medical), administrative (administrator) and technical (technician) employees give more importance to all political, aesthetic, economic, social and theoretical values, which are sub-dimensions of personal values scale. It was found that participation and normative commitments were higher in men than in women on the professional commitment scale. And in general, no statistically significant relationship was found between personal values and professional obligations.

Conclusions

Based on the results of the research presented in the previous section, the following recommendations were developed. They are:

The study found no correlation between the two surveys. Therefore, replication of this study through multivariate studies or at different institutions may provide more accurate results.

It is important to investigate why services identified as having low levels of emotional commitment performed poorly. Due to the reasons found, the management of the clinic should do the necessary work so that its employees like their profession.

It is necessary to investigate the reason why the level of normative obligations of married employees is lower than that of single employees. It was observed that single employees working in clinics are forced to do their jobs. The reason for this should be investigated and necessary measures should be taken to encourage them to work.

The reason why male employees have higher participation commitment level than female employees should be determined by different works or studies. As a result of the research, it was found that male employees come to their jobs because they have to continue this work. The reasons for this should be investigated and the necessary improvements should be made once the reasons are found.

As a result of the study, the level of emotional and normative commitment of employees at Akhmet Yassawi Clinic was higher than that of employees at Talgat Clinic. In other words, it was found that although the employees at Akhmet Yassawi Clinic love their profession, they feel obliged to continue in this profession. The situation between these two obligations should be examined in detail and necessary work and research should be carried out for improvement.

The reasons for the differences between the levels of emotional, participative and normative commitment found across occupations should be explored. Taking into account the reasons found, the management of the clinic should carry out the necessary improvement and improvement work to increase the love of its employees for their profession.

In summary, it was found that health professionals (doctors) in clinics place more importance on all of the political, aesthetic, economic, social and theoretical values, which are sub-dimensions of the personal values scale, than administrative and technical staff. It was found that participation and normative commitments were higher in men than in women on the professional commitment scale. And in general, no statistically significant relationship was found between personal values and professional obligations.

REFERENCES

1 **Dunaetz, D. R., Smyly, C., Fairley, C. M., Heykoop, C.** Values congruence and organizational commitment in churches: When do shared values matter? // Psychology of Religion and Spirituality. – 2022. Vol. 14. – № 4. – P. 625–629.

2 **Day, L., Ziehm, S. R., Jessup, M. A., Amedro, P., Dawson-Rose, C., Derouin, A., Kennedy, B. B., Manahan, S., Parish, A. L., Remen, R. N.** The Power of Nursing: An Innovative Course in Values Clarification and Self-Discovery // Journal of Professional Nursing. – 2017. Vol. 33. – № 4. – P. 267-270.

3 **Homayooni, A., Homayooni, F., Homayooni, S.** The Relationship Between Personality Traits, Basic Psychological Needs Satisfaction, Work-Related Psychological Flexibility and Job Burnout // Iran Occupational Health. – 2020. Vol. 16. – № 6. – P. 27–39.

4 **Ottenhoff-de Jonge, M. W., van der Rijst, R. M., Gesundheit, N., van Staveren, L. N., Assendelft, W.J.J., Dekker, F.W., Scherpbier, A. J.J. A., Kramer, A. W. M.** From Critic to Inspirer: Four Profiles Reveal the Belief System and Commitment to Educational Mission of Medical Academics // BMC Medical Education. – 2019. Vol. 19. – № 1. – P. 268–275.

5 **Gorgulu, O., Akilli, A.** The Determination of the Levels of Burnout Syndrome, Organizational Commitment and Job Satisfaction of the Health Workers // Nigerian Journal of Clinical Practice. – 2017. Vol. 20. – № 1. – P. 48–56.

6 **Haan, M. M., Van Gurp, J. L.P., Naber, S. M., Groenewoud, A. S.** Impact of Moral Case Deliberation in Healthcare Settings: A Literature Review // BMC Medical Ethics. – 2018. Vol. 19. – № 1. – P. 51–62.

7 **Trofimov, A., Drobot, O., Kokarieva, A., Maksymova, N., Lovochkina, A., Kozytska, I.** The Influence of Management Style and Emotional Intelligence

on the Formation of Employees' Commitment and Loyalty // Humanities and Social Sciences Reviews. – 2019. Vol. 7. – № 5. – P. 393–404.

8 **Santana, S., Loureiro, S.M.C.** Analysing Drivers and Outcomes of Job and Professional Satisfaction at Health Centres in Portugal // Benchmarking. – 2019. Vol. 26. – № 4. – P. 1357–1375.

9 **Whitehead, L., Ghosh, M., Walker, D.K., Bloxsome, D., Vafeas, C., Wilkinson, A.** The Relationship Between Specialty Nurse Certification and Patient, Nurse and Organizational Outcomes: A Systematic Review // International Journal of Nursing Studies. – 2019. Vol. 93. – P. 1–11.

10 **Schwartz, Sh.H.** Basic human values : Theory, measurement, and applications // Revue Française de Sociologie. – 2006. Vol. 47. – № 4. – P. 929–968.

11 **Yilmaz, G.** The Relationship Between Personal Values and Managerial Skills in Hospital Managers // Master's Thesis, Social Sciences Institute, Department of Health Management, Isparta. – 2017. – P. 129.

12 **Meyer, J. P., Allen, N. J., Smith, C. A.** Commitment to Organizations and Occupations: Extensionand Test of a Three-Component Conceptualization // Journal of Applied Psychology. – 1993. Vol. 78. – P. 538–551.

Received 21.01.25
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 19.02.25

**Б. Дандаева[1], Р. Ерманкулова[2], Р. Тажибаева[3], С. Калтаева[4], А. Муталиева[5]*
[1,2]Ахмет Ясауи университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ;
[3,4]Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.;
[5]Аймақтық инновациялық университеті,
Қазақстан Республикасы, Шымкент қ.
21.01.25 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
19.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҰЙЫМДАРЫН БАСҚАРУДАҒЫ ЖЕКЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МЕН КӘСІБИ МІНДЕТТЕМЕЛЕРДІҢ ЫҚПАЛЫ

Жеке құндылықтар адамдардың мінез-құлқы мен шешім қабылдауына бағыт беретін негізгі принциптер ретінде маңызды рөл атқарады. Ал кәсіби міндеттеме ұйымның тиімділігіне белсенді қатысу арқылы кәсіпті жалғастыруға ықпал етеді. Сондықтан, бұл зерттеуде денсаулық сақтау ұйымдарын басқаруда қызметкерлердің жеке құндылықтары мен кәсіби міндеттемелерінің арасындағы өзара байланыс қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – Түркістан қаласындағы денсаулық сақтау ұйымдарында қызмет атқаратын қызметкерлердің жеке құндылықтары мен кәсіби міндеттемелерінің байланысын зерттеу. Зерттеу жұмысы сипаттамалық әдіспен жүргізілді және сауалнама құралдары қолданылды. Деректер Түркістан қаласында орналасқан Ахмет Ясауи клиникасынан және салыстырмалы талдау үшін Талғат клиникаларынан жиналды. Сауалнамаға 384 қызметкер қатысты. Деректерді талдау үшін SPSS 23.0 бағдарламасы қолданылып, сенімділік көрсеткіштері Cronbach›s Alpha арқылы бағаланды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жеке құндылықтар мен кәсіби міндеттемелер қызметкерлердің еңбек өнімділігіне және ұйымды тиімді басқаруға тікелей әсер етеді. Сонымен қатар, зерттеу барысында денсаулық сақтау ұйымдарында адам ресурстарын басқару стратегияларының маңыздылығы да анықталды. Сол себепті, зерттеу нәтижелері медициналық мекемелердің кадрлық басқару жүйесін жетілдіруге және денсаулық сақтау саласындағы тиімділікті арттыруға бағытталған ұсыныстарды қалыптастыруға негіз бола алады.

Кілтті сөздер: жеке құндылықтар, кәсіби міндеттемелер, денсаулық сақтау ұйымдары, қызметкерлердің еңбек өнімділігі, ұйымды басқару тиімділігі, адам ресурстарын басқару.

**Б. Дандаева[1], Р. Ерманкулова[2], Р.Тажибаева[3], С. Калтаева[4], А. Муталиева[5]*
[1,2]Университет Ахмеда Ясави, Республика Казахстан, г. Туркестан;
[3,4]Международный университет туризма и гостеприимства,
Республика Казахстан, г. Туркестан;
[5]Региональный инновационный университет,
Республика Казахстан, г. Шымкент.
Поступило в редакцию 21.01.25
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 19.02.25

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ В УПРАВЛЕНИИ ЗДРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ

Личные ценности играют важную роль как основные принципы, которыми руководствуются люди в поведении и принятии решений. А профессиональная приверженность способствует продолжению профессии посредством активного участия в эффективности организации. Поэтому в данном исследовании рассматривается взаимосвязь между личными ценностями и профессиональными обязанностями сотрудников в управлении организациями здравоохранения. Цель исследования - изучить взаимосвязь между личными ценностями и профессиональными обязанностями сотрудников, работающих в организациях здравоохранения Туркестана. Исследовательская работа проводилась описательным методом с использованием опросного инструментария. Для сравнительного анализа данные были собраны в клинике Ахмета Ясави, расположенной в городе Туркестан, и клиниках Талгата. В опросе приняли участие 384 сотрудника. Для анализа данных использовалось программное обеспечение SPSS 23.0, а показатели надежности оценивались с помощью Alpha Кронбаха. Результаты исследования показывают, что личные ценности и профессиональные обязательства оказывают непосредственное влияние на продуктивность сотрудников и эффективное управление организацией. Кроме того, в ходе исследования также была определена важность стратегии управления человеческими ресурсами в организациях здравоохранения. Следовательно, результаты исследования могут стать основой для формирования предложений, направленных на совершенствование системы управления персоналом

медицинских учреждений и повышение эффективности в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: личные ценности, профессиональные обязательства, организации здравоохранения, производительность труда сотрудников, эффективность организационного управления, управление человеческими ресурсами.

МРНТИ 06.77.64

https://doi.org/10.48081/JEVE8336

***Н. Н. Ескендир[1], Ж. С. Хусаинова[2]**
[1]Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда
[2]Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина,
Республика Казахстан, г. Астана
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5854-6389
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2617-838X
*e-mail: esk_nesip@mail.ru

СПЕЦИФИКАЦИЯ РАБОТАЮЩИХ БЕДНЫХ В КАЗАХСТАНЕ И АНАЛИЗ ИХ ДОХОДОВ

Занятость населения является ключевым инструментом борьбы с бедностью. Однако проблема бедности среди работающих остается серьезной и привлекает значительное внимание. Проблема бедности среди работающих в Республике Казахстан актуальна в связи с экономическими и социальными изменениями, происходящими в стране. Бедность среди работающих – это население, которое, несмотря на трудоустройство, не может обеспечить себя и свою семью достаточным уровнем жизни. В статье анализируются основные причины и факторы, способствующие бедности работающего населения, то есть уровень образования, тип работы, демографические особенности и региональные различия, а также проведен анализ доходов работающих за период с 2014 по 2023 год. Основное внимание уделяется особенностям работающих бедных, включая определение, описание и распространение этого явления в различных регионах страны. Также рассматривается влияние экономических и социальных изменений на уровень доходов бедных среди работающих. Анализ статистических данных о доходах населения в Казахстане показывает, что проблема работающей бедности имеет многослойный характер и требует комплексного подхода для ее решения. Работающая бедность усугубляет социальное неравенство, влияет на здоровье и доступ к образованию, ограничивает возможности для личностного развития и социальной интеграции.

Ключевые слова: бедность среди работающих, уровень жизни, нищета, неравенство, минимальная заработная плата.

Введение

Бедность среди работающих-парадоксальное явление, при котором люди остаются на грани бедности, несмотря на постоянную занятость. Это явление является одной из основных социальных и экономических проблем современного общества. Проблема работающих в Казахстане бедных остается особенно актуальной в условиях экономических реформ и структурных изменений, происходящих в стране за последние десятилетия.

Работающие бедные составляют значительную часть трудоспособного населения Казахстана. Их состояние напрямую связано с общими тенденциями на рынке труда, уровнем экономического развития регионов и эффективностью социальной политики государства. Понимание причин и факторов, влияющих на уровень доходов работающих бедных, является важным шагом для разработки эффективных мер поддержки и улучшения условий их жизни.

Основные задачи исследования включают анализ изменений и динамики уровней доходов работающих бедных, выявление основных факторов, влияющих на уровень доходов, и разработку рекомендаций по увеличению их доходов.

Таким образом, данная статья является всесторонним исследованием проблемы работающих в Казахстане бедных и направлена на выявление путей повышения доходов и уровня жизни уязвимых категорий населения.

Материалы и методы

Для проведения анализа и спецификации работающих бедных в Казахстане использовались следующие методы: Сбор данных из официальных источников и их предварительная обработка для обеспечения корректности и полноты информации. Данные включали показатели уровня доходов, занятости, образования, демографических характеристик и региональных различий; статистический анализ; сравнительный анализ: сравнение уровней доходов и уровня бедности в различных регионах Казахстана для выявления региональных особенностей и тенденций, анализ доходов работающих бедных в сравнении с прожиточным минимумом для определения доли работающих бедных, чьи доходы ниже этой границы. Использование данных методов позволяет всесторонне рассмотреть проблему работающих

бедных в Казахстане, выявить ключевые факторы, влияющие на их доходы, и разработать рекомендации по улучшению их положения.

Результаты и обсуждение

Работающая бедность означает состояние, когда человек имеет занятость и регулярный источник дохода, однако его доход недостаточен для обеспечения базовых потребностей себя и членов его семьи. Это понятие акцентирует внимание на том, что наличие работы не всегда гарантирует защищенность от бедности.

Многочисленные зарубежные исследования подтверждают существование проблемы бедности среди работающих. Faharuddin и Endrawati в своих исследованиях оценивает масштабы бедности среди работающих, используя общенациональный опрос домохозяйств. В Работе основное внимание уделяется работающим людям в Индонезии, у которых расходы домохозяйств на душу населения ниже провинциальной черты бедности [1].

В Гонконге правительство признало серьезность проблемы и сделало работающих бедняков одной из основных целевых групп в своей стратегии сокращения бедности. Существующие исследования выявили различные индивидуальные факторы, факторы занятости и факторы домохозяйства, которые повышают риск бедности в домохозяйствах с работающими членами [2]

Занятость является ключевым инструментом борьбы с бедностью. Однако проблема бедности среди работающих продолжает оставаться серьезной и привлекает к себе значительное внимание, особенно в развитых странах. Этот вопрос имеет первостепенное значение и для развивающихся стран со средним уровнем дохода, таких как Турция, но он еще недостаточно изучен [3].

Прямого описания работающих бедных в РК нет, но их обобщенный портрет можно составить по данным статистики труда и уровня жизни населения.

Рост экономики является основным средством борьбы с бедностью в рыночной экономике, этот рост должен поддерживаться устойчивыми и качественными стимулами, такими как рост факторов производства, особенно производительности труда. В то же время низкий уровень инфляции способствует увеличению реальных доходов населения и росту благосостояния. В настоящее время высокий уровень вмешательства государства в экономику искажает рыночные механизмы, а также препятствует эффективной борьбе с инфляцией. Государственная социальная поддержка, такая как механизм перераспределения доходов, не может

в достаточной мере обеспечить всех нуждающихся в ней жителей, а, следовательно, снижает эффективность государства в борьбе с бедностью [4].

Согласно данным Национальное Бюро по статистике в Республике Казахстан, по результатам выборочного обследования домашних хозяйств доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума (уровень бедности), в 2023 году составила 5,2% [5].

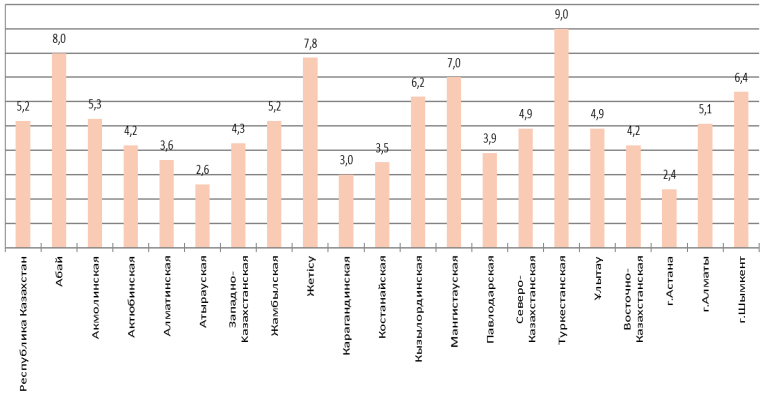

Рисунок 1 – Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума по регионам за 2023 г.

Численность казахстанцев с доходами ниже прожиточного минимума побила многолетний рекорд и составила 1,1 млн человек.

Уровень бедности значительно варьируется по регионам, что указывает на экономические и социальные различия между ними. Наиболее высокий уровень бедности в Туркестанской области (9%), Жетысу (7.8 %), Абай (8 %) и Кызылординская область (6.2 %), г. Шымкент (6.4 %). Наиболее низкий уровень бедности в г. Алматы (2.4%), Атырауская область (2.6 %), Алматинская область (3.6 %) и Павлодарская область (3.9 %).

Черта бедности в Казахстане с 1 января 2023 года составляет 70 процентов прожиточного минимума, то есть 40 567 тенге. Таким образом, в группу работающих бедных должны были попадать люди из семей с доходами ниже прожиточного минимума. Доля работающих бедных в Казахстане сохраняется в интервале от 27,7 до 34,3 %. По итогам 2023 года численность наемных работников в стране составила 6,7 миллиона человек, соответственно, численность работающих бедных составляет от 1,86 миллиона до почти 2,3 миллиона казахстанцев.

Низкий уровень заработной платы является основной причиной бедности среди работающих. Многие работники не могут обеспечить себя и свои семьи даже при полной занятости [6]. Уровень заработной платы значительно варьируется в зависимости от региона и сектора экономики. В регионах с низким экономическим развитием и в неформальном секторе заработная плата значительно ниже среднего уровня по стране.

Таблица 1. Распределение заработной платы среди наемных работников в 2023 году

Размер заработной платы, тенге	Доля наемных работников
0 – 150 000	24%
150 001 – 250 000	26%
250 001 – 350 000	19%
350 001 – 500 000	17%
500 001 – 1 000 000	11%
1 000 001 – выше	2%

Как видно из таблицы, среднее значение месячной зарплаты увеличилось на 12,3 % по сравнению с III кварталом 2023 года, а индекс реальной зарплаты составил 109,9 %. По сравнению с IV кварталом 2022 года среднемесячная заработная плата выросла на 16,2 %, индекс реальной заработной платы составил 105,3 %.

Рисунок 2 – Индекс номинальной и реальной заработной платы по кварталам в Республике Казахстан

Как видно из рисунка, наибольший рост среднемесячной номинальной заработной платы в регионах Казахстана в IV квартале 2023 года по сравнению с соответствующим кварталом 2022 года произошел в Улытауской области (23,5 %), Акмолинской области (23 %), Кызылординской области (20,4 %), г. Алматы (20,4 %). Самый низкий рост наблюдается в Атырауской области (6,4 %) и Мангистауской области (9,9 %).

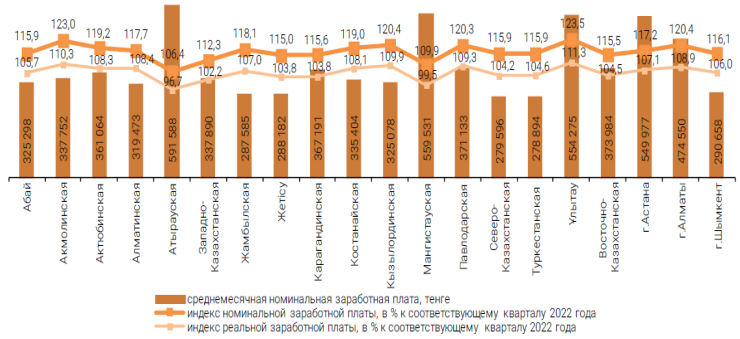

Рисунок 3. Среднее значение месячной заработной платы работников по регионам в IV квартале 2023 года

Наибольший прирост среднемесячной заработной платы по сравнению с аналогичным кварталом 2022 года наблюдался в финансовой и страховой деятельности (на 29,7 %), в информационных и коммуникационных отраслях (на 23,2 %) и в сфере искусства, развлечений и отдыха (на 20,8 %). В промышленности среднемесячная заработная плата увеличилась на 14,1 %, а в сфере здравоохранения и социального обслуживания населения – на 18,2 %.

Наименьший рост среднемесячной заработной платы был зафиксирован в строительстве (на 6,7 %).

В отраслевой структуре самая высокая номинальная заработная плата зарегистрирована в сфере финансов и страхования, что в 2,1 раза превышает средний уровень по республике. Заработная плата в горнодобывающей промышленности была в 2 раза выше средней, а в профессиональных и научно-технических услугах - в 1,6 раза. Номинальная заработная плата в отраслях информации и связи была в 1,5 раза выше средней по стране [7].

Временные или неполные формы занятости способствуют бедности, поскольку не обеспечивают регулярный доход и социальные гарантии. Значительная часть доходов работников тратится на высокие расходы на жилье, здравоохранение и уход за детьми, что может привести к тому, что они останутся в нищете, несмотря на то, что они трудоустроены.

Низкий уровень образования и квалификации является одной из основных причин бедности среди работающих. Несмотря на занятость, многие работники с низким уровнем образования не могут поддерживать достойный уровень жизни из-за низкой заработной платы и ограниченных возможностей профессионального роста [8].

Низкий уровень образования ограничивает доступ к высокооплачиваемой и постоянной работе. В условиях высокой конкуренции на рынке труда низкоквалифицированные работники часто сталкиваются с трудностями при трудоустройстве [9]. Кроме того, работники с низким уровнем образования сталкиваются с социальными и когнитивными барьерами, такими как низкая уверенность в себе и ограниченные коммуникативные навыки, которые ограничивают их возможности для профессионального роста и улучшения условий труда [10].

На бедность среди работающих влияет низкий уровень образования и квалификации. Для решения этой проблемы необходимо создание программ обучения и повышения квалификации, направленных на повышение доступности и качества образования, а также улучшение профессиональных навыков сотрудников. Это позволит снизить уровень бедности среди работающих и повысить их экономическую стабильность.

Важную роль в бедности среди работающих в Республике Казахстан играют и демографические особенности. К таким особенностям относятся возрастная структура населения, урбанизация, уровень образования, размер семьи и миграционные процессы.

Неопытные молодые работники, особенно новички в своей карьере, часто сталкиваются с низкой заработной платой и нестабильными условиями труда. Кроме того, пожилые работники могут столкнуться с трудностями при поиске работы из-за устаревших навыков или возрастной дискриминации. Все это может увеличить риск бедности среди работающих людей.

Города, особенно крупные, такие как Алматы и Астана, имеют высокий уровень доходов, что снижает риск бедности среди работающих.

Выводы

В период с 2014 по 2023 годы среднемесячная заработная плата в Республике Казахстан значительно выросла, что свидетельствует об улучшении экономической ситуации в стране, то есть повышении уровня

жизни людей. Однако анализ региональных и отраслевых особенностей страны показывает, что заработная плата неравномерно. Наибольший доход сосредоточен в экономически развитых регионах, таких как Атырауская и Мангистауская области, а также в ресурсодобывающих и финансовых секторах. Кроме того, регионы с низкими доходами, такие как Северо-Казахстанская и Туркестанская области, а также низкооплачиваемые отрасли, такие как сельское хозяйство, сталкиваются с угрозой бедности среди работающих.

Демографические характеристики, такие как возрастная структура, урбанизация, уровень образования и размер семьи, оказывают значительное влияние на уровень бедности среди работающих. Молодые работники и многодетные семьи особенно уязвимы и нуждаются в особой государственной поддержке.

Сокращение бедности среди работающих требует комплексного решения, которое включает повышение минимальной заработной платы, улучшение доступа к образованию и профессиональному обучению и стимулирование экономического роста в регионах с высоким уровнем бедности среди работающих.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Faharuddin, F., Endrawati, D. (2022), «Determinants of working poverty in Indonesia», Journal of Economics and Development, Vol. 24 No. 3, pp. 230-246. https://doi.org/10.1108/JED-09-2021-0151

2 **Cheung, K.CK., Chou, KL.** Working Poor in Hong Kong. Soc Indic Res 129, 317–335 (2016). https://doi.org/10.1007/s11205-015-1104-5.

3 **Aydiner-Avsar, N., Onemli, M.B.** Working Poverty in Türkiye: A Dynamic Panel Analysis. Soc Indic Res 168, 139–164 (2023). https://doi.org/10.1007/s11205-023-03127-4

4 **Khussainova, Z. S., Yeskendir, N. N., Kuttybaeva, N. B., Assanova, M. K., & Abauova, G. M.** (2024). Analysis of the living standards of the population in Kazakhstan in the context of assessing the potential for inclusive growth and creative diversification of the economy. Bulletin of the Karaganda university Economy series, 11329(1), 55-71.

5 Данные бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан// https://stat.gov.kz/en/industries/labor-and-income/stat-life

6 **Ералина, Э., Алшанов, Р.** (2023). Заработная плата в Казахстане: основные тенденции и факторы влияния. *Вестник университета «Туран»*. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-4-39-53 .

7 **Khussainova, Z., Yeskendir, N., Penev, N., & Nencheva, I.** (2024). The specifics of the problem of working poverty in the context of food security. In BIO Web of Conferences (Vol. 114, p. 01012). EDP Sciences.

8 **Abrassart, A.** (2015). Low-skill jobs or jobs for low-skilled workers? An analysis of the institutional determinants of the employment rates of low-educated workers in 19 OECD countries, 1997–2010. Journal of European Social Policy, 25, 225–241. https://doi.org/10.1177/0958928715573485.

9 **Gesthuizen, M., Solga, H., & Künster, R.** (2011). Context Matters: Economic Marginalization of Low-Educated Workers in Cross-National Perspective. European Sociological Review, 27, 264-280. https://doi.org/10.1093/ESR/JCQ006.

10 **Gesthuizen, M., Solga, H., & Künster, R.** (2011). Context Matters: Economic Marginalization of Low-Educated Workers in Cross-National Perspective. European Sociological Review, 27, 264–280. https://doi.org/10.1093/ESR/JCQ006.

REFERENCES

1 Faharuddin, F. Endrawati, D. (2022), «Determinants of working poverty in Indonesia», Journal of Economics and Development, Vol. 24 No. 3, P. 230–246. https://doi.org/10.1108/JED-09-2021-0151

2 **Cheung, K.CK., Chou, KL.** Working Poor in Hong Kong. Soc Indic Res 129, 317–335 (2016). https://doi.org/10.1007/s11205-015-1104-5.

3 **Aydiner-Avsar, N., Onemli, M.B.** Working Poverty in Türkiye: A Dynamic Panel Analysis. Soc Indic Res 168, 139–164 (2023). https://doi.org/10.1007/s11205-023-03127-4

4 **Khussainova, Z. S., Yeskendir, N. N., Kuttybaeva, N. B., Assanova, M. K., & Abauova, G. M.** (2024). Analysis of the living standards of the population in Kazakhstan in the context of assessing the potential for inclusive growth and creative diversification of the economy. Bulletin of the Karaganda university Economy series, 11329(1), 55-71.

5 Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniiu i reformam Respubliki Kazakhstan. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Key labor indicators in the Republic of Kazakhstan]. stat.gov.kz. Retrieved from: http://www.stat.gov.kz [in Russian]

6 **Eralina, E., Alshanov, R.** (2023). Zarabotnaya plata v Kazakhstane : osnovnie tendenzii I factory vliyanya [Wages in Kazakhstan: the main trends and factors of influence]. Vestnik Universiteta Turan Bulletin of the Turan University. https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-4-39–53 .

7 **Khussainova, Z., Yeskendir, N., Penev, N., & Nencheva, I.** (2024). The specifics of the problem of working poverty in the context of food security. In BIO Web of Conferences (Vol. 114, p. 01012). EDP Sciences.

8 **Abrassart, A.** (2015). Low-skill jobs or jobs for low-skilled workers? An analysis of the institutional determinants of the employment rates of low-educated workers in 19 OECD countries, 1997–2010. Journal of European Social Policy, 25, 225–241. https://doi.org/10.1177/0958928715573485.

9 **Gesthuizen, M., Solga, H., & Künster, R.** (2011). Context Matters: Economic Marginalization of Low-Educated Workers in Cross-National Perspective. European Sociological Review, 27, 264–280. https://doi.org/10.1093/ESR/JCQ006.

10 **Gesthuizen, M., Solga, H., & Künster, R.** (2011). Context Matters: Economic Marginalization of Low-Educated Workers in Cross-National Perspective. European Sociological Review, 27, 264-280. https://doi.org/10.1093/ESR/JCQ006.

Поступило в редакцию 29.09.24
Поступило с исправлениями 29.01.25
Принято в печать 17.02.25

**N. N. Yeskendir[1], Zh. C. Khusainova[2]*
[1]Karaganda University of the name of academician E. A. Buketov,
Republic of Kazakhstan, Karaganda
[2]S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University,
Republic of Kazakhstan, Astana
Received 29.09.24
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 17.02.25

SPECIFICATION OF THE WORKING POOR IN KAZAKHSTAN AND ANALYSIS OF THEIR INCOMES

Employment of the population is a key tool in the fight against poverty. However, the problem of poverty among working people remains serious and attracts considerable attention. The problem of poverty among workers

in the Republic of Kazakhstan is relevant due to the economic and social changes taking place in the country. Working poverty is a population that, despite finding employment, cannot provide itself and its family with an adequate standard of living. The article analyzes the main causes and factors contributing to the poverty of the working population, that is, the level of education, type of work, demographic characteristics and regional differences, and analyzes the income of employees for the period from 2014 to 2023. The focus is on the characteristics of the working poor, including the definition, description and distribution of this phenomenon in various regions of the country. The impact of economic and social changes on the income levels of the working poor is also considered. An analysis of statistical data on the incomes of the population in Kazakhstan shows that the problem of working poverty has a multi-layered nature and requires an integrated approach to solve it. Working poverty exacerbates social inequality, affects health and access to education, and limits opportunities for personal development and social integration.

Keywords: poverty among workers, standard of living, poverty, inequality, minimum wage.

** Н. Н. Ескендір[1], Ж. С. Хусаинова[2]*
[1]Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
[2]С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
29.09.24 ж. баспаға түсті.
29.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДА ЖҰМЫС ІСТЕЙТІНДЕР АРАСЫНДАҒЫ КЕДЕЙШІЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КІРІСТЕРІН ТАЛДАУ

Халықты жұмыспен қамту кедейлікпен күресудің негізгі құралы болып табылады. Алайда, жұмысшылар арасындағы кедейлік мәселесі маңызды болып қала береді және айтарлықтай назар аударады. Қазақстан Республикасында жұмыс істейтіндер арасындағы кедейлік проблемасы елде болып жатқан экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге байланысты өзекті болып отыр.

Жұмысшылар арасындағы кедейлік-бұл жұмысқа орналасқанына қарамастан, өзін және отбасын жеткілікті өмір сүру деңгейімен қамтамасыз ете алмайтын халық. Мақалада жұмыс істейтін халықтың кедейлігіне ықпал ететін негізгі себептер мен факторлар, яғни білім деңгейі, жұмыс түрі, демографиялық ерекшеліктері мен аймақтық айырмашылықтары талданады, сондай-ақ 2014-2023 жылдар аралығында жұмысшылардың кірістеріне талдау жасалады. Бұл құбылысты елдің әртүрлі аймақтарында анықтау, сипаттау және таратуды қоса алғанда, жұмыс істейтін кедейлердің ерекшеліктеріне назар аударылады. Экономикалық және әлеуметтік өзгерістердің жұмысшылар арасындағы кедейлердің табыс деңгейіне әсері де қарастырылады. Қазақстандағы халықтың табысы туралы статистикалық деректерді талдау жұмыс істеп тұрған кедейлік проблемасының көп қабатты сипатқа ие екенін және оны шешу үшін кешенді тәсілді талап ететінін көрсетеді. Жұмыс істейтін кедейлік әлеуметтік теңсіздікті күшейтеді, денсаулық пен білімге қол жеткізуге әсер етеді, жеке даму мен әлеуметтік интеграция мүмкіндіктерін шектейді.

Кілтті сөздер: жұмысшылар арасындағы кедейлік, өмір сүру деңгейі, кедейлік, теңсіздік, ең төменгі жалақы.

ҒТАМР 06.73.15

https://doi.org/10.48081/XCMD8597

З. Қ. Есымханова[1], Т. Б. Бирмагамбетов[2], А. Б. Алибекова[3], Р. Б. Садыкова[4]

[1]Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ.,
[2]Қазақ технология және бизнес университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.,
[3]Л. Н . Гумилев атындағы ЕҰУ, Қазақстан Республикасы, Астана қ.,
[4]Almaty management university, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.,
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5552-5849
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0574-8080
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4001-1938
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9670-2653
*e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com

ЦИФРЛАНДЫРУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯСЫНА САЛЫҚ САЛУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЖАҢА ТРЕНДТЕР

Мақалада Қазақстан Республикасының салық жүйесін дамытудың ағымдағы кезеңіндегі электрондық коммерцияға салық салу процесінің жаңа трендтері қарастырылады. Бұл мақалада еуразиялық кеңістік елдерінде электрондық коммерцияға салық салуды енгізу мерзімдері туралы ақпарат келтірілген. Электрондық коммерция нарығының көлемін талдау негізінде Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салу процесінде кейбір үрдістер анықталды. Бұл жұмыста макроэкономикалық көрсеткіштерге және жалпы халықтың әл-ауқат деңгейіне тікелей әсер ететін цифрлық қайта құру және Қазақстанның қаржы жүйесін «қайта жүктеу» жағдайында елімізде электрондық коммерцияға салық салуды одан әрі дамытуға бағытталған жаңа аспектілер қарастырылды. Салық қатынастары жүйесіндегі цифрландырудың маңызды аспектілері мен тенденциялары ерекше зерттелді. Зерттеу барысында зерттеу тақырыбы бойынша қолда бар ғылыми-әдістемелік әдебиеттерге теориялық шолу жүргізу негізінде көрнекті ғалым-экономистердің пікірі ескерілді. Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы электрондық коммерцияға салық салуды дамытудың шекарасын белгілеуге, оны жүргізудің ерекшелігін анықтауға, салық қатынастары жүйесі субъектілерінің электрондық коммерцияға салық салуды дамытудың қазіргі заманғы ерекшеліктерін түсінуін тереңдетуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижесінде елімізде электрондық коммерцияға салық салуды одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Кілтті сөздер: цифрлық салығы, салық салу, онлайн сауда, маркетплейс, электрондық коммерция, электрондық сауда, электрондық шот-фактура

Кіріспе

Ел экономикасының цифрлық өзгерістері жағдайында «электрондық төлемдер», «онлайн қызметтер», «электрондық сауда» және т.б. процестер күшейтілуде.Осыған байланысты қаржы нарығының сегменттері инновациялық қаржылық технологиялар мен цифрлық арналарды енгізу және пайдалану процестерінде, соның ішінде онлайн Қызметтерді ұсынуда басым болып табылады электрондық сауда.

Осы зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі уақытта Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу мәселелеріне елдегі онлайн-қызметтер мен электрондық сауданың белсенді өсуі жағдайында ерекше назар мен жоғары қызығушылық тудыратындығымен алдын ала айқындалады.

Бұл зерттеудің мақсаты осы мәселе бойынша шетелдік тәжірибені зерделеу негізінде Қазақстанда электрондық коммерцияға салық салуды енгізу процесін қарастыру, оны іске асыру кезеңінде қолданыстағы проблемаларды анықтау болып табылады. Зерттеу мақсатына сәйкес мынадай міндеттер шешіледі: электрондық коммерцияға салық салу процесінің теориялық аспектілерін қарау; Қазақстандағы электрондық коммерция нарығы үлесінің көлемін бағалау; Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу процесінде жаңа трендтерді айқындау. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрлық трансформация жағдайында Қазақстанның электрондық коммерция нарығын одан әрі дамытудың ағымдағы кезеңіндегі электрондық коммерцияға салық салу процесін теориялық қорытудан және ағымдағы кезеңдегі электрондық коммерцияға салық салудың қазіргі проблемаларына бағалау жүргізуден тұрады.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салу процесінің жаңа трендтері, қазіргі кезеңдегі цифрлық салықтан туындайтын проблемалар мен күтілетін салдарлар мәселелері отандық зерттеушілердің ғылыми еңбектерінде аз қамтылған.

Қазақстандағы электрондық коммерция нарығына салық салу проблемаларына А. Жанбозов, Т. Азатбек, С. Валиева, И. Тузелбаев, К. Жұманазаров және т.б. сияқты отандық ғалым-экономистер мен практик-мамандардың еңбектерінде тікелей немесе жанама әсер етті [1].

Материалдар мен әдістері

Осы жұмысты орындау барысында мынадай зерттеу әдістері пайдаланылды: құрылымдық-функционалдық, экономикалық-статистикалық талдау, дәлелді-негізделген тәсіл: салыстырмалы талдау әдісі, графикалық әдіс, сараптамалық пікір материалдары және т. б.

Сипаттамалық әдістеме ретінде (теориялық тұжырымдамаларды талдау, халықаралық тәжірибені зерттеу, зерттеу әдіснамасы және т.б.) Еуразиялық экономикалық одақ (ЕурАзЭҚ) елдерінде цифрлық салықты енгізу мәселелерін реттеу және қолданыстағы практика нәтижелері алынды [2].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы мәліметтері бойынша, сауалнамаға қатысқан елу тоғыз салық әкімшілігінің 80%-ы деректерді талдау құралдарын пайдаланады, 75 %-ында машиналық оқыту мүмкіндіктері бар және 50%-ында сандық көмекші құралдары, ең алдымен, «чат-боттар» бар [3].

Салық әкімшілігі үшін электрондық шот-фактура сәйкестікті тексеруді жақсарту және автоматтандыру үшін пайдаланылуы мүмкін нақты уақыттағы ақпаратты қамтамасыз етеді [4].

Цифрлық технологияларды енгізу жағдайында Қазақстанда электрондық коммерция нарығын дамыту мәселесі бойынша осы зерттеудің әдістемелік аппараты эмпирикалық және салыстырмалы талдау әдістеріне, тік және көлденең талдау мен сараптамалық бағалау әдісіне негізделген.

Негізделген тәсіл әдісінің көмегімен Қазақстан экономикасын цифрлық трансформациялау процесіндегі жаңа трендтерді көрсете отырып, электрондық коммерцияға салық салу процесі жүйеленді.

Қазақстандағы электрондық коммерцияға салық салуға әсер ететін анықталған проблемалар салық қатынастарының ерекшелігін және еліміздегі электрондық коммерцияға салық салуды дамытудың қазіргі заманғы ерекшеліктерін айқындау үшін бірқатар ұсынымдарды тұжырымдауға көмектесті.

Нәтижелер және талқылау

Инновациялық қаржылық технологияларды енгізу біздің еліміздегі электрондық коммерция нарығының күшеюіне алып келеді. Бұл жағдай заңды тұлғаларға да, жеке тұлғаларға да олардың қолжетімділігі мен ыңғайлылық деңгейін арттыру, әсіресе цифрлық трансформация жағдайында халыққа онлайн қызметтер көрсету сапасын арттыру мақсатында онлайн

сауданы (қызметтерді) ұсынуды жақсарту саласындағы бар проблемаларды одан әрі және мұқият қарауды көздейді.

Цифрландыру және Интернетке жаппай көшу e-commerce-ті әлемдік экономиканың негізгі трендіне айналдырды. Insider Intelligence талдау агенттігінің болжамы бойынша 2025 жылға қарай интернет-сатылым көлемі 50 %-ға өсіп, 7,3 трлн долларға жетеді, бұл бөлшек саудадағы жалпы сатылымның 24,5 %-% құрайды. 2021 жылы бұл көрсеткіш 19,6 % құрады. Онлайн-сату көлемі бойынша әлемдік көшбасшылар Қытай, АҚШ және Ұлыбритания болып табылады. Топ-3 ел саланың 75,9 % -приходится құрайды. Қытай нарығы – ең қарқынды дамып келе жатқан нарықтардың бірі. Интернеттегі пайдаланушылардың үлкен әлеуеті, маркетплейстердің терең енуі (Alibaba Group, JD.com, Vipshop және кішігірім платформалар) [5; 6].

Қазақстанда интернет-коммерцияның әртүрлі форматтары белсенді түрде пайда бола бастаған кезде, өсу қарқыны 40% - ға дейін өсті. 2022 жылы Қазақстанда онлайн бизнес белсенді дамуды жалғастырды және елдің ЖІӨ өсуіне елеулі үлес қоса отырып, 25% - ға өсті. 2023 жылы өсім аздап төмендейді деп болжануда, бірақ ол әлі де әлемдегі ең жоғары көрсеткіштердің бірі болып қала береді, 22 %.

2022 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстан Республикасында шетелдік онлайн-алаңдарда тауарларды сатып алу кезінде жаңа салық міндеттемесі қолданылады. Электрондық коммерция бірінші жыл емес, әлемде қарқынды дамып келе жатқан тренд болып табылады, E-commerce секторында сату көлемінің өсу үрдісі Қазақстанда да байқалады.

Қазақстандағы бөлшек электрондық коммерция нарығы 2022 жылы өсуді жалғастырды, алайда, күтілгендей, өсу қарқыны 2021 жылмен салыстырғанда баяулады. Нарықты дамытудың маңызды факторларының бірі Қазақстанда цифрландырудың жоғары деңгейі болып табылады. Өз кезегінде тұтынушылар тауарлар мен қызметтерді онлайн сатып алудың мінез-құлық үлгісін қалыптастырды, бұл да экономиканың драйвері болып табыладыұлтта цифрландыруды одан әрі дамыту (Кесте 1) [7].

Кесте 1 – ҚР-дағы 2019-2022 жылдарға арналған электрондық коммерция көлемі

Көрсеткіштер	2019	2020	2021	2022*
Бөлшек электрондық коммерция нарығының көлемі, млрд	327,0	506,0	1040,0	1349,0

электрондық сауда транзакцияларының саны, миллион бірлік	21.1	25.4	36.9	49,0
Вексельдің орташа сомасы, мың теңге	15.5	23.5	28.2	27.5
ҚР-дағы бөлшек электрондық коммерциядан базарлардан сату үлесі, %	-	-	82	89
Дереккөз: * Алдын ала мәліметтер.				

Нақтырақ айтсақ, Қазақстандағы 2019-2022 жылдарға арналған электрондық коммерция көлемінің динамикасы 1-суретте көрсетілген. Суреттен көрініп тұрғандай, талданған кезеңдегі Қазақстандағы электрондық коммерция көлемінің өсуі оң нәтиже көрсетті. 2020 жылы айтарлықтай өсуді атап өтуге болады, оған пандемиялық шектеулер айқын әсер етті.

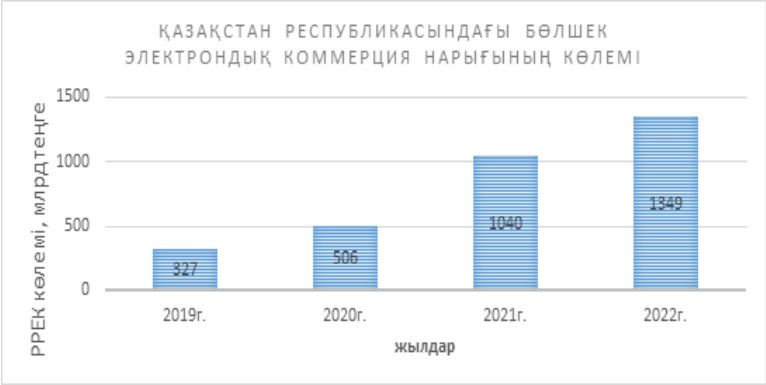

1– сурет – 2019-2022 жылдарға арналған Қазақстандағы электрондық коммерция көлемінің динамикасы

Дереккөз: Авторлар құрастырған [7]

Қазақстандықтар көбінесе сауда орындарынан сатып алады Kaspi, Lamoda, Aliexpress, Wildberries, Ozon және т.б. Сандық салықтың әлеуетті төлеушілеріне Facebook, Amazon, Apple, Netflix, Alibaba және Google сияқты ірі технологиялық компаниялар кіреді деп күтілуде [1].

Бірақ 2021 жылы, Қазақстанда интернет-коммерцияның әртүрлі форматтары белсенді түрде пайда бола бастаған кезде, өсу қарқыны 40 % - ға

дейін өсті. 2022 жылы Қазақстанда онлайн бизнес белсенді дамуды жалғастырды және елдің ЖІӨ өсуіне елеулі үлес қоса отырып, 25% - ға өсті. Бұл үрдіс 2023 жылы да сақталды.

Сондай-ақ, ҚР Салық кодексінде қолданылатын негізгі ұғымдардың декодталуы бекітіледі, мысалы: шетелдік компания-заңды тұлға-бейрезидент немесе заңды тұлға құрмай шетелдік кәсіпкерлік қызметті ұйымдастырудың өзге де нысаны; интернет-алаң-тауарлармен электрондық сауданы ұйымдастыру үшін интернетте орналастырылған ақпараттық жүйе; тауарлардың электрондық саудасы-интернет-алаң арқылы жүзеге асырылатын жеке тұлғаларға тауарларды өткізу жөніндегі кәсіпкерлік қызмет; электрондық нысандағы қызметтер-телекоммуникация желісі және Интернет арқылы жеке тұлғаларға көрсетілетін қызметтер [8].

Бұл 2022 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстанда заңды тұлға құрмай жұмыс істейтін шетелдік интернет-компанияларда тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру немесе сатып алушы Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде 12 % Ставка бойынша ҚҚС төлеу бойынша салық міндеттемесі пайда болатынын білдіреді.

2-кестенің деректерінен 2019-2022 жылдар арналған ҚР Мемлекеттік бюджетіне электрондық коммерциядан түскен салықтардың көлемі: тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру, Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде шетелдік интернет-компаниялардан ҚҚС 11,6 млрд. теңгені құрағанын; цифрлық майнинг үшін төлем 2,1 млрд. теңгені құрағанын көруге болады.

Кесте 2 –Электрондық коммерциядан және Цифрлық майнинг үшін төлемақы Қазақстан Республикасының 2019-2022ж. мемлекеттік бюджетіне түскен салықтардың көлемі [9]

Көрсеткіштер	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	Өзгеріс, 2022ж./ 2019ж.
Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызмет көрсететін тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде шетелдік интернет-компаниялардан ҚҚС, млрд. теңге*	8,5	9,4	9,8	10,47	1,97

Цифрлық майнинг үшін төлемақы, млрд. теңге *	-	-	-	2,27	2,27
ЖІӨ, трлн. теңге	69,5	70,6	83,9	103,7	34,2
Салық жүктемесі коэффиценті, %**	1,012	1,013	1,012	1,010	-0,002
Ескерту: деректер негізінде авторлар құрастырған: * 01.01.2022ж. енгізілген; ** электрондық сауда бойынша					

Сонымен қатар, 2023 жылғы 1 шілдеге арналған ҚР Мемлекеттік бюджетіне электрондық коммерциядан түскен салықтардың көлемі: тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру, Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде шетелдік интернет-компаниялардан ҚҚС 11,6 млрд. теңгені құрағанын; цифрлық майнинг үшін төлем 2,1 млрд. теңгені құрағанын көруге болады.

Ағымдағы жылы ағымдағы жылдың 7 айында 2023 жылдың 1 тамызына салық түсімдері: шетелдік интернет-компаниялардан тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асыру, Жеке тұлғаларға электрондық нысанда қызметтер көрсету кезінде 13,94 млрд. теңге көлемінде ҚҚС құрады, бұл 33 %- ға өсуді көрсетеді; цифрлық майнинг үшін төлемақы 2,15 млрд. теңгені құрады, бұл 94 % - ға сәйкес келеді, ал іс жүзінде бір жылда 3 млрд.теңгеден асады.

Салық жүктемесі коэффицентін есептеу кеден төлемдерін қоспағанда, салық түсімдерінің есептелген сомасын жылдық жиынтық табысқа қатынасы арқылы жүргізіледі:

$$\text{СЖК} = \frac{N}{V} * 100\% \quad (1)$$

бұл жерде:

N – салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің есептелген сомасы

V – Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ).

Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың экономикалық қызметінің түрлеріне байланысты СЖК-нің орташа салалық маңызы бойынша мерзімді түрде есеп жүргізеді. СЖК маңызы жеке кәсіпкерлерде 1%-дан жоғары құбылады, көлік және қаттап тастау аясында жұмыс атқаратындарға эксаумақтық ұйымдар мен органдардың қызмет аясында 44,5%-ға дейін құбылады [10]. СЖК-нің орташа салалық маңызы жеке кәсіпкерлерде заңды тұлғаларға қарағанда салыстырмалы түрде төмен.

Тауарлардың немесе қызметтердің электрондық саудасын электрондық нысанда жүзеге асыру кезінде шетелдік резидент емес компаниялар үшін ҚҚС бойынша тіркеудің ерекше шарттарын бекіту елдегі электрондық коммерция нарығына қатысушылардың одан әрі кеңеюіне ықпал етті.

Сонымен қатар, 3-кестенің деректері Қазақстандағы электрондық коммерцияның негізгі проблемаларын және оларды шешудің кейбір жолдарын көрсетеді.

3 Кесте – Қазақстандағы электрондық коммерцияның негізгі мәселелері және оларды шешудің кейбір жолдары

	Мәселелердің түрлері	Мәселелерді шешу жолдары
1	пайдаланушылардың онлайн-сатып алуларға деген сенімінің жеткіліксіздігі, атап айтқанда электрондық төлемдердің қорғалуына деген сенім	электрондық төлемдердің қорғалу дәрежесін арттыру электрондық төлемдердің қорғалу дәрежесін арттыру
2	тұтынушылардың көзқарасы әлі де қолма-қол ақшамен бәсекелесетін онлайн төлемдерге де әсер етеді	алаяқтық операцияларды барынша азайту және дербес және төлем деректерін қорғаудың заманауи технологияларын пайдалану кезінде төлемдерге сенім артатын болады
3	интернет-дүкендер мен сайттардың клиенттік орталықтылығы жеткіліксіз	тауарларды таңдау және салыстыру, сондай-ақ онлайн төлем кезінде пайдаланушының ыңғайлылығына және процестердің «жіксіз» болуына назар аудару қажет
4	клиенттердің жоғары үміттері	электрондық коммерция жүйесінде тұрақты және сенімді процестерді, жоғары сапалы қызмет көрсетуді және дәстүрлі дүкендерге қарағанда төмен бағаларды қолдану
Дереккөз: авторлар құрастырған және әзірлеген		

Алдағы жылдарға арналған электрондық коммерцияның негізгі трендтері мынадай міндеттер болады: инфрақұрылымдық және жеткізу проблемаларын, әсіресе ірі қалалардан тыс жерлерде шешу, постоматтар мен беру пункттерінің желілерін дамыту, қайтару мәселесін шешу; сатып алушыларға ыңғайлы болу үшін төлем әдістерінің әртүрлілігін арттыру, бөліп төлеу мен микрокредиттеуді белсенді енгізу; клиенттердің адалдығын

нығайту, әртүрлі адалдық пен сыйақы бағдарламаларын құру; жекелендіру, тауарды немесе қызметті таңдау және т. б.

Қорытынды

Сонымен қатар, цифрлық технологияларды енгізу контекстінде Қазақстанда салық салуды дамытудың ағымдағы тенденцияларын қарастыру және онлайн салық салу жүйесін кеңейту мақсатында электрондық коммерцияға салық салуды одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу. елдегі және жаһандық әлемдегі цифрлық трансформация бұл мәселені егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді. Өйткені цифрландыру салық қызметтері үшін клиентті ақпараттық даму процесінің орталығына қою үшін жаңа мүмкіндіктер ашады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының салық салу жүйесіндегі электрондық коммерцияға салық салудың жаңа тенденцияларын зерттеу барысындакелесі қорытындылар жасауға мүмкіндік береді:

- инновациялық қаржылық технологияларды енгізу елдегі электронды коммерция нарығының нығаюына әкеледі;
- талданып отырған кезеңде Қазақстанда электрондық коммерция көлемінің оң динамикасы байқалады және 2020 жылы айтарлықтай өсуді атап өтуге болады, оған пандемиялық шектеулер айқын әсер етті;
- шетелдік онлайн платформаларда тауарларды сатып алу кезінде жаңа салық міндеттемесі енгізілді;
- 2022 жылдан бастап еліміздің мемлекеттік бюджетіне электронды коммерциядан түсетін салық көлемін ұлғайту.

Осылайша, Қазақстандағы электрондық коммерцияның ерекшеліктерін былайша қорытындылауға болады: e-com ел нарығы қазір сауданың ең перспективалы салаларының бірі болып табылады. Бірақ бұл нарықта табысты бизнес құру үшін оның әлсіз жақтарын нақты түсініп, тұтынушылар үшін қосымша құндылық тудыратын шешімдерді, соның ішінде салық салу жүйесін табу үшін процестер мен серіктестіктерді құру қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Жанбозова, А., Азатбек, Т.А., Валиева. С.Н., Тузелбаева, И., Жуманазаров, К.** Рынок электронной коммерции в Казахстане: анализ состояния и перспективы развития [Текст] // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – №1 (16). – С. 34–48.

2 Цифровая торговля и цифровой налог в Казахстане [Электронный ресурс]. – https://mybuh.kz/useful/tsifrovaya-torgovlya-i-tsifrovoy-nalog-v-kazakhstane.html.

3 Edidiong Bassey, Emer Mulligan, Adegboyega Ojo. A conceptual framework for digital tax administration. A ystematic review // Government Information Quarterly. – 2022. Volume 39, Issue 4. – 101754 [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101754

4 Matthieu Bellon, Era Dabla-Norris, Salma Khalid, Frederico Lima. Digitalization to improve tax compliance: Evidence from VAT e-Invoicing in Peru // Journal of Public Economics. – 2022. Volume 210. 104661. – [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2022.104661.

5 Jane Frecknall Hughes, Keith Glaister. Electronic Commerce and International Taxation: A Square Peg in a Round Hole? // European Management Journal. – 2001. Volume 19, Issue 6. – Pages 651-658. – [Электронный ресурс]. – https://doi.org/10.1016/S0263-2373(01)00090-1.

6 **Josep M.** Argilés-Bosch, Antonio Somoza, Diego Ravenda, Josep García-Blandón. An empirical examination of the influence of e-commerce on tax avoidance in Europe // Journal of International Accounting, Auditing and Taxation. – 2020. Volume 41. 100339. – https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2020.100339.

7 Комитет государственных доходов Министерства Финансов РК. [Электронный ресурс]. – URL: – https://kgd.gov.kz/ru/news/.

8 Налоговый Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года №120-VI ЗРК. (с изм. и доп. по состоянию на 01.01.2024). [Электронный ресурс]. – URL: – https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120.

9 Бюро национальной статистики Агентства стратегического планирования и реформам РК. [Электронный ресурс]. – URL: – http://www.stat.gov.kz.

10 **Муслимова, С.** Система управления рисками (СУР) и расчет коэффициента налоговой нагрузки (по состоянию на 01.01.2014г.). [Электронный ресурс]. – URL: – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30836094.

REFERENCES

1 **Zhanbozova, A., Azatbek, T.A., Valieva. S.N., Tuzelbaeva, I., Zhumanazarov, K.** Rynok elektronnoi kommertsii v Kazakhstane: analiz sostoianiia i perspektivy razvitiia [The electronic commerce market in Kazakhstan: analysis of the situation and prospects for development] // Ekonomika: strategiia i praktika. – 2021. – №1 (16). – S. 34–48.

2 Tsifrovaia torgovlia i tsifrovoi nalog v Kazakhstane [Digital trade and digital tax in Kazakhstan] [Elektronic resource]. –https://mybuh.kz/useful/tsifrovaya-torgovlya-i-tsifrovoy-nalog-v- kazakhstane.html.

3 Edidiong Bassey, Emer Mulligan, Adegboyega Ojo. A conceptual framework for digital tax administration. A ystematic review // Government Information Quarterly. – 2022. Volume 39, Issue 4. – 101754 [Elektronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101754

4 Matthieu Bellon, Era Dabla-Norris, Salma Khalid, Frederico Lima. Digitalization to improve tax compliance: Evidence from VAT e-Invoicing in Peru // Journal of Public Economics. – 2022. Volume 210. 104661. – [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2022.104661.

5 Jane Frecknall Hughes, Keith Glaister. Electronic Commerce and International Taxation: A Square Peg in a Round Hole? // European Management Journal. – 2001. Volume 19, Issue 6. – Pages 651-658. – [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1016/S0263-2373(01)00090-1.

6 **Josep M.** Argilés-Bosch, Antonio Somoza, Diego Ravenda, Josep García-Blandón. An empirical examination of the influence of e-commerce on tax avoidance in Europe // Journal of International Accounting, Auditing and Taxation. – 2020. Volume 41. 100339. – https://doi.org/10.1016/j.intaccaudtax.2020.100339.

7 Komitet gosudarstvennykh dokhodov Ministerstva Finansov Respubliki Kazakhstan [Committee of State Budgetary Documents of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan] [Elektronic resource]. – URL: – https://kgd.gov.kz/ru/news/.

8 Tax Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI ZRC. (with amendments and additions as of 01.01.2024). [Electronic resource]. – URL: - https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120.

9 Biuro natsionalnoi statistiki Agentstva strategicheskogo planirovaniia i reformam RK. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of RK] [Elektronic resource]. – URL: – http://www.stat.gov.kz.

10 **Muslimova, S.** Sistema upravleniia riskami (SUR) i raschet koeffitsienta nalogovoi nagruzki (po sostoianiiu na 01.01.2014) [Risk Management System (RMS) and calculation of tax burden ratio] [Elektronic resource]. – URL: – http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30836094.

25.11.23 ж. баспаға түсті.
03.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
20.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**З. К. Есымханова[1], Т. Б. Бирмагамбетов[2], А. Б. Алибекова[3], Р. Б. Садыкова[4]*
[1]Esil University, Республика Казахстан, г.Астана,
[2]Казахский университет технологии и бизнеса, Республика Казахстан, г.Астана
[3]ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана
[4]Almaty management university, Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 25.11.23
Поступило с исправлениями 03.10.24
Принято в печать 20.11.24

НОВЫЕ ТРЕНДЫ В СИСТЕМЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ КАЗАХСТАНА В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В статье рассматриваются новые тренды процесса налогообложения электронной коммерции на текущем этапе развития налоговой системы Казахстана. В статье приводится информация сроках введения налогообложения электронной коммерции в странах евразийского пространства. На основе проведенного анализа объема рынка электронной коммерции выявлены некоторые тенденции в процессе налогообложения электронной коммерции в Казахстане. В данной работе рассмотрены новые аспекты, направленные дальнейшее развития налогообложения электронной коммерции в нашей стране в условиях цифровых преобразований и происходящей «перезарузки» финансовой системы Казахстана, непосредственно влияющих на макроэкономические показатели и уровень благосостояния населения в целом. Особо исследованы важные аспекты и тенденции цифровизации в системе налоговых отношений. В исследовании учтено мнение видных ученых-экономистов на основе проведения теоретического обзора имеющейся научно-методической литературы по теме исследования. Проведенное исследование позволяет установить границы развития налогообложения электронной коммерции в Казахстане, определить специфику ее проведения, углубить понимание субъектами системы налоговых отношений современных особенностей развития налогообложения электронной коммерции. В результате проведенного исследования предложены рекомендации

по дальнейшему развитию налогообложения электронной коммерции в нашей стране.

Кілтті сөздер слова: налог на цифровой майнинг, налогообложение электронной коммерции, онлайн-торговля, маркетплейс, электронная коммерция, электронная торговля, электронная счет-фактура.

**Z. K. Yessymkhanova[1], T. B. Birmagambetov[2], A. B. Alibekova[3], R. B. Sadykova[4]*
[1]Esil University, Republic of Kazakhstan, Astana
[2]Kazakh University of Technology and Business, Republic of Kazakhstan, Astana
[3]ENU named after L. N. Gumilev, Republic of Kazakhstan, Astana
[4]Almaty management university, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 25.11.23
Received in revised form 03.10.24
Accepted for publication 20.11.24

NEW TRENDS IN KAZAKHSTAN'S E-COMMERCE TAXATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The article considers new trends in the process of taxation of e-commerce at the current stage of development of the tax system of Kazakhstan. The article provides information on the timing of the introduction of taxation of e-commerce in the countries of the Eurasian space. Based on the analysis of the volume of the e-commerce market some trends in the process of taxation of e-commerce in Kazakhstan are revealed. This paper considers new aspects aimed at further development of taxation of e-commerce in our country in the context of digital transformation and the ongoing «reset» of the financial system of Kazakhstan, directly affecting macroeconomic indicators and the level of welfare of the population as a whole. The important aspects and trends of digitalisation in the system of tax relations are especially investigated. The study takes into account the opinion of prominent scientists-economists on the basis of theoretical review of the available scientific and methodological literature on the topic of the study. The conducted research allows to establish the boundaries of the development of taxation of e-commerce in Kazakhstan, to determine the specifics of its implementation, to deepen the understanding of the subjects of the system of tax relations of modern features of the development of

taxation of e-commerce. As a result of the study, recommendations for further development of taxation of e-commerce in our country are proposed.

Keywords: digital mining tax, e-commerce taxation, online commerce, marketplace, e-commerce, e-commerce, e-commerce, e-invoicing.

SRSTI 06.73.02

https://doi.org/10.48081/CPMV9226

N. P. Zhaishylyk[1], P. B. Issakhova[2], R. B. Sadykova[3], A. S. Issakhova[4], G. N. Jaxybekova[5]

[1,2,3,4,5]Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0006-7126-0223
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6320-0489
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9670-2653
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1523-1413
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7594-8010
*e-mail: noti_93n@mail.ru

PRODUCTIVITY AND SUSTAINABILITY IN AGRICULTURE: A STUDY OF SOES VS. PRIVATE FARMS

The agricultural sector plays a critical role when it comes to economic development, food security, and environmental sustainability. This particular study looks at factors that affect total factor productivity (TFP) in agricultural state-owned enterprises (SOEs) and private farms. The research identified and evaluated land use efficiency, labor productivity, capital investment, and the adoption of sustainable practices for over 11,982 farms in Kazakhstan within a ten-year timeframe.

The results exhibit productivity differences between SOEs and private farms. A larger share of private farms outcompetes SOE due to more efficient labor utilization and allocation of resources while the SOEs are more productive due to self-sufficient capital investment and infrastructure. As expected, lagged TFP (TFP from the last period) turns out to be an important predictor of TFP within the industry, for which there has been a great emphasis in the cross-section analysis. Additionally, the consequences of land use and agricultural sustainability positively contributed to TFP. These results confirm the expectations about responsible farming with a focus on resource optimization. On the other hand, crop yield was discovered to have an inverse relationship with TFP. This implies low levels of TFP growth because of efficiences associated with over-relies on inputs.

This research is useful for policymakers and stakeholders as it expands the range of possibilities for multi-targeted approaches.

Keywords: Total Factor Productivity (TFP), agriculture, capital investment, sustainable farming practices, State-Owned Enterprises (SOEs)

Introduction

Agriculture plays a significant role in global economic development, food security and environmental sustainability. Total factor productivity (TFP) is a key indicator used to measure the efficiency and innovation of an economy, indicating its potential to improve resource use and increase output. Understanding the determinants of total productivity is important for developing policies and practices that promote sustainable and resilient growth in agriculture (specific characteristics and performance) and specific farming.

This study provides valuable information on farming methods by examining key factors such as land use, labor productivity, capital investment and the use of environmentally sound practices. The study also examines the differences between the groups, highlighting the strengths and weaknesses of each type of agriculture and their implications for policy development and management. Comparison of agricultural practices reveals the dynamic processes affecting agricultural production. Furthermore, unexpected patterns, such as the relationship between crop yield and total production, present an important opportunity to rethink agricultural management practices.

This study not only highlights the importance of resource efficiency and sustainability, but also the need for strategies designed to meet the different needs of state and private farms. Understand agriculture and make actionable recommendations to increase productivity, promote sustainable practices, and align agricultural goals with social goals and the environment. Conducts extensive research with the aim of achieving sustainable growth and food security.

This literature review explores key themes, including the impact of resource use, technological advances, productivity, and environmental sustainability on agriculture. Efficient land use and labor productivity are generally considered key factors in overall agricultural productivity. Research has shown that good land management practices, such as crop rotation, crop rotation, and soil conservation, can significantly increase the efficiency of resource use [1]. In particular, productivity in private farming is closely linked to better management and the use of modern agricultural technologies, reflecting the importance of education and skills development [2]. In contrast, inefficient use of land and labor is often considered a key factor in the creation of state-owned enterprises, which prohibit rigid organizations and excessive practices [3]. Capital investment, especially

in infrastructure and mechanization, plays an important role in agricultural development. Studies show that state-owned enterprises benefit greatly from large investments in technology and equipment that can increase productivity through automation and infrastructure development [4]. However, private farms often face difficulties in accessing capital, which limits their ability to achieve similar results. Research also shows that the efficiency of resource allocation varies by farm type, with private farms primarily outperforming resource-based solutions [5]. Studies have shown that practices such as conservation tillage, organic farming, and water management not only contribute to ecological protection, but also have positive effects on the entire ecosystem [6]. These practices increase soil fertility, reduce input costs, and have positive effects on productivity and sustainability. However, adoption varies between state-owned enterprises and private farms, influenced by previous organizational structures and resource availability [7]. Technological advances such as precision agriculture and the use of digital tools have transformed agriculture. This study highlights the role of innovation in reducing the yield gap between SOEs and private farms. While state-owned enterprises generally have easy access to advanced technology due to government support, private farms have shown greater ease in applying and adapting technology to meet their specific needs [8]. Over-reliance on fertilizers and pesticides leads to inefficiency and reduces overall production. Similarly, livestock management may provide short-term benefits but presents unique challenges, while long-term sustainability is often hampered by resource constraints and environmental concerns round difference [9].

The interaction between crop yields and TFP needs further investigation, particularly with respect to the potential for diminishing returns. Additionally, research on differences in permaculture practices across farming types remains limited. Understanding the nuances of upfront capital investment in state-owned and private farms is another area that requires further research.

Materials and methods

The data was selected from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (https://stat.gov.kz/ and for this study spans ten years (2013-2023) and includes 11,982 farms from diverse regions[10]. The analysis was conducted on Stata software.

Table-1 Panel data structure

Year	**Number of Farms**
2013	856
2014	945
2015	1,011

2016	1,036
2017	1,089
2018	1,110
2019	1,139
2020	1,158
2021	1,189
2022	1,208
2023	1,241
Total	11,982
Note: Complied by authors according to [10]	

According to Table 1, we can see the distribution of farms by year and their annual contributions to the total data.

To assess the relationship between Total Factor Productivity and resource access, we use the following regression model[5]:

$$TFPit = \alpha + \beta 1LandUseit + \beta 2LaborEffit + \beta 3CapitalInvit + \beta 4Ageit + \beta 5CropYieldit + \beta 6LivestockProd + \beta 7Sustainabilityit + \beta 8DebtRatioit + \ + \nu j + \nu t + \nu k + \varepsilon it$$

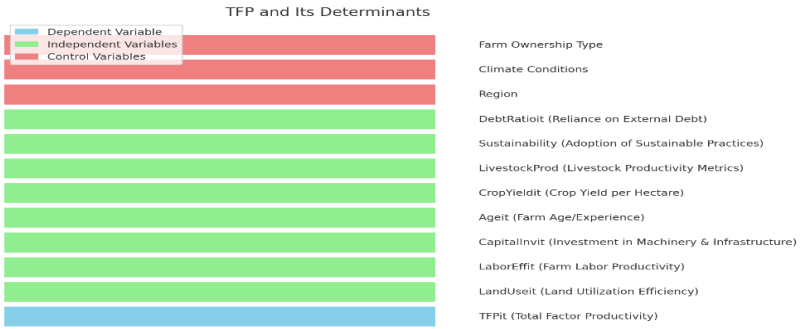

Figure 1 – Factors Influencing Total Factor Productivity

Total Factor Productivity (TFPit), which is the ratio of total output (livestock, crops) to total inputs, can be viewed as the dependent variable. The following are independent variables: LandUseit: Productivity of farm labor; CapitalInvit:

Investment in machinery and infrastructure; CropYieldit: Average crop yield per hectare; LivestockProd: Metrics of livestock productivity; Sustainability: Adoption of sustainable practices; and LandUseit: Efficiency in land utilization. Debt Ratioit: The amount of external debt a farm depends on; control variables include ownership type, climate, and region (see figure 1).

Results and discussion

We have discovered the following outcomes after using and evaluating the relevant data.

Table-2 Descriptive statistics

Variable	**All Firms**	**SOE (State-Owned Enterprises)**	**Private Firms**	**Difference (p-value)**
Total Factor productivity	0.655 (0.412)	0.645 (0.315)	0.875 (0.416)	0.512
LandUseit	0.078 (0.095)	0.076 (0.110)	0.085 (0.145)	0.000
LaborEffit	0.578 (0.201)	0.356 (0.200)	0.411 (0.188)	0.000
CapitalInvit	10.789 (22.783)	8.045 (15.502)	11.650 (19.897)	0.000
Ageit:	198,000 (424,000)	289,000 (162,000)	145,000 (389,000)	0.000
CropYieldi	0.095 (0.429)	0.062 (0.412)	0.095 (0.445)	0.457
LivestockProd	0.976 (0.051)	0.986 (0.054)	0.998 (0.058)	0.000
Sustainability	11.895 (5.025)	11.945 (5.645)	11.987 (5.789)	0.000
DebtRatioit:	0.064 (0.154)	0.062 (0.146)	0.071 (0.165)	0.035
Number of Observations	11,982	3,526 (29.43%)	8,456 (70.57%)	-
Note: Complied by authors according to [10;11]				

Table 2 shows agricultural production and its effects on all sectors, state ownership enterprises (SOEs) and private enterprises. The results revealed significant differences in many dimensions that allowed comparisons between organizational types. The total output average of all companies was 0.655 (SD = 0.412). As a result of the decomposition, the productivity of state ownership enterprises was slightly lower at 0.645 (SD = 0.315) and the productivity of private enterprises was higher at 0.875 (SD = 0.416). However, the difference between SOEs and private sector products was not found to be significant (p = 0.512). The

highest land use belongs to private companies (0.085, SD = 0.145), followed by state companies (0.076, SD = 0.110) and the total of all enterprises (0.078, SD = 0.095). The difference in land use between state ownership enterprises and private enterprises is significant ($p < 0.001$), indicating differences in resource use strategies. The performance of the workforce was better in the private sector (0.411, SD = 0.188) than in SOEs (0.356, SD = 0.200). The overall performance of each enterprise was found to be 0.578 (SD = 0.201). The difference between state economic enterprises and private enterprises is significant ($p < 0.001$), indicating the main areas in which private enterprises outperformed other enterprises. The average capital stock of private enterprises (11.650, SD = 19.897) is higher than the average capital stock of SOEs (8.045, SD = 15.502). The average across all companies was 10.789 (SD = 22.783). This difference is significant ($p < 0.001$), indicating that private companies allocate more resources to capital. The average age of SOEs (289.000, SD = 162.000) is higher than the average age of private companies (145.000, SD = 389.000), while the average age is 198.000 (SD = 424.000). The significant difference in firm age between state ownership enterprises and private enterprises ($p < 0.001$) reflects the establishment date of the state ownership enterprises. As a result of the analysis, the p value was found as 0.457 between state ownership enterprises (0.062, SD = 0.412) and private enterprises (0.095, SD = 0.445) and it was revealed that there was no significant difference in terms of return. However, livestock production in the private sector (0.998, SD = 0.058) has significantly increased compared to state enterprises (0.986, SD = 0.054) and the p value is < 0.001. It is seen that there is a difference of 11.895 (SD = 5.025) points in total between state ownership enterprises (11.945, SD = 5.645) and private enterprises (11.987, SD = 5.789) in the sustainability performance index. Although significant ($p < 0.001$), the magnitude of the difference is small. Private enterprises' debt (0.071, SD = 0.165) is slightly higher than SOEs debt (0.062, SD = 0.146). Total debt is 0.064 (SD = 0.154). The significance of this difference is limited but the difference is significant (p = 0.035).

The findings show that private companies generally outperform state-owned companies in key areas such as labor productivity, capital formation, and livestock production, but there are significant differences in these indicators. Although state-owned companies have a longer history and slightly lower debt, these positive results have not led to higher stock prices. These results highlight the resource allocation and efficiency of the private sector in agriculture.

Table – 3 Regression Analysis for TFP

Variable	All Farms (GMM)	All Farms (FE)	SOE (State-Owned Enterprises) (GMM)	SOE (FE)	Private Farms (GMM)	Private Farms (FE)
Lagged TFP (TFPit−1_{it-1}it−1)	0.690 * * * (0.018)	0.498 * * * (0.005)	0.680 *** (0.013)	0.485 * * * (0.007)	0.689 *** (0.032)	0.420 * * * (0.017)
Land Use (LandUseit_{it}it)	0.012 * * * (0.003)	0.011 * * * (0.001)	0.017 *** (0.003)	0.008 * * * (0.001)	0.011 *** (0.005)	0.009 * * * (0.003)
Labor Efficiency (LaborEffit_{it}it)	0.034 * * * (0.009)	0.023 * * * (0.001)	0.038 *** (0.010)	0.032 * * * (0.002)	0.037 * * * (0.019)	0.017 * * * (0.045)
Capital Investment (CapitalInvit_{it}it)	0.218 ** (0.044)	0.096 * * * (0.014)	0.072 (0.051)	0.131 * * * (0.018)	-0.074 (0.116)	0.053 (0.051)
Age (Ageit_{it}it)	0.001 (0.001)	0.002 * * * (0.005)	-0.002 *** (0.001)	0.001 * * * (0.000)	0.002 (0.002)	0.003 * * * (0.001)
Crop Yield (CropYieldit_{it}it)	-0.157 * * * (0.018)	-0.264 * * * (0.005)	-0.168 *** (0.015)	-0.168 * * * (0.005)	-0.136*** (0.032)	-0.137 * * * (0.013)
Livestock Production (LivestockProdit_{it}it)	-0.517 * * * (0.116)	-1.885 * * * (0.082)	-0.841 *** (0.232)	-1.690 * * * (0.096)	-0.495 (0.352)	-1.413 * * * (0.152)
Sustainability Practices (Sustainabilityit_{it}it)	0.041 * * * (0.015)	0.184 * * * (0.005)	0.042 *** (0.018)	0.122 * * * (0.005)	0.002 (0.016)	0.095 * * * (0.009)
Debt Ratio (DebtRatioit_{it}it)	0.012 * * * (0.003)	0.009 * * * (0.001)	0.013 *** (0.002)	0.011 * * * (0.001)	0.009 *** (0.003)	0.008 * * * (0.002)
m2 (p-value)	0.724	-	0.440	-	0.731	-
J (Hansen) 0.021 - 0.119 -					0.125	-
Lagged IV	t-2, Δt-1…	-	t-2, Δt-1…	-	t-2, Δt-1…	-
Observations	11,982	11,982	3,526	3,526	8,456	8,456

Note: Complied by authors according to [10;11]						

In Table 3, we can see the determination of total factor productivity (TFP) for each farm using the generalized multivariate method (GMM) and the estimation procedure (FE). Analysis of the role of key elements such as land use, labor productivity, capital investment, and sustainable practices, as well as characteristics such as age and financial status measure. The results are divided into three categories: All farms, state ownership enterprises (SOEs), and private farms. It was found that all product variables have positive and significant effects in all models and groups with lags. This finding shows that past productivity is an indicator of current productivity and that performance development is stable. Land use has a positive effect on overall productivity for all groups. Efficient land use leads to higher yields, suggesting that better land management can help improve yields and resource use regardless of ownership type. A positive effect of labor performance on overall productivity is seen across all groups and models. This suggests that farms that optimize labor distribution or labor productivity can increase overall productivity. In general, capital investment can increase overall productivity, especially in SOEs. This relationship highlights the important role of infrastructure, equipment, and other investments in increasing productivity. However, the results for specific farms based on GMM are less clear and insignificant, which may reflect differences in the use of capital or capital resources. Farm age has a positive effect on TFP in most models, but the magnitude of this effect is small. Older farms may benefit from experience and sustainable practices that increase profitability. In many communities, crop yields have a negative effect on total productivity. This flawed research suggests that improving yields can prevent over-dependence on inputs or diminishing returns, reducing overall profits. The effect of livestock production on total output is mixed. The GMM results show a strong correlation reflecting the effects of short-term effects on livestock. However, the FE model has drawbacks that may reflect the long-term limitations or inefficiencies associated with livestock. Sustainable practices have positive and positive effects on TFP in all types and groups. Agriculture has adopted environmentally sound practices such as conserving resources, reducing environmental impact and achieving higher productivity. Borrowing costs have a positive impact on TFP. Farmers that use external financing effectively can increase profitability by allocating resources to investments that increase production.

When we explain the validity of the models, it is seen that the risk of the product over time is well recognized in both models and its inclusion as a key variable in determining TFP is supported. Hansen J data analysis of the validity of the tools used in GMM estimation. The absence of second order autocorrelation ensures the reliability of the GMM estimation.

All in all,while state enterprises benefit more from capital investment, private farms rely more on labor intensive activities. The results emphasize the importance of sustainable agriculture and resource utilization in a way that benefits all types of farming.

Conclusion

This study provides information on the determinants of total factor productivity (TFP) in agriculture, focusing on state-owned enterprises (SOEs) and private farms. The findings highlight the importance of increasing productivity, group diversity, and the impact on policy and practice. Production efficiency has become an important predictor of overall productivity, reflecting the sustainability of performance improvements over time. This highlights the importance of continuing professional development and training. Land-use efficiency and changes in productivity have been identified as important and mutually beneficial factors for TFP, emphasizing the need for resource management and efficiency. It is good for improving agriculture. The impact of capital investment on total output has been reported in state-owned enterprises, which appear to benefit significantly from infrastructure and technology development. However, this effect is less pronounced for private farms, perhaps reflecting differences in water supply or importance. The adoption of environmentally friendly practices has a positive impact on overall productivity in all types of agriculture, supporting the mission of resource conservation and environmental responsibility in agriculture.

Labor productivity is higher in private farms than in state ownership enterprises, which is consistent with their higher productivity. This shows that private enterprises are effective in optimizing resource use. In contrast, state ownership enterprises rely more on investment to improve production, which shows their advantage in using their resources to improve infrastructure and equipment. Although state ownership are generally older due to their historical background, these characteristics do not lead to increased productivity. This suggests the need to reorganize practices regardless of the organization's mission. This may indicate that the decline is due to oversupply or inefficient farming. Crop production results provide a mixed picture. While overall productivity increases in the short term, these positive effects may be offset in the long term by resource constraints or inefficiencies in livestock production.

The findings highlight the importance of promoting sustainable agriculture that not only delivers high productivity but also meets environmental objectives. The private agricultural sector should consider strategies to increase investment efficiency, while SOEs can benefit from improved operational management. Priority should be given to eliminating inefficiencies in crop production and livestock management to reduce production losses and ensure overall development.

In summary, this study highlights various factors that determine the overall productivity of agricultural products and identifies differences between SOEs and private enterprises. The findings highlight the importance of adapting strategies to specific strengths and weaknesses of various agricultural systems while promoting sustainable practices and resource use to support long-term production.

REFERENCES

1 **Fuglie, K., Rada, N.** Resources, policies, and agricultural productivity in sub-Saharan Africa[Text]// Economic Research Report . USDA Economic Research Service. – 2013. – Vol.145. – P.17-20. DOI:10.2139/ssrn.2266459

2 **Pingali, P. L.** Agricultural mechanization: Adoption patterns and economic impact [Text]// Handbook of Agricultural Economics. – 2007. – Vol. 3. – P. 2779–2805. DOI: 10.1016/S1574-0072(06)03054-6.

3 **Rozelle, S., Swinnen, J.** Success and failure of reform: Insights from the transition of agriculture [Text]// Journal of Economic Literature. – 2004. – Vol. 42. – No. 2. – P. 404–456. DOI: 10.1257/0022051041409075.

4 **Fan, S., Zhang, L., Zhang, X.** Investment, reforms, and productivity growth in Chinese agriculture [Text]//Economic Development and Cultural Change. – 2003. – Vol. 52. – No. 2. – P. 395–422. DOI: 10.1086/380209.

5 **Ali, M., Byerlee, D.** Productivity growth and resource degradation in Pakistan's Punjab: A decomposition analysis [Text]//The Pakistan Development Review. – 2002. – Vol. 41. – No. 4. – P. 1–16.

6 **Pretty, J., Morison, J. I., Hine, R. E.** Reducing food poverty by increasing agricultural sustainability in developing countries [Text] // Agriculture, Ecosystems & Environment. – 2003. – Vol. 95. – No. 1. – P. 217–234. DOI: 10.1016/S0167-8809(02)00087-7.

7 **Tittonell, P., Giller, K. E.** When yield gaps are poverty traps: The paradigm of ecological intensification in African smallholder agriculture [Text]//Field Crops Research. – 2013. – Vol. 143. – P. 76–90. DOI: 10.1016/j.fcr.2012.10.007.

8 **Basso, B., Cammarano, D.,** Carfagna, E. Advancements in the use of remote sensing for crop productivity and efficiency [Text]// Agricultural Systems. – 2018. – Vol. 173. – P. 53–67. DOI: 10.1016/j.agsy.2018.02.006.

9 **Herrero, M., Thornton, P. K., Gerber, P., Reid, R. S.** Livestock, climate change, and efficiency gains in agriculture [Text]// Science. – 2013. Vol. – 342. – No. 6164. – P.1–7. DOI: 10.1126/science.1242577.

10 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства [Электронный ресурс]. – URL: https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/103163(Дата обращения: 28.01.2025).

11 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Мониторинг Целей устойчивого развития до 2030 года [Электронный ресурс]. – URL : https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/publications/ (дата обращения: 28.01.2025).

REFERENCES

1 **Fuglie, K.,Rada, N.** Resources, policies, and agricultural productivity in sub-Saharan Africa[Text]//Economic Research Report . USDA Economic Research Service. – 2013. – Vol.145. – P. 17–20. DOI:10.2139/ssrn.2266459

2 **Pingali, P. L.** Agricultural mechanization: Adoption patterns and economic impact [Text]// Handbook of Agricultural Economics. – 2007. – Vol. 3. – P. 2779–2805. DOI: 10.1016/S1574-0072(06)03054-6.

3 **Rozelle, S., Swinnen, J.** Success and failure of reform: Insights from the transition of agriculture [Text]// Journal of Economic Literature. – 2004. – Vol. 42. – No.2 –P. 404–456. DOI: 10.1257/0022051041409075.

4 **Fan, S., Zhang, L., Zhang, X.** Investment, reforms, and productivity growth in Chinese agriculture [Text]// Economic Development and Cultural Change. – 2003. – Vol. 52–. No. 2. – P. 395–422. DOI: 10.1086/380209.

4 **Ali, M., Byerlee, D.** Productivity growth and resource degradation in Pakistan's Punjab: A decomposition analysis [Text]//The Pakistan Development Review. – 2002. – Vol. 41. – No. 4. – P. 1–16.

5 **Pretty, J., Morison, J. I., Hine, R. E.** Reducing food poverty by increasing agricultural sustainability in developing countries[Text]// Agriculture, Ecosystems & Environment. – 2003. – Vol. 95. – No. 1. – P. 217–234. DOI: 10.1016/S0167-8809(02)00087-7.

6 **Tittonell, P., Giller, K. E.** When yield gaps are poverty traps: The paradigm of ecological intensification in African smallholder agriculture [Text]//Field Crops Research. – 2013. – Vol. 143. – P. 76–90. DOI: 10.1016/j.fcr.2012.10.007.

7 **Basso, B., Cammarano, D., Carfagna, E.** Advancements in the use of remote sensing for crop productivity and efficiency [Text] // Agricultural Systems. – 2018. – Vol. 173. – P. 53–67. DOI: 10.1016/j.agsy.2018.02.006.

8 **Herrero, M., Thornton, P. K., Gerber, P., Reid, R. S.** Livestock, climate change, and efficiency gains in agriculture [Text]// Science. – 2013. Vol. – 342. – No. 6164. – P. 1–7. DOI: 10.1126/science.1242577.

9 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Statistika selskogo, lesnogo, okhotnichego i rybnogo khozyaystva [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.Statistics of Agriculture, Forestry, Hunting, and Fisheries]. Publications.[Electronic resource].–URL: https://stat.gov.kz/en/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/103163 (Accessed: 28.01.2025).

10 Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. Monitoring Tseley ustoychivogo razvitiya do 2030 goda [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.Monitoring of Sustainable Development Goals until 2030].[Electronic resource].–URL: https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/publications/ (Accessed: 28.01.2025).

Received 21.11.24
Received in revised form 03.02.25
Accepted for publication 11.02.25

**Н. П. Жайшылық[1], П. Б. Исахова[2], Р. Б. Садықова[3], А. С. Исахова[4], Г. Н. Джаксыбекова[5]*
[1,2,3,4,5]Алматы Менеджмент Университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
21.11.24 ж. баспаға түсті.
03.02.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ӨНДІРІСТІЛІК ПЕН ТҰРАҚТЫ ДАМУ: МЕМЛЕКЕТТІК КӘСІПОРЫНДАР МЕН ЖЕКЕ ШАРУАШЫЛЫҚТАРҒА ҚАТЫСТЫ ЗЕРТТЕУЛЕР

Ауыл шаруашылығы секторы жаһандық экономикалық даму, азық-түлік қауіпсіздігі және экологиялық тұрақтылық үшін маңызды рөл атқарады. Бұл зерттеу ауыл шаруашылығындағы жиынтық

факторлық өнімділікті (TFP) анықтайтын факторларды зерттеуге бағытталған, мемлекеттік кәсіпорындарға (МК) және жеке шаруашылықтарға баса назар аударылған. Қазақстандағы 11 982 шаруашылық туралы он жылдық мәліметтер негізінде жерді пайдалану тиімділігі, еңбек өнімділігі, капиталға инвестициялау және тұрақты тәжірибелерді енгізу сияқты негізгі аспектілер қарастырылады. Зерттеу нәтижелері МК мен жеке шаруашылықтар арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды анықтады. Жеке шаруашылықтар жоғары еңбек өнімділігі мен ресурстарды тиімді бөлудің арқасында жоғары өнімділік көрсетсе, МК инфрақұрылым мен капитал салымдарының артықшылықтарын көбірек пайдаланады. Кешіктірілген TFP көрсеткіші ағымдағы өнімділіктің маңызды болжаушысы болып табылады, бұл уақыт өте келе тиімділіктің тұрақтылығын көрсетеді. Жерді пайдалану және тұрақты тәжірибелер TFP-ге оң әсер етеді, бұл ресурстарды оңтайландыру мен экологиялық жауапты шаруашылық жүргізудің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, өнімділіктің TFP-мен теріс корреляциясы байқалады, бұл ресурстарға тым тәуелділікпен байланысты тиімсіздік пен азаюшы қайтарымдылықты көрсетеді. Бұл зерттеу саясатты әзірлеушілер мен мүдделі тараптар үшін практикалық ұсынымдар береді, әртүрлі шаруашылық түрлерінің бірегей артықшылықтары мен мәселелерін ескере отырып, жекелендірілген стратегиялардың қажеттілігін атап көрсетеді. Тұрақты тәжірибелерді ілгерілету және ресурстарды пайдалануды оңтайландыру өнімділікті арттырып, ауыл шаруашылығы мақсаттарын кеңірек экономикалық және экологиялық міндеттермен сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: жиынтық факторлық өнімділік (TFP), ауыл шаруашылығы, капиталға инвестициялау, тұрақты ауыл шаруашылық, мемлекеттік кәсіпорындар (МК).

**Н. П. Жайшылык[1], П.Б. Исахова[2], Р. Б. Садыкова[3], А. С. Исахова[4], Г. Н. Джаксыбекова[5]*
[1,2,3,4,5]Алматы Менеджмент Университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 21.11.24
Поступило с исправлениями 03.02.25
Принято в печать 11.02.24

ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ И УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: ИССЛЕДОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ И ЧАСТНЫХ ФЕРМ

Сельскохозяйственный сектор играет ключевую роль в глобальном экономическом развитии, обеспечении продовольственной безопасности и экологической устойчивости. В данном исследовании рассматриваются факторы, определяющие совокупную факторную производительность (TFP) в сельском хозяйстве, с акцентом на государственные предприятия (ГП) и частные фермы. На основе данных за десять лет о 11 982 фермах Казахстана исследуются такие ключевые аспекты, как эффективность использования земли, производительность труда, инвестиции в капитал и внедрение устойчивых практик.

Результаты исследования выявляют значительные различия между ГП и частными фермами. Частные фермы демонстрируют более высокую производительность, что в значительной степени обусловлено более высокой эффективностью труда и распределением ресурсов, тогда как ГП получают больше выгоды от капитальных вложений и инфраструктуры. Отложенный показатель TFP является критическим предиктором текущей производительности, подчеркивая устойчивость улучшений эффективности с течением времени. Использование земельных ресурсов и устойчивые практики положительно влияют на TFP, что отражает важность оптимизации ресурсов и экологически ответственного ведения сельского хозяйства. В то же время урожайность имеет отрицательную корреляцию с TFP, что указывает на неэффективность и убывающую отдачу, связанную с чрезмерной зависимостью от ресурсов.

Данное исследование предоставляет практические рекомендации для разработчиков политики и заинтересованных сторон, подчеркивая необходимость индивидуальных стратегий для учета уникальных

сильных сторон и проблем различных типов хозяйств. Продвижение устойчивых практик и оптимизация использования ресурсов позволят повысить производительность, согласовывая сельскохозяйственные цели с более широкими экономическими и экологическими задачами.

Ключевые слова: совокупная факторная производительность (TFP), сельское хозяйство, инвестиции в капитал, устойчивые сельскохозяйство, государственные предприятия (ГП).

ҒТАМР 06.77.64

https://doi.org/10.48081/LHHC9144

Қ. М. Жумаксанова[1], А. Б. Рахимбаев[2], Т. А. Айыпова[3], А. З. Альжанова[4], Г. И. Абаева[5]

[1,2,3,4]Л. Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

[5]А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8696-5027

[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0000-2806-6675

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0489-4262

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6316-9101

[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9708-7744

*e-mail: bbb_nar2018@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ NEET-ЖАСТАРЫН ЗЕРТТЕУ: БЕЙНЕСІ МЕН ЖАҒДАЙЫ

Мақалада Қазақстандағы NEET-жастардың, яғни жұмыс істемейтін, оқымайтын және кәсіптік даярлықтың қандайда бір нысандарына қатыспайтын әлеуметтік осал жастардың мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік жастар саясатының өзгерістеріне, сонын ішінде жастар жасының 35 жасқа дейін ұлғаюына қарамастан, NEET-жастар үлесінің өсуімен зертеудің өзектілігі анықталады. Зерттеудің мақсаты NEET-жастар санатының қалыптасуына әсер ететін факторлар мен өңірлік ерекшеліктерін ескере отырып, олардың Қазақстандағы ағымдағы жай-күйін талдау болып табылады. Берілген зерттеу Ұлттық статистика бюросының, «Талдау» ақпараттық-талдау жүйесінің ресми деректеріне негізделді. Мақалада Қазақстанда NEET-жастардың әлеуметтік-экономикалық бейнесіне кешенді талдау жүргізілді. Мақалада авторлармен NEET деңгейіндегі өңірлік айырмалықтар егжей-тегжейлі қарастырылып, жастардың білім беру және еңбек процестеріне қосылуына кедергі келтіретін басты себептер көрсетілген. Зерттеу нәтижелері жастардың әртүрлі санаттарымен жеке жұмыс істеуге, олардың ерекшеліктерін ескеруге және кәсіптік оқыту мен

жұмысқа орналастыру бағдарламаларын дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатты қайта қарау қажеттілігін көрсетеді. Жүргізілген зерттеу нәтижелерінің құндылығы NEET жастардың қалыптасуының құрылымдық себептерін түсінуге ықпал етіп, осы топты әлеуметтік қолдаудың тиімді шараларын әзірлеу мен еңбек нарығының талаптарына бейімдеу үшін пайдалануы мүмкін.

Кілтті сөздер: жастар, NEET-жастар, осал топтар, білім беру, еңбек нарығы, жастар саясаты, Қазақстан

Кіріспе

Елдің бәсекеге қабілетті ортасын қалыптастыруда және әлеуметтік-демографиялық ілгерілеуде жастардың маңызды орын алады. 2022 жылда Қазақстанда мемлекеттік жастар саясатына қатысты Заңға енгізілген өзгерістерге сәйкес жастардың жасы 35 жасқа дейін ұлғайды [1]. Бұл NEET-жастардың үлесіне оң әсер етуі керек еді, себебі еңбекке қабілетті жастардың саны артты, бірақ та NEET -жастардың саны керісінше өсті.

Статистикалық деректер бойынша 2023 жылда NEET-жастардың үлесі 6,5 %-дан 7,3 %-ға дейін артты [2]. Демек, ересек жастар арасында қазіргі уақытта жұмыссыз, білім алмаған және оқытудың кез-келген түріне қатыспайтын адамдардың саны байқалады. Осыған байланысты әлеуметтік осал санаттардың бірі NEET-жастардың жағдайын талдау мен әлеуметтік-экономикалық бейнесін зерттеу өзекті болып табылады.

Материалдар мен әдістері

Бүгінгі таңда жастар еңбек нарығының ресми көрсеткіштері нақты жағдайды толық көрсетпейді, яғни саладағы бар мәселелерін шешудің жолдарын таңдауда қиындықтарға әкеледі. Соңғы жылдары халықаралық контексте жастардың еңбек нарығындағы жағдайды жақсы түсіну және зерттеу үшін NEET тұжырымдамасы белсенді қолданылады.

NEET тұжырымдамасы – бұл білімге, жұмысқа орналасуға қатыспайтын және ешқандай дайындытан өтпейтін жастар тобының сипаттамасы [3].

Зерттеу әдістемесі синтездеу мен ғылыми абстракцияялық әдістерге, статистикалық және салыстырмалы талдау әдістеріне негізделген еді. NEET-жастарының жағадайын талдау кезінде материалдар ҚР Ұлттық статистика бюросының, «Талдау» ақпараттық-талдамалық жүйесінің және Халықаралық еңбек ұйымының ақпараттық ресурстарынан алынды.

Нәтижелер және талқылау

Соңғы онжылдықтарда «NEET жастары» ұғымы халықаралық ұйымдардың стратегиялық құжаттарында кеңінен қолданыла бастады. «NEET жастары» деңгейі дамыған елдердегі еңбек нарығының негізгі

көрсеткіштерінің біріне айналды, бұл жастардың жағдайын, әсіресе олардың маргиналдану және қоғамнан алшақтау дәрежесін сипаттайды [4].

NEET-жастар тобының көбеюіне ерекше назар аударуы, әдетте, оқудан кейін жастардың еңбек нарығына көшу кезіндегі қиындықтармен түсіндіріледі. Осы санаттағы жастар еңбек нарығында иеліктен шығару және әлеуметтік оқшалану қауіпіне ұшырайды, өйткені олар білім беруге немесе оқуға инвестиция салу арқылы өз дағдыларын жетілдірмейді және жұмыспен қамту арқылы тәжірибе жинамайды [5]. Көбінесе NEET тобының жастары мемлекеттен әлеуметтік жәрдемақы алушылар болып табылады, ал еңбек нарығына сәтті шыққан жағдайда олар бейресми жұмыспен қамтылуы мүмкін.

NEET тобының жоғары деңгейі елде жастардың көп бөлігі жұмыс іздеуді тоқтататынын немесе білімге және оқуға қол жеткізе алмайтынын білдіруі мүмкін, бұл жәйт ұзақ мерзімді әлеуметтік мәселеге айналуы мүмкін [6].

NEET жастар тобының қатарына жатқызылатын әлеуметтік топтарының құрамы өзгерістерге ие болды (кесте 1).

1 – Кесте «NEET жастар» тобының құрамы

2017 жылдағы құрамы	2023 жылдағы құрамы
Жұмыссыз жастар (ресми жұмыспен қамту орталығының мәліметі бойынша); Мүгедектігі бар еңбекке қабілетті жастар; Созылмалы аурулары бар немесе қандайда бір тәуелділігі бар жастар; Үй шаруасымен айналысатын жас әйелдер, көп балалы аналар мен жалғызбасты аналар.	Жұмыссыз жастар (мерзімді әскери қызмет өткерген, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандар, жоғары оқу орындары мен колледждердің түлектері); Мүмкіндіктері шектеулі, бірақ нәтижелі қызметке қабылетті жастар; Белсенді емес жастар – алкоголь мен есірткіге тәуелділіктен, созылмалы аурулардан зардап шегетін және тиісті дәрежеде жұмыс іздеумен немесе оқумен айналыспайтын жастар; Үй шаруашылығымен айналысатын әйелдер, оның ішінде көпбалалы және жалғыз басты аналар.

Көріп отырғандай, жоғарыда көрсетілген NEET жастар тобының санын есептеуде қолданылатын тәсіл топтың толық көрінісін көрсетпейді. Жұмыссыз жастарды есептеу кезінде тек қана жұмыспен қамту орталықтарында ресми түрде тіркелеген санына негізделеді. Алайда, жастар көбінесе берілген орталықтарға жүгінбейді, өз бетінше жұмыс іздеуді жөн

көреді. Сонда, жастардың белгісіз саны есептен тыс қалу қауіпі туындауы мүмкін.

2023 жылда Қазақстанда жастардың саны 6,05 млн. адам болды, бұл ел халқының 31 % жуығын құрайды. Оның ішінде 394,2 мың адам «NEET-жастар» тобын құрайды.

Соңғы екі онжылдықтың ішінде берілген топтың үлесі 2,5 есе, яғни 18,6 %-дан 7,3 %-ға дейін қысқарды. Жалпы қазақстандық жастардың NEET үлесі ЭЫДҰ елдерінің орташа көрсеткішінен төмен болып табылады (2020 ж. – 13,4 %).

NEET көрсеткіші көбінесе жастар жұмыссыздығының көрсеткіштерімен байланысты. NEET жастарының ең көп бөлігі – жұмыссыздар. Эмпирикалық зерттеулерге сәйкес, елдің экономикалық жағдайы нашарланған кезде «NEET-жастар» санаты күрт артады [7]. Соңғы жылдары жастар арасында жұмыссыздық деңгейінің төмендегенімен, NEET жастарының үлесінде тұрақсыздық байқалады (сурет 1). Екі көрсеткіштің арасында айтарлықтай алшақтық жастардың еңбек нарығындағы нақты жағдайды әлсіз бейнелейді.

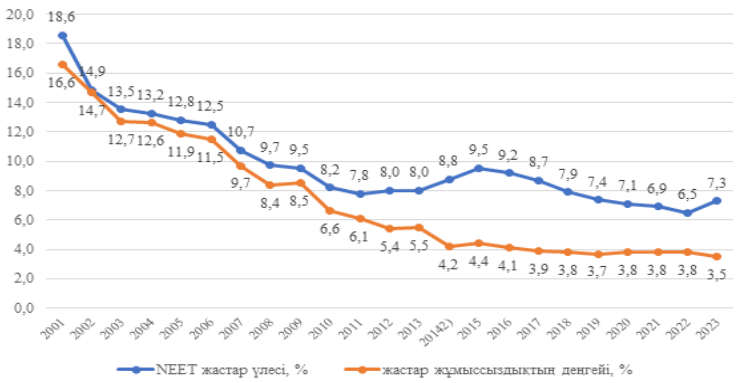

1 – сурет – NEET-жастардың үлесі, %-бен

NEET қазақстандық жастардың үлес 2001 жылдан 2013 жылға дейін азайды. Бұл көрсеткіш дағдарыс кезеңде (2014-2015 жж.) өсе бастады және 2023 жылға дейін қалып өсуді жалғасты. Бұл елімізде жастар санатының 29 жастан 35 жасқа дейін артуына байланысты болды.

Қазақстанда NEET көрсеткіш деңгейінің елеулі аймақтық саралануы байқалады. Мәселен, 2023 жылы NEET жастардың ең көп үлесі Маңғыстау (11,7 %), Түркістан (10,4 %) және Қарағанды (10,2 %) облыстарында

байқалады, бұл республикалық орташа көрсеткіштен (7,3 %)бір жарым есе артық.

2 – Кесте Аймақтар бойынша NEET жастарының саны, мың адам

Атауы	2022 жылы		2023 жылы		2024 жылдың II тоқсаны	
	Еңбек күші	NEET саны	Еңбек күші	NEET саны	Еңбек күші	NEET саны
Абай	80,8	4 ,6	115,3	8,0	116,2	7,4
Ақмола	68,1	6,4	139,5	13,6	138,1	11,9
Ақтөбе	71,3	9,3	175,5	16,8	174,5	15,6
Алматы	160,1	17,3	297,3	27,6	301,9	27,1
Атырау	69,7	6,4	147,2	11,0	157,5	10,4
БҚО	68,9	3,5	118,0	8,5	116,0	8,5
Жамбыл	135,8	14,1	253,8	22,6	251,7	22,3
Жетісу	76,8	7,3	115,9	11,8	101,2	13,5
Қарағанды	87,8	15,0	180,3	29,7	191,8	23,4
Қостанай	71,9	6,5	141,0	11,9	144,8	10,8
Қызылорда	77,1	11,7	147,2	17,0	155,9	17,2
Маңғыстау	61,7	6,6	170,6	25,3	169,2	22,6
Павлодар	67,0	5,6	131,9	9,8	128,8	9,2
СҚО	39,0	5,2	84,1	10,5	81,9	10,7
Түркістан	172,7	29,0	359,1	62,5	384,4	34,2
Ұлытау	17,6	3,8	39,9	5,6	38,0	5,3
ШҚО	80,3	6,5	126,9	8,0	124,0	7,5
Астана қ.	165,9	19,6	299,2	25,4	302,2	27,9
Алматы қ.	230,3	24,4	452,1	48,0	462,7	42,8
Шымкент қ.	82,9	13,1	191,0	20,5	201,5	20,7
Қазақстан Республикасы бойынша	1885,7	215,8	3685,7	394,2	3742,1	349,1

Кесте мәліметтеріне көріп отырғандай, 2023 жылы NEET жастарының саны 82,7 %-ға, ал жастардың еңбек күшінің саны 95,5 %-ға артты. 2024 жылдың II тоқсан нәтижесі бойынша NEET жастар тобының саны, керісінше, 11,4 %-ға азайды. Аймақтарға тоқталатын болсақ, Маңғыстау облысы бойынша берілген санаттың саны 2023 жыл аралығында 3,8 есе артты, яғни 6,6-дан 25,3 мың адамға дейін өсті. Сонымен қатар, Түркістан облысында – 2,1 есе, БҚО – 2,4 есе, Ақмола – 2,1 есе, СҚО мен Алматы қаласында 2,0 есе артты. 2024 жылда бұл көрсеткіштің көп аймақтар арасында төмендеуіде байқалады.

NEET болу қауіпі жасына қарай айтарлықтай арттады. Халықаралық контексте NEET-тің жас бойынша үш тобы анықталады: 15-19 жас, 20-24 жас және 25–29 жас. Қазақстанда осыған қоса 30–34 жас аралығы қосылды. NEET тобының үлесі 15-19 жас санатымен салыстырғанда, 20-24 жас аралығында айтарлықтай жоғары болады, себебі осы кезде берілген санаттарғы жастар оқуды аяқтайды. Бұл көбінесе білім беруден еңбек нарығына көшудегі қиындықтармен, яғни жұмыс тәжірибесінің болмауымен байланысты болады. Ал NEET жастарының ең көп үлесі 25–29 жас санатына жатады, оның негізін жас аналар құрайды.

Қазақстанда 2023 жыл ішінде күндізгі оқуға байланысты жұмыс күшінің қатарына кірмейтін жастардың саны 1417,9 мың адамды құрады. Бұл экономикалық белсенді емес адамдар қатарында 84,3 %-ын құрайды. Төменгі суретте күндізгі оқу себебінен 15–34 жас аралығында жұмыспен айналыса алмайтын адамдар санының өзгерісі көрсетілген.

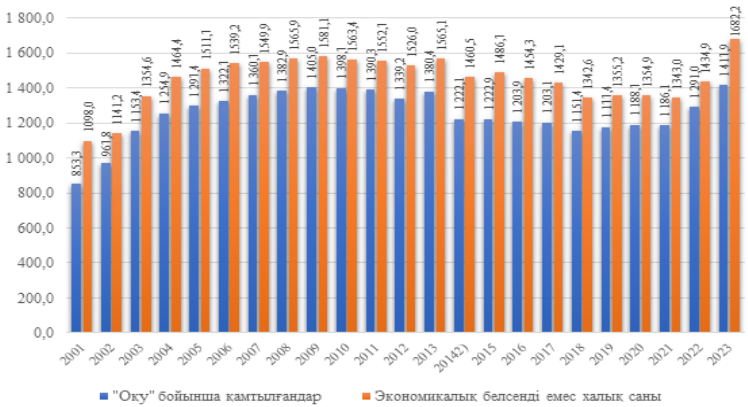

2 – сурет – «Оқу» себебінен 15-34 жас аралығындағы жұмыс күшінің құрамына кірмейтін адамдар, мың адам

Білімнің болуы әрқашан NEET үлесінің төмендеуіне кепілдік бермейді. NEET үлесінің төмендеуі білім берудің жоғары деңгейінің болуымен оң байланысты болса да, ЭЫДҰ-ның кейбір елдерінің білім деңгейі жоғары жастары да білімнен еңбек нарығына көшу кезінде үлкен қиындықтарға тап болады [8].

Еш жерде оқымайтын және жұмыс істемейтін жастар ерекше тәуекел тобын құрайды, себебі олар маргинализацияға, кедейлікке, иеліктен шығуға

және әлеуметтік шеттетуге көбірек бейім [9]. Сол себептен, NEET жастар тобының қазіргі бейнесін анықтауға көп мән беру жөн.

Бұл тұрғыда NEET жастарына қатысты қазіргі жағдайға объективті әсер ететін факторларды ескеру қажет:

Біріншіден, дұрыс емес мамандықты таңдау. Әлсіз кәсіпкерлік бағдар беру жұмысы жастардың қызығушылығы мен қабілеті жоқ мамандықты таңдауына әсер етеді. Көп жағдайда, жастар мамандық бойынша біраз уақыт жұмыс істегеннен кейін, кейінірек басқа мамандыққа ауысады, бұл жастардың уақытын және де мемлекеттің қаражатын босқа кетіреді.

Түлектердің мамандықты дұрыс таңдамауы көбінесе шешуші сөзді немесе таңдауды ата-аналар жасағандығына байланысты. Бұл олардың көпшілігінің ерте ме, кеш пе өз қызметін өзгертуіне әсер етеді және де онша білікті емес адамдар қатарына оңай түсіп қалады. Осы тұрғыда мамандықты таңдауы тек жоғары жалақысына, беделінің дәрежесіне байланысты болуы мүмкін. Нәтижесінде жастардың жеке ұмтылыстары мен белгілі бір кәсіби қызметке деген қызығушылығы құнсызданады.

Екіншіден, жастардың іргелі дағдыларының сапасы. Жастардың нақты функционалдық сауатсыздығы қайта даярлау және еңбек нарығына бейімделу қабілетін төмендетеді. NEET жастар санының өсуіне әсер ететін білім беру саласындағы мәселелердің қатарына нарықтың сұраныстарын ең қысқа мерзімді перспективада ескермейтін, сондай-ақ нарығының аймақтық қажеттіліктеріне ешқандай қатысы жоқ гранттарды бөлудің ойластырылмаған және пысықталмаған саясатын жатқызу қажет. Бұл еңбек нарығын нарықта толып кеткен мамандардың қоныстануына, сонымен бірге жастардың жұмыссыздығына әкелуі мүмкін.

Үшіншіден, әлеуметтік-экономикалық сипаттағы факторлар. Елімізде халықтың әлеуметтік-мәдени көзқарастарын ата-аналар отбасыларында насихатталмауы мүмкін. Бұл олардың кәсібін табудың маңыздылығымен байланысты құндылықтар, кәсіби дамуға бағдарлану, олардың дәйекті өсуі барған сайын құнсыздануда («жеңіл» ақшаға табыну). Бұл фактордың төмен маңыздылығын жастар да ескереді, яғни кәсіби іске асыру олардың негізгі құндылықтарының қатарына жатпайды. Нәтижесінде жастар бейресми байланыстарға көбірек көңіл бөледі немесе сәттілікке үміттенеді, яғни кәсіби қазмет саласындағы даму стратегиясына бағдарланбайды.

Сонда NEET жастарының бейнесін дұрыс емес мамандықты таңдайтын, іргелі дағдылардың сапасын арттыру мен кәсіби дамуы басты құндылықтардың қатарына кірмейтін жастар құрайды.

Қорытынды

Қазақстанда NEET жастарын талдау қажеттілігі екі маңызды фактормен анықталады. Біріншіден, жастар еңбекке қабілетті халық арасында маңызды рөл атқарады (2021 жыл – 23,4 %, 2022 жыл – 21,1 %, 2023 жыл – 39 %). Екіншіден, Қазақстан жастарының құрылымында NEET санатының артуы және оның білім беру жүйесінде және еңбек нарығында қолданылмауы елеулі әлеуметтік және экономикалық салдарға әкеп соғуы мүмкін [10].

Мемлекет NEET-жастар мәселесінің маңыздылығын түсіне отырып, оны төмендетуге бағытталған бір қатар шараларды іске асыруда, дегенмен, олардың тиімділігі онша емес. Оның себебі, ең бастысы, сандық көрсеткіштерге бағытталған формальді тәсілде жатыр. Өз кезекте, дамыған елдерде NEET жастар санының төмендеуіне жастардың әртүрлі санаттармен жеке және атаулы жұмысты жүргізуі үлкен әсерді тигізеді. Сонда жұмыс іздеуде немесе оқуда жоқ белсенді емес жастармен жеке жұмыс шараларын жүргізуі жағымды нәтижеге әкелуі мүмкін. Яғни, мемлекет ұсынатын қолдау шаралары туралы хабардар ету мақсатында NEET жастарының белгілі бір топтарын қамтуға бағытталған нақты шаралар жиыны әзірленуі тиіс. Мәселен, қала немесе ауыл жастарына қатысты шараларды қорғашаған ортаға тән белгілерді ескеру қажет.

NEET жастарды қолдауға қатысты іске асырылып жатқан мемлекеттік саясатқа қатысты мониторинг, қойылған міндеттерді іске асыру тиімділігінің индикаторларын әзірлеу, сондай-ақ қойылған міндеттерді іске асыруды бақылау кезеңдері сияқты әлеуметтік саясатты жүргізудің стандартты кезеңдерін есепке алу қажет. Бұл ретте, іске асырылып жатқан саясаты барысына түзетулер енгізу, Қазақстандағы NEET-жастардың үлесін төмендету жөніндегі саясаттың тиімділігін мониторингтеу және бағалау барысында анықталатын кемшіліктер маңызды болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Мемлекеттік жастар саясаты туралы ҚР Заңы 2015 жылғы 9 ақпандағы №285-V ҚРЗ (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) [Электрондық ресурс]. – Режим доступа : https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285

2 Молодежь на рынке труда. Статистические данные БНС АСПиР РК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/

3 **Хусаинова, Ж. С., Адилова, Ж. Г., Газизова, М. Р.** Теоретико-методологические основы исследования NEET-молодежи в контексте библиометрического анализа [Текст]. // Экономика и предпринимательство. – 2021. – №7. – С.1349–1355.

4 **Магауова, А.С.** Социализация молодежи и современные молодежные субкультуры. [Текст] – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 160 с.

5 **Алимханова, Д.** Молодежь NEET в Западно-Казахстанской и Карагандинских областях: механизмы интеграции в образование [Текст]. – Фонд Сорос Казахстан, 2017. – 34 с.

6 **Mashirini, M.** Origins and future of the concept of NEETs in European policy agenda // In book: Youth labor in transition. [Text]. – Oxford, 2019. – 529 p.

7 **Ахантаева, С. Ж., Кожабекова, Д. А., Сулейменова, М. Ж., Арғынбаева, Ж. Ж., Альшанская, А. А., Касимова, Г. М.** «Қазақстан жастары» әлеуметтанулық зерттеуі [Текст]. – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2023. – 132 б.

8 **Хусаинова, Ж. С., Газизова, М. Р., Жартай, Ж. М.** Особенности сегмента NEET-молодежи в мире и в Казахстане [Текст]. // Экономика и предпринимательство. – 2023. – №8 (157). – С.117–124.

9 **Сакошев, А. Қ., Ахантаева, С. Ж., Руднева, Е. А.** NEET санатындағы жастармен жұмысты ұйымдастыру жөніндегі әдістемелік нұсқаулық анықтамасы, есептеу әдістемесі, жұмыс алгоритмдері [Текст]. – Нұр-Сұлтан, 2021. – 85 б.

10 **Нуртазина, Р. А., Мухтарова, Н.** Государственная политика в области содействия занятости молодежи категории NEET [Текст]. // ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Политические науки. – 2022. – №3(140). – С. 71–79.

REFERENCES

1 Memlekettik zhastar sajasaty turaly ҚR Zany [Law of the Republic of Kazakhstan on State Youth Policy] 2015 zhylgy 9 akpandagy №285-V ҚRZ (ozgertuler men tolyktyrulardy kosa) [Electronic resource]. – Access mode : https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285

2 Molodezh' na rynke truda [Youth in the labor market]. Statisticheskie dannye BNS ASPiR RK [Electronic resource]. – Access mode : https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/158481/

3 **Husainova, Zh. S., Adilova, Zh. G., Gazizova, M. R.** Teoretiko-metodologicheskie osnovy issledovanija NEET-molodezhi v kontekste bibliometricheskogo analiza [Theoretical and methodological foundations of NEET Youth research in the context of bibliometric analysis] [Text]. // Economics and entrepreneurship. – 2021. – №7. – P.1349–1355.

4 **Magauova, A. S.** Socializacija molodezhi i sovremennye molodezhnye subkul'tury [Youth socialization and modern youth subcultures] [Text] – Almaty: Kazakh University, 2018. – 160 P.

5 **Alimhanova, D.** Molodezh' NEET v Zapadno-Kazahstanskoj i Karagandinskoj oblastjah: mehanizmy integracii v obrazovanie [NEET youth in West Kazakhstan and Karaganda regions: mechanisms of integration into education] [Text]. – Fond Soros Kazahstan, 2017. – 34 –P.

6 **Mashirini, M.** Origins and future of the concept of NEETs in European policy agenda // In book: Youth labor in transition. [Text]. – Oxford, 2019. – 529 p.

7 **Ahantaeva, S. Zh., Kozhabekova, D. A., Sulejmenova, M. Zh., Argynbaeva, Zh. Zh., Al'shanskaja, A. A., Kasimova, G.M.** «Kazakstan zhastary» əleumettanulyk zertteui [Sociological study «youth of Kazakhstan»] [Text]. – Astana: «Zhastar» Scientific Research Center, 2023. – 132 p.

8 **Husainova, Zh. S., Gazizova, M. R., Zhartaj, Zh. M.** Osobennosti segmenta NEET-molodezhi v mire i v Kazahstane [Features of the NEET youth segment in the world and in Kazakhstan] [Text]. // Economics and entrepreneurship. – 2023. –№8(157). – P. 117–124.

9 **Sakoshev, A. Қ., Ahantaeva, S. Zh., Rudneva, E. A.** NEET sanatyndagy zhastarmen zhumysty ujymdastyru zhonindegi adistemelik nuskaulyk aniktamasy, esepteu adistemesi, zhumys algoritmderi [Definition of methodological guidelines for the organization of work with youth of the NEET category, calculation methodology, work algorithms] [Text]. – Nur-Sultan, 2021. – 85 p.

10 **Nurtazina, R. A., Muhtarova, N.** Gosudarstvennaja politika v oblasti sodejstvija zanjatosti molodezhi kategorii NEET [State policy in the field of promoting youth employment of the NEET category] [Text]. // BULLETIN of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. The Political Science series. - 2022. – №3(140). – P. 71–79.

26.01.25 ж. баспаға түсті.
28.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**Қ. М. Жумаксанова[1], А. Б. Рахимбаев[2], Т. А. Айыпова[3], А. З. Альжанова[4], Г. И. Абаева[5]*
[1,2,3,4]Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л. Б.Гончарова, Республика Казахстан, г. Алматы
[5]Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова, Республика Казахстан, г. Костанай
Поступило в редакцию 26.01.25
Поступило с исправлениями 28.01.25
Принято в печать 11.02.24

ИССЛЕДОВАНИЕ NEET-МОЛОДЕЖИ В КАЗАХСТАНЕ: ПОРТРЕТ И СОСТОЯНИЕ

В статье рассматривается проблем NEET-молодежи в Казахстане – социально уязвимой категории молодых людей, которые не работают, не учатся и не участвуют в каких-либо формах профессиональной подготовки. Актуальность исследования обусловлена ростом доли NEET-молодежи, несмотря на изменения в государственной молодежной политике, включая увеличение возраста молодежи до 35 лет. Целью исследования является анализ текущего состояния NEET-молодежи в Казахстане с учетом региональных особенностей и факторов, влияющих на формирование данной категории. Исследование основано на данных Бюро национальной статистики, информационно-аналитической системы «Талдау», на основание которого был проведен комплексный анализ социально-экономического портрета NEET-молодежи Казахстана. Авторами проведен статистический и сравнительный анализ факторов, влияющих на рост доли NEET, и разработаны рекомендации по улучшению государственной политики. В статье авторами детально рассмотрены региональные различия по уровню NEET, выделены ключевые причины и барьеры, препятствующие включению молодых людей в образовательные и трудовые процессы. Выводы исследования указывают на необходимость пересмотра государственной политики, ориентированной на индивидуальную работу с различными категориям молодежи, учет их специфики и развитие программ профессионального обучения и трудоустройства. Результаты исследования вносят вклад в понимание структурных причин формирования NEET-молодежи и могут быть использованы

для разработки эффективных мер социальной поддержки и адаптации этой группы к требованиям рынка труда.

Ключевые слова: молодежь, NEET-молодежь, уязвимые группы, Образование, рынок труда, молодежная политика, Казахстан

** K. M. Zhumaxanova[1], A. B. Rakhimbaev[2], T. A. Aiypova[3], A. Z. Alzhanova[4], G. I. Abayeva[5]*
[1,2,3,4]Kazakh Automobile and Road Institute named after L. B. Goncharov, Republic of Kazakhstan, Almaty c.
[5]Kostanay Regional University named after Ahmet Baitursynuly, Republic of Kazakhstan, Kostanay
Received 26.01.25
Received in revised form 28.01.25
Accepted for publication 11.02.25

NEET YOUTH RESEARCH IN KAZAKHSTAN: IMAGE AND CONDITION

The article examines the problems of NEET youth in Kazakhstan, a socially vulnerable category of young people who do not work, study or participate in any form of vocational training. The relevance of the study is due to the growing share of NEET youth, despite changes in government youth policy, including an increase in the age of youth to 35 years. The purpose of the study is to analyze the current state of NEET youth in Kazakhstan, taking into account regional peculiarities and factors influencing the formation of this category. The study is based on data from the Bureau of National Statistics, the Taldau information and analytical system, which was used to conduct a comprehensive analysis of the socio-economic profile of NEET youth in Kazakhstan. The authors conducted a statistical and comparative analysis of the factors influencing the growth of the share of NEET, and developed recommendations for improving public policy. In the article, the authors consider in detail regional differences in the level of NEET, identify the key causes and barriers preventing the inclusion of young people in educational and work processes. The conclusions of the study indicate the need to review the state policy aimed at individual work with various categories of youth, taking into account their specifics and the development of vocational training and employment programs. The results of the study contribute to understanding

the structural causes of the formation of NEET youth and can be used to develop effective social support measures and adapt this group to the demands of the labor market.

Keywords: youth, NEET-youth, vulnerable groups, education, labor market, youth policy, Kazakhstan

FTAMP 06.39.31

https://doi.org/10.48081/EPVW6050

А. Б. Заманбекова[1], К. Б. Давлеткалиева[2], Г. Б. Молдабекова[3] А. Т. Мелекова[4], А. А. Тапалова[5].

[1]Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2,3]Қазақ-Орыс Халықаралық университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
[4,5]Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Орал қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2358-2413
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8439-7954
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9550-5196
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6044-8451
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2050-6573
*e-mail: altinshash77@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚОЛДАУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ

Кәсіпкерлік – тұрақты азаматтық қоғамның негізі және барлық қазақстандықтардың әл-ауқаты оның дамуына байланысты. Кәсіпкерлік халықтың көпшілігінің экономикалық белсенділігін қолдап қана қоймай, жаңа жұмыс орындарын құрумен және бюджетке елеулі салық түсімдерін қамтамасыз етумен маңызды әлеуметтік рөл атқарады. Қазіргі күрделі жағдайда кәсіпкерлік тұрақтандырушы рөл атқара алады, сондықтан қоғам мен мемлекет тарапынан тиісінше назар аударуға құқылы.

Әр мемлекеттің басты мақсаты – экономикалық өсуді қамтамасыз ету. Экономиканың тұрақты дамуы халық шаруашылығындағы шағын және орта кәсіпорындардың үлесіне тікелей байланысты. Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы орта таптың қалыптасуына, «салауатты» бәсекелестік ортаның пайда болуына ықпал етеді, нәтижесінде ел азаматтарының өмір сүру деңгейіне оң әсер етеді.

Авторлар Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік қолдаудың қазіргі жағдайы мен проблемаларын талдады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстандағы кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік қолдауға талдау жасау. Сонымен қатар, авторлар Қазақстанда тіркелген шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері мен жеке кәсіпкерлік субъектілерінің даму динамикасын зерттеді.

Соңында, авторлар Қазақстандағы кәсіпкерлік субъектілерін ынталандыру мен қолдаудың негізгі бағыттарын ұсынды, сондай-ақ кәсіпкерлікті дамыту параметрлері берілді.

Кілтті сөздер: кәсіпкер, экономика, мемлекеттік қолдау, кәсіпкерлік қызмет, нарық.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңінде кәсіпкерлік қызмет мемлекеттік басқару жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, себебі ол елдің экономикалық өсуін қамтамасыз етеді.

Бүгінде мемлекеттік саясат пен коммерциялық кәсіпорындардың қызметін қолдау жиі жан-жақты және жүйелі болмайды. Сондықтан елімізде кәсіпкерлік сектордың тиімді жұмыс істеуін арттыру үшін коммерциялық кәсіпорындарға күшті мемлекеттік қолдау мен бақылау қажет.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу әдістері экономика, менеджмент және кәсіпкерлік қызмет саласындағы отандық және халықаралық сарапшылардың еңбектеріне негізделген. Зерттеуде нормативтік тәсіл, статистикалық талдау, ситуациялық жүйелер, процестік және тарихи тәсілдер сияқты әдістер қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызмет ел тәуелсіздік алған сәттен бастап қарқынды дамып келеді. 1993 жылдан 2022 жылға дейін кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының кең ауқымы іске асырылды, шағын және орта бизнесті дамытуға арналған нарықтық институттар құрылды [1].

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі институттары 1-суретте көрсетілген.

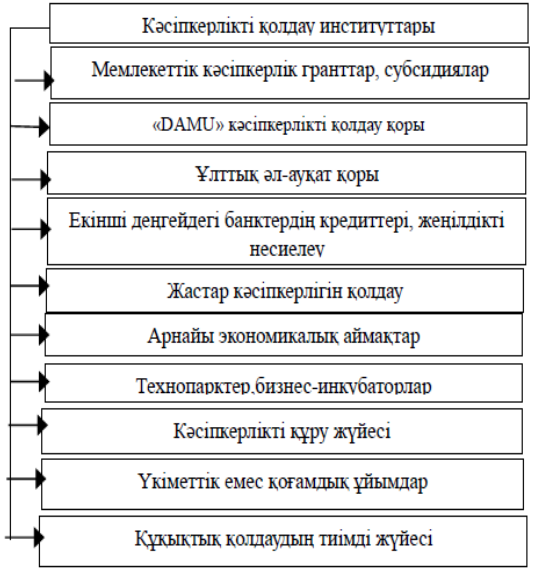

1-сурет – Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қолдаудың негізгі институттары

1-суретке сәйкес, қазіргі уақытта кәсіпкерлікті қолдаудың барлық институттары тиімді жұмыс істеп, қарқынды дамып келеді. Сонымен қатар, шетелдік ұйымдар қазақстандық кәсіпкерлікке қолдау көрсетуде, атап айтқанда [2]:

– Еуропалық Қайта Құру және Даму Банкі;

– «Сорос Қазақстан» қоры;

– Неміс қолөнер өндірісін қолдау және дамыту қоры.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасында «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба» жүзеге асырылуда. Жоба 2021–2025 жылдарға арналған. Бұл ұлттық жоба іске асырудың тиісті тетіктерін қамтитын төрт стратегиялық мақсатты көздейді [3].

Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаның мазмұндық бөлімі 2-суретте көрсетілген.

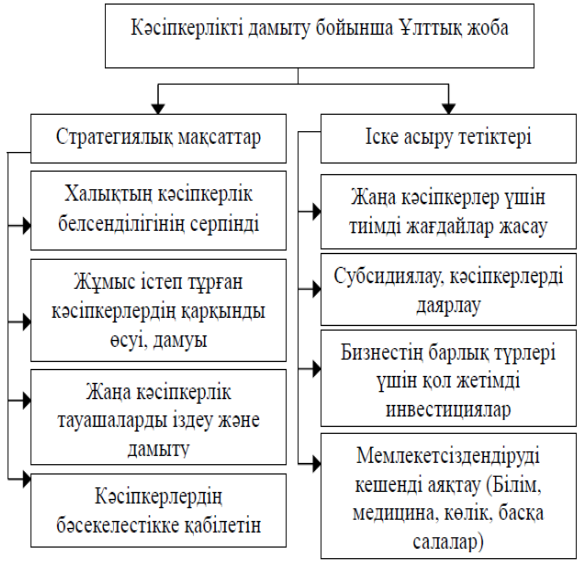

2 – сурет «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаның» 2025 жылға дейінгі құрамдас элементтері

2-суреттегі «Кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобаға» сәйкес, Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызмет ашықтық пен еркіндіктің жоғары деңгейімен ерекшеленеді. Қазақстан Республикасы Дүниежүзілік сауда ұйымының мүшесі болып табылады, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақтың құрамына кіреді, бұл кәсіпкерліктің даму тенденцияларына оң әсерін тигізеді [4].

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік субъектілерінің динамикасы 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік субъектілерінің динамикасы

Кәсіпкерлік субъектілерінің атауы	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.
Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің саны	1 540 592	1 577 747	1 603 839	1 610 496	1 694 672
Ірі кәсіпкерлік субъектілерінің саны	12 385	12 486	13 237	13 362	14 065
Кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы саны	1 552 977	1 590 233	1 617 076	1 623 858	1 708 737

1-кестеге сәйкес, 2022 жылғы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында 1,7 млн кәсіпкерлік қызмет субъектісі тіркелген [5]. Қазақстанда кәсіпкерлік субъектілерінің (шағын, орта, ірі) барлық түрлерінің тұрақты түрде саны артып келеді. Дегенмен, өсу қарқыны салыстырмалы түрде төмен болып отыр.

Кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санының динамикасы 3-суретте көрсетілген.

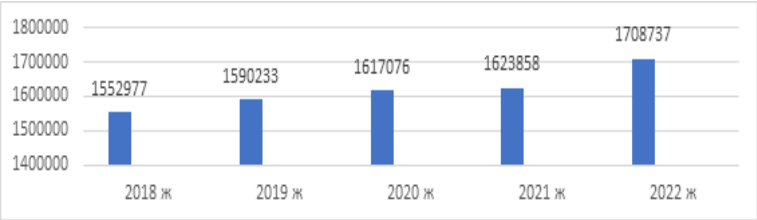

3 – Сурет Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік субъектілерінің жалпы санының серпіні.

3-суретке сәйкес, кәсіпкерліктің максималды сандық өсімі 2022 жылы тіркелді, және ол 1,708,737 субъектіні құрады [6]. Осы кезеңде Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызметте өндіріс және қызмет көрсету көлемінің оң үрдістері байқалады.

Шағын және орта кәсіпкерліктегі өндірістің оң тенденциялары 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2 – Кәсіпкерлік субъектілерінің өнім шығару динамикасы, млн. теңге

Кәсіпкерлік субъектілерінің атауы	2018 ж	2019 ж	2020 ж	2021 ж	2022 ж
Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері	23241125	2 6473 049	3 2386 960	3 3626 992	41952637
Ірі кәсіпкерлік субъектілері	22790209	27 218063	29 380342	27 028 506	37606243
Кәсіпкерлік субъектілерінің өнім шығару көлемі	46031334	53 691112	61 767302	60 655 498	79558880

2-кестеге сәйкес, ірі кәсіпкерлік саласында 2019–2022 жылдар аралығында өндірістік-шаруашылық қызметтің жеңіл циклділігі байқалды. Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлік қызмет көрсету саласымен, өңдеу өнеркәсібіндегі шағын өндірістермен, қолөнер өндірістерімен, шаруа және фермер қожалықтарымен кеңінен ұсынылған.

Кәсіпкерлік қызметтің ірі секторы тау-кен және өңдеу өнеркәсібі, сондай-ақ энергетикалық кешен сияқты салаларда жұмыс істейтін қала құраушы кәсіпорындармен сипатталады [7].

Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қарқынды дамып келе жатқанына қарамастан, кәсіпкерлік қызметтің тиімділігін тежейтін көптеген проблемалар бар. Біздің пікірімізше, кәсіпкерлікті дамытудың негізгі жүйелік проблемалары мыналарды қамтиды:

1 Кәсіпкерлік қызмет көбінесе өңдеу өнеркәсібіне, қосылған құны жоғары инновациялық өнімдер өндірісіне шоғырланбаған;

Экономикалық белсенді халық кәсіпкерлік қызмет үшін жалдамалы жұмыс күші ретінде әрекет етеді, бірақ жаңа кәсіпорындар, идеялар, фирмалар мен компанияларды құруға қатыспайды;

3 Кәсіпкерліктің бәсекеге қабілеттілігінің деңгейі төмен[8].

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызмет тек адам мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандырумен шектелмей, сонымен қатар әлеуметтік саланы, ел мәдениетін және жалпы өркениетті дамытуға бағытталған. Бұл кәсіпкерліктің әлеуметтік жауапкершілігінің қазіргі тенденцияларын зерттеуді өзекті етеді. Сондықтан туындайтын мәселелерді шешу және кәсіпкерлікті қолдау елдің басым бағыттарының бірі болып табылады [9].

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызметтің негізгі мәселелері 4-суретте көрсетілген.

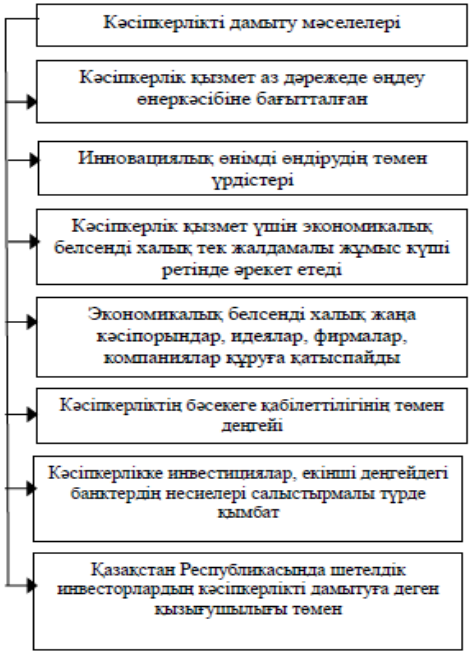

4 – Сурет – Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік қызметтің негізгі мәселелері

Кәсіпкерлікті тұрақты түрде қолдау – кез келген мемлекеттің мемлекеттік саясатының басымдылығы. Осыған байланысты, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды жетілдіру үшін мынадай ұсынымдар орынды деп санаймыз (5-сурет):

– кәсіпкерлердің мемлекеттік қолдау туралы хабардар болу деңгейін арттыру;

– шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы аясында қолданыстағы қаржылық және қаржылық емес қолдау құралдары арқылы цифрландыруды енгізу мен пайдалануға ынталандыру.

5 – Сурет – Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдауды жетілдіру жөніндегі ұсынымдар

Біздің пікірімізше, кәсіпкерлікті қолдау шаралары қаржылық және қаржылық емес компоненттерді теңгерімді түрде қамтуы қажет. Белгісіздік жағдайында мемлекеттік қолдау тәсілдерін іске асырудың маңызды критерийі – жедел мерзімде қызмет көрсету мүмкіндігі. Сонымен қатар, мемлекеттік қолдау шаралары экономикалық саясаттың нақты мақсаттарына негізделіп, жүйелі болуы, сондай-ақ дамудың ұзақ мерзімді басымдықтарын ескеруі тиіс [10].

Қорытынды

Кәсіпкерлікті дамытуға ықпал ететін бизнесті ынталандырудың тиімді мемлекеттік жүйесін ескере отырып, қазіргі таңда елде кәсіпкерлік қызметті әрі қарай дамыту үшін Қазақстанның стратегиялық даму мақсаттарына сәйкес келетін барлық қажетті жағдайлар жасалуда. Кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының тиімділігінің арқасында кәсіпорындардың іскерлік ортасы мен инфрақұрылымының жұмыс істеуі мен дамуы үшін қолайлы жағдайлар қамтамасыз етіледі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Calabrese, R.** Financial fragmentation and SMEs' access to finance/ R.Calabrese, C.Girardone, A.Sclip [Текст] //Small Business Economics. – 2021. – Т. 57. – P. 2041-2065. 10.1007/s11187-020-00393-1

2 Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/edition/publication/collection

3 Социальные программы социальной ответственности бизнеса. Деловой журнал «Устойчивый бизнес» [Электронный ресурс]. – https://csrjournal.com/187-socialnye-programmy-socialnojj-otvetstvennosti.html.

4 Список казахстанских компаний (корпораций). [Электронный ресурс]. – https://kase.kz/ru/issuers/

5 **Майданевич, Ю. П., Бедрик, К. А.** Малый бизнес : понятие и преимущества // АНИ : экономика и управление. – 2017. – Т. 6, №2 (19). – С. 177–181.

6 **Thurik, A. R., Stam, E., Audretsch, D. B.** The rise of the entrepreneurial economy and the future of dynamic capitalism [Text] // Technovation. – 2013. – № 8-9. – P. 302–310. – https://doi.org/10.1016/j.technovation.2013.07.003.

7 **Marcum, T. M., Blair, E. S.** Entrepreneurial decisions and legal issues in early venture stages : Advice that shouldn't be ignored [Text] // Business Horizons. – 2011. – №. 2 – P. 143–152.

8 **Audretsch, D., Colombelli, A., Grilli, L., Minola, T., Rasmussen, E.** Innovative start-ups and policy initiatives [Text] // Research Policy. – 2020. – №. 10. – P. 104027.

9 ҚР-ның Ұлттық статистика бюросы. Ұлттық шоттар статистикасы. [Электрондық ресурс]. – URL: – https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/ (қаралған күні 10.06.2023)

10 **Urbano, D., Audretsch, D., Aparicio, S., Noguera, M.** Does entrepreneurial activity matter for economic growth in developing countries? The role of the institutional environment [Text] // International Entrepreneurship and Management Journal. – 2020. – № 3. – P. 1065–1099. https://doi.org/10.1007/s11365-019-00621-5.

REFERENCES

1 **Calabrese, R.** Financial fragmentation and SMEs' access to finance/ R.Calabrese, C.Girardone, A.Sclip [Текст] //Small Business Economics. – 2021. – T. 57. – P. 2041-2065. 10.1007/s11187-020-00393-1

2 Maloe i srednee predprinimatel`stvo v Respublike Kazakhstan [Small and medium-sized entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/edition/publication/collection

3 Sotsial'nyye programmy sotsial'noy otvetstvennosti biznesa. Delovoy zhurnal «Ustoychivyy biznes [Social programs for social responsibility of business. Business magazine «Sustainable Business»] [Electronic resource]. – https://csrjournal.com/187-socialnye-programmy-socialnojj-otvetstvennosti.html.

4 Spisok kazakhstanskikh kompanij (korporaczij) [List of Kazakhstani companies (corporations)]. [Electronic resource]. – https://kase.kz/ru/issuers/

5 **Maydanevich, Yu. P., Bedrik, K. A.** Malyy biznes : ponyatiye i preimushchestva // ANI: ekonomika i upravleniye. [Small business : concept and advantages] [Text] // ANI : economics and management. – 2017. – T. 6. – No. 2 (19). – P. 177–181.

6 **Thurik, A. R., Stam, E., Audretsch, D. B.** The rise of the entrepreneurial economy and the future of dynamic capitalism [Text] // Technovation. – 2013. – № 8-9. – P. 302–310. – https://doi.org/10.1016/j.technovation.2013.07.003

7 **Marcum, T. M., Blair, E. S.** Entrepreneurial decisions and legal issues in early venture stages : Advice that shouldn't be ignored [Text] // Business Horizons. – 2011. – №. 2 – P. 143–152.

8 **Audretsch, D., Colombelli, A., Grilli, L., Minola, T., Rasmussen, E.** Innovative start-ups and policy initiatives [Text] // Research Policy. – 2020. – № 10. – P. 104027.

9 QR-nyń Ulttyq statıstıka bıýrosy. Ulttyq shottar statıstıkasy [National Bureau of Statistics of the Republic of Kazakhstan. National accounts statistics]. [Elektrondyq resurs]. – URL: – https://stat.gov.kz/api/iblock/element/5284/file/kk/ (qaralǵan kúni 10.06.2023)

10 **Urbano, D., Audretsch, D., Aparicio, S., Noguera, M.** Does entrepreneurial activity matter for economic growth in developing countries? The role of the institutional environment [Text] // International Entrepreneurship and Management Journal. – 2020. – № 3. – P. 1065–1099. https://doi.org/10.1007/s11365-019-00621-5.

10.10.24 ж. баспаға түсті.
21.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

А. Б. Заманбекова[1], К. Б. Давлеткалиева[2], Г. Б. Молдабекова[3], А. Т. Мелекова[4], А. А. Тапалова[5]
[1]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана Республика Казахстан, г. Алматы
[2,3]Казахско-Русский Международный университет, Республика Казахстан, г. Актобе
[4,5]Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, Республика Казахстан, г. Уральск
Поступило в редакцию 10.10.24
Поступило с исправлениями 21.01.25
Принято в печать 11.02.24

ПОДДЕРЖКА И РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Предпринимательство-основа устойчивого гражданского общества, от его развития зависит благополучие всех казахстанцев.

Предпринимательство не только играет огромную социальную роль, поддерживая экономическую активность большей части населения, но и создает новые рабочие места и обеспечивает значительные налоговые поступления в бюджет. В сложившейся сложной ситуации в качестве стабилизатора может выступать предпринимательство, поэтому вправе рассчитывать на соответствующее внимание общества и государства.

Главная задача любого государства - добиться экономического роста. Устойчивый рост экономики напрямую зависит от доли малых и средних предприятий в народном хозяйстве.

Основная цель исследования-проведение анализа государственной поддержки предпринимательской деятельности в Казахстане.

Авторы рассмотрели современное состояние и проблемы государственной поддержки предпринимательской деятельности в Казахстане.

Также авторами проведен анализ динамики развития субъектов малого и среднего предпринимательства и субъектов частного предпринимательства, зарегистрированных в Казахстане. В заключение авторами были предложены приоритетные направления стимулирования и поддержки субъектов предпринимательства в Казахстане, даны параметры развития предпринимательства в Республике Казахстан.

Ключевые слова: предприниматель, экономика, государственная поддержка, предпринимательская деятельность, рынок.

A. Zamanbekova[1], K. Davletkaliyeva[2], G. Moldabekova[3], A. Melekova[4], A. Tapalova[5]
[1]Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages JSC Republic of Kazakhstan, Almaty
[2,3]Finance Kazakh-Russian International University, Republic of Kazakhstan, Aktobe
[4,5]Zhangir Khan University, Republic of Kazakhstan, Uralsk
Received 10.10.24
Received in revised form 21.01.25
Accepted for publication 11.02.25

SUPPORT AND DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Entrepreneurship is the foundation of a sustainable civil society, and the well-being of all Kazakhstanis depends on its development.

Entrepreneurship not only plays a huge social role, supporting the economic activity of most of the population, but also creates new jobs and provides significant tax revenues to the budget. In the current difficult situation, entrepreneurship can act as a stabilizer, therefore it has the right to count on the appropriate attention of society and the state. The main task of any state is to achieve economic growth.

The main purpose of the study is to analyze the state support for entrepreneurial activity in Kazakhstan. The authors examined the current state and problems of state support for entrepreneurial activity in Kazakhstan. The authors also analyzed the dynamics of the development of small and medium-sized businesses and private businesses registered in Kazakhstan.

In conclusion, the authors proposed priority areas for stimulating and supporting business entities in Kazakhstan, and gave parameters for the development of entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: entrepreneur, economy, government support, entrepreneurial activity, market.

МРНТИ 06.71.53

https://doi.org/10.48081/NXAQ8478

Г. К. Кабдуллина[1], *Н. А. Курманов[2], А. Кабдолла[3], Е. Б. Букатов[4], Ж. Косе[5]

[1]Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар, Республика Казахстан, г. Костанай;
[2]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана;
[3]KPMG Кавказ и Центральная Азия, Республика Казахстан, г. Астана;
[4,5]Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, г. Караганда.
[1]ORCID:https://orcid.org/0000-0002-0215-1502
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3937-6940
[3]ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7582-9960
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0513-406X
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4259-595X
*e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz

РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ ДОСТУПНОСТИ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Статья посвящена исследованию проблемы продовольственной безопасности в Казахстане, с акцентом на региональные аспекты доступности продуктов питания. Рассматриваются экономические и социальные факторы, влияющие на доступность продуктов питания, включая уровень доходов населения и степень бедности. Основой анализа послужили данные официальной статистики Казахстана за 2023 год, а также научно обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания.

В работе проведён сравнительный анализ региональных различий в потреблении продуктов питания, выявлены ключевые диспропорции между фактическим потреблением и нормативами. Использованы методы статистического анализа для оценки взаимосвязи между экономическими показателями и доступностью продуктов питания.

Анализ продемонстрировал, что регионы с низким уровнем доходов и высокой долей бедного населения значительно отстают от рациональных норм потребления, что усиливает продовольственное неравенство.

Полученные результаты подтверждают, что обеспечение продовольственной безопасности требует интегрированного подхода, включающего повышение доходов населения, поддержку местного сельского хозяйства и реализацию образовательных программ по рациональному питанию. В статье предложены рекомендации по снижению региональных диспропорций и улучшению продовольственной обеспеченности, включая развитие локального производства продуктов и стимулирование их доступности.

Статья имеет научную и практическую значимость, способствуя разработке эффективной государственной политики в области продовольственной безопасности, направленной на устойчивое социально-экономическое развитие Казахстана.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, потребление продуктов питания, экономическая доступность, уровень бедности, региональные различия, рациональные нормы, доходы населения.

Введение

Обеспечение продовольственной безопасности - ключевая задача для устойчивого социально-экономического развития Казахстана. Несмотря на значительные сельскохозяйственные ресурсы и стратегическое географическое положение, страна сталкивается с рядом вызовов, связанных с экономической и физической доступностью продуктов питания. Особое внимание требуют регионы с низким уровнем доходов, где дифференциация в потреблении продуктов питания между сельским и городским населением остаётся значительной.

Актуальность темы продовольственной безопасности обусловлена её центральной ролью в национальной безопасности страны. Проведенный анализ в статье Дуламабаевой Р. Т. и Жунусовой А. [1] показал, что Казахстан относится к странам с высоким уровнем риска в области продовольственной безопасности, вызванного высокой стоимостью продуктов и их недостатком в ряде регионов. В свою очередь, Суйеубаева С. Н. и др. [2] отмечают влияние экономических колебаний и роста доли импортных продуктов питания на покупательную способность населения. Исследование Гиззатовой А. И. и др. [3] подчёркивает значительное отставание в рациональных нормах потребления продовольствия в регионах с низким уровнем доходов, что

усиливает необходимость анализа региональных различий и поиска путей их преодоления.

Научные исследования подтверждают значимость вопросов доступности продуктов питания для продовольственной безопасности. В статье Касенбаева Г. С. и др. [4] подчёркивается необходимость увеличения производства ключевых категорий продуктов, таких как мясо, овощи и рыба, для достижения рациональных норм потребления. Исследование Лев М. Ю. [5] показывает, что бедность и низкий прожиточный уровень являются существенными барьерами для обеспечения доступности продуктов. В статье Dowler и O'connor [6] анализируется недостаточное выполнение государствами Ирландии и Великобритании своих обязательств по обеспечению права на продовольственную безопасность, подчёркивая необходимость учитывать социальные детерминанты и разрабатывать более эффективные стратегии борьбы с продовольственной бедностью.

Проблемы продовольственной безопасности имеют комплексный характер, включающий экономические, социальные и управленческие аспекты. Казахстан добился определённых успехов в производстве и экспорте сельскохозяйственной продукции, однако остаются вызовы, связанные с дисбалансами в потреблении продовольствия. Данная статья направлена на анализ влияния доходов населения, уровня бедности и доступности продуктов питания на продовольственную безопасность в регионах Казахстана. Результаты исследования позволят выявить основные проблемы, предложить решения и разработать меры, направленные на улучшение продовольственной обеспеченности и снижение региональных диспропорций.

Материалы и методы

Для исследования использовались данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан, включая показатели потребления продуктов питания, доходов населения и уровня бедности по регионам за 2023 год. Научно обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания, утверждённые приказом Министра национальной экономики, служили эталоном для оценки уровня потребления основных категорий продуктов на душу населения.

Для достижения поставленной цели исследования использовались следующие методы:

– сравнительный анализ был использован для сопоставления фактического потребления продуктов питания в регионах с рациональными нормами, что позволило выявить диспропорции в доступности продуктов питания и определить регионы с наиболее выраженными проблемами.

– статистический анализ использовался для оценки взаимосвязи между экономическими показателями (уровень доходов населения, доля бедных) и доступностью продуктов питания. Метод включал обработку данных о доходах населения и уровне бедности.

Результаты исследования обеспечили целостное представление о состоянии продовольственной безопасности в Казахстане, подтвердили взаимосвязь экономических факторов с потреблением и позволили определить направления для государственной политики.

Результаты и обсуждение

Продовольственная безопасность является ключевым аспектом социально-экономического развития, обеспечивая доступность и качество питания для населения. В условиях Казахстана, учитывая разнообразие региональных характеристик, анализ потребления продуктов питания в сравнении с рациональными нормами позволяет выявить проблемы и возможности для улучшения ситуации.

Научно обоснованные физиологические нормы потребления продуктов питания, утверждённые приказом Министра национальной экономики Республики Казахстан [7], служат ориентиром для оценки фактического уровня потребления. Нормы включают оптимальные показатели потребления мяса, молока, рыбы, овощей и других продуктов на душу населения, необходимых для поддержания здоровья. Сравнение фактического потребления с нормами помогает понять, насколько регионы обеспечены основными продуктами питания [7].

Настоящее исследование направлено на анализ потребления продуктов питания в регионах Казахстана в 2023 году на основе данных таблицы 1 и их сопоставление с экономическими показателями, представленными в таблице 2.

Таблица 1 предоставляет данные о потреблении основных категорий продуктов питания в среднем на душу населения по регионам Казахстана.

Таблица 1 – Потребление продуктов питания в среднем на душу населения в регионах Казахстана в 2023 году

Регион	Хлеб[1]	Мясо[2]	Рыба[3]	Молоко[4]	Яйца[5]	Фрукты[6]	Овощи[7]
Республика Казахстан	124,3	80,0	13,9	227,1	201,9	76,2	78,5
Абай	124,3	72,0	12,4	227,5	191,4	53,8	56,3
Акмолинская	119,9	93,2	18,4	288,5	272,4	74,9	66,0
Актюбинская	116,9	69,7	11,9	198,2	172,0	74,0	64,0
Алматинская	140,1	87,8	13,1	204,1	190,1	68,8	70,8
Атырауская	122,2	93,6	19,0	188,1	181,8	65,0	66,7

Западно-Казахстанская	136,4	84,1	18,6	225,2	194,5	74,0	74,3
Жамбылская	133,5	91,6	13,3	226,7	182,2	79,3	81,3
Жетісу	141,7	93,1	13,0	244,0	154,9	70,1	85,4
Карагандинская	104,4	83,1	13,9	265,7	280,1	79,8	70,9
Костанайская	119,5	82,1	18,8	226,1	250,8	73,0	82,2
Кзылординская	122,2	61,4	15,9	176,8	162,2	77,4	76,0
Мангыстауская	102,4	84,6	10,4	202,0	143,6	85,4	69,3
Павлодарская	119,8	87,5	14,7	249,2	194,9	70,8	71,5
Северо-Казахстанская	109,2	81,5	21,2	247,7	252,4	75,3	65,9
Туркестанская	173,2	62,2	12,3	210,6	166,2	69,1	101,1
Ұлытау	120,4	80,8	11,7	254,0	229,9	75,6	70,2
Восточно-Казахстанская	113,6	86,3	19,5	283,4	220,5	78,2	66,8
г.Астана	97,9	79,8	13,0	247,8	237,6	92,6	81,4
г.Алматы	101,0	87,9	14,3	261,9	224,0	92,6	91,2
г. Шымкент	127,6	57,8	5,1	155,6	181,9	65,2	82,8

Примечания: 1) [1] - хлебопродукты и крупяные изделия, кг., [2] - мясо и мясопродукты, кг., [3] - рыба и морепродукты, кг., [4] - молоко и молочные продукты, кг., [5] – яйца, шт., [6] – фрукты, кг., [7] – овощи, кг.
2) Составлено по данным [8]

Анализ данных таблицы 1 показал значительные различия между регионами Казахстана в потреблении продуктов питания. Так, в 2023 году среднее потребление хлебопродуктов и крупяных изделий по республике составило 124,3 кг на человека. Наибольшее потребление зафиксировано в Туркестанской области (173,2 кг), что значительно превышает рациональную норму (109 кг/год). В то же время, в Астане и Алматы данный показатель существенно ниже - 97,9 кг и 101,0 кг соответственно.

Средний показатель потребления мяса и мясопродуктов по стране составляет 80,0 кг, что соответствует рациональной норме (78,4 кг/год). Однако в Туркестанской области (62,2 кг) и Жамбылской области (57,8 кг) уровень потребления мяса и мясопродуктов значительно ниже. В области Жетысу (93,1 кг) и Акмолинской области (93,2 кг) показатели выше среднего.

Несмотря на рациональную норму в 14 кг, потребление рыбы и морепродуктов в большинстве регионов остаётся ниже данного уровня. Лидерами являются Северо-Казахстанская область (21,2 кг) и Восточно-Казахстанская область (19,5 кг).

Среднее потребление молока и молочных продуктов составляет 227,1 кг. Наибольший уровень потребления наблюдается в Акмолинской области

(288,5 кг) и Восточно-Казахстанской области (283,4 кг), что, однако, ниже рациональной нормы в 301 кг/год.

Потребление овощей в среднем по стране составляет 78,5 кг, фруктов – 76,2 кг, тогда как рациональная норма – 149 кг и 132 кг, соответственно. Лидером по потреблению овощей является Туркестанская область (101,1 кг), а по фруктам - Астана и Алматы (92,6 кг).

Анализ данных свидетельствуют о том, что в некоторых регионах сохраняются диспропорции в доступности продуктов питания, особенно таких, как мясо, рыба, овощи и фрукты.

Таблица 2 отражает экономическое положение населения, включая уровень среднедушевых доходов и долю бедного населения. Показатели позволяют связать уровень потребления продуктов с экономическими возможностями регионов.

Таблица 2 – Уровень доходов населения и уровень бедности по регионам Казахстана в 2023 году

Регион	Среднедушевые номинальные доходы (тенге/мес)	Доля населения с доходами ниже прожиточного минимума (%)
Республика Казахстан	189 953	5,2
Абай	164 138	8,0
Акмолинская	168 301	5,3
Актюбинская	163 509	4,2
Алматинская	131 885	3,6
Атырауская	319 998	2,6
Западно-Казахстанская	172 089	4,3
Жамбылская	129 051	5,2
Жетісу	127 875	7,8
Карагандинская	208 453	3,0
Костанайская	178 837	3,5
Кзылординская	136 698	6,2
Мангыстауская	231 263	7,0
Павлодарская	199 404	3,9
Северо-Казахстанская	178 495	4,9
Туркестанская	103 735	9,0
Ұлытау	263 693	4,9
Восточно-Казахстанская	208 691	4,2
г.Астана	272 742	2,4
г.Алматы	288 339	5,1
г. Шымкент	120 218	6,4

Примечание - Составлено по данным [9; 10; 11]

Анализ данных таблицы 2 показывает, что в 2023 году средний уровень доходов в Казахстане составлял 189 953 тенге в месяц. Самый высокий уровень доходов зафиксирован в Атырауской области (319 998 тенге), где потребление мяса и рыбы превышает средние значения. В то же время, в Туркестанской области, где уровень доходов самый низкий (103 735 тенге), наблюдается недостаточное потребление многих категорий продуктов питания.

Самая высокая доля бедного населения зафиксирована в Туркестанской области (9,0 %) и Мангистауской области (7,0 %), что напрямую влияет на доступность продуктов питания.

Связь между экономическими факторами и потреблением очевидна: регионы Казахстана с высоким уровнем доходов и низким уровнем бедности ближе к рациональным нормам потребления.

Анализ данных показал, что в Казахстане сохраняются значительные региональные различия в потреблении продуктов питания, которые напрямую связаны с экономическими условиями. Для повышения продовольственной безопасности рекомендуется усилить поддержку регионов с высоким уровнем бедности через субсидирование и развитие сельского хозяйства; внедрять программы по повышению осведомлённости о рациональном питании; стимулировать локальное производство продуктов, особенно в уязвимых регионах.

Информация о финансировании

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, ИРН AP23484373 «Современные вызовы государственной политики: интеграция зеленой экономики в решение проблемы продовольственной безопасности регионов Казахстана».

Выводы

Анализ данных показал, что в Казахстане сохраняются значительные региональные различия в потреблении продуктов питания, которые напрямую связаны с экономическими условиями. Полученные результаты подтверждают, что экономические факторы - уровень доходов и уровень бедности – играют ключевую роль в формировании продовольственной безопасности регионов.

Научное значение исследования заключается в выявлении взаимосвязи между экономическими условиями и продовольственной безопасностью, что позволяет обосновать необходимость интегрированных подходов к развитию сельского хозяйства и повышению уровня жизни населения.

Практические рекомендации включают усиление поддержки регионов с высоким уровнем бедности через субсидирование и развитие инфраструктуры для производства и распределения продуктов питания; реализацию образовательных программ, направленных на повышение осведомлённости населения о рациональном питании и снижении пищевых потерь; разработку стимулов для локального производства ключевых категорий продуктов в уязвимых регионах.

Дальнейшее исследование может быть направлено на изучение долгосрочного влияния внедрения предлагаемых мер на улучшение продовольственной безопасности и снижение региональных диспропорций в Казахстане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Дуламбаева, Р. Т., Жунусова, А.** Оценка продовольственной безопасности Казахстана по компонентам доступности [Текст]// Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет – 2024. – № 1 (88). – С. 175–192.

2 **Суйеубаева, С. Н., Козлова, М. В., Кабдулшарипова, А. М.** Оценка покупательной способности населения Казахстана на рынке продуктов питания и напитков [Текст]//Вестник университета «Туран». – 2020. – №. 3. – С. 89–96.

3 **Гиззатова, А. И., Есенгалиева, С. М., Абулкасова, Д. Б., Султангужиева, А. Ж.** Уровень жизни и качество питания населения Республики Казахстан [Текст]//Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2021. – № 5–2. – С. 151–157.

4 **Касенбаев, Г. С., Кайдарова, Л. К., Рахметуллина, Ш. Ж., Керимова, У. К., Рахимжанова, Г. М.** Доступность продуктов питания– основа обеспечения продовольственной безопасности в Казахстане [Текст]// Научный журнал «Вестник НАН РК». – 2021. – № 6. – С. 39–46.

5 **Лев М. Ю.** Бедность и прожиточный уровень населения в обеспечении социально-экономической безопасности [Текст]//Экономическая безопасность. – 2021. – №4(3). – С. 549–570.

6 **Dowler, E. A., O'connor, D.** Rights-based approaches to addressing food poverty and food insecurity in Ireland and UK [Text]//Social science & medicine. – 2012. – № 74 (1). – P. 44–51.

7 Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503 «Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания» [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674 (Дата обращения: 26.12.2024)

8 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Статистика уровня жизни. Потребление продуктов питания в домашних хозяйствах Республики Казахстан (2023г.) [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/171413/ (Дата обращения: 26.12.2024)

9 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Статистика уровня жизни. Расходы и доходы населения Республики Казахстан (2023г.). [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/176241/ (Дата обращения: 26.12.2024)

10 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Статистика уровня жизни. Основные показатели дифференциации доходов населения Республики Казахстан (2023г.) [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/157464/ (Дата обращения: 26.12.2024)

11 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Статистика уровня жизни. Основные показатели дифференциации доходов населения Республики Казахстан (IV квартал 2023г.) [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/117707/ (Дата обращения: 26.12.2024)

REFERENCE

1 **Dulambaeva, R. T., Zhunusova, A.** Ocenka prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana po komponentam dostupnosti [Assessment of food security in Kazakhstan by components of availability] [Text]// Memlekettik basқaru zhәne memlekettik қyzmet – 2024. – №1 (88). – P. 175–192.

2 **Sujeubaeva, S. N., Kozlova, M. V., Kabdulsharipova, A. M.** Ocenka pokupatel'noj sposobnosti naselenija Kazahstana na rynke produktov pitanija i napitkov [Assessment of food security in Kazakhstan by components of availability] [Text]//Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 3. – P. 89–96.

3 **Gizzatova, A. I., Esengalieva, S. M., Abulkasova, D. B., Sultanguzhieva, A. Zh.** Uroven' zhizni i kachestvo pitanija naselenija Respubliki Kazahstan [Standard of living and quality of nutrition of the population of the Republic of Kazakhstan] [Text]//Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava. – 2021. – № 5-2. – P. 151–157.

4 **Kasenbaev, G. S., Kajdarova, L. K., Rahmetullina, Sh. Zh., Kerimova, U. K., Rahimzhanova, G. M.** Dostupnost' produktov pitanija–osnova obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti v Kazahstane [Availability of food products is the basis for ensuring food security in Kazakhstan] [Text]//Nauchnyj zhurnal «Vestnik NAN RK». – 2021. – № 6. – P. 39–46.

5 **Lev M. Ju.** Bednost' i prozhitochnyj uroven' naselenija v obespechenii social'no-jekonomicheskoj bezopasnosti [Poverty and living standards in ensuring socio-economic security] [Text]//Jekonomicheskaja bezopasnost'. – 2021. – №4(3). – P. 549–570.

6 **Dowler, E. A.,** O'connor, D. Rights-based approaches to addressing food poverty and food insecurity in Ireland and UK [Text]//Social science & medicine. – 2012. – № 74(1). – P. 44–51.

7 Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabrja 2016 goda № 503 «Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskih norm potreblenija produktov pitanija» [Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 9, 2016 No. 503 «On approval of scientifically based physiological norms for food consumption»] [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674 (Date of access: 26.12.2024)

8 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Statistika urovnja zhizni. Potreblenie produktov pitanija v domashnih hozjajstvah Respubliki Kazahstan (2023g.) [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Living Standards Statistics. Food Consumption in Households of the Republic of Kazakhstan (2023)] [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/171413/ (Date of access: 26.12.2024)

9 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Statistika urovnja zhizni. Rashody i dohody naselenija Respubliki Kazahstan (2023g.). [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Living Standards Statistics. Expenditures and Incomes of the Population of the Republic of Kazakhstan (2023).] [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/176241/ (Date of access: 26.12.2024)

10 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Statistika urovnja zhizni. Osnovnye pokazateli differenciacii dohodov naselenija Respubliki Kazahstan (2023g.) [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Living Standards Statistics. Key Indicators of Income Differentiation of the Population of the Republic of Kazakhstan (2023)] [Electronic resource]. - https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/157464/ (Date of access: 26.12.2024)

11 Bjuro nacional'noj statistiki Respubliki Kazahstan. Statistika urovnja zhizni. Osnovnye pokazateli differenciacii dohodov naselenija Respubliki Kazahstan (IV kvartal 2023g.) [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Living Standards Statistics. Key Indicators of Income Differentiation of the Population of the Republic of Kazakhstan (IV quarter of 2023)] [Electronic

resource]. - https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/117707/ (Date of access: 26.12.2024)

Поступило в редакцию 26.12.24
Поступило с исправлениями 22.01.25
Принято в печать 11.02.24

*Г. К. Қабдуллина[1], *Н. А. Курманов[2], А. Кабдолла[3], Е. Б. Букатов[4], Ж. Косе[5]*
[1]Академик Зұлқарнай Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік-техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.;
[2]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.;
[3]KPMG Кавказ және Орталық Азия, Қазақстан Республикасы, Астана қ.;
[4,5]Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
26.12.24 ж. баспаға түсті.
22.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ӨҢІРЛІК АСПЕКТІЛЕРІ: ҚОЛЖЕТІМДІЛІК ПЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Мақала азық-түлікке қолжетімділіктің өңірлік аспектілеріне баса назар аудара отырып, Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігі проблемасын зерттеуге арналған. Азық-түліктің қол жетімділігіне әсер ететін экономикалық және әлеуметтік факторлар, соның ішінде халықтың табыс деңгейі мен кедейлік деңгейі қарастырылады. Талдаудың негізі Қазақстанның 2023 жылғы ресми статистикасының деректері, сондай-ақ тамақ өнімдерін тұтынудың ғылыми негізделген физиологиялық нормалары болды. Жұмыста азық-түлікті тұтынудағы аймақтық айырмашылықтарға салыстырмалы талдау жүргізілді, нақты тұтыну мен нормативтер арасындағы негізгі сәйкессіздіктер анықталды. Экономикалық көрсеткіштер мен азық-түліктің қол жетімділігі арасындағы байланысты бағалау үшін статистикалық талдау әдістері қолданылды. Талдау табысы төмен және кедей халықтың үлесі жоғары аймақтар азық-түлік теңсіздігін күшейтетін ұтымды тұтыну нормаларынан айтарлықтай артта қалғанын көрсетті. Нәтижелер азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету халықтың табысын арттыруды, жергілікті ауыл шаруашылығын қолдауды және ұтымды тамақтану бойынша білім беру бағдарламаларын іске асыруды қамтитын интеграцияланған тәсілді талап ететінін растайды. Мақалада аймақтық диспропорцияларды азайту және азық-түлікпен қамтамасыз етуді жақсарту, соның ішінде жергілікті өнім өндірісін дамыту және олардың қолжетімділігін ынталандыру бойынша ұсыныстар берілген. Мақаланың Қазақстанның тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына бағытталған азық-түлік қауіпсіздігі саласындағы тиімді мемлекеттік саясатты әзірлеуге ықпал ете отырып, ғылыми және практикалық маңызы бар.

Кілтті сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, азық-түлік тұтыну, экономикалық қолжетімділік, кедейлік деңгейі, өңірлік айырмашылықтар, рационалды нормалар, халықтың кірістері.

*G. Kabdullina[1], *N. Kurmanov[2], A. Kabdolla[3], Y. Bukatov[4], Z. Kose[5]*
[1]Kostanay Social-Technical University named after Academician Z. Aldamzhar, Republic of Kazakhstan, Kostanay;
[2]L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana;
[3]KPMG Caucasus and Central Asia, Republic of Kazakhstan, Astana;
[4,5]Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Received 26.12.24
Received in revised form 22.01.25
Accepted for publication 11.02.2

REGIONAL ASPECTS OF FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF ACCESSIBILITY AND SOCIO-ECONOMIC FACTORS

The article is devoted to the study of the problem of food security in Kazakhstan, with an emphasis on regional aspects of food accessibility. The economic and social factors influencing the availability of food, including the income level of the population and the degree of poverty, are considered. The analysis was based on the data of official statistics of

Kazakhstan for 2023, as well as scientifically based physiological norms of food consumption. The paper provides a comparative analysis of regional differences in food consumption, and identifies key imbalances between actual consumption and standards. Statistical analysis methods were used to assess the relationship between economic indicators and food availability. The analysis showed that regions with low incomes and a high proportion of the poor significantly lag behind rational consumption standards, which increases food inequality. The results obtained confirm that ensuring food security requires an integrated approach, including increasing household incomes, supporting local agriculture, and implementing educational programs on nutrition. The article offers recommendations for reducing regional disparities and improving food security, including developing local food production and stimulating their availability. The article has scientific and practical significance, contributing to the development of an effective state policy in the field of food security aimed at sustainable socio-economic development of Kazakhstan.

Keywords: food security, food consumption, economic accessibility, poverty level, regional disparities, rational norms, population income.

ҒТАМР 06.01.05

https://doi.org/10.48081/GJAG6537

Н. Б. Кайсанова[1], Ж. Т. Конурбаева[2]
[1]Қазақ Американдық Еркін Университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.
[2]Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан Техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-0047-5973
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6457-392X
*e-mail: 01-brilliant@mail.ru

КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЖЕТІЛУ ДЕҢГЕЙІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕРІ

Мақалада цифрлық жетілу ұғымы және оны бағалаудың әдістемелік негіздері қарастырылады. Цифрлық жетілу – бұл компанияның заманауи технологияларды енгізу және пайдалану арқылы бизнес-процестерді оңтайландыруға, инновациялық шешімдерді қолдануға және нарықтық жағдайларға икемделуге қабілеттілік деңгейін сипаттайтын маңызды көрсеткіш. Мақалада цифрлық жетілудің әртүрлі деңгейлерін сипаттау үшін қолданылатын негізгі тәсілдер мен көрсеткіштер жүйеленген. Мысалы, ODMM (Open Digital Maturity Model), Digital Maturity Index (DMI), Digital Maturity Model (DMM), сондай-ақ International Institute for Management Development (IMD) және Cisco әзірлеген Digitization Piano модельдері талданады. Бұл модельдер ұйымның цифрлық жетілуін бағалау үшін қолданылатын негізгі категориялар мен өлшемдерге негізделген. Бағалау салаларына стратегия мен көшбасшылық, цифрлық мәдениет, IT-мүмкіндіктер, клиентке бағдарлану, инновациялар, процестер мен құрылымдық өзгерістер кіреді. Әр модельдің ерекшеліктері, оның қолдану аясы мен кәсіпорынның дамуына қосатын үлесі көрсетілген.Мақалада цифрлық жетілуді бағалаудың әдістемелік құралдары кәсіпорындарға жаңа цифрлық технологияларды енгізу арқылы процестерді оңтайландыру, шығындарды азайту және клиенттердің қанағаттану деңгейін арттыруға бағытталған ұсыныстар әзірлеу үшін қолданылады.

Зерттеу нәтижелері цифрлық трансформация процесінде ұйымдарға олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтап, даму жол картасын құруға көмектеседі.

Кілтті сөздер: цифрлық жетілу, цифрландыру, жетілу модельдері, цифрлық трансформация, бизнес-процестер, цифрлық технологиялар.

Кіріспе

Қазіргі заманғы әлемде цифрлық экономика мен технологиялардың жылдам дамуы бизнеске, экономикаға және қоғамға жаңа талаптар қойып отыр. Кәсіпорындардың цифрлық трансформацияны іске асыруға дайындығы мен қабілеті олардың ұзақ мерзімді жетістігі мен бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бұл тұрғыда цифрлық жетілу ұғымы компаниялардың инновациялық технологияларды қабылдау деңгейін, бизнес-процестерді оңтайландыруға және тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған стратегиялық әрекеттерін бағалаудың маңызды өлшемшартына айналды.

Цифрлық жетілу ұғымының өзектілігі бірнеше негізгі факторлармен айқындалады. Біріншіден, жаһандық экономикадағы цифрландыру үрдісі компанияларды тек технологияларды енгізуге ғана емес, сонымен қатар осы технологияларды тиімді қолдануға бейімделуге итермелейді. Екіншіден, тұтынушылардың сұраныстары мен нарықтық жағдайлардың тез өзгеруі цифрлық құралдар арқылы икемді басқару және жылдам бейімделуді талап етеді. Үшіншіден, жасанды интеллект, үлкен деректер және бұлтты технологиялар сияқты заманауи шешімдердің дамуы компаниялардың инновациялық стратегияларды жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Цифрлық жетілу – бұл тек технологиялық жетістіктерді енгізу емес, сонымен қатар компанияның жалпы экожүйесінде цифрлық мәдениетті қалыптастыру процесі. Бұл ұйымдардың бизнес үлгілерін қайта қарауға, жаңа нарықтық мүмкіндіктерді зерттеуге және бәсекелестерден озық болуға бағытталған. Алайда, цифрлық жетілу деңгейін бағалаудың бірыңғай әдістемесі жоқ болғандықтан, бұл мәселені зерттеу үшін кең ғылыми және практикалық алаң қалыптасқан.

Цифрландыру қарқыны әсіресе корпоративтік секторда байқалады. International Data Corporation (IDC) компаниясының мәліметі бойынша, 2024 жылға дейін компаниялар цифрлық трансформацияға 2,8 триллион АҚШ долларынан астам қаражат жұмсайды [1]. Бұл тек қана технологияларды енгізуді емес, сондай-ақ бизнес үлгілерін қайта қарауды, процестерді автоматтандыруды және инновациялық стратегияларды енгізуді талап етеді.

Сонымен қатар, McKinsey зерттеулеріне сәйкес, цифрлық жетілу деңгейі жоғары компаниялар орташа есеппен 30 %-ға тиімдірек және бәсекелестеріне қарағанда нарықта 50 %-ға жылдам дамиды [2].

Цифрлық жетілу ұғымы – бұл ұйымдардың қазіргі заманғы технологияларды пайдалану және оларды бизнес-процестерге интеграциялау қабілетін сипаттайтын маңызды көрсеткіш. Бұл көрсеткіш компаниялардың тек технологиялық мүмкіндіктерін ғана емес, сонымен қатар ұйымдық құрылымдарындағы цифрлық мәдениетті дамыту деңгейін де қамтиды. Мысалы, Accenture зерттеулеріне сәйкес [3], цифрлық трансформацияны толық жүзеге асырған ұйымдардың 50 %-дан астамы өз өнімділігін 25 %-ға дейін арттырған. Сонымен бірге, цифрлық жетілуді арттыру қызметкерлердің тиімділігі мен тұтынушылардың қанағаттану деңгейін едәуір жоғарылатады.

Бұл мақалада цифрлық жетілу ұғымының әртүрлі анықтамалары талданып, осы тұжырымдаманы түсіну және оны тәжірибеде қолдану үшін нақты негіз ұсынылады. Сонымен қатар, цифрлық жетілу үлгілеріне талдау жасалып, оларды бағалау әдістері мен критерийлері жүйеленеді. Әрбір компания үшін цифрлық жетілу деңгейін анықтау – оның болашақтағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін маңызды қадам. Сондықтан бұл тақырыптың зерттелуі цифрлық экономикадағы компаниялардың жетілу деңгейін бағалау әдістерін жетілдіруге елеулі үлес қосады.

Цифрлық жетілуді бағалау әдістерін зерттеудің нәтижелері қазіргі таңдағы кәсіпорындардың цифрлық трансформациясын тиімді жоспарлау және іске асыру үшін құнды құрал болып табылады. Бұл зерттеу тек академиялық қоғамдастық үшін ғана емес, сонымен бірге бизнес орта үшін де маңызды, өйткені цифрлық жетілу деңгейін дұрыс бағалау компанияның ұзақ мерзімді жетістігін анықтауда шешуші рөл атқарады.

Материалдар мен әдістері

Бұл зерттеу цифрлық жетілу деңгейін бағалау әдістерін анықтау мақсатында әдеби шолу форматында жазылған. Зерттеудің негізгі материалдары ретінде цифрлық экономика, цифрлық жетілу, трансформация және автоматтандыру тақырыптарына арналған ғылыми мақалалар, монографиялар, есептер мен аналитикалық шолулар пайдаланылды. Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: жүйелік талдау арқылы цифрлық жетілу ұғымының эволюциясы, оның негізгі компоненттері мен мазмұны қарастырылды. Құрылымдық талдау арқылы цифрлық жетілу үлгілерінің ішкі құрылымдары зерттелді, олардың артықшылықтары мен шектеулері талданды. Салыстырмалы талдау арқылы әртүрлі зерттеулердегі цифрлық жетілуді бағалау тәсілдері мен әдістемелері салыстырылып, шетелдік және отандық тәжірибелер арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар

айқындалды. Мазмұнды талдау әдісі арқылы әдебиет көздеріндегі цифрлық жетілуге қатысты анықтамалар, тәсілдер және модельдер зерттелді, олардың тиімділігі мен қолданыс аясы бағаланды.

Әдебиеттерге шолу барысында қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі жарияланымдар қамтылды. Іздеу жұмыстары электронды кітапханалар базасында, сондай-ақ Elibrary, Google Scholar, PubMed және Web of Science ресурстарында жүргізілді. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі әдебиеттер 2014–2024 жылдар аралығында, яғни соңғы 10 жылды қамти отырып, зерттелді. Іздеу кілт сөздер негізінде жүргізіліп, жалпы 204 ғылыми мақаланың дереккөздері табылды. Олардың ішінде зерттеу тақырыбына сәйкес ең маңызды деп танылған 25 мақала таңдап алынды.

Дереккөздерді іріктеу алгоритмі 1-суретте көрсетілген.

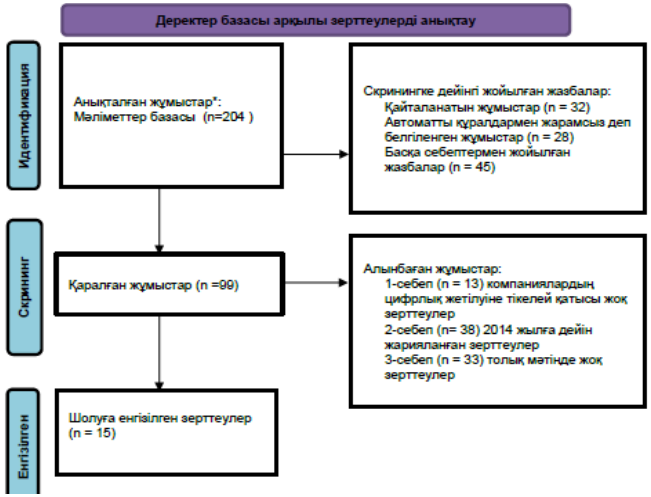

1 – Сурет Дереккөздерді іріктеу алгоритмі

Қосылу критерийлері:

– 2014-2024 жылдар аралығында жарияланған дереккөздер.

– Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жазылған мақалалар.

– Ғылыми мақалалар, рецензияланған журналдардағы жарияланымдар, конференция материалдары.

– Электронды кітапханалар мен ғылыми деректер базасында толық мәтіні қолжетімді мақалалар.

Нәтижелер және талқылау

Цифрлық жетілу – бұл қазіргі заманғы экономикалық және технологиялық даму үдерістерінде маңызды рөл атқаратын концепция. Оның мәні мен мазмұны әртүрлі авторлар мен зерттеушілер тарапынан әрқалай түсіндіріледі. Әдеби шолу барысында цифрлық жетілу ұғымына байланысты әртүрлі анықтамалар талданып, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалды.

Цифрлық жетілу, әдетте, компанияның заманауи технологияларды пайдалану арқылы өз қызметін оңтайландыру және инновациялық шешімдерді енгізу қабілетін сипаттайды. Бұл ұғым цифрлық трансформациямен тығыз байланысты, бірақ оған қарағанда кеңірек сипатқа ие. Егер цифрлық трансформация – бұл өзгерістерге бағытталған процесс болса, цифрлық жетілу осы өзгерістердің нәтижесі болып табылады.

Ғылыми әдебиетте цифрлық жетілуге бірыңғай түсінік жоқ, өйткені әрбір зерттеуші оны өз зерттеу мәселесінде түсіндіреді. Анықтамаларда цифрлық жетілу көбінесе компанияның технологиялық дайындық деңгейі, инновацияларды енгізу қабілеті, процестерді автоматтандыру дәрежесі және цифрлық ортаға бейімделу деңгейі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, авторлар бұл ұғымды тек технологиялармен ғана емес, сондай-ақ ұйымдық құрылымдардың, корпоративтік мәдениеттің және қызметкерлердің цифрлық дағдыларын дамытуымен байланыстырады.

Әдебиеттердегі негізгі анықтамаларды салыстыру үшін цифрлық жетілудің әртүрлі авторлар ұсынған анықтамалары төмендегі кестеде жүйеленді. Бұл кесте цифрлық жетілудің көпқырлы мәнін түсінуге және оның әртүрлі интерпретацияларын талдауға мүмкіндік береді (Кесте 1).

1 – Кесте «Цифрлық жетілу» түсінігі

№	Авторалар	Анықтамасы
1	А. А. Буганова, С. Ы. Умирзаков, А. А. Нурпеисова [4]	Цифрлық жетілу – бұл ақпаратты аналогтық форматтан сандық форматқа ауыстыру процесі, оның мақсаты ішкі процестерді оңтайландыру (автоматтандыру) және қағаз жұмысын барынша азайту
2	М.А. Женчур, Г. П. Платунина, М. О. Громова [5]	Цифрлық жетілу нарықтағы жағдайлардың өзгеруін реттеуші құрал ретінде қарастырылады
3	I.V. Aslanova, A.I. Kulichkina [6]	Бұл цифрлық экономика мен Индустрия 4.0 аясында пайда болған құбылыс
4	A.Rossmann [7]	Бұл ұйымның стратегия, көшбасшылық, бизнес пен операциялық модельдер, адам ресурстары, мәдениет, басқару және технология сияқты сегіз негізгі қабілет өлшемдерін қамтитын тұжырымдама

5	D. Rader [8]	Бұл сандық технологияларды тиімділікке қол жеткізуден бастап, жаңа бизнес модельдерін инновациялық тәсілдермен құруға дейін қолдану әдісі
6	R. Teichert [9]	Бұл ұйымдардың сандық трансформацияны жүзеге асыру қабілетін бағалауға арналған күрделі көпөлшемді тұжырымдама
7	G. Thomas [10]	Шағын және орта кәсіпорындардың цифрлық трансформация процестері аясында түрлі мүмкіндіктер мен қиындықтарға тап болатын қабілетін сипаттайды

«Цифрлық жетілу» түсінігі, кестеде көрсетілгендей, әртүрлі авторлар тарапынан әр қырынан сипатталады және бұл ұғымның көпқырлы екенін көрсетеді. Жалпы алғанда, цифрлық жетілу ұйымдардың цифрлық трансформацияны жүзеге асыруға дайындығын, қабілетін және әлеуетін анықтауға арналған кешенді ұғым болып табылады. Кестеде ұсынылған анықтамалар бұл ұғымның бірнеше негізгі аспектілерін көрсетеді. Біріншіден, цифрлық жетілу технологиялық трансформацияны (ақпаратты аналогтық форматтан цифрлық форматқа ауыстыру, процестерді автоматтандыру) қамтиды. Екіншіден, цифрлық жетілу ұйымның нарық жағдайларына бейімделуіне көмектеседі. Кеңірек мағынада, кей авторлар цифрлық жетілуді стратегия, көшбасшылық, мәдениет және технологиялар сияқты бірнеше өлшемді қамтитын күрделі ұғым ретінде сипаттайды. Сонымен қатар, цифрлық жетілуді шағын және орта кәсіпорындар үшін маңызды деп қарастырып, оның жаңа бизнес модельдерін дамытудағы және нарықтағы тұрақтылықты қамтамасыз етудегі рөлін атап өтеді.

Цифрлық жетілу деңгейін бағалау – компанияның заманауи технологияларды тиімді енгізу және пайдалану қабілетін анықтау үшін маңызды құрал. Бұл бағалау кәсіпорынның қазіргі даму деңгейін түсінуге, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және цифрлық трансформация стратегиясын қалыптастыруға мүмкіндік береді (Кесте 2).

2 – Кесте Цифрлық жетілуді бағалау әдістері

№	Авторлар/ Дереккөз	Ұсынған әдістемесі	Сипаттамасы

1	В. И. Абрамов, А.В. Борзов, К. Ю. Семенков [11]	Цифрлық жетілудің ашық моделі (ODMM)	Бұл модель ұйымның цифрлық жетілуін стратегиялық динамизм, клиентке бағдарлану, цифрлық мәдениет, персонал мен дағдылар, инновациялар мен үнемділік, үлкен деректер мен жасанды интеллект, технологиялық көшбасшылық сияқты 6 негізгі топ бойынша егжей-тегжейлі талдауға мүмкіндік береді.
2	Т.П. Рахлис, М. М. Исаева [12]	KPMG сандық қабілеттілікті бағалау моделі	Цифрлық жетілуді бағалауда бес негізгі сала қарастырылады: көрегендік пен стратегия, цифрлық таланттар, негізгі цифрлық процестер, икемді ресурстар мен технологиялар, және көшбасшылық.
3	E. Gökalp, V. Martinez [13]	Цифрлық трансформация қабілеттілігінің жетілу үлгісі DX-CMM	Автор цифрлық жетілуді бағалау үшін арнайы цифрлық трансформация қабілеттілігінің жетілу үлгісін (DX-CMM) пайдалану әдісін сипаттайды. DX-CMM арқылы жетілу деңгейін бағалау барысында ұйымның қазіргі деңгейі мен мақсатты деңгейі арасындағы алшақтықты анықтау үшін арнайы талдау (gap analysis) жүргізіледі.
4	M. Colli [14]	Мәселеге негізделген оқыту (Problem-Based Learning)	Бағалау үдерісі диалектикалық процесс ретінде құрылымдалады, бұл бағаланатын компанияның контекстін тереңірек түсінуге және нақты жағдайларға бағытталған ұсынымдар жасауға мүмкіндік береді.
5	S. R.Hamidi [15]	IMPULS жетілу бағалау моделі	Малайзиядағы шағын және орта кәсіпорындардың (ШОК) Индустрия 4.0 цифрлық трансформациясына дайындығын бағалау және олардың нарықтағы тұрақтылығын арттыруға бағытталған тәсіл

6	A. Tubis [16]	Ұйымдық және процесс деңгейіндегі цифрлық жетілуді бағалау моделі	Кәсіпорындардың цифрлық жетілуін бағалау үшін 11 бағыт пен 105 сұрақтан тұратын диагностикалық құрал жасалған
8	Zhen-Song Chen [17]	Цифрлық жетілуді бағалау үшін байесовтық модель	Сарапшылар деректерін оңтайландыру арқылы объективті цифрлық жетілуді бағалау үшін иерархиялық модель ұсынады.
9	T. Haryanti [18]	Кеңейтілген цифрлық жетілу моделі (DX-SAMM)	Цифрлық жетілу диагностикасы және жақсарту ұсыныстары үшін 7 өлшемді модель.

Кестеде сипатталған цифрлық жетілуді бағалау әдістері тәжірибеге бағытталған және компаниялардың ерекшеліктерін ескере отырып, нақты ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Әдістердің басты ерекшеліктерінің бірі – олардың кешенділігі. Көптеген модельдер бірнеше өлшем бойынша талдау жүргізіп, ұйымдардың стратегиясын, процестерін, технологияларын, цифрлық мәдениетін, көшбасшылығын және басқа да маңызды қырларын жан-жақты қарастырады. Мысалы, ODMM моделі цифрлық жетілуді стратегиялық динамизм, клиентке бағдарлану, цифрлық мәдениет, персонал мен дағдылар, инновациялар және технологиялық көшбасшылық секілді алты топ бойынша егжей-тегжейлі талдайды. KPMG моделі көрегендік пен стратегия, цифрлық таланттар, негізгі цифрлық процестер, ресурстар мен технологиялар, және көшбасшылық сияқты бес негізгі салаға назар аударады. DX-CMM тәсілі gap analysis арқылы ұйымның қазіргі және мақсатты деңгейі арасындағы алшақтықты анықтай отырып, нақты ұсыныстар ұсынады.

IMPULS моделі негізінен шағын және орта кәсіпорындардың Индустрия 4.0-ге дайындығын бағалауға бағытталған және олардың нарықтағы тұрақтылығын арттыруға көмектеседі. Ұйымдық және процесс деңгейіндегі модель терең талдау үшін 11 бағыт пен 105 сұрақтан тұратын диагностикалық құралды пайдаланады. Инновациялық тәсілдердің бірі – байесовтық модель, ол сарапшылар деректерін оңтайландыру арқылы объективті бағалауға мүмкіндік береді. Ал DX-SAMM моделі жеті өлшем бойынша цифрлық жетілуді диагностикалауға және жақсарту ұсыныстарын ұсынуға бағытталған.

Бұл әдістер әртүрлі салаларда, соның ішінде шағын және орта кәсіпорындардан бастап ірі корпорацияларға дейін қолдануға жарамды. Нәтижесінде, бұл әдістер ұйымдардың цифрлық трансформациядағы жетілу деңгейін арттыруға және олардың бәсекеге қабілеттілігін күшейтуге арналған құнды құралдар болып табылады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен BR21882257 «Инженерлік білім берудің ұлттық үлгісін тұрақты даму мақсаттарын жүзеге асыру контекстінде құру » бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру жобасы аясында жүзеге асырылды.

Қорытынды

Цифрлық жетілуді бағалау компанияның заманауи технологияларды енгізу және қолдану арқылы өз қызметін тиімді басқару қабілетін анықтаудың маңызды құралы болып табылады. Зерттеулер цифрлық жетілудің кең ауқымды концепция екенін және оның ұйымдық, технологиялық, мәдени, стратегиялық аспектілерді қамтитынын көрсетті. Бұл көрсеткіш ұйымның цифрлық трансформация деңгейін және нарықтық өзгерістерге бейімделу қабілетін бағалауға мүмкіндік береді. Цифрлық жетілу модельдерін қолдану әр ұйымға өзінің күшті және әлсіз жақтарын түсінуге, даму стратегияларын нақтылауға және болашақтағы табысқа жету жолында тиімді шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Осылайша, цифрлық жетілу деңгейін бағалау әдістерін қолдану кәсіпорындардың цифрлық экономика жағдайында бәсекеге қабілеттілігін нығайтудың маңызды қадамы болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Yang, X.** Digital Transformation and Innovation Investments [Text] // Advances in Economics and Management Research. – 2024. – P. 307–309.

2 **Yuswadi, M., Mba, S.** Digital Transformation and Corporate Valuation: Unveiling the Influence of Digital Maturity in Stocks Return in Indonesian FMCG Industry [Text] // International Journal of Current Science Research and Review. – 2024. – P. 4553–4555.

3 **Zhang, B., Wang, S., Zhou, R.** Corporate digital transformation and rank and file employee satisfaction [Text] // China Accounting and Finance Review. – 2024. – P. 485–487.

4 **Буганова, А. А., Умирзаков, С. Ы., Нурпеисова, А. А.** Цифровая экономика и цифровая трансформация в Казахстане [Текст] // Central Asian Economic Review. – 2023. – № 5. – С. 155–168.

5 **Женчур, М. А., Платунина, Г. П., Громова, М. О.** Цифровая трансформация компании [Текст] // Мобильный бизнес: перспективы развития и реализации систем радиосвязи в России и за рубежом. – 2022. – С. 58-62.

6 **Aslanova, I. V., Kulichkina, A. I.** Digital maturity: Definition and model [Text] // 2nd International Scientific and Practical Conference "Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth" (MTDE 2020). – 2020. – P. 443–449.

7 **Rossmann, A.** Digital maturity: Conceptualization and measurement model [Text] // Thirty Ninth International Conference on Information Systems. – 2018

8 **Rader, D.** Digital maturity–the new competitive goal [Text] // Strategy & Leadership. – 2019. – T. 47. – № 5. – P. 28–35.

9 **Teichert, R.** Digital transformation maturity: A systematic review of literature [Text] // Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis. – 2019.

10 **Thomas, G.** Digital maturity of HR in SMEs [Text] // European Journal of Economics and Business Studies . – 2021. – P. 56–62

11 **Абрамов, В. И., Борзов, А. В., Семенков, К. Ю.** Теоретико-методологический анализ моделей цифровой зрелости для российских компаний [Текст] // Известия высших учебных заведений. Серия: Экономика, финансы и управление производством. – 2021. – № 4 (50). – С. 42–51.

12 **Рахлис, Т. П., Исаева, М. М.** Оценка цифровой зрелости промышленного предприятия: методологический аспект [Текст] // Российские регионы в фокусе перемен: сборник докладов. – 2021. – P. 480-484.

13 **Gökalp, E., Martinez, V.** Digital transformation capability maturity model enabling the assessment of industrial manufacturers [Text] // Computers in Industry. – 2021. – T. 132. – P. 103–522.

14 **Colli, M. A** maturity assessment approach for conceiving context-specific roadmaps in the Industry 4.0 era [Text] // Annual Reviews in Control. – 2019. – T. 48. – P. 165–177.

15 **Hamidi, S. R.** SMEs maturity model assessment of IR4. 0 digital transformation [Text] // Proceedings of the 7th International Conference on Kansei Engineering and Emotion Research. – 2018. – P. 721–732.

16 **Tubis, A. A.** Digital Maturity Assessment Model for the Organizational and Process Dimensions [Text] // Sustainability. – 2023. – T. 15. – №. 20. – P. 15122.

17 **Chen, Z. S.** Leveraging Probabilistic Optimization for Digital Transformation Maturity Evaluation of Construction Enterprises [Text] // IEEE Transactions on Engineering Management. – 2024. – P. 8717–8746

18 **Haryanti, T., Rakhmawati, N., Subriadi, A.** The Extended Digital Maturity Model [Text] // Big Data Cogn. Comput. – 2023. –P. 17–19.

REFERENCES

1 **Yang, X.** Digital Transformation and Innovation Investments [Text]. Advances in Economics and Management Research. – 2024. – P. 307–309.

2 **Yuswadi, M., Mba, S.** Digital Transformation and Corporate Valuation: Unveiling the Influence of Digital Maturity in Stocks Return in Indonesian FMCG Industry [Text]. International Journal of Current Science Research and Review. – 2024. – P. 4553–4555.

3 **Zhang, B., Wang, S., Zhou, R.** Corporate digital transformation and rank and file employee satisfaction [Text]. China Accounting and Finance Review. – 2024. – P. 485–487.

4 **Buganova, A. A., Umirzakov, S. Y., Nurpeisova, A. A.** Tsifrovaya ekonomika i tsifrovaya transformatsiya v Kazakhstane [Digital economy and digital transformation in Kazakhstan] [Text]. Central Asian Economic Review. – 2023. – № 5. – P. 155–168.

5 **Zhenchur, M. A., Platunina, G. P., Gromova, M. O.** Tsifrovaya transformatsiya kompanii [Digital transformation of the company] [Text]. Mobile business: prospects for the development and implementation of radio communication systems in Russia and abroad. – 2022. – P. 58–62.

6 **Aslanova, I. V., Kulichkina, A. I.** Digital maturity: Definition and model [Text]. 2nd International Scientific and Practical Conference «Modern Management Trends and the Digital Economy: from Regional Development to Global Economic Growth» (MTDE 2020). – 2020. – P. 443–449.

7 **Rossmann, A.** Digital maturity: Conceptualization and measurement model [Text]. Thirty Ninth International Conference on Information Systems. – 2018

8 **Rader, D.** Digital maturity–the new competitive goal [Text]. Strategy & Leadership. – 2019. – T. 47. – № 5. – P. 28-35.

9 **Teichert, R.** Digital transformation maturity: A systematic review of literature [Text]. Acta universitatis agriculturae et silviculturae mendelianae brunensis. – 2019.

10 **Thomas, G.** Digital maturity of HR in SMEs [Text]. European Journal of Economics and Business Studies . – 2021. – P. 56–62.

11 **Abramov, V. I., Borzov, A. V., Semenkov, K. Yu.** Teoretiko-metodologicheskiy analiz modeley tsifrovoy zrelosti dlya rossiyskikh kompaniy [Theoretical and methodological analysis of digital maturity models for Russian

companies] [Text]. News of higher educational institutions. Series: Economics, Finance and Production Management. – 2021. – № 4 (50). – P. 42-51.

12 **Rakhlis, T. P., Isaeva, M. M.** Otsenka tsifrovoy zrelosti promyshlennogo predpriyatiya: metodologicheskiy aspekt [Assessment of the digital maturity of an industrial enterprise: a methodological aspect] [Text] // Russian regions in the focus of change: collection of reports. – 2021. – P. 480–484.

13 **Gökalp, E., Martinez, V.** Digital transformation capability maturity model enabling the assessment of industrial manufacturers [Text]. Computers in Industry. – 2021. – T. 132. – P. 103–522.

14 **Colli, M.** A maturity assessment approach for conceiving context-specific roadmaps in the Industry 4.0 era [Text]. Annual Reviews in Control. – 2019. – T. 48. – P. 165-177.

15 **Hamidi, S. R.** SMEs maturity model assessment of IR4. 0 digital transformation [Text]. Proceedings of the 7th International Conference on Kansei Engineering and Emotion Research. – 2018. – P. 721–732.

16 **Tubis, A. A.** Digital Maturity Assessment Model for the Organizational and Process Dimensions [Text]. Sustainability. – 2023. – T. 15. – № 20. – P. 15122.

17 **Chen, Z. S.** Leveraging Probabilistic Optimization for Digital Transformation Maturity Evaluation of Construction Enterprises [Text]. IEEE Transactions on Engineering Management. – 2024. – P. 8717-8746

18 **Haryanti, T., Rakhmawati, N., Subriadi, A.** The Extended Digital Maturity Model [Text]. Big Data Cogn. Comput. – 2023. –P. 17–19.

26.12.24 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**Н. Б. Кайсанова[1], Ж. Т. Конурбаева[2]*
[1]Казахстанско-Американский свободный университет,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск
[2]Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск
Поступило в редакцию 26.12.24
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 11.02.24

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ЗРЕЛОСТИ КОМПАНИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В статье рассматривается понятие цифровой зрелости и методические основы ее оценки. Цифровая зрелость-важный показатель, характеризующий уровень способности компании оптимизировать бизнес-процессы, применять инновационные решения и адаптироваться к рыночным условиям за счет внедрения и использования современных технологий. В статье систематизированы основные подходы и показатели, используемые для описания различных уровней цифровой зрелости. Например, анализируются модели ODMM (Open Digital Maturity Model), Digital Maturity Index (DMI), Digital Maturity Model (DMM), а также Digitization Piano, разработанные International Institute for Management Development (IMD) и Cisco. Эти модели основаны на основных категориях и критериях, используемых для оценки цифровой зрелости организации. Области оценки включают стратегию и лидерство, цифровую культуру, ИТ-возможности, клиентоориентированность, инновации, процессы и структурные изменения. Показаны особенности каждой модели, сфера ее применения и вклад в развитие предприятия.В статье используются методические пособия по оценке цифровой зрелости для выработки предложений, направленных на оптимизацию процессов, снижение затрат и повышение уровня удовлетворенности клиентов за счет внедрения новых цифровых технологий на предприятиях. Результаты исследования помогут организациям в процессе цифровой трансформации определить свои сильные и слабые стороны и составить дорожную карту развития.

Ключевые слова: цифровая зрелость, оцифровка, модели зрелости, цифровая трансформация, бизнес-процессы, цифровые технологии.

*N. B. Kaisanova[1], Zh. T. Konurbayeva[2]
[1]Kazakh-American Free University,
Republic of Kazakhstan Ust-Kamenogorsk,
[2]D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk
Received 26.12.24
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 11.02.25

METHODS FOR ASSESSING THE MATURITY OF COMPANIES IN THE DIGITAL ECONOMY

The article discusses the concept of digital maturity and the methodological foundations of its assessment. Digital maturity is an important indicator that characterizes the level of a company's ability to optimize business processes, apply innovative solutions, and adapt to market conditions through the introduction and use of modern technologies. The article systematizes the main approaches and indicators used to describe various levels of digital maturity. For example, the ODMM (Open Digital Maturity Model), Digital Maturity Index (DMI), Digital Maturity Model (DMM), and Digitalization Piano models developed by the International Institute for Management Development (IMD) and Cisco are analyzed. These models are based on the main categories and criteria used to assess an organization's digital maturity. Assessment areas include strategy and leadership, digital culture, IT capabilities, customer focus, innovation, processes, and structural change. The features of each model, the scope of its application and its contribution to the development of the enterprise are shown.The article uses methodological manuals on digital maturity assessment to develop proposals aimed at optimizing processes, reducing costs and increasing customer satisfaction through the introduction of new digital technologies in enterprises. The results of the study will help organizations in the process of digital transformation identify their strengths and weaknesses and draw up a roadmap for development.

Keywords: digital maturity, digitization, maturity models, digital transformation, business processes, digital technologies.

ҒТАМР 06.52.17

https://doi.org/10.48081/NPND9907

Т. И. Какижанова[1], *Ә. Ғ. Сағынбай[2], А. У. Амирова[3]
[1,2]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3]Алматы Менеджмент Университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2475-0573
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6861-4904
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3298-6110
*e-mail: sagynbayasel@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КЕДЕЙЛІКТІ АЗАЙТУҒА КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ӘСЕРІ

Қазіргі таңда кедейлік проблемасы еліміздің ең өткір, шешімін әлі таппаған мәселесінің біріне айналуда, соңғы жылдардағы геосаяси көші-қон, табиғи апаттар, табыс теңсіздігінің алшақтығы салдарынан сұрақ одан сайын ушығуда. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасындағы кедейлікті төмендетуге кәсіпкерлік белсенділік пен кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыруларының әсерін талдау. Кедейлікті азайтудағы кәсіпкерліктің рөлін зерттеу бүкіл әлемдегі ғалымдар мен саясаткерлердің қызығушылығының негізгі көзі болды. Өйткені кәсіпкерлік елде жаңа жұмыс орындарын ашу, халықтың табысын көбейту, өндіріс тиімділігін арттыру жаңа инновацияларды енгізу және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдетуге көмектеседі. Соның нәтижесінде елдегі кедейлер санының азаюына септігін тигізеді. Бұл зерттеуде кедейшілік көрсеткіші (Адам даму индексі) мен кәсіпкерлікті дамытуды ынталандырулар арасындағы байланысқа кеңінен талдау жасалды. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы кәсіпкерліктің кедейлікті азайтуға оң және айтарлықтай әсер ететінін дәлелдеді. Сонымен қатар, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру түрлері кедейлікті азайту бойынша кәсіпкерлік қызметтің тиімділігі мен мүмкіндіктерін арттырады. Бұл зерттеу тақырып бойынша әдебиеттердегі олқылықтың орнын толтыруға көмектесіп қана қоймай, сонымен

қатар Қазақстан Республикасы үшін экономикалық және әлеуметтік дамудың үлгісі болып табылады. Бұл зерттеу кәсіпкерлік қызмет кедейлікті жоюға және адамның дамуы мен адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға әсер етеді деген пікірді қолдайды.

Кілтті сөздер: кәсіпкерлік, кедейлік, адам даму индексі, сыбайлас жемқорлық, урбанизация, сауда.

Кіріспе

Кедейлік бүгінгі таңда көптеген халықаралық ұйымдардың назарын аударатын ең басты мәселеге айналған. Дүниежүзілік банк деректеріне сәйкес, кедейшілік деңгейі 1985 жылдан 2020 жылға дейін айтарлықтай төмендеді. Дегенмен әлем бойынша COVID-19 пандемия, геосаяси ахуалдар, елдердегі қақтығыстар және және басқа себептерге байланысты кедейлік мәселесі одан сайын айтарлықтай ушығуда. Көптеген жылдар бойы үкімет, халықаралық қаржы институттары және үкіметтік емес ұйымдар әртүрлі елдердегі кедейлер санын азайту және халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту мақсатында ауқымды жұмыс жасауда. Алайда, дамыған, дамушы және артта қалған елдердегі халық санының арақатынасы әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Жаһандық көп өлшемді кедейлік индексі (GMPI) 2023 жылы 107 дамушы және артта қалған елдерде 1,3 миллиард адам көп өлшемді кедейлікте өмір сүретінін көрсетті [1].

Кедейшілікпен күресу – қазақ қоғамының ең үлкен және маңызды міндеттерінің бірі. Геосаясаттың және көші-қон қысымының экономикаға әсері Қазақстан Республикасындағы кедейшілік тәуекелін айтарлықтай арттыруы мүмкін. Ресми деректерге сәйкес, Қазақстан Республикасындағы орта таптың үлесі 3 пайыздан аспайды, бұл халықтың басым бөлігінің кедейлік шегінен төмен немесе жақын өмір сүретінін білдіреді. 2023 жылы еліміздің кедейлік деңгейі 5,2 % немесе 1 миллион 619 мың адамды құрады. Сондай-ақ кедейшіліктің тереңдігі мен ауырлық индексі сәйкесінше 0,8 % және 0,2 % жетті. Алайда, Дүниежүзілік банктің ресми мәліметтері бойынша елдегі кедейлік деңгейі басқа жоғары мәнге ие– 15,5 %. Бұл кедейлік мәселесі қазіргі қоғамның ең күрделі мәселесіне айналғанын білдіреді [1;2].

Кедейлік ұғымына ғалымдар осы уақытқа дейін өте көптеген зерттеулер жүргізген. Кедейлік мәселесі материалдық жетіспеушілік (тамақ пен баспана сияқты) пен негізгі қызметтерге (денсаулық сақтау және білім беру сияқты) шектеулі қолжетімділікті қамтиды. Ал қазіргі таңда заңсыздық, сенімсіздік және кемсітушілік сияқты абстрактілі жағдайларды да қоса қамтиды. Moradi және басқаларының (2020) пікірінше, осы екі жағдайдың қосындысы кедейліктің жан-жақты көрінісін жасайды. Sutter және басқаларының

(2018) ойынша, «кедейшілік – ақшаның, тауарлардың және қызметтердің жетіспеушілігі» деп есептейді. Ал Morris және басқалары (2023) кедейлікті тұрғын үй, санитария, тамақ, білім беру, медициналық мекемелер, қауіпсіз ауыз су және т.б жетіспеуі, яғни адамның негізгі қажеттіліктерінің қанағаттанбауы ретінде анықтады [3;4;5].

Адам дамуының индексі (HDI) кедейлікті өлшейтін негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде, білім, денсаулық және өмір сүру деңгейін (жан басына шаққандағы ЖІӨ) қамтиды, және кедейлікті бағалаудың ең тиімді өлшемі болып табылады. HDI нөл мен ең жоғары сан - бірге дейінгі дейін мәндерді қабылдайды. Адам дамуы елдің экономикасын жетілдіріп қана қоймай, халыққа білім алу, жаңа дағдыларды меңгеру, өмір салтын жақсарту және салауатты өмір сүруге қажетті ресурстарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сондықтан эконометрикалық зерттеуде тәуелді айнымалы ретінде кедейліктің бағалау үшін Адам дамуының индексі (HDI) таңдалады [6].

Қазіргі таңда әлемде кәсіпкерліктің жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Shepherd және басқа зерттеушілер (2020) кәсіпкерлікті уақыт пен күш-қуатты инвестициялап, барлық қаржылық, психологиялық және әлеуметтік тәуекелдерге бел буатын және оның орнына байлық алатындай жаңа құндылық жасау үрдісі ретінде анықтайды. Santos және басқалар (2022) өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар тәуелсіз шешім қабылдаушы ретінде компанияны басқарады және компанияның қаржысына жеке жауап береді деп бағалаған. Сондықтан банкроттық жағдайда кәсіпкерлер барлық шығын тәуекелін көтеруі керек деп есептейді [7;8].

Ғалымдар кәсіпкерліктің кедейлікті жоюға әсерін зерттеу үшін көптеген зерттеулер жүргізді. Мысалы, Whitacre және басқалар (2019) дамушы елдердегі кедей адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін өзін-өзі жұмыспен қамту және шағын бизнеспен айналысу қалыпты жағдай екенін айтты. Ал Si және басқалардың (2019) ойынша, кәсіпкерлік дамушы елдерде экономикалық өсуге және кедейлікті азайтуға оң әсер етеді деп санайды, өйткені адамдар қолайлы жұмыс таппаған кезде, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға ынталандырылады. Демек, кәсіпкерлік кез келген елдің экономикасын дамытудың ең тиімді тәсілдерінің бірі екені айдан анық [9;10].

Бұл тұрғыда кәсіпкерлік кедейшілікті жою құралы ретінде қарастырылады. Себебі, кәсіпкерлік елдегі кедейлердің санын азайтуға сеп болатындай, тұрғындар үшін жаңа жұмыс орындарын ашу, халықтың табысы мен өндірістік әлеуетін арттыру, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын жеделдету және жаңа инновацияларды енгізуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасындағы кедейлік деңгейін төмендетуге кәсіпкерлік белсенділік пен кәсіпкерлікті дамыту

ынталандыруларының әсерін талдау. Демек, кәсіпкерліктің кедейлік пен табыс теңсіздігіне әсерін анықтау үшін қолданылған эконометрикалық зерттеу келесі гипотезаларды тексереді.

H0: Кәсіпкерлік пен кедейлік арасында маңызды корреляциялық байланыс бар.

H1: Кәсіпкерлік пен кедейлік арасында маңызды корреляциялық байланыс жоқ.

Материалдар мен әдістері

Жоғарыдағы әдебиеттерге шолу негізінде кедейлікті өлшеу үшін тәуелді айнымалы ретінде Адам дамуының индексі (Human Development index - HDI) таңдалды.

Сонымен қатар, адами даму индексінің түсіндіруші айнымалылары ретінде кәсіпкерлік белсенділік пен кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру көрсеткіштері қолданылады. Сонымен қатар, сауда және урбанизацияны бақылау айнымалылары таңдалды. Бұл көрсеткіштерді сипаттамалары келесідедей:

Кәсіпкерлік белсенділік - жаңа бизнестің тығыздығы (Бір жылдағы еңбекке қабілетті 1000 адамға (15-64 жас) шаққанда жаңадан тіркелген кәсіпкерлер саны);

Кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру - бизнесті бастау үшін қажетті күндер саны (DRSB), сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес (CC);

Бақылау айнымалылары - Урбанизация (жалпы халық %), Сауда (ЖІӨ %).

Бақылау айнымалылары (сауда және урбанизация) модельде сәйкес сауда әрекеттерінің мәнділігін растай отырып отырып, регрессияда қарастырылмаған айнымалы ауытқуларын азайту үшін қолданылады.

Регрессиялық талдау үшін мультиколлинеарлық орын алмайтындай сызықтық, логарифмдік және жартылай логарифмдік модельдер қарастырылды. Сол регрессиялық теңдеулер арасынан коэффициенттері мәнді, жалпы сапасы адекватты болатын келесі модельдер (1-2) таңдалынып алынды.

Бірінші модель келесі теңдеу арқылы анықталған:

$$HDIi = a + b*HBDi + c* DRSBi + ui\,, \qquad (1)$$

мұндағы – NBD – жаңа бизнестің тығыздығы, DRSB – бизнесті бастау үшін қажетті күндер саны.

Жартылай лагарифмдік модель 2 теңдеу түрінде бағаланды :

$$LOG(HDIi) = a + b*HBDi + c* DRSBi + d* CC\,i + f* Tradei + ui\,, \qquad (2)$$

мұндағы LOG – натурал логарифм, NBD – өсу деңгейі, DRSB – өсу деңгейі, CC –сыбайлас жемқорлықты бақылау индексі, Trade- Жалпы сауда.

1-кестеде зерттеу айнымалылары, олардың анықтамалары мен дерек көздерінің тізімі келтірілген.

1 – Кесте Модель айнымалылары мен дереккөздері

Айнымалылар	Анықтама	Дереккөздер
HDI (Адам дамуының индексі)	АДИ – адам дамуының үш негізгі аспектілері бойынша елдің орташа жетістіктерінің жиынтық көрсеткіші: денсаулық, білім және өмір сүру деңгейі.	Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасының есебі
NBD (Жаңа бизнестің тығыздығы)	Бір жылдағы еңбекке қабілетті 1000 адамға (15-64 жас) шаққанда жаңадан тіркелген кәсіпкерлер саны.	Дүниежүзілік Банктің Мәліметтер Базасы
Бизнесті бастау үшін қажетті күндер саны (DRSB)	Бизнесті бастау үшін қажетті күндер саны	Doing Business есебі
Сыбайлас жемқорлықты бақылау индексі (CC)	Мемлекеттік биліктің жеке пайда үшін қаншалықты жүзеге асырылатынын қабылдау индексі. (-2.5 нан 2.5 дейін)	Дүниежүзілік басқару көрсеткіштері
Сауда *(Trade)*	Жалпы сауда (ЖІӨ %)	Әлемдік даму көрсеткіштері
Урбанизация (UP)	(% of total population)	Әлемдік даму көрсеткіштері
Ескерту: [1;2] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған		

Эконометрикалық зерттеу елдің кедейлік жағдайын өлшеу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасының 2000-2023 жылдарға арналған адам дамуы туралы жылдық есебіндегі Адам дамуы индексінің тәуелді айнымалысы туралы деректер негізінде жинады.

Кәсіпкерлік белсенділікті, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыруды және 2000-2023 жылдар аралығындағы бақылау айнымалыларын қоса алғанда, тәуелсіз айнымалылар бойынша жылдық деректер Doing Business, Дүниежүзілік банк деректері, әлемдік даму көрсеткіштері сияқты басқа дерек көздерінен алында.

Нәтижелер және талқылау

Адам дамуының индексі (АДИ) кедейлікті өлшейтін көрсеткіш болып табылады. Адам дамуының индексі білім, денсаулық және өмір сүру деңгейін (жан басына шаққандағы ЖІӨ) қамтиды. Төмендегі суретте 2000-2023 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасы үшін АДИ көрсеткішінің динамикасы көрсетілген:

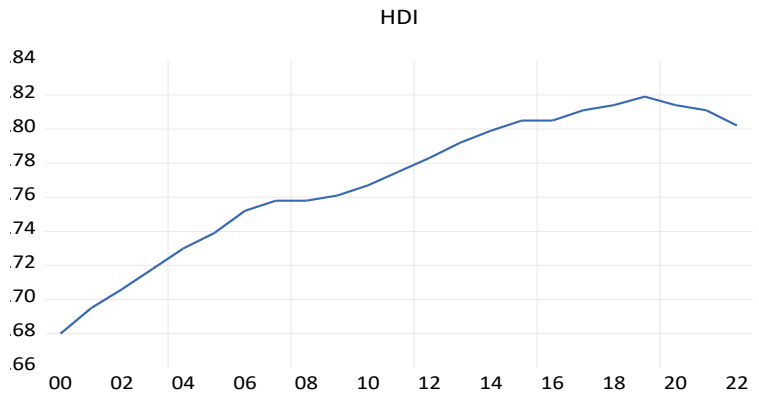

1 – Сурет Қазақстан Республикасының 2000-2023 жж. Адам даму индексі (HDI)

Ескерту: [6] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыдағы 1-суреттен көріп отырғанымыздай, график айнымалылардағы өзгерістер әрі қарай зерттеу үшін қолайлы екенін көрсететін айқын, дәйекті және тұрақты уақыт үлгілерін қамтиды. Адам даму индексі 2019 жылға дейін қарқынды түрде өсіп, одан кейін кедейлік деңгейінің бірқалыпты төмендегенін байқай аламыз. Демек, 2019 жылдан бастап қазіргі таңға дейін адам даму индексі HDI күрт төмендеген. Бұндай

төмендеуді 2019 жылы басталған жаһандық COVID-19 пандемиясы дүние жүзіндегі елдердің, соның ішінде Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік өміріне кері әсерін тигізіп, соның салдарынан елдегі кедейлер санының күрт артуымен түсіндіруге болады.

Регрессиялық талдау үшін мультиколлинеарлық орын алмайтындай сызықтық, логарифмдік және жартылай логарифмдік модельдер қарастырылды. Сол модельдердің арасынан коэффициенттері мәнді, жалпы сапасы адекватты болатын келесі модельдер (1-2) таңдалынып алынды.

1 және 2 теңдеулер бойынша бағаланған сызықтық және көрсеткіштік модельдер келесі 2-кестеде келтірілген:

2 – Кесте Results of LS estimation HDI (2000-2023)

Тәуелсіз айнымалылар	**1 модель-results of LS estimation HDI**			2 модель – results of **LS estimation LOG(HDI)**		
	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Coefficient	Std. Error	t-Statistic
NBD	0.0051*	0.0018	2.8348	0.0078	0.002	3.829
DRSB	0.8485***	0.0063	135.58	-0.0016	0.0004	-3.7385
CC				0.00058	0.0002	3.43962
UP				-0.0029	0.0001	-21.302
Trade				-0.0007	0.0003	-2.8282
R-Squared	0.973949			0.990356		

Ескерту: 1) тұрақты коэффициенттер ұсынылмайды;
2) коэффициенттер ***1%, **5%, *10% маңыздылық деңгейінде статистикалық маңызды болып табылады.
3) авторлар құрастырған

Модель нәтижелерінің түсініктемелерін ашып көрсету үшін, әр айнымалыға жеке-жеке тоқталайық:

Жаңа бизнес тығыздығы (NBD). Кестедегі нәтижелер Қазақстан жағдайында сызықтық та, көрсеткіштік те модель бойынша жаңа бизнес тығыздығы (NBD) адам даму индексіне (HDI) оң әсер ететінін көрсетеді (сәйкесінше, 0.005103 және 0.007780). Бұл фактордың ықпалы тұрақты экономикалық өсу, кәсіпкерлік қызмет түрінің көптігі, тіркелген бизнестің жоғары деңгейі және тиімді мемлекеттік басқару жағдайында орын алады.

Бизнесті бастау үшін қажетті күндер саны (DRSB). Модель қорытындысы бойынша HDI адам даму индексіне кері әсер ететінін байқауға болады және ол сызықтық та, жартылай логарифмдік те модельдер бойынша да расталған (сәйкесінше, -0.848538 және -0.00163). Демек, барлық елдерде жаңа бизнесті бастау үшін қажетті күндер санының артуы бизнестің басталуына қандай

да бір белгілі кедергілер келтіреді және адамдардың өз бизнесін ашуына демотивация бола алады.

Сыбайлас жемқорлықты бақылау (CC) деңгейінің артуы Адам Дамуының Индексін де (0.00059) арттырады және арасында сызықтық емес байланыс барлығын растайды. Егер елде тиімді басқару жүзеге асып, сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендесе, онда бірнеше жаңа кәсіпорындар тіркеледі және көптеген адамдар кәсіпкерлікпен айналысу мүмкіндігін пайдаланады. Бұл өз кезегінде халықтың өмір сүру деңгейінің жақсаруына және кедейліктің төмендеуіне әсер етеді.

Урбанизация. Қала халқы мен HDI айнымалысы теріс корреляция бар (-0.00287). Демек, қалалық жерлерде тұратын адамдардың ауылдық жерлердегілерге қарағанда кәсіпкерлік қызметпен айналысуға мүмкіндіктері мен жағдайлары көбірек. Бұл, өз кезегінде, халықтың табысына айтарлықтай әсер етеді және адамдардың өмір сүру жағдайларын жақсартады және кедейлердің азаюына ықпал етеді.

Сауда. Раваллион (2006) өз зерттеулерінде елдегі сауданың ашықтығы елдегі іскерлік ортаны жақсартуға және кедейлікті азайтуға мүмкіндік беретіндігін айтқан. Жартылай логарифмдік модель бойынша Қазақстан республикасында сауданың ЖҰӨ-дегі үлес салмағы HDI-ге теріс әсер (-0.00074) ететінін көрсетеді.

Модель нәтижелеріне сәйкес, кәсіпкерліктің кедейшілікпен күресуге, адамның дамуына және адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға айтарлықтай әсері бар. Сондай-ақ, зерттеу қорытындылары H0 гипотезаны растады, кәсіпкерлік пен кедейшілікті жою арасында тығыз корреляциялық байланыс расталды. Тұтастай алғанда, нәтижелер кәсіпкерліктің Қазақстан Республикасындағы кедейшілікті төмендетуге оң және елеулі әсер ететінін дәлелдеді.

Қорытынды

Зерттеу мақсаты кәсіпкерлік белсенділік пен кәсіпкерлікті дамытуды ынталандырулардың Қазақстан Республикасындағы кедейлікті азайтуға әсерін талдауға бағытталған. Зерттеу қорытындысы кәсіпкерліктің кедейшілікпен күресу, адамның дамуы және адамдардың өмір сүру сапасын жақсартуға оң әсер ететінін дәлелдейді. Яғни кәсіпкерлік пен кедейлікті жою арасындағы тығыз байланысты көрсетеді. Демек, бағалау нәтижелері кәсіпкерліктің Қазақстан Республикасындағы кедейшілікті төмендетуге оң және елеулі әсерін растайды.

Сондай ақ, зерттеуде кәсіпкерлік белсенділікпен қоса, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандырушы факторлар да қарастырылды. Бағалау нәтижесі бойынша, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру шаралары, кәсіпкерліктің

тиімділігі мен әлеуетін арттыру арқылы, кедейлікті азайту үшін елеулі ықпал етеді. Мемлекеттік реттеу мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы қадағалауды жетілдіру кәсіпкерлердің бизнес ашуын жеңілдетеді, сонымен қатар кәсіпкерлік белсенділікті жетілдіру және адам дамуын жақсартуға көмектеседі.

Сонымен қатар, сауданың ашықтығы мен урбанизация да кедейлікке айтарлықтай әсер етеді. Регрессия нәтижесі бойынша мемлекеттік реттеу сапасын арттыру және бизнесті тіркеу үрдістерін жеңілдету қажет екенін көрсетеді. Себебі, бұл шаралар сыбайлас жемқорлық ауқымын азайтса, кәсіпкер құжаттамалық міндеттемелерін орындай алады. Бұған қоса, үкімет білімге инвестиция салу және заңнаманың сапасын арттыру арқылы адамдарды кәсіпкер болуға ынталандыра алады және бұл әрекеттер - елдегі төтенше кедейлікті жоюдың дұрыс қадамдары.

Мақалада зерттеу кедейлік индексі (Адам дамуының индексі) мен кәсіпкерлік белсенділік пен кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру арасындағы байланысқа жан-жақты талдау жасалынды. Демек, кәсіпкерліктің кедейшілікпен күресуге, адам дамуы мен олардың өмір сүру сапасын жақсартуға әсері бар деген қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар кәсіпкерлік пен кедейшілікті жою арасындағы тығыз байланысты болуын көрсетеді. Ал кәсіпкерлікті кедейшілікпен күресудің әлеуетті үлгісі ретінде көрсету бұл зерттеудің бірегейлігін сипаттайды.

Осы қорытындыларды ескере отырып, мемлекет тарапынан кәсіпкерлікті қолдау және ынталандыру, осылайша кедейлік пен жұмыссыздықты азайтуға ықпал ететін саяси шаралар ұсынылады. Бұл шараларға бизнесті жаңадан бастағандар үшін салық жеңілдіктері, кәсіпкерлік білімге жәрдемдесу, ісін жаңадан бастағандар үшін қолжетімді несиеге қол жеткізуді жеңілдету. Сондықтан бұл зерттеу осы тақырып бойынша әдебиеттердегі олқылықтың орнын толтырып қана қоймай, сонымен қатар Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік дамуының үлгісі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 World bank (2023). The World Bank in Kazakhstan: Development news, research, data. The world bank, Kazakhstan, 2023 – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.worldbank.org/en/country/kazakhstan (Қаралған күні: 11.08.2024), (ағылшын тілінде)

2 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. [Электронный ресурс]. – URL : https://stat.gov.kz (Қаралған күні: 10.08.2024)

3 Moradi, Masoud & Imanipour, Narges & Arasti, Zahra & Mohammadkazemi, Reza. (2020). Poverty and entrepreneurship: a systematic review of poverty-related issues discussed in entrepreneurship literature. World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development. 16. 125. https://doi.org/10.1504/WREMSD.2020.105984

4 Sutter, Christopher & Bruton, Garry & Chen, Juanyi. (2018). Entrepreneurship as a solution to extreme poverty: A review and future research directions. Journal of Business Venturing. 34. https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.06.003

5 **Morris, M. H., Soleimanof, S., & Tucker, R.** (2023). Drivers of fragility in the ventures of poverty entrepreneurs. Small business economics, 61(1), 305–323. https://doi.org/10.1007/s11187-022-00687-6

6 UNDP, Human Development Report (2024) – with minor processing by Our World in Data. «Human Development Index» [dataset], 2024 – [Электронный ресурс]. – URL: https://ourworldindata.org/grapher/human-development-index (қаралған күні: 17.09.2024), (ағылшын тілінде)

7 **Shepherd, D.A., Parida, V., & Wincent, J.,** (2020). Entrepreneurship and poverty alleviation: the importance of health and children's education for slum entrepreneurs. Entrepreneurship theory and practice. https://doi.org/10.1177/1042258719900774

8 **Santos, S. C., Costa, S., & Morris, M. H.** (2022). Entrepreneurship as a pathway into and out of poverty: A configuration perspective a configuration perspective. Entrepreneurship & Regional Development, 34(1–2), 82–109. https://doi.org/10.1080/08985626.2022.2030413

9 Whitacre, Brian & Meadowcroft, Devon & Gallardo, Roberto. (2019). Firm and regional economic outcomes associated with a new, broad measure of business innovation. Entrepreneurship & Regional Development. 31. 1–23. https://doi.org/10.1080/08985626.2019.1630486

10 **Si, Steven & Ahlstrom, David & Wei, Jiang & Cullen, John.** (2019). Business, Entrepreneurship and Innovation Toward Poverty Reduction. Entrepreneurship & Regional Development. 32. 1–20. https://doi.org/10.1080/08985626.2019.1640485

10.11.24 ж. баспаға түсті.
22.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Т. И. Какижанова[1], А. Г. Сагынбай[2], А. У. Амирова[3]*
[1,2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы
3Алматы Менеджмент Университет, Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 10.11.24
Поступило с исправлениями 22.01.25
Принято в печать 11.02.24

ВЛИЯНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В настоящее время проблема бедности становится одной из самых острых, еще не решенных проблем страны, еще больше обостряется вопрос из-за геополитической миграции последних лет, стихийных бедствий, разрыва в неравенстве доходов. Цель исследования-анализ влияния предпринимательской активности и стимулов развития предпринимательства на снижение бедности в Республике Казахстан. Изучение роли предпринимательства в сокращении бедности было основным источником интереса ученых и политиков во всем мире. Ведь предпринимательство способствует созданию новых рабочих мест в стране, повышению доходов населения, внедрению новых инноваций в повышение эффективности производства и улучшению социально-экономического развития страны. В результате это способствует сокращению числа бедных в стране. В этом исследовании был проведен обширный анализ взаимосвязи между показателем бедности (индексом человеческого развития) и стимулами развития предпринимательства. Результаты исследования доказали, что предпринимательство в Казахстане оказывает положительное и существенное влияние на сокращение бедности. Кроме того, виды стимулирования развития предпринимательства повышают эффективность и возможности предпринимательской деятельности по сокращению бедности. Данное исследование не только помогает восполнить пробел в литературе по теме, но и является примером экономического и социального развития Республики Казахстан. Это исследование подтверждает идею о том, что предпринимательская деятельность влияет на искоренение бедности и улучшение человеческого развития и качества жизни людей.

Ключевые слова: предпринимательство, бедность, индекс человеческого развития, коррупция, урбанизация, торговля.

*T. I. Kakizhanova[1],*A. G. Sagynbay[2], A. U. Amirova[3]*
[1,2]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[3]Almaty Management University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 10.11.24
Received in revised form 22.01.25
Accepted for publication 11.02.25

THE IMPACT OF ENTREPRENEURSHIP ON POVERTY REDUCTION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Currently, the problem of poverty is becoming one of the most acute, unresolved problems of the country, the issue is becoming even more acute due to the geopolitical migration of recent years, natural disasters, and the gap in income inequality. The purpose of the study is to analyze the impact of entrepreneurial activity and incentives for entrepreneurship development on poverty reduction in the Republic of Kazakhstan. The study of the role of entrepreneurship in poverty reduction has been a major source of interest for academics and policy makers around the world. After all, entrepreneurship contributes to the creation of new jobs in the country, increasing incomes of the population, introducing new innovations to increase production efficiency and improve the socio-economic development of the country. As a result, this contributes to reducing the number of poor in the country. This study conducted an extensive analysis of the relationship between the poverty index (human development index) and business incentives. The results of the study proved that entrepreneurship in Kazakhstan has a positive and significant impact on poverty reduction. In addition, the types of incentives for business development increase the efficiency and opportunities of entrepreneurial activities to reduce poverty. This study not only helps to fill the gap in the literature on the topic, but also is an example of the economic and social development of the Republic of Kazakhstan. This study supports the idea that entrepreneurial activity has an impact on poverty eradication and improving human development and people's quality of life.

Keywords: entrepreneurship, poverty, human development index, corruption, urbanization, trade.

ҒТАМР 06.54.31

https://doi.org/10.48081/VNMJ2943

Д. Б.Калыбекова[1], Н. М. Шеримова[2]
[1]Қ.Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1422-9098
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4482-8531
*e-mail: kaldiba77@mail.ru

ҚР ЭКОНОМИКАСЫН ТҰРАҚТЫ ДАМУЫТУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ РӨЛІ

Мақалада, цифрлық технологияларды енгізудің артықшылықтары және олардың мемлекеттің экономикалық өсуіне әсері қарастырылды. Бүгінгі таңда цифрландыру жаһандық күн тәртібіне кіретін әлеуметтік-экономикалық дамудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуда. Экономиканы цифрландыру үрдістерін зерттеу 2020 жылы басталған, цифрлық технологиялардың маңыздылығын көрсеткен және әртүрлі елдердегі бірқатар әлеуметтік-экономикалық мәселелерді ашқан COVID-19 пандемиясына байланысты ерекше назар аударды. Цифрландыру экономиканың тұрақты дамуына қол жеткізу факторы ретінде бағаланады.

Мақаланың мақсаты – қоғамдық өмірдің барлық салаларын, әсіресе экономиканың маңызды салаларында цифрландыруды енгізу мәселелерін қарастыру. Цифрлық технологияларды енгізу міндеті кез келген елдің, атап айтқанда Қазақстан Республикасының экономикалық даму қарқынын жеделдету және соның салдарынан ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану есебінен халықтың әл-ауқатын жақсарту, сондай-ақ ел экономикасының дамудың мүлдем жаңа сатысына көшуін барынша аз шығындармен қамтамасыз ету болып табылады.

Мақсатқа жету үшін зерттеудің әртүрлі әдістері пайдаланылды, зерттелетін мәселе бойынша теориялық және практикалық деректерді жіктеу және жүйелеу; нормативтік-құқықтық базаны

талдау, Қазақстанда ақпараттық ресурстарды пайдаланудың ағымдағы жай-күйі туралы статистикалық деректерді талдау және негізгі проблемалар мен сын-қатерлерді анықтау; СВОТ-талдау жасалды.

Мақаланың қорытындылары экономикалық өсуді ынталандыру үшін АКТ саласының кейбір мәселелері және цифрландыруды қарқындату бойынша ұсыныстардың маңыздылығы анықталды.

Кілтті сөздер: экономикалық өсу, цифрлық технологиялар, киберқауіпсіздік, ғаламтор, цифрлық экономика.

Кіріспе

Қазіргі уақыттағы әлемдегі басты үрдістердің бірі – елдердің цифрлық жұмыс форматына жаһандық көшуі. Өмір сүру жағдайын жақсарту және оңтайландыру үшін, экономикалық тұрақты дамуға қол жеткізу үшін цифрлық технологиялардың таралуы цифрлық трансформацияны жүргізу қажеттілігін талап етеді.

Қазақстан қауіпсіз, біркелкі және прогрессивті ортақ болашақ үшін, тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін бірқатар шаралар мен бастамалар қабылдады. Ел қоғамның әл-ауқатын, халықтың жұмыспен қамтылуын, білім берудің бәсекеге қабілеттілігін және денсаулық сақтаудың тиімділігін қамтамасыз ету мақсатында жаңа технологияларды сенімді түрде енгізуде.

Цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар және киберқауіпсіздік саласын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы мемлекетіміздің цифрландыру бағытын жетілдіруге бағыттайтын басты құжат деп білеміз.

Соңғы 10 жылда IT-нарықтың айтарлықтай өсуі байқалды, оның үлесі ақпараттық-коммуникациялық технология (АКТ) – секторының жалпы көлемінде 28 %-дан 46 %-ға дейін ұлғайды. Бұған цифрландыру жөніндегі белсенді саясат және корона дағарыс кезеңінде цифрландырудың жеделдетілген үрдісі ықпал етті[1].

Инклюзивті өсу, тұрақты даму, тиімділікті арттыру, жедел қызмет көрсету сияқты цифрлық әзірлемелердің тиімді тұстарына кейбір мемлекеттер енді көше бастаса, алдыңғы қатарлы экономикалық дамыған елдер тобы қазірдің өзінде цифрлық жағдайда басқарудың жаңа тәсілдерін қалыптастырудың жаңа форматына назар аударуда.

Цифрлық стратегияларды әзірлеу және оңтайландыру арқылы әр елдің үкіметі цифрлық экономиканы дамытуда инвестицияларды және экономикалық мақсаттарды көздей отырып әлемдік рейтингтерінде лайықты

орын алуға тырысады. Трансформациялау мүмкіндігі шектеулі елдер екені анық деректер сандық форматта және оларды экономикалық және әлеуметтік даму үшін пайдалану болып табылады қолайсыз жағдайда және ақшалай инвестициялар түрінде қосымша мүмкіндіктерді жіберіп алыңыз шетелдік әріптестердің тараптары

Деректерді цифрлық форматқа түрлендіру және оларды экономикалық және әлеуметтік даму үшін пайдалану мүмкіндігі шектеулі елдер қолайсыз жағдайға тап болып, шетелдік серіктестердің ақшалай салымдары түріндегі қосымша мүмкіндіктерді жіберіп алатыны анық [2,155-б].

Цифрлық экономика мәселелері мемлекет үшін, экономикалық тұрақты даму үшін маңызды үрдіс екені заманауи зерттеушілер қатарын арттырып келеді. Зерттеудің теориялық негізін ресейлік ғалымдар Карпович О. Г., Карипов Б. Н., Ногмова А. Ш.[3], Л. И Сергеев., А. Л. Юданова[4] сияқты және шетелдік зерттеушілер Э. Бриньолфссон, Б. Кахин, Д. Тапскотт [5] еңбектері құрайды.

Цифрлық экономика – бұл экономикалық процестердің бір, немесе бірнеше барлық кезеңдері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) арқылы жүзеге асырылатын тақырыптың экономикалық жүйесі субъектілері нарығының бір түрі; экономикалық еркіндіктің көріністерінің бірі, инновация және қазіргі экономиканың даму деңгейі[3,487-б].

Цифрлық экономика – бұл өндірістің негізгі факторы цифрлық форматтағы деректер болып табылатын экономикалық қызмет, оның үлкен көлемін өңдеу және талдау нәтижелерін пайдалану дәстүрлі басқару түрлерімен салыстырғанда өндірістің, технологияның, жабдықтың, сақтаудың, сауданың, тауарлар мен қызметтерді жеткізудің алуан түрлерінің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді[4,9-б].

Канадалық зерттеуші Дон Тапскотт өзінің зерттеу жұмысында : «Цифрлық экономика - бұл байлық пен әлеуметтік дамуда серпіліс жасау үшін құрылған адамдар мен желілік технологиялардың жиынтығы» [5] – деп атаған.

Цифрлық экономиканың ерекшелігі – қайта құру технологиялық инновациялар, әлеуметтік-экономикалық жүйелерді цифрландыру, цифрлық қоғамды, цифрлық кеңістікті қалыптастыру негізінде жүзеге асырылады.

Мемлекет үшін маңызды мәселе – цифрлық экономиканың негізгі бағыты экономиканың тұрақты дамуының кепілі ретінде орын алуы.

Материалдар мен әдістері

Зерттеуде Қазақстан Республикасының цифрлық жағдайы мен әлеуеті, цифрлық экономика жетістіктері мен тиімділігі, экономика секторларындағы цифрлық трансформация өзгерістері талданады.

Цифрлық экономика үшінші өнеркәсіптік революциядан Төртінші өнеркәсіптік революцияға көшуді көрсетеді. Үшінші өнеркәсіптік революция, кейде цифрлық революция деп аталады, XX ғасырдың аяғында аналогтық электронды және механикалық құрылғылардан цифрлық технологияларға көшумен болған өзгерістерді білдіреді.

Дүниежүзілік банк ұйымы анықтамасы бойынша, цифрлық экономика-цифрлық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға негізделген экономикалық, әлеуметтік және мәдени қатынастар жүйесі[6].

Цифрландыруды зерттеудің бір аспектісі оның әлемдік экономиканың тұрақты дамуына әсерін талдау болып табылады. «Тұрақты даму» термині қазіргі және болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін есепке алу негізінде дамуды білдіреді[7,39-б]. Бұл термин 1987 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) Қоршаған орта және даму жөніндегі дүниежүзілік комиссиясының баяндамасы жарияланғаннан кейін кеңінен қолданыла бастады.

Цифрландыру Қазақстан үшін негізгі стратегиялық басымдық болып қала береді, өйткені ол экономикалық өсуге және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ықпал етеді[8,362-б].

Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстандағы цифрлық экономиканың енгізілу ерекшеліктері мен қолданыс аясын талдау, цифрлық экономиканың тұрақты дамуыды қамтамасыз етуші фактор ретінде маңыздылығын айқындау және цифрлық экономика әлеуетін жетілдіру бойынша біршама ұсынымдар ұсыну болып табылады.

Зерттеудің әдебиеттік шолу аясында бірқатар ғалымдар мен зерттеушілер еңбектері талданды, шетелдік және отандық авторлар қатары жылдан жылға артып келе жатқанын байқауға болады.

Цифрлық экономика проблемаларын зерделеуге белгілі бір теориялық және әдіснамалық үлес «Жоғарғы Экономика Мектебі» Ұлттық Зерттеу Университеті (ЖЭМ (ҰЗУ) жүргізген зерттеумен енгізілді, онда өмір сүру жағдайларының өзгеруі, ғылым мен мемлекеттік басқару саласын цифрландыру, еңбек нарығының ерекшелігінің өзгеруі, жаңа құзыреттерге сұраныстың өзгеруі сияқты цифрландырудың маңызды трендтері талданады, сондай-ақ цифрлық экономиканы статистикалық өлшеудің өзіндік әдістемелік тәсілдері ұсынылған [9].

Санкт-Петербургтің әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясында, оның авторларының бірі Ресей Ғылым Академиясының (РҒА) шетелдік мүшесі В. Л. Квинт [10, б- 95], «Цифрлық экономиканы дамыту әлеуметтік-экономикалық қызметтің барлық салаларында бәсекеге қабілеттілікті арттыру және экономикалық өсуді қамтамасыз етудегі өндірістің негізгі факторы» деп атап көрсеткен.

Лондондық экономика мектебінің профессоры, экономист Карлота Перес өзінің Technological Revolutions and Financial Capital («Технологиялық революциялар және қаржылық капитал») кітабында технологияны енгізудің екі кезеңін анықтайды. Біріншісі – орнату кезеңі (installation phase): бұл кезеңде шығармашылық жойылу орын алуы мүмкін, жаңа нарықтар пайда болады – жаңа технологиялар тек сыналады және өсім аз ғана секторларда байқалады. Екіншісі – орналастыру кезеңі (deployment phase) : компаниялардың технологияларды қабылдау қабілеті артады, жаңа тауарлар мен қызметтер белсенді түрде құрылады, оларға сұраныс артып және технологиялық трансформацияның пайдасы бүкіл экономикада сезіле бастайды – деп атап көрсеткен [11].

Талдау көрсеткендей, цифрлық технологияны ең қарқынды қолданатын салалар қазірдің өзінде басқа секторлармен салыстырғанда өнімділіктің өсуіне көбірек үлес қосуда, демек экономиканы тұрақты дамытуға серпіліс беретін мүмкіндік бар деген болжам орынды.

Нәтижелер және талқылау

Инновациялық технологиялар мен бұлтты есептеулер Қазақстан экономикасының барлық салаларына біртіндеп еніп келеді. Елдегі IT қызметтері мен өнімдер нарығы экспоненциалды түрде өсуде. Қазақстан, электрондық үкімет пен финтехті дамыту индексі бойынша әлемдік көшбасшылар қатарында.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу» Ұлттық жобасында: 10-шы міндет – Инфрақұрылымды дамыту және экономиканың базалық салалары цифрландыру; 11 – ші міндет – Технологиялық даму есебінен экономиканы әртараптандыру көзделген болатын.

«Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік Бағдарламасын іске асыру кезеңінде 2018–2021 жылдар аралығы бойынша 207 548 млн. теңге мөлшерінде іс-шаралар орындалған, оның ішінде республикалық бюджет – 82 400 млн. теңге, жергілікті бюджет – 29 890 млн. теңге, жеке инвестициялар-90 695 млн. теңге, жергілікті қаржы көздері-4 563 млн. теңге игерілген.

Мемлекеттік қызметтердің жалпы көлемінен электрондық түрде алынған мемлекеттік қызметтердің үлесі–90,07 %, жоспар кезінде – 60 %, ғаламтор желісін пайдаланушылардың үлесі – 92,9 %, ал жоспар кезінде – 82 %, бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық сауданың үлесі – 9,6 %, жоспар кезінде – 2,3 %, халықтың цифрлық сауаттылық деңгейі – 87,3 %, жоспар бойынша – 81,5 %, стартаптарға тартылған инвестициялар көлемі – 67,69 млрд. теңге, жоспар бойынша – 35,9 млрд. теңге құраған. Мемлекеттік бағдарламаны іске асырудың жалпы экономикалық әсері 1 629 196 млн. теңгені құраған

(2018 ж. – 218 200 млн. теңге; 2019 ж. – 584 300 млн. теңге; 2020 ж. – 448 160 млн. теңге; 2021 ж. – 378 536 млн. теңге.).

2021 жылы қабылданып, 2023 жылы күшін жойған «Цифрландыру, ғылым және инновация есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасын іске асыру кезеңінде 2021-2023 жылдар аралығында ұлттық жоба бойынша 556 558,72 млн.теңге игерілді, оның ішінде республикалық бюджет - 466 796,43 млн. теңгені, жергілікті бюджет – 35 316,29 млн. теңгені, бюджеттен тыс қаражат – 54 446 млн. теңгені игерген[12].

Егер 90-шы жылдар ғаламтордың ену кезеңі болса, 2000-шы жылдар әлеуметтік желілердің қалыптасу кезеңі болып саналады, 2010-шы жылдар цифрлық технологиялардың даму алғышарттары деп санауға болады.

Қазақстан Республикасында ақпараттық және коммуникациялық технологияларды дамыту жөніндегі 2010–2014 жылдарға арналған бағдарламасы цифрландыруға бет бұрудың алғашқы қадамдарының бірі әрі негізі деуге болады.

Цифрлық экономиканы қалыптастырудың негізгі қозғаушы күші, ұлттық экономиканы трансформациялаудың шарты- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласының даму деңгейінің электрондық форматы болып табылады. Бұл цифрлық экономика мен жалпы ұлттық экономиканың даму тиімділігінің деңгейіне тікелей әсер ететін АКТ саласының жұмыс істеу көрсеткіштері, әсіресе АКТ саласына жұмсалатын шығындармен және оның жалпы ЖІӨ-гі үлесімен қарастырылады.

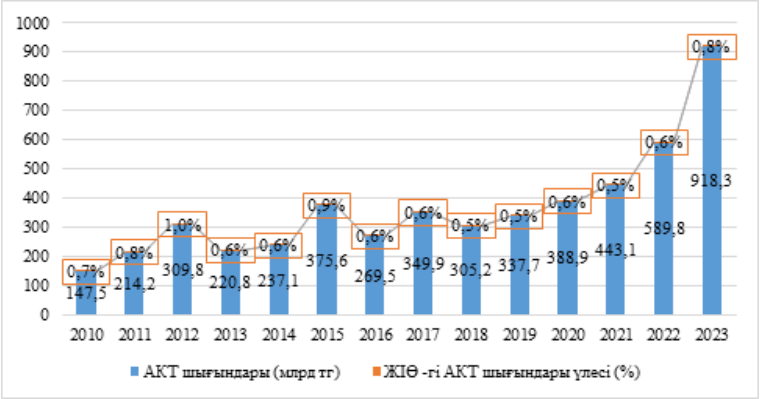

Сурет 1 – ҚР АКТ саласына жұмсалатын шығындармен және оның жалпы ЖІӨ-гі үлесі 2010–2023жж

Ескерту: автормен ҰСБ ҚР СЖжРА мәліметтері негізінде құрастырлған[13].

1-суретте ақпараттық - коммуникациялық технологияларға айтарлықтай төмен шығындар 2013, 2016 және 2018 жылдары байқалатыны көрсетілген. 2013 жылы елде елеулі экономикалық ауытқулар байқалмады, алайда төмен көрсеткіштер ақпараттық жүйелерді құру бойынша шаралардың уақтылы орындалмауымен байланысты. 2016 және 2018 жылдардағы шығындардың төмендеу себептерінің бірі теңгенің валюта бағамының әлсіреуімен байланысты. Бұл кейіннен Қазақстан Республикасының ұлттық валютасында көрініс тапқан экономикалық дағдарыстың нәтижесінде орын алды.

2017 жылдан бастап «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарлама қабылданған кезеңнен бастап АКТ шығындары тұрақты өсу динамикасын беріп отыр, әсіресе 2023 жылғы көрсеткіш 918,3 млрд тг көлемінде.

Бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) – Қазақстан Республикасы экономикасының қарқынды дамып келе жатқан салаларының бірі. Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша Қазақстанның ЖІӨ-нің орташа жылдық өсу қарқыны соңғы жылдары жылына орта есеппен 3,7 % – құрады.

Бұл, ең алдымен, қашықтағы жұмыс форматтарына сұраныстың қарқынды өсуімен, COVID19 пандемиясы кезінде кең таралған цифрлық білім беру және ойын-сауық қызметтерінің дамуымен байланысты. Екіншіден, АКТ саласының дамуына ғылыми-техникалық прогреске байланысты технологиялық өзгерістер ықпал етеді. Пайда болған технологиялар бизнестің тиімділігі мен өнімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді, алайда инфрақұрылым мен технологиялық жағдайды дамытуды талап етеді.

Ұлттық АКТ саласының көлемі 2023 жылға қарай шамамен 5,9 миллиард долларға жетті және орташа жылдық қарқынмен 6,48 % өсуді жалғастырады. Қазақстанның АТ-нарығы қарқынды жылдамдыққа ие болды. Оның өсу серпіні 2023 жылдың қорытындысы бойынша 8 % - дан асты, бұл елдің ЖІӨ өсу қарқынынан асып түсті (2023 жылғы желтоқсанда Еуразиялық экономикалық кеңес алаңында президент Қасым-Жомарт Тоқаев Республиканың ЖІӨ өсімі 4,9 % – құрайтынын мәлімдеді). Позитивті тенденция, әрине, көптеген факторлармен байланысты, олардың арасында пандемиядан кейінгі сұраныс айтарлықтай әсер етті.

Елдегі акт шығындарының ең үлкен үлесі ақпараттық технологиялармен байланысты үшінші тарап ұйымдары мен мамандардың (аутсорсинг)

қызметтеріне ақы төлеу болып табылады: 2021 жылы жалпы шығындардың үлесі 43 % құрады.

1 – КестеАқпараттық-коммуникациялық технологиялар жалпы шығындар құрылымы 2019-2023 жылдар кезеңінде, млн теңге

Барлық АКТ шығындары, оның ішінде:	2019	2020	2021	2022	2023
	337 712,7	388 928,5	443 121,3	5 8 9 852,5	918 349,9
Бағдарламалық жасақтаманы сатып алу шығындары	55 661,4	64 737,5	84 714,2	8 5 196,9	131 263,6
Ұйымдар ішінде өз бетінше бағдарламалық қамтамасыз ету даярлау шығындары	13 127,1	17 260,5	31 505,6	4 4 049,8	175 022,3
АКТ дамыту және пайдалануға байланысты қызметкерлерді оқыту шығындар	8 137,7	1 398,0	2 054,6	1 4 363,5	2 162,2
Бөгде ұйымдар мен мамандардың ақпараттық технологиялармен байланысты қызметтерін төлеуге арналған шығындары	121 670,3	165 301,6	188 742,5	2 5 0 848,5	364 991,4
Басқа да шығындар	139 116,2	140 230,9	136 104,4	1 9 5 393,8	244910,4
Ескерту: автормен ҰСБ ҚР СЖжРА мәліметтері негізінде құрастырлған[14].					

Кесте мәліметтерінен байқағанымыздай, еліміздегі АКТ шығындарының құрылымында АКТ қызметін көрсетуші бөгде ұйымдар мен мамандарға төлеуге жұмасалатын шығындар үлесі барлық шығындардың арасында басым екенін көруге болады. Сонымен қатар жылдан жылға жоғарлап өсіп отыр.

Бұл елімізде осы саланың отандық мамандарының жетіспеушілігн білдіреді.

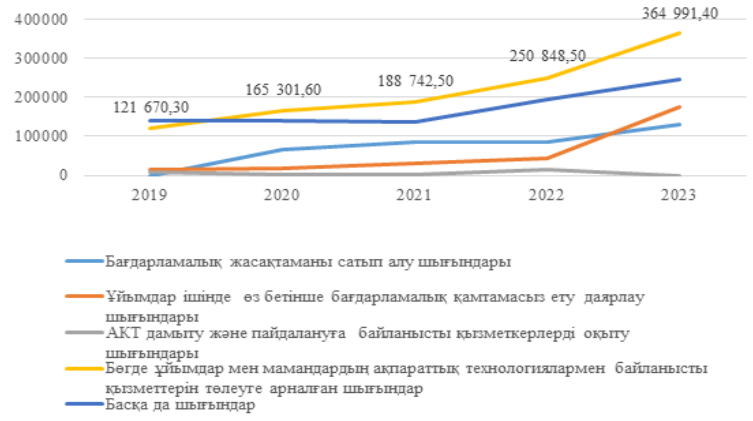

Сурет 2 – ҚР АКТ шығындары құрамындағы 2019-2023жж үшінші тарап ұйымдар мен мамандарға төлеу шығындары, (млн тг)

Ескерту: автормен ҰСБ ҚР СЖжРА мәліметтері негізінде құрастырлған

Зерттеу нәтижесінде белгілі болғандай, АКТ шығындары жылдан жылға артып келеді, дегенмен шығындар құрамында бөгде ұйымдар мен сырттан тартылған мамандарға төленетін қаржы көлемі басым екендігі, елімізде қажетті деңгейде АКТ саласының мамандары жетіспеушілігінің дәлелі. Осы орайда Қазақстанда АКТ саласын дамытуға ерекше көңіл бөлінеді. Ел президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2026 жылға қарай АТ қызметтерінің жыл сайынғы экспортын 1 млрд $- ға дейін жеткізуді, 2025 жылы й кемінде 100 мың жоғары білікті АТ мамандарын даярлауды және ЖІӨ-нің кемінде 1 % өсуіне АТ үлесін қамтамасыз етуді тапсырды.

АКТ-ның ұлттық экономиканың дамуына және экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуде әсері келесідей. Бастапқыда жаңа технологиялардың экономикалық өсуге қосқан үлесі өндіріс құралдарын сапалы жетілдірумен, дәстүрлі технологиялардың өзгеруімен анықталады, бұл капиталдың органикалық құрылымының өсуіне, еңбек өнімділігінің артуына және өндірістік процестерді қайта құру мен жетілдірудің әсерін қалыпқа келтіруге әкеледі. Келесі кезеңде олардың қаржы нарықтарына әсер ету нәтижесі пайда бола бастайды. Үшінші кезеңде жаңа технологиялардың тез таралуына ықпал ететін факторлар әсер етеді, олардың әсерінен

экономиканың барлық салаларында белсенді өзгерістер орын алады. Нәтижесінде экономикада жаңа технологияларды қолданудың жиынтық әсерін кез-келген басқа дәстүрлі технологияларға қарағанда тезірек және үлкен көлемде алуға болады.

Экономикалық дамудың шикізаттық моделінен инновациялық модельге көшудің қажетті шарттарының бірі елдің барлық азаматтары үшін ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен қызметтердің қолжетімділігі болып табылады.

Қазақстан Республикасында цифрлық трансформацияны жүргізуді SWOT-талдау

STRENGTHS *(*Күшті жақтары)	**WEAKNESSES***(Әлсіз жақтары)*
- қашықтықтан жұмыс істеу мүмкіндігі; - еркін нарыққа шығу қолжетімділігі; - төлемдерді жеңілдету әрі жеделдету; - өнімділік деңгейін жоғарлату; - қосымша жұмыс орындарының пайда болуы; - өнімнің өзіндік құнын төмендету; - өмір сүру деңгейінің қолайлы әрі ыңғайлы бола бастауы; - тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу; - отандық өндірістің бәсекеге қабілеттілігін арттыру, бизнесті жүргізу географиясын кеңейту ; - өндіріс пен қызмет көрсетудің тиімділігін арттыру; - жаңа сату арналарын ашу (электрондық коммерция платформалары мен Digital құралдары жаңа клиенттер мен аймақтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді)	- стратегиялық дамудың нәтижелік ауыткулары, нысаналы индикаторлардың толық орындалмауы; - қатаң экономикалық әлемдік бәсекелестер; - жеткіліксіз ассортимент пен қызмет көрсету; - сала мамандары жетіспеушілігі; - кадрлар ағыны; - аймақтық деңгейлердегі инфрақұрылымдық дисбаланс; - цифрлық шешімдерге байланысты шетелдік жабдықтаушыларға басым тәуелділік; - ғаламтор жылдамдығы сапасының аймақтық айырмашылықтары; - цифрлық алшақтық. Жалпыға бірдей цифрландыру бәріне бірдей қол жетімді емес.

OPPORTUNITIES*(*Мүмкіндіктер*)*	**THREATS** *(*Қауіп-қатерлер*)*
кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру; жаңа цифрлық форматтағы өнімдер даярлау; халықтың өмір сүру сапасын жақсарту; цифрлық ресурстар көмегімен мықты аграрлық-өнеркәсіптік кешен құруға мүмкіндік (еліміздің кең аумағы — қазақстан ауданы бойынша әлемде 9 орында): жаңа стартаптарды белсенді құру: «қара бухгалтерияны» жүргізуге кедергі келтіру (сыбайлас жемқорлықпен және адал емес схемалармен күресуге ықпал етеді): ел өндірісінің бәсекеге қабілеттілігі артып, бизнесті жүргізудің географиялық шекаралары кеңейеді	алаяқтықтың жаңа мүмкіндіктері; жұмыссыздық пайызының артуы; технологиялық алшақтық; киберқауіпсіздік мәселелері (құпиялылық, деректер ұрлануы); кәсіпорындар үшін құны жоғары цифрлық шешімдер; цифрлық құлдық. (Ғаламторды белсенді пайдалану адамның бостандығын шектейді. Оның жеке деректері қол жетімді болады, желідегі әрекеттер мен мүдделер бақыланады); цифрлық технологиялар саласындағы өзгерістерге мониторинг жүргізуді талап ететін экологиялық қатерлер, бұл тұтастай алғанда елдің экологиялық қауіпсіздігіне теріс әсер етеді; персоналдық тәуекелдер өсуі (қызметкерлердің цифрлық сауаттылығының төмендігі, қызметкерлердің жиі ауысуы)
Ескерту: автор құрастырған	

Қазақстанның цифрлық трансформациясы тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуге және азаматтардың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады.

Өсудің тұрақты деңгейіне жету үшін экономиканың өсуін қамтамасыз ету бойынша жоспарланған жобаларды табысты іске асыру, республикада Стратегиялық жоспарлау жүйесін қалпына келтіру және үкімет қабылдауы, содан кейін іске асыруы тиіс жоспарларды табысты іске асыру өте маңызды.

Зерттеу барысында белгілі болғандай, цифрлық нарықты қалыптастырудағы реформалардың барлық кезеңдерінде Қазақстан Республикасында компьютерлік техниканың импортына, яғни АКТ саласының қызмет түрлері мен өнімдеріне тікелей байланысты екені анық болып отыр.

Қазақстан Республикасының цифрлық экономикасының қалыптасуы мен дамуы қазіргі цифрлық нарыққа тән қызметтердің қажетті базалық спектрін қалыптастыруға мүмкіндік берді. Цифрлық бизнес пен кәсіпкерлікте өндірістік-шаруашылық қызмет тиімділігінің оң серпіні байқалады.

Қарастырылып отырған кезеңде рентабельділіктің өсуі 7,6 %-дан 18 %-ға дейін өсті. Бұл жағдайда айтарлықтай табысты кәсіпорындардың үлес салмағы басым.

Қазақстанның цифрлық экономикасының серпінді дамуына қарамастан, оның экономикалық өсуге қосқан жалпы жиынтық үлесі циклдік сипатқа ие. Цифрлық экономика салалардағы өндіріс көлемі елдің ЖІӨ-дегі 2015 жылдан 2019 жылға дейін 2,64% - дан 2,29% - ға дейін өзгеріс көрсеткен.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының цифрлық экономикасының ұйымдастырушылық негіздерінің экономикалық институттарының эволюциясы трансформациялық кезеңде сөзсіз болып табылатын белгілі бір проблемалармен ұштасады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Цифрлық экономиканы қалыптастыруда экономикалық өсімді тұрақтандыру негіздерін талдау саласында мынадай мәселелер анықталды:

– цифрлық тәуелділіктің жоғары деңгейі, АКТ жабдықтары мен

– өнімдеріне деген сырттан жабдықтаушыларға импорт тәеуелділігі;

Қазақстанның цифрлық экономикаға көшуі әлі де дайын

бағдарламалық қамтамасыз етуді сатып алуға және бөгде ұйымдар мен ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы мамандардың қызметтеріне басым ақы төлеуге сүйенетіні анықталды. Бұл жағдай АКТ шығындардың құрылымын тиісті құзыреттерге ие және болашақта Қазақстанның цифрлық экономикасына білікті және дербес қызмет көрсетуге қабілетті отандық мамандардың жеткілікті санын даярлау тұрғысынан қайта қарау қажеттігін атап көрсетеді;

– отандық өндірушілердің көпшілігі Индустрия 4.0 элементтерін

– енгізуге асықпайды, енгізудің қымбаттығына, мамандардың болмауына және қаржыландырудың болмауына байланысты себептерге сілтеме жасайды;

– кәсіпорындардың цифрлық трансформациясына кедергі келтіретін

– факторлар қатарында киберқауіпсіздіктің шектелуі, рұқсатсыз кіру, деректердің ағып кетуі, цифрлық стандарттарға, нормаларға сәйкес келу қажеттілігіндегі қиындықтар; жаңа технологиялар бойынша шешімдер жеткізушілерінің шектелуінен туындайды;

– цифрландыруды қарқынды дамытудағы кездесетін басты

–мәселенің бірі – экономика салаларындағы және секторлардағы цифрлық игерім алшақтығы, мысалы «Өңдеу өнеркәсібі – Қазақстанның тұрақты дамуының маңызды шарттарының бірі болып табылатын экономика саласы. Бұл ретте технологиялық даму бөлігінде кәсіпорындардың 80 %-дан астамы автоматтандыру және цифрлық технологиялардың төмен дәрежесімен

сипатталады. Ал қаржы секторы цифрландыруды қарқынды игеруші сала ретінде сипатталуда.

Мемлекет басшысы атап өткендей, «Цифрлық Қазақстан» еліміз үшін өте маңызды бағдарлама екені сөзсіз. Оны іске асырудың сәттілігі, ең алдымен, цифрландыру үрдістеріне мемлекеттік органдардың, нарықтың және халықтың қатысу дәрежесіне байланысты. Акт-секторды жүйелі дамыту, цифрлық инновациялық технологияларды тарту үшін қолайлы орта құру, дарынды жастарды қолдау шараларын көрсету арқылы мемлекеттік бағдарламада белгіленген нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Цифрлық экономика экономикалық тұрақтылыққа оң әсер беруі үшін шешімді талап ететін келесі міндеттер:

– отандық кәсіпорындард үшін инфрақұрылымдық цифрлық дамыту бойынша арнайы индикативтік бағдарламалар әзірлеу қажет. Бұл ретте негізгі басымдық шағын және орта бизнес секторына бағытталуы тиіс;

– макроэкономикалық деңгейде АКТ саласының мүмкіндіктерін кеңейтуге инвестицияларды тарту және қаржыландыру стратегиясын әзірлеу қажет;

– деректерді талдау, робот жасау, нанотехнология сияқты жаңа сұранысқа ие бағыттар бойынша кәсіптік стандарттар мен еңбек нарығының талаптары негізінде білім беру бағдарламаларын өзектендіру қажет, сондай-ақ жасанды интеллект, заттар интернеті, блокчейн, BIM-технологиялар және т. б. сияқты технологиялар бойынша жоғары білікті әзірлеушілерді даярлау жөніндегі іс-шаралар нақты жүзеге асырылуы қажет.

Экономиканың тұрақты өсуі үшін оны құрайтын барлық элементтерді (өндірістік жүйе және дистрибуция жүйесі/қызмет көрсету саласы) дамыту қажет. Бұл ретте салауатты өндірістік цифрландырылған сектор ұлттық экономиканың ұзақ мерзімді табыстары мен өркендеуінің көзі болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 2023 – 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысы//https://adilet.zan.kz/kaz/docs.

2 **Буганова, А. А., Умирзаков, С. Ы., Нурпеисова, А. А.** Цифровая экономика и цифровая трансформация в Казахстане// Central Asian Economic Review. 2022. № 5 (146), С.155–168.

3 **Карпович, О. Г., Карипов, Б. Н., Ногмова, А. Ш.** Развитие цифровой экономики Казахстана//Проблемы постсоветского пространства. 2020;7 (4):485–494.

4 **Сергеев, Л. И., Сергеев, Д. Л., Юданова,А. Л.** Цифровая экономика. - Москва : Издательство Юрайт, 2024. - 437 с.

5 **Tapscott, D.** The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence New York : McGraw-Hill, 288 p.

6 **Ефимушкин В. А.** Понятие цифровой экономики [Электронный ресурс] Режим доступа: https://bi.hse.ru/data/2017/03/30/11.

7 **Лопаткова Я. А.** Цифровизация как фактор достижения устойчивого развития мировой экономики // Вестник университета ГУУ. 2022. №12. С. 37–45.

8 **Басшиева, Ж. К., Мухамедиева, Г. М., Сыздыкова, К. Ш., Бокижанова, Ф. И., Маулина,Н. Х.** Цифровая экономика в Республике Казахстан//Вестник РОО «Национальной академии наук Республики Казахстан. 5(405) september-october 2023. с 348–364.

9 **Абдрахманова, Г. И., Вишневский, К. О., Гохберг, Л. М.** Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение [Текст] Москва. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 82 с.

10 **Козырев, А. А.** Стратегия на перспективу//Управленческое консультирование. 2016. № 1.С. 94–95.

11 **Лютова, М.** «Фаза развертывания» цифровой экономики// https://econs.online/articles/ekonomika/faza-razvertyvaniya-ekonomiki/(14.04.2021.).

12 Цифровой Казахстан Қазақстан Республикасының Парламенті https://senate.parlam.kz › storage (Қосымша 1)

13 Ұлттық Статистика Бюросы Қазақстан Республикасы Стратегиялық Жоспарлау және Реформалар Агенттігі//https://stat.gov.kz/

14 Общие затраты на информационно-коммуникационные технологии. Сайт БНС АСПиР. [Электронные ресурсы]. – https:// stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/

REFERENCES

1 2023–2029 jyldarğa arnalğan sifrlyq transformasia, aqparattyq-komunikasialyq tehnologialar salasyn jäne kiberqauıpsızdıktı damytu tūjyrymdamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2023 jylğy 28 nauryzdağy № 269 qaulysy. [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023, №269 on approval of the concept for the development of digital transformation, information and communication technologies and cybersecurity for 2023-2029]. //https://adilet.zan.kz/kaz/docs.

2 **Buganova, A. A., Umirzakov, S. Y., Nurpeisova, A. A.** Tsifrovaya ekonomika i tsifrovaya transformatsiya v Kazahstane [Digital economy and digital transformation in Kazakhstan].Central Asian Economic Review. 2022. № 5 (146), P. 155–168.

3 **Karpovich,O. G., Karipov, B.N., Nogmova, A. Ş.** Razvitie tsifrovoi ekonomiki Kazahstana[Development of Kazakhstan's digital economy]. Problemy postsovetskogo prostranstva. 2020;7 (4): P. 485–494.

4 **Sergeev, L. İ., Sergeev, D. L., Yudanova,A. L.** Tsifrovaya ekonomika.[The digital economy.] Moskva : İzdatelstvo Yurait, 2024. – 437 p.

5 **Tapscott, D.** The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence New York: McGraw-Hill, 288 p.

6 **Efimuşkin, V. A.** Ponyatie tsifrovoi ekonomiki.[The concept of the digital economy] [Elektronnyi resurs] Rejim dostupa: https://bi.hse.ru/data/2017/03/30/11.

7 **Lopatkova, YA. A.** Tsifrovizatsiya kak faktor dostijeniya ustoichivogo razvitiya mirovoi ekonomiki.[Digitalization as a factor in achieving sustainable development of the global economy]. Vestnik universiteta GUU. 2022. №12. P. 37– 45.

8 **Basşieva, J. K., Muhamedieva, G. M., Syzdykova, K. Ş., Bokijanova, F.İ., Maulina, N.H.** Tsifrovaya ekonomika v Respublike Kazahstan.[Digital economy in the Republic of Kazakhstan].Vestnik ROO «Natsionalnoi akademii nauk Respubliki Kazahstan.5 (405) september-october 2023. P. 348–364.

9 **Abdrahmanova, G. İ., Vişnevskii, K. O., Gohberg, L. M.** Chto takoe tsifrovaya ekonomika? Trendy, kompetentsii, izmerenie [Tekst]:[What is the digital economy? Trends, competencies, measurement]. Moskva. : İzd. dom Vysşei şkoly ekonomiki, 2019. 82 p.

10 **Kozyrev, A. A.** Strategiya na perspektivu. [Long-term strategy] Upravlencheskoe konsultirovanie. 2016. № 1. P. 94–95.

11 **Lyutova, M.** «Faza razvertyvaniya» tsifrovoi ekonomiki.[The deployment phase of the digital economy]. https:// econs.online/articles/ ekonomika/faza-razvertyvaniya- ekonomiki /(14.04.2021.)

12 Sifrovoi Kazahstan.[Digital Kazakhstan] Qazaqstan Respublikasynyñ Parlamentı https:// senate.parlam.kz › storage (Qosymşa 1)

13 Ūlttyq Statistika Bürosy Qazaqstan Respublikasy Strategialyq Josparlau jäne Reformalar Agenttıgı.[Bureau of National Statistics Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms]. //https://stat.gov.kz/

14 Obщie zatraty na informatsionno-kommunikatsionnye tehnologii.[Total costs of information and communication technologies.] Sait BNS ASPiR. [Elektronnye resursy]. https:// stat.gov.kz/ru/industries/business -statistics/stat-it/

dynamic-tableshttps://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/dynamic-tables/

24.01.25 ж. баспаға түсті.
03.02.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

**Д. Б. Калыбекова[1], Н. М. Шеримова[2]*
[1]Университет Международного Бизнеса имени К. Сагадиева,
Республика Казахстан, г. Алматы
[2]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
Поступило в редакцию 24.01.25
Поступило с исправлениями 03.02.25
Принято в печать 17.02.25

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РК

В статье рассмотрены преимущества внедрения цифровых технологий и их влияние на экономический рост государства. Сегодня цифровизация рассматривается как важнейшая составляющая социально-экономического развития, входящая в глобальную повестку дня. Исследование тенденций цифровизации экономики привлекло особое внимание в связи с пандемией COVID-19, которая началась в 2020 году, продемонстрировала важность цифровых технологий и выявила ряд социально-экономических проблем в разных странах. Цифровизация оценивается как фактор достижения устойчивого развития экономики.

Цель статьи - рассмотреть вопросы внедрения цифровизации во всех сферах общественной жизни, особенно в важнейших отраслях экономики. Задачей внедрения цифровых технологий является ускорение темпов экономического развития любой страны, в частности Республики Казахстан, и, как следствие, улучшение благосостояния населения за счет использования информационно-коммуникационных технологий, а также обеспечение перехода экономики страны на совершенно новую ступень развития с минимальными затратами.

Для достижения цели использовались различные методы исследования, классификация и систематизация теоретических и практических данных по исследуемой проблеме; анализ нормативно-правовой базы, анализ статистических данных о текущем состоянии использования информационных ресурсов в Казахстане и выявление основных проблем и вызовов; СВОТ-анализ.

Выводы статьи - выявлены некоторые проблемы отрасли ИКТ для стимулирования экономического роста и важность предложений по интенсификации цифровизации.

Ключевые слова: экономический рост, цифровые технологии, кибербезопасность, интернет, цифровая экономика.

**D. Kalybekova[1], N. M. Sherimova[2]*
[1]K. Sagadiyev University of International Business,
Republic of Kazakhstan, Almaty
[2]Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar
Received 24.01.25
Received in revised form 03.02.25
Accepted for publication 17.02.25

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

In the article, the advantages of the introduction of digital technologies and their impact on the economic growth of the state were considered. Today, digitalization is considered as an important component of socio-economic development, which is included in the global agenda. The study of trends in the digitalization of the economy attracted special attention in connection with the COVID-19 pandemic, which began in 2020, demonstrated the importance of digital technologies and revealed a number of socio-economic problems in different countries. Digitalization is assessed as a factor in achieving sustainable economic development.

The purpose of the article is to consider the issues of introducing digitalization in all spheres of public life, especially in the most important sectors of the economy. The task of introducing digital technologies is to accelerate the pace of economic development of any country, in particular the Republic of Kazakhstan, and, as a result, to improve the well-being of the population through the use of information and communication

technologies, as well as to ensure the transition of the country's economy to a completely new stage of development with minimal costs.

To achieve the goal, various research methods were used, classification and systematization of theoretical and practical data on the problem under study; analysis of the regulatory framework, analysis of statistical data on the current state of use of information resources in Kazakhstan and identification of key problems and challenges; SWOT analysis was carried out.

Conclusions of the article some problems of the ICT industry to stimulate economic growth and the importance of proposals for intensifying digitalization were identified.

Keywords: economic growth, digital technologies, cybersecurity, internet, digital economy.

SRSTI 06.71.45

https://doi.org/10.48081/EYEY2827

D. Kelesbayev[1], A. Kuralbayev[2], Zh. Zhetibayev[3], Zh. Alibekova[4], B. Keneshbayev[5]

[1,2,3,4,5]Akhmet Yassawi University, Republic of Kazakhstan, Turkestan.

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6564-9711

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9891-0309

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0002-8171-8163

[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4504-1418

*e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz

MEASUREMENT AND COMPARATIVE ANALYSIS OF THE QUALITY OF THE SECONDARY EDUCATION SERVICE

The service industry is a sector that plays an important role in the modern economy. Under the influence of economic, technological and social changes, this industry has become the main indicator that determines the level of development of countries. The quality of the service industry is aimed at meeting the needs of customers, and this in turn gives organizations a competitive advantage. Education is also an important part of the service system. It is considered as the main tool that develops the creative potential of society and ensures social justice and equal opportunities.

This research work is aimed at analyzing the importance of service quality in economic and social spheres, including the quality of educational services. Service quality is defined as the difference between customer expectations and actual service received. The field of education is an important field that ensures the development and future of society. The research was conducted in public and private secondary schools in Turkestan.

The main goal of the study is to determine the difference between the expectations of students from educational services and the actual knowledge they received. For this, the SERVQUAL model developed by A.Parasuraman, V.Zeitaml and L.Berry was used. In the course of the research, questionnaires were conducted and the obtained data

were analyzed using SPSS and Microsoft Excel programs. The level of satisfaction of students with the quality of education, the relationship between the quality of service and demographic characteristics was determined.

The results show that quality education has a direct impact on meeting the needs of students. The scientific value of the research is in the provision of specific recommendations for quality improvement using the SERVQUAL model in the assessment of the quality of educational services.

Keywords: service quality, secondary education organizations, measuring educational services, customer expectations and perceptions, quality measures.

Introduction

With the growth of the service sector, services have diversified and the number of service organizations has increased. Today, service organizations compete with each other in a free market environment. Service organizations must provide quality services that meet customer demands in order to gain a competitive advantage [1]. This situation shows the importance of service quality.

Service quality depends on a customer's perception of the service and what they expect from the service. Therefore, the expectation here is a relative measure. This definition or approach is contested by many researchers. Looking at these disputes, it can be summarized as follows: Service quality is a measure of how well the provided service was able to satisfy the customer's needs. Therefore, providing quality service means meeting the needs of the customer. The main research of service quality is based on the measurement of service quality. This is because an unmeasured element cannot be evaluated and developed [2]. The presence of some features that distinguish services from goods and do not allow measuring its quality makes it difficult to conduct research in this area. Similar difficulties arise when measuring the quality of educational services.

In this regard, educational activity is one of the important directions in the field of service provision. This is because people who will work in various fields in the future are trained with education. Education is the most effective tool that increases the creative power and productivity of society, allows people to develop their abilities, and creates social justice and equal opportunities [3]. If the quality of education is the value of education. The quality of education is defined as high-low or good-bad, depending on the perception of the examiner, the measure used. Some aspects of education are considered to be of high quality, while some aspects are considered to be of low quality [4]. The uniform quality of the educational system depends on the quality and mutual compatibility of the component elements

that make up and guide the system. In addition, since educational organizations are institutions that provide services, they also have customers who receive, that is, consume, these services [5]. Despite the fact that the concept of customer is often used in the education system, there are many similar but different works in the relevant literature that try to define who are the customers of educational services. Although students are identified as the main consumers of educational organizations in most of those works, there are also enough works that consider employers, employees, the state, industry, family and society as consumers of educational organizations [6; 7]. However, if we differentiate those literatures, in the majority of relevant literatures, it is mentioned that the consumers of educational services are learners, i.e. students [8].

In this regard, this research paper examines the difference between the expectations of students who are consumers of secondary education organizations from their schools and their opinions about educational services. The degree of fulfillment of the students' expectations based on the acquired knowledge is determined, and those indicators are compared according to demographic characteristics. Some mandatory limitations were also made during this study. The research work was conducted on students studying in the last graduating class of one private and one public high school in Turkestan. The reason for comparing one public and one private high school is that the class sizes of private high schools and public high schools are not the same. Such a procedure was used to determine the similarities and differences between the two variables and to make a precise and qualitative comparison. In other words, this research was conducted to measure and evaluate the quality of educational services provided in secondary schools, which are secondary educational institutions.

Materials and methods

The purpose of the study is to measure the expectations of high school students from the education and educational services they receive and how well these expectations are met. The results of this study on educational activities are evaluated in terms of different demographic data and characteristics of students. In addition, the differences in the quality of educational services between public and private secondary schools are determined. The purpose of this evaluation of the results is to contribute to the improvement of the quality of educational services of existing secondary schools.

In the course of the study, the «SERVQUAL model» [9] developed by A. Parasuraman, V. Zeitaml and L. Berry was used to measure and evaluate the quality of service. And the necessary data were collected from the students of the secondary education organizations included in the study through questionnaires. Microsoft Excel and SPSS (Statistical Program for Social Sciences) [10] were

used to analyze and evaluate the obtained data. In addition, the fact that service quality differs in terms of demographic characteristics was investigated with a hypothesis test (t test). As a result of the normative examination of the data, when examining the difference between groups, the Mann Whitney U test was used in paired groups, and in more than two groups, the Kruskal Wallis H test [11] corrected by Bonferroni was used.

The SERVQUAL model typically consists of a 22-question survey on five dimensions defined as appearance, reliability, enthusiasm, assurance, and empathy. According to the model, consumers have different expectations about these variables before receiving the service, and after receiving the service, they compare the service they expected with the service they received. If the received service is in accordance with expectations, i.e. the expected service, then it is concluded that the service is of high quality [9]. In other words, service quality is the difference between expected service and actual service. In this regard, in this study, as in the standard SERVQUAL model prepared by Parasuraman and his colleagues, 22 questions were included in the survey form to determine expectations and perceptions. After the question section, an evaluation section was also placed in the survey in order to determine the importance of the quality measures (on a 100-point scale). In addition, through this survey, we tried to determine some social, psychological and demographic characteristics of the students participating in the survey. The results of the survey were evaluated by the calculation method characteristic of the SERVQUAL method and analyzed according to a number of statistical methods (Microsoft Excel and SPSS).

As we mentioned above, this research work was conducted on students studying in the last graduating class of one private and one public secondary school in the city of Turkestan. The number of students in the graduating class of the public school under study is 163, of which 76 are boys and 87 are girls. There are 104 students in the graduating class of the private school, 54 of them are boys and 50 are girls.

If the size of the main mass involved in the research work and the selection parameters of the sample group are known, the sample size is determined by the following formula [10]:

Here:

n: sample size; t: the value in the t table with a certain degree of freedom and a specified level of error; d: ɣ deviation (sensitivity) according to the frequency of occurrence of the studied event; p: frequency of occurrence of the studied event; q: Indicates the I-p ratio.

In order to maximize the sample size in the study, if the condition p + q = 1 is fulfilled, then p = q = 0.5. In this research work, sensitivity (d) was taken as 6 % (0.06) and t value as 1.96 for 95 % confidence.

With this information, the sample size was calculated as follows:

The sample size was determined according to the number of students in the schools and 267 questionnaires corresponding to the total number of students were prepared. Considering the returnability and validity coefficients of the questionnaires, the sample size was set at a high level. In fact, 55 of the prepared questionnaires were returned. The questionnaire consists of four parts, so it takes a long time to answer, and the number of questionnaires was limited to 212 in order not to take up too much time as high school students are preparing for their final exams and the UNT.

Results and discussion

In this regard, the Cronbach Alpha model was used to determine the reliability of the Servqual model used in this research work. To examine the validity of the study, the Cronbach Alpha coefficient was calculated separately for the overall level and subgroups of the survey and is shown in Table 1.

Table 1 – Results of reliability analysis

Measures	Cronbach Alpha	Number
Appearance	0,879	4
Confidence	0,940	5
Enthusiasm	0,907	4
Warranty	0,912	4
Empathy	0,905	5
Total	0,971	22

Note – Compiled by the authors

As shown in Table 1, the Alpha coefficients found for the entire scale indicated that the scale used to measure perceived quality was highly reliable.

Data obtained in research studies are expected to follow the normal distribution of the study. The SPSS 15.0 software package was used at the 95 % confidence level in the analyzes made to verify the normal distribution of the data collected as a result of the survey research.

The Kolmogorov-Smirnov test, one of the most widely used tests of goodness-of-fit, is used to test whether randomly sampled data conform to a certain distribution (uniform, normal, or non-normal). Basically, it is based on comparing the sampled data with the cumulative distribution function. It is expected that the value of Sig. (2-tailed) of the test result will be lower than 0.05 for the data to be

high. If its value is 0.000, it is determined that the significance of the data is very high (see Table 2).

Table 2 – The results of the Kolmogorov-Smirnov test for the questions in the survey

NORMALITY TEST			
Measures	**Kolmogorov-Smirnov (K-S)**		
	Statistics	Number of examinees	Degree of freedom
Appearance	0,077	212	0,004
Confidence	0,088	212	0,000
Enthusiasm	0,109	212	0,000
Warranty	0,110	212	0,000
Empathy	0,133	212	0,000
Total	**0,101**	**212**	**0,000**

Note – Compiled by the authors

Looking at Appearance, Confidence, Enthusiasm, Warranty, Empathy, and all scores separately, we see that they do not follow a normal distribution ($p < 0.05$). Therefore, non-parametric tests were used in the analysis.

In this regard, the first evaluation was analyzed to find the relationship between the type of school attended and measures of service quality, according to the types of secondary schools as providers of higher education institutions. From the p-values in the table, it is possible to understand how the type of school the students attended before higher education affects the Servqual scores (see Table 3). As shown in Table 3, it is observed that the p value is greater than 0.05 for all dimensions except appearance.

Table 3 – Differences in Servqual scores by school type

Measures	The type of school you attend							Mann-Whitney U		
	Type of school	N	Average	Median	Min.	Max.	Stan. deviа.	Avg. deg.	Cal. statis.	p
Appearance	State	119	-1,49	-1,5	-4	2	1,56	97,21	4428,5	0,013
	Priv.	93	-0,96	-0,8	-4	2,5	1,46	118,38		
Confidence	State	119	-1,15	-1	-3,8	2	1,47	103,12	5131	0,363
	Priv.	93	-0,93	-1	-3,6	2,4	1,19	110,83		
Enthusiasm	State	119	-1,21	-1,2	-4	3	1,53	99,89	4747	0,075
	Priv.	93	-0,81	-0,5	-4	2,5	1,33	114,96		
Warranty	State	119	-1,21	-1	-4	1,8	1,56	102,87	5101	0,328
	Priv.	93	-0,95	-0,8	-4	1,5	1,22	111,15		
Empathy	State	119	-1,12	-1	-4	1,8	1,56	104,55	5302	0,601
	Priv.	93	-0,94	-0,6	-4	1,4	1,32	108,99		
Total	State	119	-1,23	-1	-3,9	1	1,37	101,37	4923,5	0,169
	Priv.	93	-0,92	-0,7	-3,9	1,5	1,18	113,06		

Note – Compiled by the authors

According to the results in Table 3, of the two universities used in the When looking at the Servqual performance of the private high school in terms of service quality dimensions, we see that the Servqual dimension defined by appearance is rated as the lowest service quality dimension among all dimensions with a score of -0.96. Meanwhile, the measure of enthusiasm was defined as the measure of service quality closest to meeting expected expectations with a score of -0.81 (see Table 4).

When looking at public high school Servqual indicators from the perspective of service quality dimensions, we see that the Servqual dimension defined by appearance is rated as the lowest service quality dimension among all dimensions with a score of -1.46. And, the measure of empathy with a score of -1.12 was determined as the measure of service quality closest to meeting expected expectations (see Table 4).

Table 4 – Quality measures and Servqual indicators of schools

Quality measures	Servqual metrics	
	Private	State
Appearance	-0,96	-1,49
Confidence	-0,93	-1,15
Enthusiasm	-0,81	-1,21
Warranty	-0,95	-1,21
Empathy	-0,94	-1,12
Total	-0,92	-1,23

Note – Compiled by the authors

In short, Servqual scores across school types did not differ except for appearance and confidence. In addition to the physical conditions of the surveyed private secondary schools, unlike public secondary schools, such as orchestra rooms, gymnasium classrooms, computer labs, and costume rooms, which attract

students and increase their love for their schools, private schools' fenced gardens and rotating security guards affect school safety and security. can be seen.

Although there was no significant difference between the Servqual scores of students studying in public secondary schools by gender ($p > 0.05$), it was found that girls were more dissatisfied ($-1.36 < -1.03$). And, according to the gender of the students studying in private secondary schools, a significant difference can be observed in terms of appearance and confidence according to Servqual scores ($p < 0.05$). This is because boys were found to have significantly higher Servqual scores on physical appearance than girls.

Propositions representing the dimension of physical values: relate to specific elements such as buildings, equipment, classrooms, laboratories, the adequacy and attractiveness of teaching materials, and the sophistication of staff. From the point of view of these elements, it was also determined that male and female students have different perceptions of quality. If negative scores were found for both groups, girls were more dissatisfied. On the other hand, there is no significant difference ($p > 0.05$) between enthusiasm, assurance, empathy and all Servqual scores of students studying in private secondary schools according to gender. However, it became clear that both groups were dissatisfied with the educational services they received.

As a result of the assessment, taking into account the financial situation, students studying in private secondary schools receive extra education outside of school (lectures, courses, private lessons, etc.) compared to pupils studying in public secondary schools. This, in turn, has a great impact on the success of students in entering universities.

A significant difference ($p < 0.05$) was observed between those who received and those who did not receive an additional course as a supportive setting for out-of-school education in terms of motivation, confidence, empathy, and overall service outcomes. «Do you take an extra course outside of school to improve your education?» it was observed that those who answered «no» had significantly higher Servqual scores for enthusiasm, reliability, empathy, and overall service than those who answered «yes».

In conclusion, we can say that appearance and confidence do not affect whether high school students take additional courses or not. Therefore, the hypothesis that «Servqual scores do not change depending on whether or not high school students in public high schools receive any additional education (lecture, course, private lessons, etc.) to improve their knowledge outside of school» is accepted.

Conclusions

Secondary education is a service sector that receives special attention for quality improvement and development worldwide. Therefore, the topic of this study was measuring and evaluating the quality of educational services as a starting point for research on improving the quality of education.

A factor that determines the quality of service in secondary education organizations is the difference between what students expect from their schools and their impressions of educational services. If this difference is positive, then it can be said that the student is satisfied with the education received, in other words, their expectations from the educational services have been fulfilled. If the difference is negative, it means that the students' expectations are not met. In addition, there are a number of factors that influence the difference between student expectations and perceptions, in other words, student satisfaction or dissatisfaction. These can be expressed as: appearance, confidence, enthusiasm, assurance and empathy. These are defined as measures of service quality.

In this regard, the difference between the expectations of students who are customers of secondary education organizations and their opinions about educational services was investigated in this research. The Servqual model was used to measure the quality of educational services during the research. The degree of fulfillment of the students' expectations based on the acquired knowledge was determined, and those indicators were compared according to demographic characteristics. The results obtained from the research show that the quality of the provided services is low due to the difference between the expectations of the students regarding the acquired knowledge and the ideas formed about the educational services. Therefore, the main goal of educational institutions should be to improve the quality of service and meet the expectations of students.

Within the framework of the study, differences in various demographic characteristics were identified among high school students of secondary educational organizations. As a result of research, the reason for choosing a school for students studying in public secondary schools is «the recommendation of relatives», while the main criterion for choosing a school for students studying in private secondary schools is «the wishes of my family». Here, the differences between the quality of services perceived by high school students attending public secondary schools and private secondary schools indicate that public secondary schools need to be re-examined. From this point of view, specific elements such as facilities, equipment and laboratories used in private secondary schools are not fully utilized in public secondary schools. In addition, whether indicators related to the knowledge and skills of teachers, which is considered as the educational service itself, are sufficient or not sufficient in both secondary schools?, this is an open question and

will have to be discussed in depth. Related to this are teacher salaries, workloads, educational and research opportunities, and the like. issues should be the subject of further research.

On the other hand, it is also an important issue whether the leaders pay equal attention to both types of secondary schools. For example, the reliability dimension criterion of doing work on time and as promised should be set equally for both types of high schools. The qualifications of the people appointed to the school administration should be determined, they should be improved taking into account the future needs, and how they should be appointed and dismissed should be included in legal texts with scientific criteria. People appointed to management positions must undergo special training to acquire the necessary management behavior and skills.

As part of the study, Servqual scores for the services of secondary schools were compared. In order to determine the basic services that schools should have and the services that schools are currently providing, students were asked questions that measure the dimensions of service quality. The questions were then scored and converted into concrete and measurable values.

In conclusion, teachers still use classical teaching methods. This situation hinders the formation and improvement of students' creative abilities. Teachers should undergo advanced training courses on modern teaching methods. In addition, it should not be forgotten that the quality of education depends on the satisfaction of students, and all the work done should be aimed at meeting the expectations of students. Future researchers should focus on these issues to improve the quality of education.

REFERENCES

1 **Fitzsimmons, J. & Fitzsimmons M.** Service Management: Operations, Strategy, Information Technology (Seventh edition) // New York : McGraw-Hill. – 2011. – P. 608.

2 **Ma, Q., Pearson, J. M. & Tadisina, S.** An Exploratory Study Into Factors of Service Quality for Application Service Providers // Information&Management. – 2005. – Vol. 42. – № 8. – P. 1067–1080.

3 **Martensen, A., Gronholdt, L., Eskildsen, J.K. & Kristensen, K.** Measuring Student Oriented Quality in Higher Education : Application of ECSI method // Sinergie Rapporti di Ricerca, – 2000. – Vol. 182. – № 9. – P. 371-383.

4 **Bridge, B.** Total Quality Management Applications in Education. (First Edition) // İstanbul: Beyaz Yayınları. – 2003. – P. 128.

5 **Helgesen, Q. & Nesset, W.** Images, Satisfaction and Antecedents: Drivers of Student Loyalty? A Case Study of a Norwegian University Collage // Corporate Reputation Review. – 2007. – Vol. 1. – № 1 – P. 38–59.

6 **Akcay, B.** The Analysis of How to Improve Student Understanding of the Nature of Science: A Role of Teacher // Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching – 2006. – Vol. 7. – № 2. – P. 199–213.

7 **Hennig-Thurau, T., Lager, M.F. & Hansen, U.** Modeling and Managing Student Loyalty: An Approach Based on the Concept of Relationship Quality // Journal of Service Research. – 2001. – Vol. 3. – № 1. – P. 331–344.

8 **Rashid, T. & Raj, R.** Customer Satisfaction: Relationship Marketing in Higher Education E-learning // Innovative Marketing. – 2006. – Vol. 2. – № 3. – P. 24–34.

9 **Parasuraman, A., Zeithaml, V. & Berry, L. L.** A Conceptual Model of Service Quality and it's Implications for Future Research // Journal of Marketing, 49, 47-69. – 1985. – Vol. 49. – P. 47-69.

10 **Kalayci, S.** SPSS Applied Multivariate Statistical Techniques, (Fifth Edition) // Ankara: Asil Yayın Dağıtım. – 2018. – P. 426.

11 **Buyukozturk, S.** Handbook of Data Analysis for the Social Sciences: Statistics, Research Design, SPSS Applications, and Interpretation (Thirty-First Edition) // Ankara: Pegem Akademi. – 2024. – P. 224.

Received 18.01.25
Received in revised form 22.01.25
Accepted for publication 17.02.25

**Д. Келесбаев[1], А. Куралбаев[2], Ж. Жетибаев[3], Ж. Алибекова[4], Б. Кенешбаев[5]*
[1,2,3,4,5]Ахмет Ясауи университеті, Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.
18.01.25 ж. баспаға түсті.
22.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ САПАСЫН ӨЛШЕУ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Қызмет көрсету саласы – қазіргі заманғы экономикада маңызды рөл атқаратын сектор. Экономикалық, технологиялық және әлеуметтік өзгерістердің ықпалымен бұл сала елдердің даму деңгейін анықтайтын негізгі көрсеткішке айналды. Қызмет көрсету саласының сапасы тұтынушылардың қажеттіліктерін

қанағаттандыруға бағытталған, ал бұл өз кезегінде ұйымдарға бәсекелестік артықшылық әкеледі. Білім беру саласы да қызмет көрсету жүйесінің маңызды бөлігі болып табылады. Ол қоғамның шығармашылық әлеуетін дамытып, әлеуметтік әділдік пен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін басты құрал ретінде қарастырылады.

Бұл зерттеу жұмысы қызмет көрсету сапасының экономикалық және әлеуметтік салалардағы маңыздылығын, оның ішінде білім беру қызметтерінің сапасын талдауға бағытталған. Қызмет көрсету сапасы тұтынушының күтуі мен нақты алған қызметі арасындағы айырмашылық ретінде анықталады. Білім беру саласы – қоғамның дамуы мен болашағын қамтамасыз ететін маңызды сала. Зерттеу Түркістан қаласындағы мемлекеттік және жеке меншік орта мектептерде жүргізілді.

Зерттеудің негізгі мақсаты – оқушылардың білім беру қызметтерінен күткен үміттері мен шынайы алған білімдері арасындағы айырмашылықты анықтау. Бұл үшін А.Парасураман, В.Зейтамль және Л.Берри әзірлеген SERVQUAL моделі қолданылды. Зерттеу барысында сауалнамалар жүргізіліп, алынған мәліметтер SPSS және Microsoft Excel бағдарламалары арқылы талданды. Оқушылардың оқу сапасына қанағаттану деңгейі, қызмет сапасының демографиялық сипаттамалармен байланысы анықталды.

Нәтижелер көрсеткендей, сапалы білім беру оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға тікелей әсер етеді. Зерттеудің ғылыми құндылығы – білім беру қызметтерінің сапасын бағалауда SERVQUAL моделін қолдану арқылы сапаны арттыруға арналған нақты ұсыныстар ұсынуында.

Кілтті сөздер: қызмет көрсету сапасы, орта білім беру ұйымдары, білім беру қызметтерін өлшеу, тұтынушының күтуі мен қабылдауы, сапа өлшемдері.

**Д. Келесбаев[1], А. Куралбаев[2], Ж. Жетибаев[3], Ж. Алибекова[4], Б. Кенешбаев[5]*
[1,2,3,4,5]Университет Ахмеда Ясави, Республика Казахстан, г. Туркестан.
Поступило в редакцию 18.01.25
Поступило с исправлениями 22.01.25
Принято в печать 17.02.25

ИЗМЕРЕНИЕ И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЧЕСТВА УСЛУГ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сфера услуг – это сектор, который играет важную роль в современной экономике. Под влиянием экономических, технологических и социальных изменений эта отрасль стала основным индикатором, определяющим уровень развития стран. Качество сферы услуг направлено на удовлетворение потребностей клиентов, а это, в свою очередь, дает организациям конкурентное преимущество. Образование также является важной частью системы обслуживания. Оно рассматривается как главный инструмент, развивающий творческий потенциал общества и обеспечивающий социальную справедливость и равные возможности.

Данная исследовательская работа направлена на анализ значимости качества обслуживания в экономической и социальной сферах, в том числе качества образовательных услуг. Качество обслуживания определяется как разница между ожиданиями клиента и фактическим полученным обслуживанием. Область образования является важной сферой, обеспечивающей развитие и будущее общества. Исследование проводилось в государственных и частных средних школах Туркестан.

Основная цель исследования – определить разницу между ожиданиями студентов от образовательных услуг и реальными знаниями, которые они получили. Для этого использовалась модель SERVQUAL, разработанная А. Парасураманом, В. Зейтамлом и Л. Берри. В ходе исследования проводилось анкетирование и анализировались полученные данные с помощью программ SPSS и Microsoft Excel. Определен уровень удовлетворенности студентов качеством образования, связь между качеством обслуживания и демографическими характеристиками.

Результаты показывают, что качественное образование оказывает прямое влияние на удовлетворение потребностей студентов. Научная ценность исследования заключается в

предоставлении конкретных рекомендаций по повышению качества с использованием модели SERVQUAL при оценке качества образовательных услуг.

Ключевые слова: качество обслуживания, организации среднего образования, измерение образовательных услуг, ожидания и представления потребителей, показатели качества.

SRSTI 82.17.03

https://doi.org/10.48081/IFUO8057

G. M. Kozhabatchina[1], Zh. M. Zhartay[2], A. S. Kadyrova[3], Zh. A. Kuatbekov[4]

[1,2]Karaganda Buketov University, The Republic of Kazakhstan, Karaganda
[3,4]International Taraz University named after Sherkhan Murtaza, Republic of Kazakhstan, Taraz
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6638-5105
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4676-4140
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8948-6323
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0253-8088
*e-mail: kozhabatchina@mail.ru

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN RK

The article examines the factors shaping the dynamics and growth of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, addressing both internal and external variables impacting this form of entrepreneurial activity. The role of the business community, support from the state and society as a whole, as well as the creation of conditions for overcoming the challenges faced by social entrepreneurs are analyzed. The article underscores the significance of these factors in integrating social entrepreneurship into Kazakhstan's economic and social framework to address societal challenges. It also proposes indicators reflecting internal and external factors that foster the development of social entrepreneurship. Also considered were the self-employed in Kazakhstan, who can be involved in projects or businesses with a social orientation. For a more accurate analysis, the context related to the economic conditions and characteristics of the specific area of self-employment must be taken into account, so other factors that influence the income of the self-employed should be considered. As part of the study, a forecast was performed using forecasting techniques. In order to stimulate the sustainable growth of social entrepreneurship projects, effective strategies should focus on education, financial support, strengthening partnerships, and promoting social responsibility.

Key words: social entrepreneurship, strategy, social entrepreneur, social enterprises, impact factors.

Introduction

The factors influencing the development of social entrepreneurship are analyzed in a broad social and economic context and the results can be important for shaping policy and practice in this area. The relevance of the study of factors affecting the development of social entrepreneurship in the RK is due to the fact that social entrepreneurship can become a driving force for economic.Expansion and diversification, stimulated by new and innovative social enterprises, have the potential to create jobs, attract investment, and stimulate business sector growth, whose efforts contribute to the creation of effective government policies and programs that foster a supportive environment for social entrepreneurs. The purpose of this study is to study and analyze the factors determining the development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, with an emphasis on the critical elements that influence the growth of social enterprises within the socio-economic system of Kazakhstan. The hypothesis of the study suggests that the development of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan is affected by various factors, including both internal factors related to the characteristics and strategies of social enterprises, and external factors such as legislative support, social perceptions and economic conditions. Examining these factors will help pinpoint the essential components driving the successful growth of social entrepreneurship in Kazakhstan and lay the groundwork for formulating effective strategies to support this sector. The findings of the study will offer practical insights and recommendations for policymakers, public organizations, entrepreneurs, and researchers, facilitating the more efficient advancement of social entrepreneurship in Kazakhstan. In the study, using economic and mathematical modeling and forecasting, conclusions are made about the impact of factors on the development of SP in Kazakhstan. The study of factors and problems can lay the foundation for the development of strategies for the development of social entrepreneurship in accordance with modern socio-economic trends.

Materials and methods

The use of statistical methods in this study makes it possible to assess and identify the social and economic factors influencing the development of social entrepreneurship, which play a crucial role in the strategic development of the economy and are determined by unique national legislation, socio-economic dynamics, demographic trends and cultural context. In the modern world, social entrepreneurship (hereinafter referred to as IP) is becoming an increasingly important tool for solving social problems and contributing to the sustainable

development of society. The Republic of Kazakhstan, being a country with a dynamically developing economy, also notes the growth of interest in social entrepreneurship. The successful development of social entrepreneurship in Kazakhstan necessitates the active support of the business community, government, and society, along with the establishment of favorable conditions to address and overcome existing challenges. This will allow social entrepreneurship to become an integral part of the economic and social landscape of the country, solving social problems and contributing to the sustainable development of society. Key support strategies include strengthening key elements, optimizing government assistance, attracting investment, developing infrastructure, and adapting to environmental changes. These factors collectively determine the success of social entrepreneurship, stimulating social development by solving social problems and managerial innovations through entrepreneurial initiatives (Wang, A.W., & Yee, C.M., 2023) [1]. This sector not only fosters economic growth but also addresses social challenges effectively and generates societal value (Stoffers, Gunawan, &Kleefstra, 2018 [2]; Huda et al., 2019 [3]). The increasing academic interest in social entrepreneurship stems from its dual advantages: supporting disadvantaged groups while addressing entrepreneurial, disciplinary, institutional, and cultural dimensions [4]. The globalization of social entrepreneurship puts pressure on this new phenomenon [5], which is a process of value creation through innovation [6]. Significant areas of SP include its transformational impact, social innovation, definition clarification, poverty alleviation, motivation and values of social entrepreneurs [7]. Social entrepreneurship is defined as a business with a social or environmental mission (British Council, 2018) [8]. There is growing interest in SP as a mechanism for fostering social cohesion despite a lack of empirical evidence (Krugman, 2023 [9]; Chaves Ávila & Monzón Campos, 2018 [10]; Fernández-Guadaño&López-Millan, 2018 [11]) makes this study relevant and promising for the development of SP models.

Results and discussion

SP factors affecting the formation, development and successful functioning of social enterprises can be divided into internal and external. In this regard, the author has evaluated and monitored these indicators that will help to determine the effectiveness and sustainability of a social enterprise (Figure 1).

The author identifies the factors determining the development of social entrepreneurship, emphasizing the key role of internal elements in the development of social entrepreneurship in Kazakhstan. Special attention is paid to the social responsibility of business, as entrepreneurs increasingly realize its importance for improving social well-being and solving social problems. The interaction of social entrepreneurs with the government creates a favorable environment for

development supported by various programs and initiatives such as tax incentives, grants and financial support.

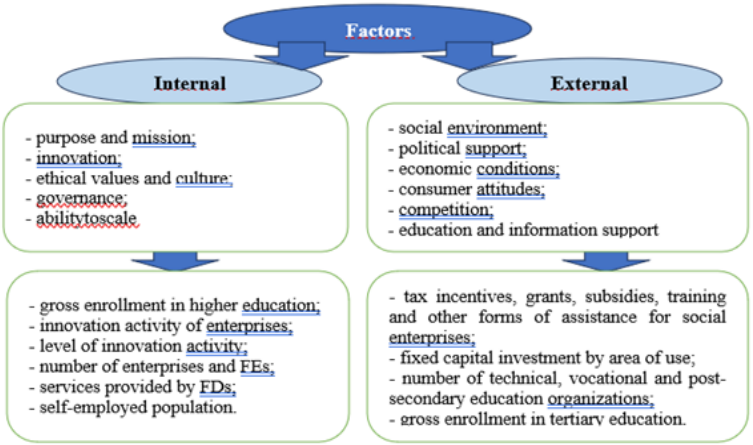

Figure 1 – Factors and indicators affecting the development of JVs

The successful combination and development of these internal factors are key to strengthening JVs in the RK.External factors also contribute significantly to the development of social entrepreneurship. Global trends in sustainability, responsible consumption and social impact contribute to the formation of the social entrepreneurial landscape in the country. Global experience and successful practices are becoming a source of inspiration and resources for social entrepreneurs in Kazakhstan. Despite positive progress, social entrepreneurship in Kazakhstan continues to encounter challenges.Lack of financial resources, limited access to financing and legal uncertainty are obstacles to the full development of social enterprises. The author identified the following indicators as key aspects of the external factors of social entrepreneurship in Kazakhstan. Having studied the experience of foreign countries, the author came to the following conclusions of SP development (Figure 2).

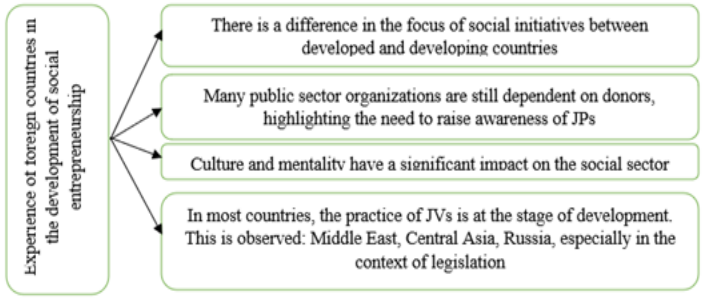

Figure 2 – Experience of foreign countries in the development of JVs

It is important to realize that social entrepreneurship is not charity or volunteering, which are based on the principle of gratuitousness. In most countries, social entrepreneurship is developed on the basis of existing non-governmental organizations (NGOs) (Figure 3).

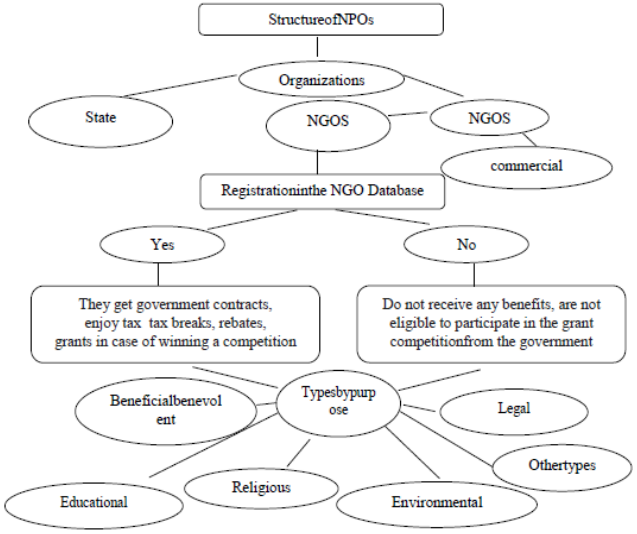

Figure 3 – Structure of NPOs

The experience of collaborating with various non-profit organizations, such as charities, housing associations, educational institutions, and trade unions, has deepened the understanding of the unique challenges faced by this sector. In Kazakhstan, the non-profit sector is evolving to address social, charitable, cultural, educational, legal, health, environmental, and sporting goals, as well as to fulfill religious needs. One of the effective and classic mechanisms of interaction with NGOs is the State Social Order (hereinafter – SOA), which has been implemented since 2003 and is regulated on the basis of the legislative framework of the RK.

Let's consider the dynamics of the GSS for the period from 2003–2022, the indicators of which have increased by 99 % in 19 years (Figure 4).

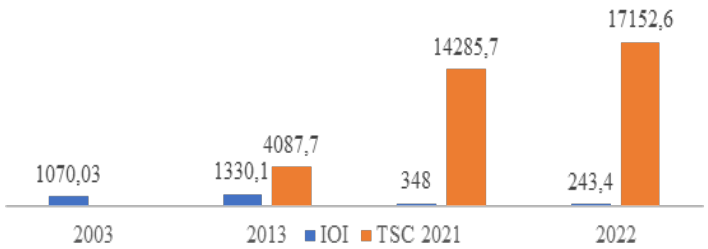

Figure 4 – Dynamics of development of SPSS in RK for the period from 2003–2022, mln. tenge

Note – Compiled on the basis of the source: [12]

The number of NGO projects under grant funding increased 4.8 times. Thevolumeofgrantfundingincreased 7.7 times (Figure 5) [12].

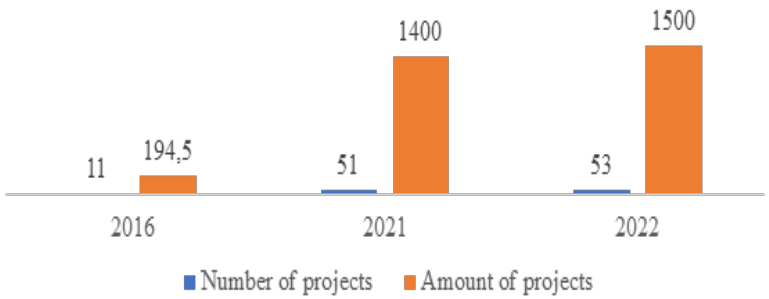

Figure 5 – Dynamics of grant projects for 2016-2022, mln. Tenge

Note – Compiled on the basis of the source: [12]

It is important to emphasize that a successful relationship between social entrepreneurship and SPSS requires the development of effective partnership mechanisms, transparent rules and incentives for the development of social enterprises. In turn, this can contribute to a more effective solution of social problems and the creation of a sustainable society in Kazakhstan. The author also considered the self-employed in Kazakhstan who may be involved in projects or businesses with a social focus. In general, it is important to consider the context and objectives of a particular activity to determine whether it is social entrepreneurship. Note the fact that self-employed individuals, by seeking to provide services and develop their businesses, can create new jobs and stimulate economic activity in the regions. Social entrepreneurs addressing social and environmental issues actively engage with communities, apply innovative approaches, and drive positive change. Despite their differences, these entrepreneurial forms can jointly enhance the economic and sociocultural landscape. To this end, let us consider the forecast values of these indicators using a trend model (Table 2) [13].

Table 2 – Indicators characterizing self-employment in the RK.

Year	Income from employment of self-employed persons, tenge	Change, tenge	Level of informal employment, total (experimental),of which:		Level of informal employ-ment, total, % (experi-mental)	Change, tenge	Self-employe dworkers, %
			Men	Women			
2016	57234	-	22,8	23,2	23,0	-	25,8
2017	61964	4730	16,3	16,1	16,2	-6,8	24,5

2018	63458	1494	15,1	14,7	14,9	-1,3	24,2
2019	69198	5740	13,8	13,6	13,7	-1,2	24,0
2020	81511	12313	14,2	13,9	11,1	-2,6	23,6
2021	99 543	18032	13,7	13,6	13,6	2,5	23,8
2022	112 246	12703	13,2	12,5	12,8	-0,8	23,7
Note - Compiledfromsource: [13]							

The level of informal employment is measured as the proportion of workers aged 15 and older in the informal sector relative to the total employed population. Self-employed workers, % – calculated as the share of self-employed workers in the employed population. In Figure 6 you can see the increase in income from employment of self-employed persons, which for 7 years increased by 55012 tenge. Such increase in income from employment of self-employed persons indicates a positive dynamics in their earnings for this period, explaining that:

– economic growth contributed to the increase in opportunities for the self-employed;

– improved market conditions;

– if prices for goods and services are rising, incomes generally increase;

– changes in legislation, such as taxation or regulation of the self-employed, may have affected their income.

For a more accurate analysis, it is necessary to take into account the context related to the economics and circumstances of the self-employed's particular field of activity, and to consider other factors affecting their income We have calculated a forecast using forecasting techniques (Figure 7).

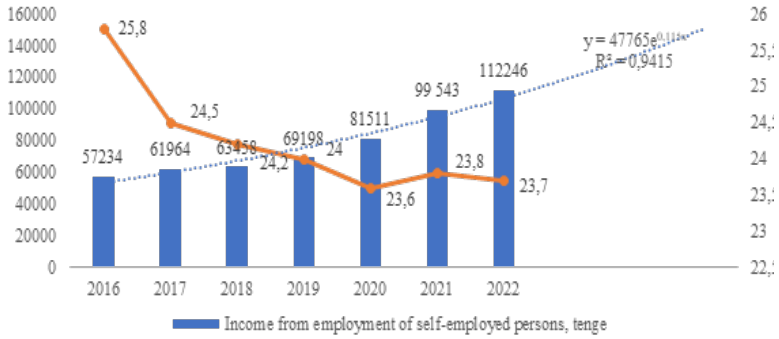

Figure 6 – Dynamics of indicators characterizing self-employment in the Republic of Kazakhstan

Note – Compiled on the basis of the source: [13]

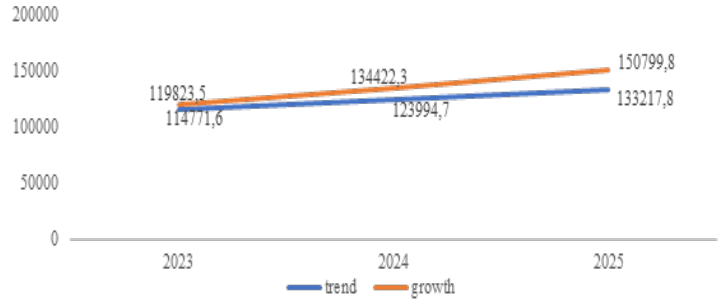

Figure 7 – Forecast values of income from employment of the self-employed for 2023-2025, tenge

Note – Compiled by the author on the basis of calculations made by the author

The results of regression analysis are presented in Figure 8.

Based on the results of the regression analysis, recommendations for improving the employment income of self-employed providing social entrepreneurship services were proposed, which include the following management strategies:

– the quality of services can strongly influence customer satisfaction and consequently income;

– expanding the range of services can lead to attracting new clients and increasing income;

– marketing strategies - utilization of social media, participation in community events, creation of a website, etc.;

CONCLUSION

Regression statistics	
Multiple R	0,952297
R-squared	0,90687
Normalized R-squared	0,888244
Standarderror	6994,276
Observations	7

Analysis of variance

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Significance F*
Regression	1	2,38E+09	2,38E+09	48,68856	0,00093
Residual	5	2,45E+08	48919902		
Total	6	2,63E+09			

	Coefficients	*Standard error*	*t-statistic*	*P-value*	*Lower 95%*	*Upper 95%*	*Lower 95,0%*	*Upper 95,0%*
Y-intersectionintersection	-1,9E+07	2668703	-6,94853	0,000948	-2,5E+07	-1,2E+07	-2,5E+07	-1,2E+07
Variablevariable X 1	9223,107	1321,794	6,977719	0,00093	5825,328	12620,89	5825,328	12620,89

Figure 8 – Summaryofcalculationsmade

Note – Compiled by the author on the basis of the calculations made

– optimizing work processes, improving productivity and using the budget efficiently;

– creating unique offerings, improving customer service or engaging partners.

Conclusions

The results of the analysis emphasize the importance of an integrated approach to the development of S in the RoK. In order to stimulate the sustainable growth of social entrepreneurship projects, effective strategies should focus on education, financial support, strengthening partnerships, and promoting social responsibility. From the regression analysis, it can be concluded that the development of SPs in the RoK depends on several key factors:

- a high level of education and versatile skills can positively influence successful JVs;
- entrepreneurs with easy access to financial resources are more successful in implementing social projects;
- the strong correlation between JV development and the availability of supportive infrastructure, such as educational programs, consultations and networking opportunities, indicates the need to further develop the support system for social entrepreneurs in the country;
- businesses that integrate social and environmental goals are more successful and attractive to society;

- government support in the form of tax incentives, grants and other measures can significantly contribute to the development of SPs;
- increased interest and support from the society may contribute to the expansion of social entrepreneurial initiatives.

REFERENCES

1 **Wang, A. W., & Yee, C. M.** A Literature Review of Social Entrepreneurship. Open Journal of Business and Management–2023– № 11 – P. 2232–2246.https://doi.org/10.4236/ojbm.2023.115123

2 **Stoffers, J., Gunawan, A., &Kleefstra, A.** Social Entrepreneurship, an International Perspective. Open Journal of Social Sciences–2018–№ 6–P. 10-24. https://doi.org/10.4236/jss.2018.610002

3 **Huda, M., Qodriah, S. L., Rismayadi, B., Hananto, A., Kardiyati, E. N., Ruskam, A., & Nasir, B. M.** Towards Cooperative with Competitive Alliance: Insights into Performance Value in Social Entrepreneurship. In N. Iyigun (Ed.), Creating Business Value and Competitive Advantage with Social Entrepreneurship.IGIGlobal. –2019 – P. 294–317. https://doi.org/10.4018/978-1-5225-5687-9.ch014

4 Development of trilateral partnership in Kazakhstan between government agencies, business and non-governmental organizations Almaty, 2022. https://cisc.kz/

5 **Dees, J. G., Battle Anderson, B.** Framing a theory of entrepreneurship: Building on two schools of practice and though // ARNOVA Occasional Paper Series: Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field. – 2006. – № 1(3). – P. 39–66.

6 **Martin, R.L., Osberg, S.** Social entrepreneurship: the case for defi nition // Stanford Social Innovation Review. – 2007. – № 5(2). – P. 28–39.

7 **Bespalyi, S. V., Davidenko, L. M., Bekniyazova, D. S., Kashuk, L. I.** Social entrepreneurship contributing to sustainable development: international experience // Scientific Journal «Statistics, Accounting and Audit». – 2020. – T. 3. – № 78. – P. 121–126.

8 **Council, B.** Building an inclusive and creative economy Creative. Jakarta. – 2018.

9 **Krugman, P.** Cooperating for a better future. CIRIEC-España, Revista De Economía Pública, Social y Cooperativa, 107. –2023- P. 5–14. https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.107.26369

10 **Chaves Ávila, R., & Monzón Campos, J. L.** The social economy in the face of emerging economic paradigms: Social innovation, collaborative economy,

circular economy, corporate social responsibility, the economy of the common good, social enterprise and solidarity economy. CIRIEC-España Revista De Economía Pública, Social y Cooperativa.–2018– P. 5–50.

11 Fernández-Guadaño, J., & López-Millán, M. Employee-owned firms from a stakeholder perspective. Journal of International Development.–2018–№30(6), P. 1044–1059.

12 Mechanisms of interaction between the state and NGOs – [Electronic resource]. – Access mode: https://dpi.kg/

13 Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [web-portal]. – URL: http://www.stat.gov.kz

Received 23.10.24
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 11.02.25

**Г. М. Кожабатчина[1], Ж. М. Жартай[2], А. С. Кадырова[3], Ж. А. Куатбеков[4]*
[1,2]Қарағанды Бөкетов университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
[3,4]Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті,
Қазақстан Республикасы, Тараз қ.
23.10.24 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚР-ДА ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Мақалада кәсіпкерлік қызметтің осы нысанына әсерететін ішкі және сыртқы айнымалыларды ескере отырып, Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік кәсіпкерліктің динамикасы мен өсуін қалыптастыратын факторлар қарастырылады. Бизнес-қоғамдастықтың рөлі, мемлекет пен жалпы қоғамның қолдауы, сондай-ақ әлеуметтік кәсіпкерлердің алдында тұрған сын-қатерлерді еңсеру үшін жағдай жасау талданады. Мақалада әлеуметтік кәсіпкерлікті Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік құрылымына интеграциялау және әлеуметтік мәселелерді шешу үшін осы факторлардың маңыздылығының негіздемесі келтірілген.

Әлеуметтік кәсіпкерлікті дамытуға ықпалететін ішкі және сыртқы факторларға байланысты индикаторлар ұсынылды. Сондай-ақ, Қазақстанда әлеуметтік бағыттағы жобаларға немесе бизнеске тартылуы мүмкін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қарастырылды. Дәлірек талдау үшін өзін-өзі жұмыспен қамтудың белгілі бір саласының экономикалық жағдайлары мен сипаттамаларына қатысты контекстті ескеру қажет, сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың табысына әсерететін басқа факторларды да ескеру қажет. Регрессиялық талдау нәтижелері негізінде белгілі бір басқару стратегияларын қамтитын әлеуметтік кәсіпкерлік қызметтерін көрсететін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың еңбектабысын арттыру бойынша ұсыныстар ұсынылды. Әлеуметтік кәсіпкерлік жобаларының тұрақты өсуін ынталандыру үшін тиімді стратегиялар білім беруге, қаржылық қолдауға, серіктестіктерді нығайтуға және әлеуметтік жауапкершілікті ілгерілетуге бағытталуы керек.

Кілтті сөздер: әлеуметтік кәсіпкерлік, стратегия, әлеуметтік кәсіпкер, әлеуметтік кәсіпорындар, әсерету факторлары.

**Г. М. Кожабатчина[1], Ж. М. Жартай[2], А. С. Кадырова[3], Ж. А. Куатбеков[4]*
[1,2]Карагандинский университет Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганды
[3,4]Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы,
Республика Казахстан, г. Тараз
Поступило в редакцию 23.10.24
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 11.02.25

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РК

В статье рассматриваются факторы, формирующие динамику и рост социального предпринимательства в Республике Казахстан, рассматриваются как внутренние, так и внешние переменные, влияющие на эту форму предпринимательской деятельности. Анализируется роль бизнес-сообщества, поддержка со стороны государства и общества в целом, а также создание условий для преодоления вызовов, с которыми сталкиваются социальные

предприниматели. В статье подчеркивается важность этих факторов для интеграции социального предпринимательства в экономическую и социальную систему Казахстана для решения социальных проблем. Также предлагаются показатели, отражающие внутренние и внешние факторы, способствующие развитию социального предпринимательства. Для более точного анализа необходимо учитывать контекст, связанный с экономическими условиями и характеристиками конкретной сферы самозанятости, поэтому следует рассмотреть и другие факторы, влияющие на доходы самозанятых. На основе результатов регрессионного анализа были предложены рекомендации по повышению трудового дохода самозанятых, оказывающих услуги социального предпринимательства, которые включают в себя определенные стратегии управления. Чтобы стимулировать устойчивый рост проектов социального предпринимательства эффективные стратегии должны быть сосредоточены на образовании, финансовой поддержке, укреплении партнерских отношений и продвижении социальной ответственности.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, стратегия, социальный предприниматель, социальные предприятия, факторы влияния.

SRSTI 68.75.19

https://doi.org/10.48081/FUSG2170

T. A. Kussaiynov[1], *S. M. Tokenova[2], G. S. Mussina[3]
[1,2,3] S. Seifullin Kazakh agrotechnical research university,
Republic of Kazakhstan, Astana
[2]University of Minnesota, United States of America
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6439-1261
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0203-6843
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3920-330X
*e- mail: sandi_77@inbox.ru

SIMULATION MODELING: ANALYZING THE IMPACT OF GOVERNMENT SUPPORT ON AGRICULTURAL PRODUCTION EFFICIENCY

Since the forecasting of general economic income in diversified industries has a number of peculiarities associated with the presence and nature of the stochastic relationship of production and economic indicators, as well as the uncertainty of production and market conditions of the planning year, to calculate the forecast values of marginal income in this article is used the method of forecasting, which uses the principles of expert judgment in combination with probabilistic analysis of historical data and assumes the correction of historical data The model was tested on the materials of agrarian production of one of the largest agricultural regions of the country - North-Kazakhstan region.

To calculate the forecast values of marginal income of agricultural crops of commercial crop production of the North-Kazakhstan region, historical data on yields, variable costs and prices of realization of agricultural products of the region were used. In general, the development of such models, their testing and practical application are justified in solving the problems of forecasting and analysis of consequences from the implementation of regional and national agricultural economic programs.

Keywords: yields, crop production, variable costs, marginal revenue, inflation, subsidies, simulation model, forecasting

Introduction

In Kazakhstan, with its vast agricultural lands and very harsh natural and climatic conditions, the development and application of tools for analyzing and planning agricultural production taking into account uncertainty and risk has been completely neglected until today. It is only in the last two decades that the academic circles of the Central Asian region have shown a growing interest in the problem of risk analysis in agriculture (e.g., [1, p. 82; 2, p.2458; 3, p.176]). At the same time, the scientific community of countries and regions with developed agrarian economies has accumulated quite a lot of experience in researching various aspects of developing effective solutions using the methods of system analysis. Particular attention should be paid to the classic work by Hardacker, Huirne, Anderson, and Lien [4, p. 276], which summarizes various approaches to the analysis and management decision-making in agroecosystems under conditions of risk and uncertainty.

In agriculture in developing and transit economies, biodiversification is the most commonly used tool to counter risk [5, p.86]. Measures that rely on the use of agricultural biodiversity in response to abrupt changes in climate and economic environment can be divided into two broad categories: growing more species and diversifying farms in general; introducing or scaling up more adapted crops and varieties, as well as livestock and livestock breeds. Livestock development is also seen as a diversification strategy in response to climate change [6, p.1968; 7, p.128]. Over the past three decades, in many arid regions of Kazakhstan, farmers have reduced their investments in crops or even stopped planting and instead focused on livestock management.

Different species and breeds of animals vary greatly in their ability to tolerate extreme climatic conditions. In the arid regions of Kazakhstan, there is a return to breeding traditional animals for commercial purposes, such as camels, sheep and horse breeding, which are more adaptable to changing climatic conditions. Such trends are observed almost everywhere. For example, the expansion of the range of one-humped camels further into southern Africa has been observed to displace cattle because of their better drought tolerance [8, p.690]. Crop diversification and crop-livestock integration are often combined with adjustments in farming practices and the adoption of low-cost methods to improve soil fertility, water conservation and weed control. The replacement of traditional varieties with improved, early maturing varieties has also been observed as part of adaptation strategies in locations subject to sudden increases or decreases in temperature and rainfall [9, p.225; 10, p.748]. The opposite is also observed: farmers stick to growing traditional varieties because of their ability to respond and adapt to new climatic conditions [11, p.19563].

The main conclusion from the analysis of available publications on the topic under consideration is that the effective and adequate application of system analysis methods for forecasting the economic development of agro-ecosystems is possible only with careful consideration of specific local natural and economic conditions and peculiarities of entrepreneurs' behavior under the uncertainty of the economic environment. The process of formation and selection of strategic decisions can be modeled in different variants using different criteria of rationality of the decision. In the academic environment, the standard approach is to use the utility function and risk aversion coefficients to analyze and forecast decisions. However, it should be noted that due to the complexity of the problem structure and the uncertainty factor in it, the construction of appropriate models requires a very thorough study of the problem, which in turn predetermines the need to attract significant resources: intellectual, financial, and time [12, p.124].

The development of such models, their testing and practical application are justified when solving the tasks of forecasting and analyzing the consequences of the implementation of regional and national agricultural economic programs. The time and resources spent on thorough elaboration of the problem are quite justified and dictated by the scale, public importance and long-term effect of such programs.

Materials and methods

The results of numerous experiments and empirical evidence indicate that the most appropriate functions are those that allow reflecting the behavioral property of most individuals in the decision-making process: relative risk aversion does not increase with the expansion of wealth. In other words, the percentage of funds invested in risky assets (risky activities) remains constant or is growing. The persistence or decrease in relative risk aversion means that as wealth increases, the desire of entrepreneurs to invest money (in absolute terms) in risky industries also increases. That is, the absolute risk aversion decreases, and the investor has a greater desire to invest money in risky assets. Both of these considerations are quite consistent with common sense and observations. Therefore, as a utility function, it is recommended to use a power function of the formula $U = \left(\frac{1}{1-r}\right) z^{1-r}$ where z the total value of assets, r the relative risk aversion index. The greater the value r is, an entrepreneur is less susceptible to make risky decisions, that is, he/she is less likely to invest money in risky activities. This function is very convenient in practical use. If $r=0$, the function takes a linear form U=z; the linear function corresponds to the case when the entrepreneur's attitude to risk is neutral. If $r=1$ z, the power function turns into a logarithmic one. The empirical studies and calculations show that a relative risk aversion index, equal to 1, is typical for the majority of entrepreneurs and investors. Since the risk aversion index in the model is estimated at marginal income (not the total value of agricultural assets),

it is necessary to calculate the index of relative risk aversion for marginal income. To do this, a formula is used that links the risk aversion indices for wealth and income, that is $r = r(z) = (z / W)r(W)$, where z is the average annual income; W is the average annual total value of the company's assets.

The developed simulation model links together the main sub-sectors of agriculture – crop and livestock – at the regional level, and allows to analyze the industry in the system.

Results and discussion

To calculate the forecast values of the marginal income of agricultural crops of commercial crop production in the North Kazakhstan region, historical data on yields, variable costs and sales prices of agricultural products of the region, shown in tables 1-3, have been used.

Table 1 – Crop yield of the North Kazakhstan region in 2017-2023, hundredweight/ha

Years	Wheat	Barley	Oats	Leguminous crops	Oil crop
2017	16.7	18.6	17.3	10.9	9.8
2018	15.4	17.5	18.9	10.8	9.6
2019	14.2	15.1	17.4	11.4	9.9
2020	14.4	14.2	12.2	11.3	10.0
2021	11.6	11.8	10.0	9.3	7.3
2022	14.7	16.1	13.0	12.3	8.3
2023	11.4	11.2	8.6	9.5	6.8

Table 2 – Prices for the sale of crop production in the North Kazakhstan region in 2017-2023, tenge/hundredweight

Years	Wheat	Barley	Oats	Leguminous crops	Oil crop
2017	3.827	3.039	2.275	5.401	9.385
2018	4.009	3.449	2.536	4.331	8.936
2019	6.159	4.781	3.118	6.056	11.760
2020	7.813	5.635	4.186	10.568	16.295
2021	9.875	7.872	5.204	17.053	24.545
2022	11.708	8.863	6.023	19.877	27.372
2023	8.908	6.465	5.464	13.887	16.564

Table 3 – Estimated amounts of variable costs for crops in the year under planning, tenge/ha

Crop	Wheat	Barley	Oats	Leguminous crops	Oil crop
Cost amount	54.442	47.881	33.500	70.426	61.097

The calculation of the forecast values of marginal income has been carried out in two ways: 1) excluding subsidies; 2) taking into account the amount of subsidies granted in 2023 (Table 4). The outcomes are understood as the production and market conditions of the corresponding year: 2017 – outcome 1; 2018 – outcome 2, …, 2023 – outcome 7. To take into account the probability of occurrence of conditions similar to those in previous years, an equally probable distribution is used, that is, each year of observations corresponds to a probability level equal to 0.143. The year 2023 is taken as the base year to reflect inflation.

Table 4 – Forecast values of marginal income in the North Kazakhstan region, tenge/ha

Outcome	Wheat	Barley	Oats	Leguminous crops	Oil crop
Marginal income excluding subsidies					
1	90.902	62.543	51.181	81.556	93.037
2	83.216	60.009	56.680	78.699	90.136
3	85.809	57.949	52.935	85.949	95.323
4	92.576	57.095	37.513	90.429	99.925
5	79.339	55.097	31.187	78.459	79.973
6	99.452	73.083	40.993	105.848	88.177
7	66.774	37.677	24.911	73.185	66.073
Expected MI	85.438	57.636	42.200	84.875	87.521
Standard deviation	48.334	38.497	25.461	49.666	43.551
Variability, %	56.6	66.8	60.3	58.5	49.8
Marginal income including subsidies in 2023					
1	98.994	70.635	59.273	89.648	101.129
2	91.308	68.101	64.772	86.791	98.228
3	93.901	66.041	61.027	94.041	103.415

4	100.668	65.187	45.605	98.521	108.017
5	87.431	63.189	39.279	86.551	88.065
6	107.544	81.175	49.085	113.940	96.269
7	74.866	45.769	33.003	81.277	74.165
Expected MI	93.530	65.728	50.292	92.967	95.613
Standard deviation	48.334	38.497	25.461	49.666	43.551
Variability, %	51.7	58.6	50.6	53.4	45.5

The forecast values of marginal income are subsequently used to analyze the impact of government support measures for the industry on the location, structure, output, and efficiency of agricultural production in the North Kazakhstan region based on the formula given above.

When solving the problem, the following conditions have been set: 1) the total area of tilled land in the region is limited by the size of the acreage of commodity crop production in 2023 - 4097 thousand hectares; 2) the share of oilseed crops in the amount of no more than 25% in the total structure of crops is related to the technological characteristics of oilseed cultivation; 3) restrictions on the supply of barley (not less than 79 thousand tons) and oats (not less than 33 thousand tons) is due to calculations of the need for these crops in the production of formulated feeds for livestock of agricultural animals of the region.

The results of calculations based on the model are shown in Table 5.

Table 5 – Results of solving the problem based on the model

Solution option	The disposition of crops, %					Marginal income, thousand tenge/ha
	wheat	barley	oats	leguminous crops	oil crop	
Including subsidies	73.1	1.3	0.6	0.0	25.0	85.3
Excluding subsidies	73.1	1.3	0.6	0.0	25.0	93.4

The results of solving the problem indicate that the presence or absence of subsidies in the available volumes does not affect the composition of crops and their structure. Meanwhile, in both cases, leguminous crops turn out to be relatively unprofitable in the conditions of the North Kazakhstan region (in comparison with other crops).

The crop acreage under barley, oats, and oilseeds is determined by restrictive conditions (agrotechnical, market). In general, the expected marginal income for

crop production in the region per hectare will optimally amount to 85.3 thousand tenge (option without subsidies) and 93.4 thousand tenge (option with subsidies).

In general, the results obtained suggest that government subsidies in the available amounts in the context of crops do not have an impact on decisions on the location and optimization of crops disposition.

An expression of gratitude

The authors express their gratitude to the team of the research project «Development of organizational and economic measures to improve the efficiency of resource potential of agrarian production» for assistance in collecting information and data. This research was funded by the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan (BR22886885).

Conclusions

The developed simulation model links together the main sub-industries of agriculture – crop production and animal husbandry – at the regional level, and allows to analyze the industry in the system. The economic category of utility is taken as an economic attribute for analyzing decisions. Utility of the decision in the model is expressed through a stepped function of a special kind, where the attitude of entrepreneurs to risk is quantitatively represented by the coefficient of relative risk aversion. The mentioned coefficient very accurately reflects the behavioral property of the majority of individuals in the process of risky decision making. By simulating the parameters of internal (endogenous) and external (exogenous) variables (factors) it is possible to forecast and analyze possible shifts in the location of production and its structure at the regional level depending on the measures taken by the state to support the industry. The model reflects all the most important and determining economic relations inherent in the agricultural system of the regional level.

REFERENCES

1 **Кусаинов, Т.** Сельскохозяйственные решения в условиях неопределенности: учебное пособие [Текст] – Астана: Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина, 2017. – 132 с.

2 **Kussaiynov, T., Mussina, G., Tokenova, S., Mambetova, S.** Production Diversification as a Tool for Agricultural Risk Management: The Case of Northern Kazakhstan. // WSEAS Transactions on Business and Economics. – 2023.- Vol. 20.-P. 2457–2465.[Electronic resource]. – https: //www. researchgate. net/ publication /375293727_Production_Diversification_as_a_Tool_for_Agricultural_Risk_Management_The_Case_of_Northern_Kazakhstan

3 **Kussaiynov, T.** Dairy herd renewal policy: Economic calculations and optimization. // *Agriculturae Conspectus Scientificus*.-2020, – Vol. 85(2). – P. 175–181. [Electronic resource].- https://hrcak.srce.hr/broj/18938

4 **Hardacker, J.B., Ruud B M Huirne, Anderson, J.R., Lien, G.** Coping with risk in Agriculture: textbook [Applied Decision Analysis] CAB International, Wallingford: Business & Economics, 2015, – 276 p.

5 **Smit, B., Skinner, M.W.** Adaptation options in agriculture to climate change: a typology. //Mitigation and adaptation strategies for global change. – 2002, – Vol.7. – P. 85–114. [Electronic resource]. – https: //www.researchgate. net/ publication /227593590_Adaptation_options_in_agriculture_to_climate_change_a_typology

6 **Bell, L. W., Moore, A. D., Thomas, D. T.** Diversified crop-livestock farms are risk efficient in the face of price and production variability//Agricultural Systems, – 2021, – Vol.12. – P 1967. [Electronic resource]. – https://doaj. org/ article /f2e 84b 1a7f 76491cbf475b4c6eaafa50

7 **Delgado, Christopher., Ammar, S.** Rural economy and farm income diversification in developing countries. Food Security, Diversification and Resource Management: Refocusing the Role of Agriculture?// Routledge, – 2018, 126-143 p. [Electronic resource]. – https: //www. taylorfrancis. com/ chapters/ edit/10.4324/9780429457326-8/rural-economy-farm-income-diversification

8 Faye, Bernard. The camel, new challenges for a sustainable development. Tropical Animal Health and Production, - 2016, Vol. 48.4. – P. 689–692. [Electronic resource]. – https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26922737/

9 **Dinar, A., Hassan, R., Mendelsohn, R., Benhin, J.** Climate change and agriculture in Africa: impact assessment and adaptation strategies: textbook [Текст] - London: Routledge. 2012,- 224 p.

10 **Schlenker, W., David, B.** Robust negative impacts of climate change on African agriculture. //Environmental Research Letters,-2010, Vol. 5.1, P.1748 [Electronic resource]. – https: //iopscience. iop. org/ article/10.1088/1748-9326/5/1/014010/pdf

11 **Vigouroux, Y., Mariac, C., De Mita, S., Pham, J. L., Gerard, B., Kapran, I., Bezançon, G.** Selection for earlier flowering crop associated with climatic variations in the Sahel, PLoS One, -2011, Vol. 6.5.- P. 19563. [Electronic resource]. – https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/ journal.pone.0019563

12 **Lien, G.** Five essays on risk analysis in agriculture: Doctor oeconomiae dissertation, Norwegian School of Economics and Business Administration [Текст]- Norwegia, 2001. – 124 p.

REFERENCES

1 **Kusainov, T.** Sel'skokhozyajstvennye resheniya v usloviyakh neopredelennosti: uchebnoe posobie [Agricultural decisions under uncertainty: a textbook] [Text] – Astana: S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, 2017. – 132 p.

2 **Kussaiynov, T., Mussina, G., Tokenova, S., Mambetova, S.** Production Diversification as a Tool for Agricultural Risk Management: The Case of Northern Kazakhstan. // WSEAS Transactions on Business and Economics. – 2023. – Vol. 20. – P. 2457–2465.[Electronic resource]. - https: //www. researchgate. net/ publication /375293727_Production_Diversification_as_a_Tool_for_Agricultural_Risk_Management_The_Case_of_Northern_Kazakhstan

3 **Kussaiynov, T.** Dairy herd renewal policy: Economic calculations and optimization. // *Agriculturae Conspectus Scientificus*.-2020, – Vol. 85(2).- P. 175–181. [Electronic resource]. – https://hrcak.srce.hr/broj/18938

4 **Hardacker, J.B., Ruud B M Huirne, Anderson, J. R., Lien, G.** Coping with risk in Agriculture: textbook [Applied Decision Analysis] CAB International, Wallingford: Business & Economics, 2015, – 276 p.

5 **Smit, B., Skinner, M.W.** Adaptation options in agriculture to climate change: a typology. //Mitigation and adaptation strategies for global change. – 2002, -Vol.7. – P. 85–114. [Electronic resource]. – https: //www.researchgate. net/ publication /227593590_Adaptation_options_in_agriculture_to_climate_change_a_typology

6 **Bell, L. W., Moore, A. D., Thomas, D. T.** Diversified crop-livestock farms are risk efficient in the face of price and production variability//Agricultural Systems, -2021,- Vol.12.- P 1967. [Electronic resource]. – https://doaj. org/article /f2e 84b 1a7f 76491cbf475b4c6eaafa50

7 **Delgado, Christopher., Ammar, S.** Rural economy and farm income diversification in developing countries. Food Security, Diversification and Resource Management: Refocusing the Role of Agriculture?// Routledge,- 2018, 126-143 p. [Electronic resource]. – https: //www. taylorfrancis. com/ chapters/ edit/ 10.4324/ 9780429457326-8/rural-economy-farm-income-diversification

8 Faye, Bernard. The camel, new challenges for a sustainable development. Tropical Animal Health and Production, – 2016, Vol. 48.4. – P. 689-692. [Electronic resource].- https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26922737/

9 **Dinar, A., Hassan, R., Mendelsohn, R., Benhin, J.** Climate change and agriculture in Africa: impact assessment and adaptation strategies: textbook [Текст] - London: Routledge. 2012, – 224 p.

10 **Schlenker, W., David, B.** Robust negative impacts of climate change on African agriculture. //Environmental Research Letters,–2010, Vol. 5.1, P.1748 [Electronic resource]. – https: //iopscience. iop. org/ article/10.1088/1748-9326/5/1/014010/pdf

11 **Vigouroux, Y., Mariac, C., De Mita, S., Pham, J. L., Gerard, B., Kapran, I., Bezançon, G.** Selection for earlier flowering crop associated with climatic variations in the Sahel, PLoS One, – 2011, Vol. 6.5. – P. 19563. [Electronic resource]. – https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/ journal.pone.0019563

12 **Lien, G.** Five essays on risk analysis in agriculture: Doctor oeconomiae dissertation, Norwegian School of Economics and Business Administration [Text] – Norwegia, 2001. – 124 p.

Received 14.01.25
Received in revised form 22.01.25
Accepted for publication 11.02.25

*Т. А. Қусаинов[1], *С. М. Төкепова,[2], Г. С. Мусина[3]*
[1,2,3]С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2]Миннесота университеті, Америка Құрама Штаттары
14.01.25 ж. баспаға түсті.
22.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ: АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Әр тараптандырылған өндірістердегі жалпы экономикалық кірісті болжау өндірістік-экономикалық көрсеткіштердің стохастикалық байланысының болуы мен сипатына, сондай-ақ жоспарланған жылдың өндірістік-нарықтық жағдайларының белгісіздігіне байланысты бірқатар ерекшеліктерге ие болғандықтан, маржалық кірістің болжамды шамаларын есептеу үшін осы мақалада тарихи деректерді ықтималдық талдаумен бірге сараптамалық бағалау принциптері бар болжау әдісі қолданылады және тарихи деректерді тренд пен инфляцияға түзету көзделеді. Модельді тестілеу (тексеру) еліміздің ірі ауыл шаруашылығы өңірлерінің бірі - Солтүстік Қазақстан облысының аграрлық өндіріс материалдарында жүргізілді. Солтүстік Қазақстан облысының тауарлық өсімдік шаруашылығының ауыл шаруашылығы дақылдарының маржиналды табысының болжамды шамаларын есептеу үшін облыстың ауыл шаруашылығы өнімінің өнімділігі, айнымалы шығыстары және өткізу бағасы бойынша тарихи деректер пайдаланылды. Жалпы, мұндай модельдерді әзірлеу, оларды тестілеу және тәжірибе жүзінде қолдану аймақтық және ұлттық ауылшаруашылық экономикалық бағдарламаларын іске асырудың салдарын болжау және талдау міндеттерін шешу кезінде ақталады.

Кілтті сөздер: өнімділік, өсімдік шаруашылығы, өзгермелі шығындар, шекті табыс, инфляция, субсидиялар, модельдеу моделі, болжам

*Т. А. Кусаинов[1], *С. М. Токепова[2], Г. С. Мусина[3]*
[1,2,3]Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана
[2]Университет Миннесоты, Соединённые Штаты Америки
Поступило в редакцию 14.01.25
Поступило с исправлениями 22.01.25
Принято в печать 11.02.25

ИМИТАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ: АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ МЕР ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Поскольку прогнозирование общехозяйственного дохода в диверсифицированных производствах имеет ряд особенностей, связанных с наличием и характером стохастической связи производственно-экономических показателей, а также неопределенностью производственно-рыночных условий планового года, для расчета прогнозных величин маржинального дохода в данной статье применяется метод прогнозирования, в котором используются принципы экспертной оценки в сочетании с вероятностным анализом исторических данных и предполагается корректировка исторических данных на тренд и инфляцию.

Тестирование модели проводилось на материалах аграрного производства одного из крупнейших сельскохозяйственных регионов страны - Северо-Казахстанской области.

Для вычисления прогнозных величин маржинального дохода сельскохозяйственных культур товарного растениеводства Северо-Казахстанской области использовали исторические данные по урожайности, переменным расходам и ценам реализации сельскохозяйственной продукции области. В целом, разработка таких моделей, их тестирование и практическое применение оправдано при решении задач прогнозирования и анализа последствий от реализации региональных и национальных сельскохозяйственных экономических программ.

Ключевые слова: урожайность, сельскохозяйственные культуры, переменные расходы, маржинальный доход, инфляция, субсидий, имитационная модель, прогноз

SRSTI 06.39.31

https://doi.org/10.48081/ALQY9258

***Kh. M. Normuradov**

Kimyo International University in Tashkent, Republic of Uzbekistan, Tashkent

[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0003-4964-5176

*e-mail: kh.normuradov@kiut.uz

QUANTITATIVE ASSESSMENT OF BORROWER BEHAVIOR: INTRODUCING ACTIVITY SCORING

The article proposes a novel quantitative tool «activity scoring» aimed at addressing challenges in group lending and microfinance. Unlike traditional credit scoring models that rely on borrower characteristics and historical loan performance, activity scoring focuses exclusively on the actions of individual borrowers. By implementing a point-based system, borrowers earn points for positive behaviors, such as timely loan repayments, while incurring penalties for negative actions, like missed payments. This approach not only incentivizes responsible borrowing but also enhances the predictive power of risk assessment by capturing a broader range of borrower activities. The article outlines the theoretical underpinnings of activity scoring, compares it to existing credit scoring methods, and highlights its potential benefits, including improved loan repayment rates, better client segmentation, and reduced reliance on subjective assessments by loan officers. Furthermore, the tool fosters transparency within microfinance institutions (MFIs) and facilitates information sharing. By emphasizing borrower engagement and performance, activity scoring offers a promising avenue for increasing the efficiency and effectiveness of microfinance operations, ultimately contributing to the sustainability of lending practices in developing economies.

Keywords: Activity scoring, microfinance, risk assessment, borrower behavior, credit scoring, loan repayment rate, quantitative tool.

Introduction

The article outlines a new quantitative tool that offers solutions to some of the problems inherent to group lending discussed above and to microfinance in general.

Prior to that, we review another recent innovation in the field of microfinance – statistical «scoring», that relies not on loan officers' intuition but quantitative calculations.

Scoring is the use of the knowledge of the performance and characteristics of past loans to predict the performance of future loans [1]. A credit-scoring model is a formula that puts appropriate weights on different characteristics of a borrower, lender, and loan. The formula is used to estimate the probability or risk that an outcome will occur. The weights in the formula are derived statistically from previous observations.

Materials and methods. Following example clarifies how credit-scoring works [2, p 107]:

«A simple scoring model might state that the base risk for very small loans to manufacturers is 0.12 (12 percent), that traders are 2 percentage points (0.02) less risky, and that each $100 disbursed increases risk by half a percentage point (0.005). Thus, a trader with a $500 loan would have a predicted risk of 12.5 percent (0.12 – 0.02 + 5 * 0.005), and a manufacturer with a $1,000 loan would have a predicted risk of 17 percent (0.12 + 0.00 + 10 * 0.005)».

Applicant's predicted risk is then used to make decisions. For example, MFI may sort out applications with predicted risk of 15 percent or worse; send the loan officer to applicant's home or business location if the risk is between 8 and 15 percent; disburse the loan to those who scored less than 8 percent of predicted risk.

What kind of risks can credit scoring predict? Prominent proponent of credit scoring Schreiner M. [2], lists six models that identify involved risks: the first model predicts the likelihood that a loan currently outstanding or currently approved for disbursement will have at least one spell of arrears of at least x days. The second type of model predicts the likelihood that a loan that is x days in arrears will eventually reach y days of arrears. The third type of model predicts the likelihood that a borrower choose not to seek a new loan after the current debt is repaid (drop-out). The fourth and fifth types of models predict the expected maturity term and the loan size of a current borrower. The final, sixth model combines information from the first five models.

The underlying idea of credit scoring is that future resembles the past, and that borrower with a set of characteristics who applies for a specific loan will perform similarly as those who have taken such loan and had similar characteristics as the applying borrower. In this model, there is no room for the personal qualities – a farmer who grows maize is expected to perform the same way as another farmer who also grows maize.

In contrast, activity scoring - as we call this new tool – considers only the actions of the borrower herself, not of other clients. It does not matter if a borrower is a farmer or a plumber, what matters is how she performed in the past.

Activity scoring works as a 'carrot and stick' principle: clients collect 'points' for good actions (e.g. in-time loan repayment) and lose these points when they violate the rules (e.g. arrears). In other words, central idea of activity scoring is 'monetizing the actions'. The tool is aimed at achieving higher loan repayment rates by making microfinance more compelling to clients with excellent credit records.

The concept of collecting points for activeness and loyalty is common in retail business and airlines. A customer gets one point for each dollar spent in the store or one mile flown by the airline. After collecting some fixed number of points, these customers are entitled for discounts, free fares, prizes, gifts, etc.

Consider following basic example: a client borrows 200 USD for six months and pays back the loan with 10 percent p.a. interest rate.

The simplest activity scoring model would first depreciate one point for one dollar leant and add one point for one dollar paid back. Thus, in baseline case, ignoring all other complications, the client in the example above earns 15 points.1 If she had one arrear, of 20 USD, then her score would go down, say, by 5 points. If she missed one group meeting, another 3 points would be charged, and so on.

Results and discussions

Analyzing the methods above, we can generate a list of five channels how activity scoring may improve MFI efficiency.

Developing and poor countries have very weak credit bureaux if they exist at all [3]. Above all, activity scoring creates (or complements existing) 'credit history'. Arrears and defaults drive the activity score to zero, in-time repayment improves the score. As illustrated by the example above, the size and maturity of a loan is embedded in the model, too. Moreover, conventional credit history conveys information only about the characteristics of a loan and its repayment; whereas activity score is affected by much larger set of actions. After all, a credit is a trust in a client, and trust accumulates from many experiences. Another advantage is in sharing the information between MFI:2 institutions are less unwilling to share how much activity points their client has, instead of how much money she owes MFI.

The activity points collected signal about the type of the client. It enables to spot a risk group in advance and take actions (e.g. reduce credit size; require more

[1]Client's score depreciates first by 200 points and then appreciates by 210 points after she pays back principal amount (200 USD) and (200 USD) * (10 percent) * (1/2 years) = 10 USD interest. In this setting, points earned equal to the interest rate paid.

[2]Inability/unwillingness to share financial information between Institutions is seen as a major obstacle for growth in microfinance industry; see [3].

frequent repayments; etc) or to encourage and retain 'good' clients (e.g. reduce interest rates, fees; offer flexible loan repayment schedule; increase loan size; etc). More importantly, in contrast to many methods used nowadays, activity scoring enables identifying a gradient of client types. Not only it shows if a borrower is good or bad, it also signals how good she is.

Like credit scoring, activity scoring makes the whole MFI system more transparent by giving more weight to objective rules instead of subjective reasoning. This reduces the cases of corruption and collusion between clients and field officers. Moreover, activity scoring reduces the reliance on a single credit officer.

Like airline points, activity scoring may become a powerful marketing tool [4, p.2]. For instance, offering extra points, gifts, discounts, etc. encourages new clients to join the MFI. After accumulating a predefined number of points, successful borrowers become Golden, Silver, etc. clients, similar to credit card business. By identifying good borrowers and offering them better loan conditions MFI may significantly lower its operational costs. Loan officers spend less time assessing the applicant, she visits her house or business location less frequently; the borrower may be allowed to make installments on a monthly basis, not every week; loan size increases, lowering the unit costs. All these changes directly improve productivity of a loan officer and efficiency of MFI.

Managers can use activity scoring as a new measure to assess and compare productivity of field officers and also junior managers within one region, or among regions.3 Since many MFI compensate employees according to their efforts, in prospect, activity scoring may be utilized in determining the employees' wage.

As noted above, loan officer is a key figure in MFI. She advises borrowers, helps to create groups, visits the borrower's business and house to assess property and risks, holds regular meetings, prepares reports for management, etc. In most cases, she is the person who decides whether a borrower may get a loan or not. Appreciating the importance of subjective assessment, we still believe, objective assessment systems – like scoring – should be implemented. Loan officers are also a source of great concern for MFI. When a loan officer leaves the job, MFI loses valuable information on hundreds of borrowers. Activity scoring partially solves this problem by effectively transferring information from a loan officer to MFI's database, where each client's activity score is stored.

Comparison of credit scoring and activity scoring reveals several implications. Many credit scoring models include membership period as a variable [5]. Our activity scoring emphasizes not the membership period per se, but activeness

[3]For example, mean or median of 'activity points per client under management' maybe a proxy for the quality of clients.

of the borrower. A borrower who has been a member for five years but who has taken (and paid back) just one loan will have a lower score compared to a newer borrower who often borrows from MFI.4

Credit scoring is powerful if there is a very large database [6] on which it relies upon. There may be millions of farmers in the database, but a farmer who lives in village X with her Y children, grows Z in her farm, and owns W acres of land can be unique. More specific comparison would result in a more precise prediction. Predictive power of activity scoring, on other hand, improves with the number of actions that a borrower undertakes. At the early stages of membership, credit scoring is more useful, later on, activity score prevails. Thus, credit scoring and activity scoring complement each other.

Limitations. The greatest challenge in activity scoring would be determining components and their weights [7]. Adding variables to the system to improve its predictive power, should not detriment comprehensiveness of the model. Weights are assigned by carefully assessing the importance of each component. MFI may calibrate the weights over time, if required. By inspecting components that constitute activity scoring and the weights assigned to them we can make inferences about MFI's true targets, level of conservativeness. For example, MFI targeting mainly the poor may assign negative points that escalate in proportion to loan size, discouraging large loans. Very conservative MFI puts a heavy weight on arrears, and so on.

There are many other uses of activity scoring. Activity score can be used as a quick and general measure of change in client base. For instance, we can compare average score of borrowers at the beginning of the year with the year-end value. Such comparison reveals not only whether an improvement (or detriment) has happened, but also the magnitude of the change. Activity score is useful for assessment on group-level, too: if a group has the highest average points in a village, it is thus entitled to the best loan conditions.

As noted above, the whole group should be rejected even if one its member defaults. Very often, however, loan officers do not wish to lose good clients and remove only the errant borrower [8, p.407]. In line with theory, such a policy is optimal after the realization of projects and learning borrowers' (un)willingness to repay. But enforcement problem arises: borrowers anticipate ex-ante that only the errant is removed, and all the advantages of joint liability lending vanish. Activity scoring model sets lower fines for clients with higher scores. Assume a borrower has defaulted 100 USD. Her points plummet down, say, 3 times that much, or 300 points. Her peers in the same group must collectively repay the debt, or get, say,

[4]Membership period has implicit impact on scores – it takes from one month up to a year to complete every loan cycle.

100 points fine each. A borrower who has been a good client for MFI is likely to be able to 'repay' her fine with previously collected points. Others will have to pay cash or be exempted.

Take another example: a group member with good credit history may wish to promote to individual lending. Such a change is in the interest of MFI, too – because in individual lending interest rates are higher, costs per dollar leant much lower, and importantly there is collateral. But, if different loan officer deals with the individual lending, our borrower – regarded as a new individual client – has to start with lowest loan size, and with additional restrictions. Therefore, she decides to stay in a group. With activity scoring, individual lending loan officer relies on borrower's previous activity in a group and makes more informed decision. Moreover, the borrower may hop back to group lending in case her conditions dictate to do so.

Since points are not allowed to drop below zero, more recent clients are eligible for smaller loans than older, more experienced borrowers. If a client wishes to get larger loan she has to borrow points from other peer members.[5] Only if members know that the client is trustworthy, do they lend her own points (screening). Even done so, they assert higher monitoring efforts, leading to more optimal solution. Another opportunity for a new client is to buy points from peers. In this case peers have less incentive to monitor; however, the new client revealed her preference to be eligible to get loans by paying for it, signaling she is a good borrower.

Another example demonstrates how activity scoring may bring flexibility into group formation [9]. Much of the benefit of MFI hinges on voluntary formation of groups. However, once a group is formed changing the membership is hardly possible. Assume a situation when a borrower wishes to leave the group, and join another. Even if two groups are from one location, and peer members do not object her decision, this task is not simple. She has to wait until every disbursed loan to the group is repaid. Because loans are staggered, other members should also wait. With activity scoring a borrower may leave her group and join another group anytime (with peers' and loan officer's consent) [10].

Conclusion

To sum up, activity scoring presents a transformative approach to risk assessment in microfinance, shifting the focus from borrower characteristics to individual actions. By implementing a point-based system, this tool enhances loan repayment rates and fosters borrower engagement while providing MFIs with a more nuanced understanding of client behavior. The integration of activity scoring

[5]We are aware that allowing peers to exchange point directly may be dangerous, due to possibility of collusions.

not only improves transparency and reduces reliance on subjective evaluations but also facilitates better decision-making and client segmentation. Ultimately, this innovative method has the potential to strengthen microfinance practices, making them more efficient and sustainable in supporting borrowers in developing economies.

REFERENCES

1 **Schreiner, M.** (2004). Benefits and Pitfalls of Statistical Credit Scoring for Microfinance. // Savings and Development, 28(1), 63–86.

2 **Schreiner, M.** (2000). Credit Scoring for Microfinance. // Journal of Microfinance, 2(2), 105-118.

3 **McIntosh, C., & Wydick , B.** (2005). Competition and microfinance. // Journal of Development Economics, 2.

4 **Lange, A., Bier, T.** (2019). Airline business models and their network structures. // Logistics Research, Volume: 12, Issue: 1, P. 1–14

5 **Bennouna, G., Tkiouat, M.** (2019). Scoring in microfinance: credit risk management tool – Case of Morocco. // Procedia Computer Science, Volume 148, 522-531, ISSN 1877-0509.

6 **Tounsi, Y., Hassouni, L., Anoun, H.** (2017). Credit scoring in the age of Big Data: a State-of-the-Art. // International Journal of Computer Science and Information Security, 15(07).

7 **Harvill, L. M., Lang, F. F., & McCord, R. S.** (2004). Determining Component Weights in a Communications Assessment Using Judgmental Policy Capturing. // Medical Education Online, 9(1).

8 **Bumacov, V., Ashta, A., Singh, P.** (2014). The Use of Credit Scoring in Microfinance Institutions and Their Outreach. // Special Issue: Microfinance and Crowdfunding, Volume 23, Issue 7-8, 401-413.

9 **Armendáriz, B., Morduch, J.** (2005). The Economics of Microfinance. // MIT Press: Cambridge, MA.

10 **Frame, S., Srinivasan, A., Woosley, L.** (2001). The effect of credit scoring on small-business lending. // Journal of Money, Credit and Banking 33(3): 813–825.

Received 28.01.2025
Received in revised form 06.02.25
Accepted for publication 11.02.25

**Х. М. Нормурадов*
Ташкент Кимё Халықаралық Университеті,
Өзбекстан Республикасы, Ташкент қ.
28.01.25 ж. баспаға түсті.
06.02.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАРЫЗ АЛУШЫЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫСЫН САНДЫ БАҒАЛАУ: ҚЫЗМЕТТІҢ БАЛАЛЫҚ БАЛАЛАРЫН ЕНГІЗУ

Мақалада топтық несиелеу және микроқаржыландыру мәселелерін шешуге бағытталған «белсенділік скорингінің» жаңа сандық құралы ұсынылады. Қарыз алушының сипаттамаларына және несиенің тарихи өнімділігіне негізделген несиелік скорингтің дәстүрлі үлгілерінен айырмашылығы, белсенділік скорингі тек жеке қарыз алушылардың әрекеттеріне бағытталған. Баллдық жүйені енгізу арқылы қарыз алушылар несиені уақыты өтеу сияқты оң мінез-құлықтары үшін ұпай жинайды, сонымен бірге өткізіп алған төлемдер сияқты жағымсыз әрекеттер үшін айыппұлдар алады. Бұл тәсіл жауапты қарыз алуды ынталандырып қана қоймайды, сонымен қатар қарыз алушы қызметінің кең ауқымын қамту арқылы тәуекелді бағалаудың болжамдық күшін арттырады. Мақалада белсенділік скорингінің теориялық негіздері баяндалады, оны қолданыстағы несиелік скоринг әдістерімен салыстырады және оның әлеуметті артықшылықтары, соның ішінде несиені қайтару мөлшерлемелерін жақсарту, клиенттерді сегменттеуді жақсарту және несиелік қызметкерлердің субъективті бағалауларына тәуелділікті азайту қарастырылған. Сонымен қатар, құрал микроқаржы институттары (МҚҰ) ішінде ашықтықты қамтамасыз етеді және ақпарат алмасуды жеңілдетеді. Қарыз алушының қатысуы мен өнімділігін баса көрсете отырып, белсенділікті бағалау микроқаржылық операциялардың тиімділігі мен тиімділігін арттырудың перспективалы жолын ұсынады, сайып келгенде, дамушы экономикалардағы несие беру тәжірибесінің тұрақтылығына ықпал етеді.

Кілтті сөздер. Белсенділік скорринг і, микроқаржыландыру, тәуекелді бағалау, қарыз алушының мінез-құлқы, несиелік скоринг, несиені өтеу мөлшерлемесі, сандық құрал.

**Х. М. Нормурадов*
Ташкентский Международный Университет Кимё,
Республика Узбекистан, г. Ташкент
Поступило в редакцию 28.01.25
Поступило с исправлениями 06.02.25
Принято в печать 11.02.25

КОЛИЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ПОВЕДЕНИЯ ЗАЕМЩИКА: ВНЕДРЕНИЕ ОЦЕНКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье предлагается новый количественный инструмент «оценка деятельности», направленный на решение проблем в групповом кредитовании и микрофинансировании. В отличие от традиционных моделей оценки кредитоспособности, которые опираются на характеристики заемщика и историческую эффективность кредитования, оценка деятельности сосредоточена исключительно на действиях отдельных заемщиков. Внедряя систему баллов, заемщики зарабатывают баллы за положительное поведение, такое как своевременное погашение кредита, и подвергаются штрафам за негативные действия, такие как пропущенные платежи. Такой подход не только стимулирует ответственное заимствование, но и повышает прогностическую силу оценки риска, охватывая более широкий спектр действий заемщика. В статье излагаются теоретические основы оценки деятельности, сравнивается с существующими методами оценки кредитоспособности и подчеркиваются ее потенциальные преимущества, включая улучшение показателей погашения кредита, лучшую сегментацию клиентов и снижение зависимости от субъективных оценок кредитных инспекторов. Кроме того, инструмент способствует прозрачности в микрофинансовых организациях (МФО) и облегчает обмен информацией. Подчеркивая вовлеченность и производительность заемщика, скоринг активности предлагает многообещающий путь для повышения эффективности и результативности микрофинансовых операций, в конечном итоге способствуя устойчивости практики кредитования в развивающихся экономиках.

Ключевые слова: Скоринг активности, микрофинансирование, оценка риска, поведение заемщика, кредитный скоринг, уровень погашения кредита, количественный инструмент.

SRSTI 06.52.13

https://doi.org/10.48081/ILHS1528

***B. A. Omarova**
Non-commercial JSC Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, Karaganda city, Republic of Kazakhstan
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1974-327X
*e-mail: balnur6@bk.ru

ISSUES OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF INDUSTRIAL AND INNOVATIVE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN

There is a change in technological patterns in the world, a transition to the sixth technological order, and the main global trends in the development of high technologies have been identified. Innovation is still a key factor in technological development and economic growth. Innovation does not generate new value, but redistributes it, but in the process of its «templating», the consumption of innovation becomes part of the newly produced value, and this stage becomes a source of economic dynamics. The choice of priorities for innovative development depends on the level of innovation and industrial and technological development.

The logical-theoretical method, comparative analysis, generalization, and statistical method were used in the work. The article examines the current innovative and technological situation in Kazakhstan in the context of changing technological patterns. The content of the main technological directions allocated by the state as priorities along the path of innovative and technological development of the country is revealed. The world trends in the development of high technologies, factors of innovative development are presented. Startups funded by a domestic venture fund are considered. Recommendations for the implementation of innovative development are proposed, which include strengthening investment and innovation activity. Measures are allocated for the implementation of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029.

Keywords: technological structure, National Development Plan of the country, innovative and technological development, startups, venture fund, economic growth, investment and innovation activity.

Introduction

The need to move from a raw-material orientation of economic development to an industrial and innovative economy has been justified since the early 2000s.

At the end of 2010, the Program for the development of innovations and the promotion of technological modernization in the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 was approved [1]. In its completed form, it manifested itself in the Concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 [2].

The Concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2021–2025 provides for priority in the implementation of highly effective innovative projects, observing the openness and transparency of their financing processes. However, significant results have not yet been achieved.

Materials and methods

Conceptual sources of innovation: knowledge as the results of research and development and innovations.

Novation as a prerequisite for innovation is characterized by its potential use, which can be determined by the characteristics of a promising product or process. However, the assessment of the prospects of an novation is always subjective and depends on the positions and immersion in the topic of those who evaluate the innovation. The category of «novation» usually includes documented research results, descriptions of inventions, models and prototypes of devices. The essential difference between novation and innovation is that innovation involves the introduction of an idea, model, method. In this case, enterprises are required to develop a set of measures and costs that ensure the availability of innovations for their processes and for potential consumers.

Types of innovations by objects: product and business process. The business process type of innovation is considered as a «stock», in dynamics as a production process and, accordingly, the presence of subsequent phases of reproduction, which is – «flows», where the consumption phase is the beginning of a new cycle. Quantitative, structural, and qualitative aspects are highlighted in the development of this type of innovation. Innovation does not generate new value, but redistributes it, but in the process of its «templating», the consumption of innovation becomes part of the newly produced value, and this stage is the most important, since it becomes a source of economic dynamics. The level of innovation and industrial and technological development has a significant impact on the choice of priorities for innovative development. The implementation of such a choice is carried out according to the following criteria:

– compliance with the main trends of the scientific and technological revolution;

– improving the effectiveness of the use of scientific and technical potential;

– relevance for ensuring the competitiveness of the country, region, industry, etc.;

– importance for solving social problems, ensuring resource and environmental safety.

Further, using appropriate methods (analysis of statistical data, calculation of indicators, selection of directions, etc.), the process of choosing priorities for the development of scientific, technical, innovative and industrial development is carried out.

Results and discussions

Over the period from 2019 to 2022, the volume of innovative products increased by 1.7 times, but its share in gross domestic product (GDP) in 2022 was only 1.8%. In 2023, Kazakhstan ranked 81st out of 132 countries in the Global Index of the World Innovation Intellectual Property Organization (WIPO), falling into the group of countries with inefficient relationships between costs and results of innovation activity [3].

There are three scenarios of socio-economic development in the long term – inertial, moderate, and optimistic.

According to the data of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029, the bet is placed on a moderate scenario (Table 1), permanent reforms are planned as opposed to maintaining the status quo. And how to enter the trajectory of innovative development, what changes are required?

Table 1 – Key national indicators up to 2029 [4]

No	Indicator	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029
1.	GDP (billion US dollars) at current prices	225	264	281	308	341	377	-	430
2.	The rate of real economic growth, % compared to last year	3,2	5,1	5,3	5,6	6,3	6,9	6,7	6,7
3.	The number of Kazakhstan universities in the top 700 of the QS World University Rankings, units.	9 (actual)	6 (actual)	6 (actual)	7	8	9	10	11
4.	Exports of manufacturing products, billion US dollars	27,0	25,3	26,9	29,5	30,8	32,3	35,1	37,9
5.	The volume of exports of IT products and services, million US dollars	337	529,1	700	1000	1200	1400	1600	1800
6.	The level of activity in the field of innovation, %	11,0	11,7	14,5	15,9	17,4	18,9	20,4	21,9
7.	Fixed capital expenditure (in Research and development work), % of GDP	14,7	14,6	15,0	17,0	18,0	19,0	21,0	23,0
8.	The share of external investments in the total volume of fixed capital expenditure (FCE), %	20,7	19,1	20,0	22,0	23,0	25,0	27,0	30,0
9.	Increase in business loans, % (from the level of 2022)	0	17	40	68	92	119	150	185
10.	Gross inflow of foreign direct investment, billion US dollars	28,2	23,4	24,8	25,1	25,5	25,6	25,7	25,8

Forecasting the directions of creation and dissemination of innovations becomes a basic tool that allows you to make the transition to advanced types of strategies and achieve a sustainable competitive advantage in the market. There are trends in the development of high technologies in the world such as:

– artificial Intelligence, ICT, Big Data, 5G, 6G;
– polymer composites;
– new energy sources, energy storage;
– construction and design of aerospace facilities;
– nanotechnology, robotics;
– manufacture of vaccines, antibiotics, neurotechnology;
– genetic editing, biotechnology in the agricultural sector;
– resource-saving technologies and decarbonization and so on.

The following composition of internal and external factors of innovative development is distinguished (Fig. 1).

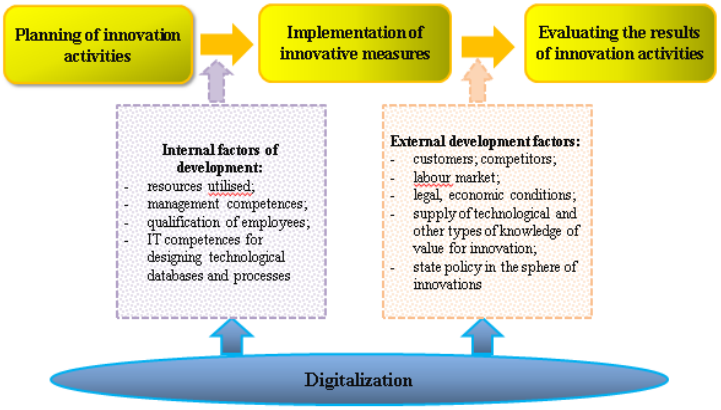

Figure 1 – The scheme of innovative development in the context of digitalization

The implementation of the directions of the national innovation policy has caused the need to adhere to a new approach based on the best practices of technologically developed countries. To date, in Kazakhstan: 65 % of the technologies used belong to the III technological stage, 34 %–to the IV stage, 1 % - to the V stage, 0 % – to the VI stage [5]. Such a spread will require a differentiated approach to the development of priority sectors of the economy, since their levels of development differ. The Concept of Industrial and Innovative Development of

the Republic of Kazakhstan for 2021–2025 [2] emphasizes the need to move away from the practice of supporting entire industries to the formation of a certain critical mass of industrial productions at the early and mature stages of the life cycle.

Currently, such technological directions as MedTech, AgrilTech, GreenTech are distinguished in Kazakhstan (Table. 2), which are cross-sectorial and their use should lead to a multiplier effect in the socio-economic development of the country. Kazakhstan ranks 68th in terms of input indicators and 87 th in terms of output, which indicates the need to improve performance with relatively good input data [6].

Table 2 – Technological directions allocated for development in Kazakhstan

No.	Technologies in the sphere	Content
1.	MedTech	Technologies for disease monitoring.
2.	AgrilTech	The application of biotechnology and genetic engineering. The key objectives of increasing the efficiency of livestock production, along with improving the feed base and the introduction of advanced maintenance technologies, are to increase the productivity of breeds, increase and rational use of their genetic potential. These tasks should be solved through the widespread use of modern biotechnologies: methods of accelerated reproduction of valuable breeding animals, technologies for transplantation of cattle embryos, the use of DNA technologies, as well as active management of breeding and breed-forming processes.
3.	GreenTech	Technologies for cleaning up emissions and (or) minimizing their consequences. Renewable energy sources as a key segment of the low-carbon economy. Technological solutions in the field of reducing commercial and technological losses in the transmission and distribution of energy, the introduction of intelligent systems for its control and accounting. Technologies for the production and application of modified compositions in building materials, energy-efficient and energy-saving and energy-saving materials. Technologies for reducing emissions of pollutants from stationary sources, the introduction of waste-free, low-waste and resource-saving technologies.

Another option is possible to select objects for the implementation of innovation policy, for example, in Poland, large companies have been selected as locatives («growth points») of innovative development:

1 The logistics company «BABIK SP. Z.O.O».

2 The company «ANWIL S.A.» in the agricultural sector.

3 The company «LA RIVE SPOLKA AKCYJNA» in cosmetology.

4 «AFLOFARM FARMACJA POLSKA SP. Z.O.O» Pharmaceutical company.

5 «PEPCO POLAND SP. Z.O.O» company (trading network).

Financing of industrial and innovative activities remains a key problem of the domestic economy. Development institutions should meet the following criteria: approved regulatory and legislative goals; financial support for significant and effective projects; implementation of public-private partnership mechanisms; creation of multiplier effects; attraction of external beneficiaries [7].

The Tumar Ventures Fund, an early-stage venture fund, has been created in Kazakhstan, which selects startups to form its investment portfolio. Investment agreements worth 5.6 million US dollars have already been concluded. Table 3 shows the startups that are funded by this fund.

Table 3 – List of startups funded by Tumar Ventures Fund

No.	Startap	Content

1.	Zypl.ai	1) b2b2c credit granting - to help financial institutions successfully adapt to the requirements of the modern market by providing effective solutions for the rapid provision of loans, which, in turn, helps to attract new customers and strengthen the partner's leadership in the industry. 2) guaranteed credit granting - covers part of the risk of default on loans provided by partner financial institutions to their customers. If the borrower declares default, the PFI reimburses the cost of the guarantee at the expense of zypl.ai . Without guaranteed loans, PFI refuse to provide loans to customers. As part of a guaranteed loan zypl.ai covers a certain segment of loans that were rejected by PFI but approved by zypl.score. Guaranteed lending mitigates the constraints that customers face in obtaining financing, especially new customer segments that were not previously covered by PFI. 3) money transfer-based crediting is based on the history of customer money transfers and serves as an alternative to traditional credit assessment indicators (credit history, proof of income, etc.). This will allow new customers to monetize their money transfer data, and partner financial institutions to use existing data for monetization.
2.	CodiPlay	Providing the younger generation with the opportunity to unlock their potential through digital education. The CodiPlay, CodiKit and CodiTeach web platform applications help students and teachers access cutting-edge practical IT knowledge every day.
3.	iTulek	On-line training.
4.	ZanBar Pro	Legal services
5.	JobCannon	Using artificial intelligence to select candidates to offer employers the best options.
6.	Daryn.Online	Access to more than 40 online lessons in the Kazakh language posted on the resource.

The autonomous cluster Fund «Park of Innovative Technologies» (Tech Garden) has financed more than 200 projects of the participants of the Innovation Cluster in the amount of 42.13 million US dollars, including 67 projects in the direction of Industry 4.0 in the amount of 17.4 million US dollars.

Modern innovations are based on the formation of an innovation cycle, which ultimately contributes to their maintenance and dissemination. At the same time, two types of cycle can be distinguished: the first is the movement of production innovation capital (Fig.1), and the second is the movement of venture financial capital.

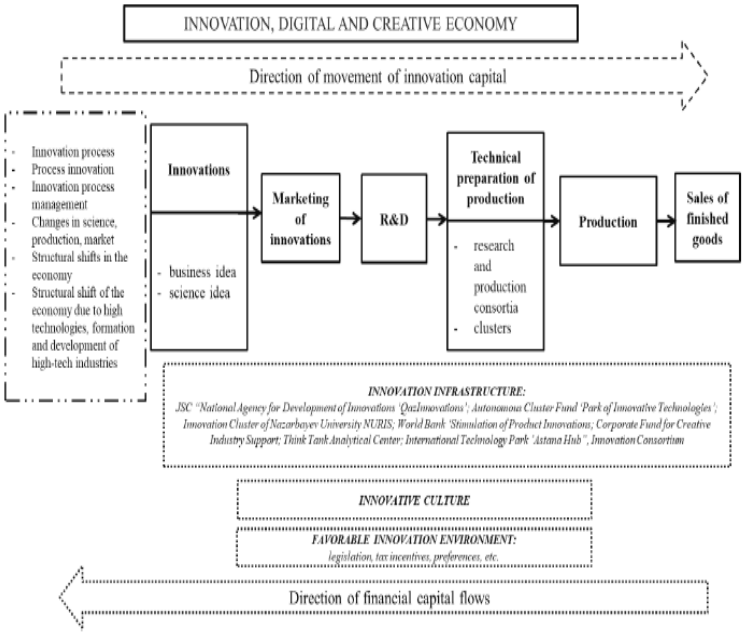

Figure 2 – Movement of productive innovative capital by individual stages

Increasing investment activity remains the main issue of transforming the strategy of industrial and innovative development into a long-term strategy for the development of science, technology and innovation.

Gaining a leading position in global economic competition is based on increased labor productivity, more efficient use of resources and export diversification. This implies expansion by increasing the rate of savings and accelerating scientific and technological progress. Why has this goal not been achieved?

The answer is that the economy is growing at an average annual rate of 3.7 %, which is not enough to achieve the set goals in a sustainable development environment. As noted earlier, in the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029, the growth rate is set at 5.3- 5.6 % for 2024–2025 per year, which is impossible without serious structural changes in the industrial sector. The analytical center Halyk Finance notes that GDP growth in the six months of 2024 amounted to 3.3 % [8]. There is a forecast of economic growth in Kazakhstan for 2024-2025. The Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan and international

financial institutions (Table 4). As can be seen, the Government of the Republic of Kazakhstan predicts economic growth of 6 %.

Table 4 – Forecasts of economic growth of the Republic of Kazakhstan for 2025

No.	Organization	2025
1	Halyk Finance	5,1
2	International Monetary Fund	4,6
3	The World Bank	4,7
4	Asian Development Bank	5,3
5	Eurasian Development Bank	5,5
6	Government of the Republic of Kazakhstan	6,0
7	National Bank of the Republic of Kazakhstan	4,8-5,8
Source: Ministry of National Economy, International Financial Institutions		

Such sources of financing for innovative development as foreign investments, development institutions, and the National Fund of the Republic of Kazakhstan have not fully worked. It was decided to introduce a new mechanism for financing science from the part of subsoil users: deductions of 1 % of production costs to the republican budget are expected from them.

It is also important to note that the share of development work in research and development work is 7.2 % (this is only 2.4 billion KZT). Two thirds of all research and development work costs are spent on design and technological work, and directly on the manufacture of samples and products themselves, new products – only 1/3 or 3 billion KZT. One of the reasons for this situation was the reduction in the availability of modern devices and scientific equipment, and the gap between the quality of research in the country and the leading countries of the world is growing. Table 5 shows the internal research and development work costs in 2022–2023 [9].

Table 5 – Internal Research and development work costs in 2022-2023, billion tenge

No.	Directions	2022	2023
1	R&D	53,1	80,0
2	Higher Education Sector	28,6	57,9
3	Activities in the field of architecture, engineering surveys, technical testing and analysis	11,0	10,1
4	Health care activities	2,1	2,5

5	Production of chemical industry products	1,1	2,0
6	Metallurgical production	1,8	1,5
7	Mining of metal ores	0,3	0,6
8	Production of electrical equipment	0,3	0,6
9	Production of machinery and equipment not included in other groupings	8,6	0,2
10	Production of computers, electronic and optical equipment	0,4	0,2
11	Other professional, scientific and technological activities	10,5	12,3

Thus, the pursuit of technological superiority through active support of knowledge-intensive industries, accelerated commercialisation of scientific research results [10], is a basic priority in the development of the socio-economic system of the country.

Conclusions

The formation of a productive innovation cycle, which is necessary for the origin and distribution of innovations, requires maintaining a high level of research and development work spending. Currently, most innovations exist in reporting, but do not exist in economic reality.

Low rates of economic growth, blocked market redistribution of financial resources, non-functioning capital flow hinder the implementation of the strategy of innovative and industrial development of Kazakhstan. The expenses of mining companies for research and development work involve amendments to the legislation. The reproduction of innovative productive capital will be the trigger for the emergence of venture capital. Without sufficient investment of financial resources in innovation, it is difficult to move to the stage of creating radical innovations.

To become one of the countries with the sixth technological order, Kazakhstan needs to "jump over" the fifth by 2040, since it is difficult to repeat the path of catching up development in the current conditions. To do this, it is necessary to focus resources on breakthrough areas, significantly strengthen innovation and investment activity, and significantly improve the quality of government regulation.

REFERENCES

1 On the approval of the Program for the development of innovations and the promotion of technological modernization in the Republic of Kazakhstan

for 2010-2014. [Electronic resource] : Postan. Government of the Republic of Kazakhstan No. 1308 dated 11/30/2010 – Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1000001308

2 The Concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025 - https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050

3 Global Innovation Index 2023 – https://www.wipo.int/ru/web/global-innovation-index/2023/index#:~:text=

4 National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000611

5 What should be the place of Kazakhstan in the modern world economy? - https://qmonitor.kz/economics/813

6 Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/9?lang=ru

7 **Melnikov R.M.** Effectiveness and efficiency of Russian financial development institutions: approaches to assessment and ways to improve //Finance and credit. – 2012. – No.21. – P. 3.

8 Forecasts for a slowdown in the growth of the Kazakh economy in the first half of the year have come true. – ttps://forbes.kz/articles/sbylis-prognozy-po-zamedleniyu-rosta-ekonomiki-kazahstana-v-pervom-polugodii-be22e0#:~:text=The economy of %20Kazakhstan % 20 significantly % 20 has slowed down%20po,3%25%20g%2Fg.

9 Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan -https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/publications/183440/

10 **Kvint V. L., Novikova I.V., Alimuradov M. K., Sasayev N. I.** Strategizing the technological sovereignty of the national economy [Text] //Power and economy. - 2022. - No. 9. – P. 57–67.

Received 03.11.24
Received in revised form 24.01.25
Accepted for publication 11.02.25

**Б. А. Омарова*
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.,
03.11.24 ж. баспаға түсті.
24.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИНДУСТРИЯЛЫҚ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әлемде технологиялық құрылымдардың өзгеруі, алтыншы технологиялық құрылымға көшу байқалады, жоғары технологияларды дамытудың негізгі әлемдік трендтері анықталды. Инновация әлі де дамудың технологиялық және экономикалық өсуінің негізгі факторы болып табылады. Инновация жаңа құнды тудырмайды, оны қайта бөледі, бірақ оны «шаблондау» процесінде инновацияны тұтыну жаңадан өндірілген құнның бір бөлігіне айналады және бұл кезең экономикалық динамиканың көзіне айналғандықтан едәуір маңызды болып табылады. Инновациялық дамудың басымдықтарын таңдау инновациялық және өндірістік-технологиялық даму деңгейлеріне тәуелді.

Жұмыста логикалық-теориялық әдіс, салыстырмалы талдау, жалпылау, статистикалық әдіс қолданылды. Мақалада технологиялық құрылымдардың өзгеруі жағдайындағы Қазақстандағы ағымдағы инновациялық-технологиялық жағдай қарастырылған. Мемлекет елдің инновациялық-технологиялық даму жолында басым бағыттар ретінде бөлетін негізгі технологиялық бағыттардың мазмұны ашылады. Жоғары технологияларды дамытудың әлемдік трендтері, инновациялық даму факторлары келтірілген. Отандық венчурлық қор қаржыландыратын стартаптар қарастырылды. Инвестициялық-инновациялық белсенділікті күшейтуді қамтитын инновациялық дамуды іске асыру бойынша ұсыныстар ұсынылады. ҚР-ның 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын іске асыру үшін шаралар бөлінеді.

Кілтті сөздер: технологиялық құрылым, елдің ұлттық даму жоспары, инновациялық-технологиялық даму, стартаптар, венчурлік қор, экономикалық өсу, инвестициялық-инновациялық белсенділік.

**Б. А. Омарова*
Карагандинский технический университет имени
Абылкаса Сагинова, Республик Казахстан, г. Караганда
Поступило в редакцию 03.11.24
Поступило с исправлениями 24.01.25
Принято в печать 11.02.25

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ИНДУСТРИАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

В мире наблюдается смена технологических укладов, переход к шестому технологическому укладу, определены основные мировые тренды развития высоких технологий. Инновации, по прежнему, ключевой фактор технологического и экономического роста развития. Инновация не порождает новой стоимости, а перераспределяет ее, но в процессе ее «шаблонизации» потребление инновации становится частью вновь произведенной стоимости, и эта стадия наиболее важная, так как становится источником экономической динамики. Выбор приоритетов инновационного развития зависит от уровней инновационного и производственно-технологического развития.

В работе были использованы логико-теоретический метод, сравнительного анализа, обобщения, статистический метод. В статье рассмотрено текущее инновационно-технологическое положение в Казахстане в условиях смены технологических укладов. Раскрывается содержание основных технологических направлений, выделяемых государством как приоритетные по пути инновационно-технологического развития страны. Приведены мировые тренды развития высоких технологий, факторы инновационного развития. Рассмотрены стартапы, финансируемые отечественным венчурным фондом. Предлагаются рекомендации по реализации инновационного развития, которые включают усиление инвестиционно-инновационной активности. Выделяются меры для реализации Национального плана развития РК до 2029 года.

Ключевые слова: технологический уклад, Национальный план развития страны, инновационно-технологическое развитие, стартапы, венчурный фонд, экономический рост, инвестиционно-инновационная активность.

МРНТИ 06.52.17

https://doi.org/10.48081/EZLE5929

***Е. Е. Сумарева[1], И. В. Бордияну[2], Е. Е. Мубараков[3]**
[1,2,3]Казахстанско-Американский свободный университет,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск
[1]ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9423-4825
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7175-9829
[3]ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3619-9088
*e-mail: xee_89@mail.ru

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПРОЖИТОЧНЫЙ МИНИМУМ НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

В данной статье рассматриваются ключевые факторы, оказывающие влияние на формирование и установление величины прожиточного минимума. Для установление взаимосвязи факторов и степени их влияния на искомую величину был применен корреляционно-регрессионный анализ, позволивший путем применения методов математической статистики установить причинно-следственные связи факторов, влияющих на величину прожиточного минимума. Прожиточный минимум играет ключевую роль в социальной политике, поскольку он служит ориентиром для определения уровня жизни и обеспечения социальных гарантий граждан. Определение его уровня играет важную роль для расчета пособий, социальных выплат, что позволяет поддерживать наиболее уязвимые слои населения; оценивать уровень бедности и формировать стратегии по его снижению. Прожиточный минимум является индикатором экономического состояния общества, что позволяет отслеживать динамику изменений в уровне жизни. Таким образом, прожиточный минимум является важным инструментом для обеспечения социальной справедливости и стабильности в обществе. В качестве объекта исследования была выбрана Восточно-Казахстанская область, на основании исследования данных которой был проведен регрессионный анализ влияния социально-экономических показателей на величину прожиточного минимума. Авторами статьи установлена связь между факторными и результативным признаками.

Ключевые слова: прожиточный минимум, благосостояние, Восточно-Казахстанская область, социальная политика, корреляционно-регрессионный анализ.

Введение

За годы своей независимости какие-бы экономические, политические и социальные перемены не происходили, все они были направлены на улучшение уровня всеобщего благосостояния населения всех областей республики.

В настоящее время, согласно данным Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан были сформированы следующие итоги социально-экономического развития Восточно-Казахстанской области.

Так, согласно данным, численность населения ВКО составила 725 700 человек на 01.08.2024 г., в том числе городское население составило 484 900 человек или 66,8 %, сельское – 240 800 человек или 33,2 % от общей численности. За первое полугодие 2024 года естественный прирост населения области составил 183 человека, при смертности 4 854 человека и числа родившихся – 5 037 человек. Общая численность безработных, зарегистрированных в этом качестве, составляет 11 777 человек или 3,0 % от общего числа рабочей силы по состоянию на 01.09.2024 года Официальный показатель инфляции в области составляет 4,6 %. Номинальная среднемесячная заработная плата по состоянию на 01.09.2024 года составляет 374 924 тенге, что демонстрирует увеличение показателя на 11,6% за аналогичный период прошлого года [1].

Одной из основных проблем развития региона выступает низкий уровень величины прожиточного минимума Восточно-Казахстанской области.

Данная проблема является актуальной и постоянно находит свое отражение в трудах зарубежных ученых. Так, в статье Suhányiová Alžbeta и Suhányi Ladislav, рассматривается величина прожиточного минимума и его влияние на социальные пособия, предлагаются рекомендации по изменению величины прожиточного минимума для улучшения социального уровня жизни общества [2].

PIotr Kurowski в своей работе уделяет внимание социальному и прожиточному минимуму, их функциях в становлении социальной политики в Польше [3].

Цель исследования заключается в анализе социально-экономических показателей развития региона, определение факторов, влияющих на формирование величины прожиточного минимума, установление их взаимосвязи и степени их влияния на величину прожиточного минимума.

Материалы и методы

Информационной основой послужили следующие исходные данные: периодические научные издания, официальные данные Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, данные глобальной сети Интернет.

В качестве основных методов исследования применялись: метод анализа и синтеза, статистический метод, корреляционно-регрессионный анализ.

Корреляционно-регрессионный анализ представляет собой статистический метод, с помощью которого возможно оценить взаимосвязь между двумя и более переменными. Корреляция оценивает степень связи, ее силу между переменными, позволяет оценить степень изменения одной переменной под воздействием другой. Регрессионный анализ может быть использован в качестве прогностического методы, позволяющего спрогнозировать изменение одной переменной при изменении другой. Данные методы в совокупности помогают выявлять зависимости, выстраивать прогнозы и осуществлять анализ экономических данных [4].

Результаты и обсуждение

Прожиточный минимум является важным индикатором определения черты бедности или так называемой «границы выживаемости». Данный показатель используется для определения уровня жизни в стране и ее регионах и в целом выступает фундаментальной основой для разработки и реализации социальной политики государства. Опираясь на его значение, в стране устанавливается минимальный предел заработной платы, пенсий, пособий по безработицы, пособии семьям, адресной помощи, стипендий, пособий по инвалидности [5].

Таким образом, уровень прожиточного минимума является основой для обеспечения социальных гарантий в здравоохранении, образовании, социальном обслуживании.

На формирование данного показателя и определение его величины оказывают влияние различные факторы: экономические, политические, демографические, социальные и др.

Следует установить причинно-следственные связи факторов, влияющих на величину прожиточного минимума с помощью проведения корреляционно-регрессионного анализа [6].

Индикатором результата (y) будет являться величина прожиточного минимума. Факторы, которые будут оказывать влияние на формирование на результативный показатель: численность населения Восточно-Казахстанской области (x_1), уровень занятости, % (x_2), среднемесячная номинальная заработная плата по области, тенге (x_3), официальный уровень безработицы, % (x_4), месячный расчетный показатель, тенге (x_5), среднедушевые номинальные денежные доходы, тенге (x_6).

Исходные данные представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Исходные данные по Восточно-Казахстанской области

Год	Прожиточный минимум, тенге (y)	Численность населения Восточно-Казахстанской области, человек (x_1)	Уровень занятости, % (x_2)	Среднемесячная номинальная заработная плата по области, тенге (x_3)	Официальный уровень безработицы, % (x_4)	Месячный расчетный показатель, тенге (x_5)	Среднедушевые номинальные денежные доходы, тенге (x_6)
2018	28284	1383745	49,0	140126	4,8	2405	85630
2019	29698	1378527	49,4	162182	4,8	2525	97835
2020	32668	1369597	48,9	190287	4,9	2778	111632
2021	34302	1363797	49,0	224700	4,8	2917	133689
2022	37389	732966	50,0	287063	4,7	3180	169657
2023	40567	730238	50,5	339854	4,6	3450	201108
2024	43407	727053	50,4	375722	4,6	3692	211317

Примечание: составлена авторами на основе источника [1]

Исходя из данных исследования следует составить матрицу парных коэффициентов корреляции, которая позволит исключить дублирующие факторные признаки. Полученная матрица представлена в таблице 2.

Таблица 2 – Матрица парных коэффициентов корреляции

-	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
y	1	0.08277	0.8593	0.9957	-0.842	1	0.9908
x_1	0.08277	1	0.4157	0.1354	-0.4811	0.08262	0.1274
x_2	0.8593	0.4157	1	0.8985	-0.958	0.8592	0.9063
x_3	0.9957	0.1354	0.8985	1	-0.8856	0.9957	0.9981

x_4	-0.842	-0.4811	-0.958	-0.8856	1	-0.842	-0.8931
x_5	1	0.08262	0.8592	0.9957	-0.842	1	0.9908
x_6	0.9908	0.1274	0.9063	0.9981	-0.8931	0.9908	1

Примечание: составлена авторами

По данным матрицы видно, что из всех представленных факторов, x1 будет иметь слабую корреляционную связь с результативным признаком, так как его значение составляет 0,08277 т.е. стремится к нулю, следовательно в дальнейшем использоваться не будет. Между x4, x1,2,3,5,6 – устанавливается сильная обратная связь, которая показывает, что зная значения первых трех факторных признаков можно предугадать и спрогнозировать значение четвертого фактора, и соответственно, зная значение x4 можно спрогнозировать x5 и x6.

Далее для составления парных уравнений линейной регрессии, чтобы установить взаимосвязь между результативным индикатором и факторными критериями, следует рассчитать ряд коэффициентов: Пирсона, Кендалла, Фехнера, Спирмена [7].

Полученные коэффициенты представлены в таблице 3.

Таблица 3 – Коэффициенты определения линейной связи между переменными

Коэффициент	x1	x2	x3	x4	x5	x6
Фехнера	-1	1	1	-1	1	1
Спирмена	-1	0,74	1	-073	1	1
Пирсона	0,89	0,87	1	0,86	1	1
Кендалла	-1	0,62	1	-0,43	1	1

Примечание: составлена авторами

Исходя из рассчитанных коэффициентов и изучив глубину связи и силу взаимодействия между факторными критериями, были получены следующие выводы.

Из представленных данных, критерий x_1 – численность населения Восточно-Казахстанской области по коэффициентам Фехнера, Спирмена и Кендала имеет отрицательное значение, что объясняет наличие обратной связи между ними и результативным показателем. Поэтому данный критерий в дальнейших расчетах использован не будет [8].

Аналогичная ситуация складывается с критерием x2 – уровень безработицы. Данный показатель также имеет отрицательное значение,

следовательно, демонстрируя обратную связь с результативным показателем, поэтому для построения уравнения парной регрессии использоваться не будет.

Остальные критерии: x2 – уровень занятости населения по Восточно-Казахстанской области, x3 – среднемесячная номинальная заработная плата по области, x5 – МРП (по годам); x6 – среднедушевые номинальные денежные доходы, по рассчитанным коэффициентам имеют положительные значения, что показывает наличие прямой связи между факторными и результативным признаками.

Для дальнейшего исследования будет составляться уравнение парной регрессии для каждого факторного критерия и результативного признака. Уравнение регрессии (1) имеет следующий вид [9]:

$$y_x = a + b \cdot 1$$

где:

y_x – зависимая переменная,

a,b– факторные величины.

Для оценки параметров уравнений регрессии будет применяться метод наименьших квадратов [10]. Образуется следующая система уравнений (2):

$$\begin{cases} 7a + 347.2b = 246315 \\ 347{,}2a + 17223{,}98b = 12237056.7 \end{cases} \quad (2)$$

Следовательно,

$$b = 6934{,}5105; \quad a = -308763{,}8631$$

Уравнение регрессии (3) образует следующий вид:

$$y = 6934.5105x - 308763.8631 \quad (3)$$

Полученное уравнение показывает следующее, т.е. при увеличении на 1% уровня занятости в ВКО, это приведет к увеличению y (прожиточный минимум) в среднем на 6934,5105 тенге. Связь результативного критерия и фактора высокая и прямая.

Далее составляется уравнение парной регрессии для y и x_3. Система уравнений (4) будет иметь вид:

$$\left.\begin{array}{c} 7a + 1719934b = 246315 \\ 719934a + 471710457938b = 63532580515 \end{array}\right\} \quad (4)$$

Следовательно,

$b = 0{,}06132; \quad a = 20120{,}7425$

Уравнение регрессии (5) для данной пары критериев будет иметь вид:

$$y = 0{,}06132x + 20120{,}7425 \quad (5)$$

Коэффициент регрессии показывает средние изменения результативного критерия, т.е. при увеличении среднемесячной номинальной заработной платы на 1 тенге, прожиточный минимум повысится на 0,0613 тенге. Связь результативного критерия и фактора высокая и прямая.

Система уравнения парной регрессии для y и x5 (6) будет иметь следующий вид:

$$\left\{\begin{array}{c} 7a + 20947b = 246315 \\ 20947a + 64031587b = 752932922 \end{array}\right\} \quad (6)$$

Следовательно,

$$b = 11{,}75; \quad a = 26{,}9406$$

Уравнение регрессии (7) для данной пары критериев будет иметь вид:

$$y = 11{,}75x + 26{,}9406 \quad (7)$$

Экономическая интерпретация полученных параметров заключается в следующем: увеличение МРП на 1 тенге, приведет к увеличению прожиточного минимума в среднем на 11,75 тенге.

Система уравнений для y и x6 принимает вид (8):

$$\left\{\begin{array}{c} 7a + 1010868b = 246315 \\ 1010868a + 161121436072b = 37234347832 \end{array}\right\} \quad (8)$$

Следовательно,

$b = 0{,}1099; \quad a = 19317{,}87$

Эмпирическое уравнение регрессии принимает вид (9):

$$y = 0{,}1099x + 19317{,}87 \quad (9)$$

т.е. изменение среднедушевых номинальных денежных доходов на 1 тенге приведет к увеличению прожиточного минимума на 0,1099 тенге.

Выводы

Как показало исследование, на величину прожиточного минимума оказывают влияние большое количество факторов: уровень занятости населения области, среднемесячная номинальная заработная плата, месячный расчетный показатель, среднедушевые номинальные денежные доходы.

Показатель занятости напрямую влияет на величину прожиточного минимума через уровень доходов, покупательную способность и экономическое благосостояние. Если население имеет стабильную занятость и получает доходы от работы, это способствует росту доходов на душу населения, что в свою очередь может повышать величину прожиточного минимума, если уровень занятости будет увеличиваться, то учитывая рост доходов и покупательской способности, прожиточный минимум тоже должен возрастать.

Величина прожиточного минимума находится в прямой зависимости с величиной средней номинальной заработной платы, так как именно она определяет уровень дохода населения области. С увеличением уровня заработной платы происходит стимулирование экономики и рыночные цены подвергаются значительным изменениям, следовательно, требуется пересмотр величины прожиточного минимума, и наоборот снижение заработной платы требует пересмотра прожиточного минимума в сторону уменьшения.

Во многих странах мира месячный расчетный показатель используется как основной критерий для определения величины прожиточного минимума. Помимо этого, МРП является основой для расчета выплат по социальному стандарту (пособия и прочие социальные выплаты). В случае изменения экономических условий (инфляции, темпа экономического роста и степени деловой активности) будет корректироваться и МРП, если он будет расти в условиях повышения инфляции, то прожиточный минимум должен повыситься прямо пропорционально, чтобы сохранить уровень жизни

населения. Таким образом МРП является важным индикатором, который напрямую влияет на величину прожиточного минимума.

Помимо названных факторов на величину прожиточного минимума также оказывает влияние размер среднедушевых номинальных денежных доходов населения по области. В случае повышения доходов на душу населения, как следствие, будет увеличиваться и покупательская способность граждан, следовательно, прожиточный минимум следует повысить, чтобы он стал соответствовать реальным затратам на базовые нужды населения. Таким образом, среднедушевые номинальные денежные доходы играют ключевую роль в определении величины прожиточного минимума, отражая экономическую реальность и потребности населения.

Таким образом, учет этих факторов поможет правительству установить более справедливый и актуальный прожиточный минимум, который будет адекватно отражать реальные потребности населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/region/vko/ (Дата обращения: 27.09.2024)

2 Suhányiová, Alžbeta, Suhányi, Ladislav. Selected aspects of subsistence minimum in Slovakia // **CBU International Conference Proceedings; Prague**, Том 5, (2017).

3 **Kurowski, P.** The role of the social minimum and subsistence minimum in Poland in a historical perspective. Polityka Społeczna. (2022); 23T (01 (tematyczny)): 37–44. https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0915.

4 **Антохонова, И. В.** Методы прогнозирования социально-экономических процессов [Текст]: учеб. пособие для вузов / И. В. Антохонова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2018. – 213 с.

5 Об утверждении Правил расчета величины прожиточного минимума и установлении фиксированной доли расходов на непродовольственные товары и услуги. Совместный приказ и.о. Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 27 июля 2015 года № 623 и и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 31 июля 2015 года № 585. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан от 26 августа 2015 года № 11944. [Электронный ресурс]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944 (Дата обращения: 10.10.2024)

6 **Воскобойников, Ю. Е.** Эконометрика в Excel: парные и множественные регрессионные модели [Текст]: учебное пособие для вузов / Ю. Е. Воскобойников. Санкт-Петербург: Лань, 2024. – ISBN 978-5-507-51642-1.

7 **Ганичева, А. В.** Эконометрика [Текст] / А. В. Ганичева, А. В. Ганичев. – 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань, 2023. – ISBN 978-5-507-47065-5.

8 **Герасимов, А. Н., Громов, Е. И., Скрипниченко, Ю. С., Молчаненко, С. А., Барсуков, М. Г., Капустина, Е. И.** Эконометрика (базовый уровень) [Текст] // Санкт-Петербург: Лань, 2018. – ISBN 978-5-8114-2828-1.

9 **Кремер, Н. Ш.** Высшая математика для экономистов [Текст]. – 3-е изд., – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 479 с.

10 **Катаргин, Н. В.** Эконометрическое моделирование [Текст] / Н. В. Катаргин. – 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань, 2023. – ISBN 978-5-507-46342-8.

REFERENCES

1 Byuro natsionalnoi statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/region/vko/ (Date of application: 27.09.2024)

2 Suhányiová, Alžbeta, Suhányi, Ladislav. Selected aspects of subsistence minimum in Slovakia // CBU International Conference Proceedings; Prague, Volume 5, (2017).

3 **Kurowski, P.** The role of the social minimum and subsistence minimum in Poland in a historical perspective. Polityka Społeczna. (2022); 23T(01 (tematyczny)): P. 37-44. https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.0915.

4 **Antohonova, I. V.** Metody prognozirovaniya socialno-ekonomicheskih processov: ucheb. posobie dlya vuzov [Methods of forecasting socio-economic processes: studies [. handbook for universities / I. V. Antohonova. – 2nd ed., cor. and add. – M.: Yurayt Publishing House 2018. – P. 213.

5 Ob utverjdenii Pravil rascheta velichiny projitochnogo minimuma i ustanovlenii fiksirovannoi doli rashodov na neprodovolstvennye tovary i uslugi [On approval of the Rules for calculating the cost of living and establishing a fixed share of expenses for non-food goods and services]. Joint Order No. 623 of the Acting Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan dated July 27, 2015 and No. 585 of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated July 31, 2015. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan No. 11944 dated August 26, 2015. [Electronic resource]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944 (Date of application: 10.10.2024)

6 **Voskobojnikov, Yu. E.** Ekonometrika v Excel: parnye i mnozhestvennye regressionnye modeli: uchebnoe posobie dlya vuzov [Econometrics in Excel: paired and multiple regression models: a textbook for universities] / Yu. E. Voskoboynikov. St. Petersburg: Lan, 2024. – ISBN 978-5-507-51642-1.

7 **Ganicheva, A. V.** Ekonometrika [Econometrics] / A. V. Ganicheva, A. V. Ganichev. – 2nd ed., erased. – St. Petersburg: Lan, 2023. – ISBN 978-5-507-47065-5.

8 **Gerasimov, A. N., Gromov, E. I., Skripnichenko, Yu. S., Molchanenko, S. A., Barsukov, M. G., Kapustina, E. I.** Ekonometrika (bazovyj uroven) [Econometrics (basic level]. – St. Petersburg: Lan, 2018. – ISBN 978-5-8114-2828-1.

9 **Kremer, N.Sh.** Vysshaya matematika dlya ekonomistov [Higher Mathematics for economists]. – 3rd ed., Moscow : UNITY-DANA, 2010. – P. 479.

10 **Katargin, N. V.** Ekonometricheskoe modelirovanie [Econometric modeling] / N. V. Katargin. – 2nd ed., erased. – St. Petersburg: Lan, 2023. – ISBN 978-5-507-46342-8.

Поступило в редакцию 25.10.24
Поступило с исправлениями 31.10.24
Принято в печать 20.11.24

**Е. Е. Сумарева[1], И. В. Бордияну[2], Е. Е. Мубараков[3]*
[1,2,3]Қазақстан-Американдық еркін университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.
25.10.24 ж. баспаға түсті.
31.10.24 ж. түзетулерімен түсті.
20.11.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ МЫСАЛЫНДА КҮНКӨРІС ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Бұл мақалада ең төменгі күнкөріс деңгейінің қалыптасуы мен белгіленуіне әсер ететін негізгі факторлар қарастырылады. Факторлардың өзара байланысын және олардың қажетті мәнге әсер ету дәрежесін анықтау үшін корреляциялық-регрессивті талдау қолданылды, бұл математикалық статистика әдістерін қолдану арқылы ең төменгі күнкөріс деңгейіне әсер ететін факторлардың себеп-салдарлық байланыстарын анықтауға мүмкіндік берді.

Күнкөріс деңгейі әлеуметтік саясатта шешуші рөл атқарады, өйткені ол өмір сүру деңгейін анықтау және азаматтардың әлеуметтік кепілдіктерін қамтамасыз ету үшін нұсқаулық ретінде қызмет етеді. Оның деңгейін анықтау халықтың ең осал топтарын қолдауға мүмкіндік беретін жәрдемақыларды, әлеуметтік төлемдерді есептеуде маңызды рөл атқарады; кедейлік деңгейін бағалау және оны төмендету стратегияларын қалыптастыру. Күнкөріс деңгейі қоғамның экономикалық жағдайының көрсеткіші болып табылады, бұл өмір сүру деңгейіндегі өзгерістердің динамикасын бақылауға мүмкіндік береді. Осылайша, күнкөріс деңгейі қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік пен тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Зерттеу объектісі ретінде Шығыс Қазақстан облысы таңдалды, оның деректерін зерттеу негізінде әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің күнкөріс деңгейінің шамасына әсерін регрессиялық талдау жүргізілді. Мақала авторлары факторлық және нәтижелі белгілер арасында байланыс орнатты.

Кілтті сөздер: ең төменгі күнкөріс деңгейі, әл-ауқат, Шығыс Қазақстан облысы, әлеуметтік саясат, корреляциялық және регрессиялық талдау.

**E. E. Sumareva[1], I. V. Bordiyanu[2], Y. Y. Mubarakov[3]*
[1,2,3]Kazakh-American Free University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk
Received 25.10.24
Received in revised form 31.10.24
Accepted for publication 20.11.24

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE SUBSISTENCE MINIMUM ON THE EXAMPLE OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION

This article considers the key factors that influence the formation and establishment of the value of subsistence minimum. In order to establish the relationship between the factors and the degree of their influence on the desired value, the correlation and regression analysis was applied, which allowed the application of mathematical statistics methods to establish cause-and-effect relationships between the factors affecting the value of the subsistence minimum. The subsistence minimum plays a key role in

social policy, as it serves as a benchmark for determining the standard of living and ensuring social guarantees of citizens. Determining its level plays an important role in the calculation of benefits and social payments, which allows to support the most vulnerable segments of the population; to assess the level of poverty and form strategies to reduce it. The subsistence minimum is an indicator of the economic state of society, which makes it possible to track the dynamics of changes in the standard of living. Thus, the subsistence minimum is an important tool to ensure social justice and stability in society. East-Kazakhstan region was chosen as the object of research, based on the study of data of which regression analysis of the influence of socio-economic indicators on the value of subsistence minimum was carried out. The authors of the article established the relationship between the factor and result indicators.

Keywords: subsistence minimum, welfare, East Kazakhstan region, social policy, correlation and regression analysis.

МРНТИ 06.01.21

https://doi.org/10.48081/XXYN6919

К. М. Саябаев[1], К. М.Тиреуов[2], *М. О. Рыспекова[3], Н. Б. Сыздыкбаева[4], Ф. К. Хаитбаева[5]

[1]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана,
[2]Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, Республика Казахстан, г. Астана,
[3,4,5]Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, г. Жетысу
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8524-0860
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3904-3553
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5021-3405
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8225-0721
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4549-326X
*e-mail: madina10081957@mail.ru

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К СУЩНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Ключевую роль разработке стратегии устойчивого развития сельских территорий и их росте социально-экономической конкурентоспособности играет необходимость использования системного научного метода определения основных факторов, влияющих на развитие организационно-экономического потенциала сельских территорий.

Цель исследования – системное структурирование научно-методических подходов к созданию и рациональному применению потенциала сел путем развития сельского туризма, как одной из движущей силой, которая может улучшить состояние экономики в аграрных территориях, использования их экономического потенциала через мультипликативное воздействие как на экономику через привлечение инвестиций и формированию новых рабочих ресурсов, так и на социально-культурную экосистему сельских поселений. Кроме того, современные тренды развития

туристкой отрасли демонстрируют повышенный интерес к экологическому и культурно-познавательному туризму, агротуризму, этнографическим маршрутам и другим видам отдыха могут динамично развиваться при наличии соответствующего ресурсного обеспечения сельских территорий, включая наличие природно-ресурсной, инфраструктурной базы, кадрового потенциала, благоприятной институциональной среды и инвестиционного климата, а также эффективных механизмов комплексной и системной государственной поддержки

На основание вышеуказанного, развитие сельского туризма с учетом экономического потенциала в этой зоне представляет собой важную и актуальную задачу.

Ключевые слова: территория, экономический потенциал, подход, трансформация, ресурсы, система, особенность, аграрная зона.

Введение

На текущем этапе туризм на селе относится к трендам в мировой туристической индустрии. По различным оценкам, около 700 миллионов человек ежегодно отправляются в путешествия, и от 12 % до 30 % из них предпочитают отдыхать за пределами городов. Включение сельского туризма в рыночные отношения и его активное развитие могут способствовать модернизации образа жизни сельского населения.

Туризм изначально рассматривался как средство социальной поддержки в процессе трансформации аграрного сектора экономики.

Оптимальное и эффективное совершенствования сельского туризма приведет к укреплению и улучшению потенциала агрозон многих стран.

Сельские территории имеют все характеристики для комфортного и незабываемого сельского туризма, где сосредоточены необходимые природные, трудовые, инфраструктурные, материально-технические ресурсы и при грамотном менеджменте вносит весомый вклад в развитие экономики и повышения благосостояния населения [1, с. 21].

Цель исследования - системное структурирование научно-методических подходов к созданию и рациональному применению потенциала сел путем развития сельского туризма.

Сегодня нет единого мнения ученых о сущности сельской территории и ее росте экономического потенциала. В статье систематизирована сущность сельских территорий, определена роль экономического потенциала на развитие данных территорий, важность не только развития сельского производства, но и формирование и совершенствования сельского туризма,

которое даст импульс для развития сопутствующих отраслей и все это поднимет экономику региона, а также уровень жизни граждан, которые проживают в селе, представляя для туристов, сохраняя экологию, культурные и национальные ценности народа.

Материалы и методы

Вопросы сущности сельских территорий, их устойчивого развития территорий с учетом внедрения туризма широко освещены в научных трудах разных исследователей. Одним из ключевых документов, определивших направление исследований в этой области относится Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы [10].

О сущности сельских территорий, их особенностей указывают авторы Алдашов Б. А. [1], 2. Molnár G. [2], Сюсюра Д.А. [3], Градирова М. С. [4], Голышев М. Е.[5], Мазбаев О. Б. [6] Уланов Д. А. [6], Шумакова О. В., Рабканова М. А [8], а также в исследование был рассмотрен комплексный подход к устойчивому развитию сельских территорий авторами А. Л. Медкова [10, с. 3], Юзбашев М. М., Гуляева Т. И.; под ред. В. Н. Афанасьева [11, с.23], И.Н. Меренкову [12, с. 43], И.В. Мищенко [13, с. 23], В. Н. Перцева [14, с. 3], Петрикова А. [15], Коваленко Е. Г. [16, с.2 3], кроме того ученые экономисты подчеркивали, что для устойчивого роста экономического потенциала сельских территорий необходимо применять различные виды не только хозяйственной, производственной деятельности, но и разные формы туризма с учетом конкретных природных, кадровых, социально-инженерной инфраструктуры, государственной поддержки, это авторы: Омурзаков Т. К [18, с.23], Мартынов К. П. [19, с. 23].

В исследовании использовались как общенаучные, так и специальные методы изучения социально-экономических процессов, включая методы системного, структурно-функционального, сравнительного, историко-логического анализа, экономического моделирования и прогнозирования. В статье использование указанных методов осуществляется через анализ сущности сельских территорий разными авторами, что позволяет выявить динамику и особенности изменений. Сравнительный анализ заключается в сопоставлении различных понятий для выявления их сходств и различий в трактовке сущности и содержания экономического потенциала сельских территорий в контексте развития сферы туризма. В статье историко-логический метод проявляется через систематизацию различных авторских подходов, формулирование выводов и обоснование закономерностей, выявленных в процессе исследования.

Таким образом, совокупное использование этих методов позволяет получить всестороннее представление о предмете исследования, выявить

ключевые тенденции и предложить обоснованные рекомендации к трактовке сущности и содержания экономического потенциала сельских территорий в туризме.

Анализ представленных научных трудов показывает, что научная сущность сельских территорий, его устойчивого экономического потенциала в контексте развития туристических услуг остается недостаточно изученной и предполагает дальнейшего исследования.

Результаты и обсуждение

Сельский туризм, основанный на принципах устойчивого развития, способен решить ряд важных задач: увеличению занятости, созданию экологически ориентированного туристического продукта, а также рациональному использованию природного и культурного наследия региона с учетом потребностей местной экономики.

Кроме того, развитие туристической сферы поддерживает предпринимательскую активность в сельской местности, привлекает местные сообщества к участию в туристической деятельности и способствует выстраиванию гармоничных отношений между бизнесом и жителями на основе взаимовыгодного сотрудничества.

В этом контексте, прежде чем приступить к изучению устойчивого развития сельских территорий, важно рассмотреть наиболее распространенные определения данного понятия, представленные в таблице 1.

Таблица 1 – Основные интерпретации понятия «сельская территория»

№ п/п	Ф.И.О. Автор	Определение термина «сельские территории»
	Jean-Charles Cavitte [2, с. 45]	представляют собой сложную, но целостную систему, включающую социально-экономические, территориальные, природно-ландшафтные и культурно-исторические аспекты. Они выполняют широкий спектр функций, включая производственную, социальную, демографическую, культурную, природоохранную и рекреационную.
	Сюсюра Д.А. [3, .с. 23]	Территории, которые используются человеком для проживания, ведения личного хозяйства и осуществления хоздеятельности за пределами городов, не связанных с промышленным производством.
	Градирова М. С. [4, с. 7]	Они включают в себя сельские поселения, а также межселенные территории, которые находятся вне границ городских населённых пунктов.
	Голышев М. Е. [5, с. 9]	объединяют разные формы хозяйствующих субъектов в рамках таких территориальных образований
	Мазбаев О. Б. [6, с. 12]	территория за пределами городов и к ней относятся сельские населённые пункты со всеми ресурсами и инфраструктурой.
	Уланов Д. А. [7, с. 22]	Сельские районы, которые имеют свои здания, социальную и инженерно-логистическую структуру, население, выполняющие различные виды деятельности.
	Шабага А. А. «Устойчивое развитие сельских территорий: понятие и сущность»[8, с. 5]	Аграрное общество за пределами городских зон со своими разными ресурсами
Примечание составлено авторами на основание источников [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].		

Согласно таблице 1 показано мнение ученых к понятию «сельская территория», а в нормативно-правовом документе [9] указывается, что эта территория, в которую входят сельские населенные пункты и их земли. На сегодняшний день Казахстан располагает обширными сельскохозяйственными землями, общей площадью 222,6 млн га. Кроме того, климатические условия страны благоприятны для ведения сельского хозяйства, что делает данную отрасль одним из приоритетных направлений экономического развития государства в целом.

Сельская территория представляет собой территориальную единицу, расположенную за пределами городов и городских поселений, с заселенными территории, определенной организационной структурой и системой местного управления.

При этом, основные характеристики сельских территорий отмечают большинство исследователей, чьи трактовки приведены в таблице 1 и автора [10, с. 21] следующие:

– расположены за границами городских поселений;

– представляют собой жилое пространство, заселенное людьми;

– обладают четкой организационной структурой и местным управлением;

– используются для проживания, ведения домашнего хозяйства и других видов деятельности, схожих с городскими;

– имеют развитую или частично развитую инфраструктуру.

В агрозонах живет коренное население основная деятельность которых развитие сельского хозяйства и данное население имеет свой традиционный уклад, национальную культуру, которая очень актуальны при применении его в туризме.

Многие исследователи отмечают, что одним из ключевых направлений обеспечения устойчивости сельских территорий - развитие сельского туризма с эффективным использованием двух основных подходов для устойчивого развития аграрных территорий-это процессный и системный [11, с. 23].

Среди исследователей, доказывающих целесообразность системного подхода, можно выделить А. Л. Медкова [10, с. 3], И. Н. Меренкову [12, с. 43], И. В. Мищенко [13, с. 23], В. Н. Перцева [14, с. 3] и других, объединяет множество взаимосвязанных элементов, что позволяет глубже изучить механизмы устойчивого развития сельских территорий. Системный подход наиболее целесообразен для всестороннего анализа и раскрытия сущности данного явления.

Для эффективного государственного менеджмента и роста устойчивости сельской зоны необходимо учитывать ресурсный потенциал и историко-культурные особенности сельских поселений [15, с.3], а также переосмысление источников доходов местного населения и обеспечение их занятости за счет внедрения сельского туризма [16, с. 3].

Организаторами такого туризма являются сельские семьи, предоставляющие гостям жилье и питание, основанное на продуктах, выращенных в их личном крестьянском хозяйстве [4, с. 23].

Основным направлением устойчивого развития сельских территорий, повышающих его экономический потенциал является не только сельское хозяйство, сопутствующие услуги, но и сельский туризм.

Экотуризм, ориентированный на посещение природных, культурных и этнографически значимых территорий. Этот формат отдыха предполагает минимальное влияние на природную среду и, как правило, организуется в охраняемых территориях, включая национальные парки и заповедники [17, с. 3].

Сельский туризм часто включает пешие походы и конные прогулки, так как многие живописные природные локации доступны только пешим туристам. Прогулки на свежем воздухе не только позволяют насладиться природой, но и способствуют укреплению здоровья. Конный туризм, в свою очередь, привлекает любителей верховой езды и относится к важным направлением развития сельского туризма. Благодаря огромным открытым пространствам Казахстан обладает высоким потенциалом для развития этого направления, предлагая сельским районам возможности для экономической диверсификации, создания новых кадровых мест и повышения туристической привлекательности. Однако успешное развитие сельского туризма необходимо создания соответствующей инфраструктуры и сохранению природных зон отдыха.

Следует подчеркнуть, что понятие «сельский туризм» часто путают с «агротуризмом» является одной из его разновидностей. Агротуризм (farm tourism) представляет собой развлекательный вид туризма, который сосредоточен на фермерских хозяйствах. Он может включать проживание в сельских домах с предоставлением услуг или самостоятельное размещение в кемпингах и палатках на сельскохозяйственных угодьях. В этом случае фермерское хозяйство не только обеспечивает условия для проживания туристов, но и становится главным объектом их внимания. Агротуризм не накладывает строгих ограничений на нагрузку на территорию и виды активного отдыха.

Сельский туризм также может выступать в форме отдыха, или деревенского туризма, который основывается на использовании жилого фонда в сельских усадьбах и природных, историко-архитектурных и культурных ресурсов региона. Кроме того, в научной литературе выделяют «экологический туризм», рассматривая его как научно-познавательную форму сельского туризма, характерную для сельских поселений, расположенных вблизи национальных парков, заповедников и других охраняемых территорий. В таких зонах действуют специальные экологические нормы, регулирующие уровень туристической нагрузки и допустимые виды отдыха [18, с. 23].

Идеальный экологический туризм придерживается ряда ключевых принципов, таких как сохранение биологического и культурного разнообразия через охрану экосистем, а также справедливое распределение социально-экономических выгод среди местного населения с учетом их добровольного участия. Кроме того, экотуризм способствует повышению экологической и культурной осведомленности, сокращению отходов и минимизации воздействия на окружающую среду.

Поскольку и экотуризм, и сельский зеленый туризм направлены на сохранение природных экосистем, между ними существует множество сходств. Некоторые исследователи подробно раскрывают суть сельского зеленого туризма и экотуризма, выделяя их особенности. Например, зеленый сельский туризм (green rural tourism), особенно популярный в США и странах ЕС, предполагает отдых в деревнях, на хуторах или в традиционных крестьянских домах. Такой вид туризма позволяет туристам погрузиться в сельскую жизнь, познакомиться с местными традициями, культурой, ремеслами, фольклором, а также принять участие в сельскохозяйственных работах, народных праздниках и фестивалях.

Экотуризм, как часть сельского зеленого туризма, включает научно-познавательный аспект, направленный на охрану окружающей среды

и развитие природоохранных инициатив в соответствии с принципами устойчивого развития.

Экологический туризм предполагает осознанные путешествия в природные зоны с целью изучения местной культуры и истории формирования ландшафтов. При этом деятельность туристов не должна нарушать целостность экосистем, а охрана природных ресурсов становится экономически выгодной для местных сообществ [19, с. 23].

Приключенческий туризм (adventure tourism) часто ассоциируется с экотуризмом, однако далеко не все его формы соответствуют экологическим стандартам. Например, некоторые спортивные туры и сафари могут наносить вред окружающей среде, если они связаны с добычей трофеев или нерациональным использованием природных ресурсов, таких как вырубка деревьев для строительства временных сооружений. В то же время, экотуризм не всегда включает элементы приключений.

В последнее время появилось новое направление — экоагротуризм, которое объединяет сельский зеленый туризм с экологическими программами. Основой этого вида туризма - размещение туристов в агроусадьбах, где они могут участвовать в сельскохозяйственной деятельности и одновременно знакомиться с природными достопримечательностями.

Исследователи отмечают принципиальное различие между сельским зеленым туризмом и экотуризмом, которое заключается в целях путешествия. Сельский туризм предполагает преимущественно стационарный отдых с короткими радиальными экскурсиями. Экотуризм, напротив, ориентирован на активное передвижение по маршруту с целью изучения природных, исторических и культурных объектов региона.

Для обеспечения преемственности туристической отрасли с учетом имеющегося потенциала применяются различные методы оценки потенциала территорий. Среди них рассматриваются анализ отдельных компонентов, экономико-математическое моделирование и экспертные оценки. Отмечается отсутствие единого подхода в научных исследованиях и практической деятельности, что усложняет проведение количественной и качественной оценки потенциала сельских территорий.

Сельский туризм способен увеличивать занятость местного населения и сохранять при использование природные и культурные наследия регионов.

Таким образом, научные подходы к изучению экономического потенциала сельских территорий претерпели эволюцию: от узконаправленных методов оценки к более комплексным и интегрированным моделям, учитывающим множество факторов и условий, влияющих на развитие сельского туризма.

Управление потенциалом сельских территорий осуществляется с использованием пятиэтапного алгоритма, который включает следующий алгоритм:

– проведение комплексной оценки ресурсов и возможностей, имеющихся на территории;

– выявление ключевых отраслей, обладающих наибольшими перспективами для развития;

– анализ ресурсной базы и оценку степени эффективности её использования;

– создание организационно-управленческой модели и разработку программ по управлению ресурсами;

– организацию производства продукции, направленной на импортозамещение.

Данный процесс может реализовываться как последовательно, так и параллельно, с учетом адаптации к условиям экономической нестабильности.

Основными характеристиками экономического потенциала сельских территорий являются: сама территория, ключевые отрасли, доступные ресурсы, стратегии, а также количественные и качественные показатели, отражающие эффективность использования ресурсов.

Выводы

На основании анализа различных научных подходов, а также в соответствии с Концепцией развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы, была сформулирована научная сущность понятия «сельская территория». Под данным термином подразумевается административная единица, расположенная за пределами городских и городских поселений, характеризующаяся специфической организационной структурой, системой местного самоуправления и присущими ей социально-экономическими и культурно-историческими особенностями.

Обеспечение устойчивого развития сельских территорий требует комплексного и системного подхода, представляющего собой динамичный процесс позитивных трансформаций в социально-экономической и экологической сферах. Этот процесс направлен на расширенное воспроизводство в сельскохозяйственном секторе, диверсификацию агропромышленного производства, привлечение инвестиционных ресурсов и внедрение инновационных технологий. Существенное значение в достижении данных целей имеют государственная поддержка, инициативы местных сообществ и механизмы самоорганизации хозяйствующих субъектов, которые учитывают потенциал и национально-традиционные местные особенности.

Важную значение играют государственная поддержка, инициативы местных сообществ и механизмы самоорганизации хозяйствующих субъектов, которые учитывают весь потенциал сельской местности. Одним из ключевых направлений для повышения экономического потенциала сельских территорий относится развитие разнообразных форм туризма, адаптированных к природно-климатическим и социально-экономическим условиям конкретных регионов. Туризм способствует привлечению инвестиций, снижению уровня безработицы и рациональной эксплуатации ресурсов, что в совокупности обеспечивает устойчивость развития.

Реализация таких механизмов положительно на регионы, способствуя их прогрессу и стабильности. Однако их внедрение сопряжено с определенными вызовами, обусловленными такими проблемами, как демографический спад, низкий уровень жизни, высокая безработица и неэффективное пользования ресурсов. В связи с этим регулярный учет и контроль устойчивого развития сельских территорий становится необходимым инструментом объективной оценки их текущего состояния, идентификации потенциальных рисков и выработки стратегий развития, что приводит к поступательному росту экономического потенциала.

Устойчивое развитие сельских территорий диктует междисциплинарного подхода, включающего взаимодействие различных сфер: экономики, экологии, социальной политики и управления, что предполагает интеграцию множества стратегий и программ, направленных на обеспечение устойчивости сельских регионов.

Государственная поддержка играет особенную роль в обеспечении эффективного развития сельских местности через механизмы регулирования и финансирования, а также стимулирования активности местных сообществ. При этом одновременно надо развивать и несельскохозяйственные виды деятельности, таких как ремесленничество, переработка сельскохозяйственной продукции, экотуризм и иные формы альтернативного бизнеса.

Системный подход к развитию агрозон включает поддержку предпринимательства, модернизацию инфраструктуры и развитие туристической индустрии, уделяя рациональному управлению природными и культурными ресурсами, обеспечивающему их сохранение и устойчивое использование, что имеет принципиальное значение для экологии и туризма и способствует привлечению инвестиций, повышению уровня экономического роста и улучшению благосостояния сельского населения. Внедрение современных технологий и цифровизация управления сельскими территориями повышают эффективность сельскохозяйственного производства

и предоставления услуг, тем самым повышая конкурентоспособность регионов. Туристическая индустрия, в свою очередь, может выступать важным инструментом социально-экономического развития, способствуя сохранению природного и культурного наследия, росту занятости и увеличению доходов.

Таким образом, подчеркивается значимость комплексного подхода к стратегическому развитию сельских территорий, предполагающего учет множества факторов и их взаимосвязей в рамках экономического потенциала конкретного региона Казахстан, в том числе развитие туризма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Алдашов, Б. А.** «Кластерность» – доминирующий принцип региональной экономической политики // Индустрия Казахстана. – 2005. – № 6. – С. 16–18.

2 **Molnár, G.** Rural Development in the EU // European Commission Directorate. – 2013.

3 **Сюсюра, Д. А.** Управление многофункциональной сельской экономикой : дис. – Сюсюра Дмитрий Александрович. М., 2013.

4 **Гранцирова, М.** Диверсификация агропроизводства // Экономика сельского хозяйства России. – 2003. – № 9. – С. 9–9.

5 **Голышев, М. Е.** Сущность устойчивого развития сельских территорий // Вестник НГИЭИ. – 2011. – Т. 1. – № 2 (3). – С. 19–39.

6 **Мазбаев, О. Б.** Туризм Казахстана. Состояние. Проблемы. Пути развития // Материалы научно-практической конференции «Современные проблемы развития туризмаи географии в РК : настоящее и будущее. – 2013.

7 **Уланов, Д.А.** Туризм на сельских территориях : опыт, проблемы, перспективы // Молодой ученый. – 2013. – № 6. – С. 455–459.

8 **Шумакова, О. В., Рабканова, М. А.** Устойчивое развитие сельских территорий: понятие и сущность // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 8-7. – С. 1643–1646.

9 Постановление Правительства Республики Казахстан. Концепция развития сельских территорий Республики Казахстан на 2023–2027 годы. 28.03.2023. [Электронный ресурс]. – URL: // https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-akkayiyn/press/article/details/121437

10 **Медков, А. Л.** Формирование механизма устойчивого развития сельских территорий // Воронеж.–2012.–25 с. – 2012.

11 **Афанасьев, В. Н., Юзбашев, М. М., Гуляева, Т. И.** Эконометрика : учебник под ред. ВН Афанасьева // М. : Финансы и статистика. – 2005.

12 **Меренкова, И. Н., Перцев, В. Н.** Сельский туризм и диверсификация экономики сельских территорий // АПК : экономика, управление. – 2010. – № 7. – С. 43–46.

13 **Мищенко, И. В.** Теоретические вопросы формирования устойчивого развития сельских поселений // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 346. – С. 123–125.

14 **Перцев, В. Н.** Устойчивое развитие сельских территорий муниципального района : дис. – Воронеж : Перцев Владимир Николаевич, 2011.

15 **Петриков, А. В.** Устойчивое развитие сельской местности в России и направления научных исследований // Никоновские чтения. – 2001. – № 6. – С. 3–5.

16 **Коваленко, Е.Г.** Механизм устойчивого развития сельских территорий региона // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 2. – С. 299–299.

17 Зеленые инициативы Казахстана получили поддержку РИО+20 // Казахстанский информационный портал: Kz Inform 22 июня 2012: [Электронный ресурс]. – URL: http://kzinform.com/ru/news/20120622/13707.ht

18 **Омурзаков, Т. К.** Тенденции развития конкуренции и формирования конкурентной среды в Казахстане // Проблемы современной экономики. – 2009. – № 4. – С. 112–115.

19 **Мартынов, К. П.** Особенности устойчивого многофункционального развития сельских территорий России // Современные научные исследования и инновации. – 2014. – № 10-2. – С. 64–68.

REFERENCES

1 **Aldashov, B. A.** «Clusterism» – dominiruyushchij princip regional'noj ekonomicheskoj politiki [The dominant principle of regional economic policy] // Industriya Kazahstana. – 2005. – № 6. – P. 16–18.

2 **Molnár, G.** Rural Development in the EU // European Commission Directorate. – 2013.

3 **Syusyura, D. A.** Upravlenie mnogofunkcional'noj sel'skoj ekonomikoj [Management of multifunctional rural economy] : dis. – Syusyura Dmitry Aleksandrovich. M., 2013.

4 **Grantsirova, M.** Diversifikaciya agroproizvodstva [Diversification of agricultural production] // Ekonomika sel'skogo hozyajstva Rossii. – 2003. – № 9. – C. 9–9.

5 **Golyshev, M. E.** Sushchnost' ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij [The essence of sustainable development of rural areas] // Vestnik NGIEI. – 2011. – Vol. 1. – No. 2 (3). – P. 19–39.

6 **Mazbaev, O. B.** Turizm Kazahstana. Sostoyanie. Problemy. Puti razvitiya [Tourism of Kazakhstan. Status. Problems. Development Paths] // Proceedings of the scientific and practical conference «Sovremennye problemy razvitiya turizmai geografii v RK : nastoyashchee i budushchee. – 2013.

7 **Ulanov, D. A.** Turizm na sel'skih territoriyah : opyt, problemy, perspektivy [Tourism in Rural Areas : Experience, Problems, Prospects] // Molodoj uchenyj. – 2013. – No. 6. – P. 455–459.

8 **Shumakova, O. V., Rabkanova, M. A.** Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij: ponyatie i sushchnost' [Sustainable Development of Rural Areas : Concept and Essence] // Fundamental'nye issledovaniya. – 2014. – No. 8–7. – P. 1643–1646.

9 Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Koncepciya razvitiya sel'skih territorij Respubliki Kazahstan na 2023 – 2027 gody [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. Concept of Development of Rural Areas of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027]. 28.03.2023. [Electronic resource]. URL: // https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-akkayiyn/press/article/details/121437.

10 **Medkov, A.L.** Formirovanie mekhanizma ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij [Formation of a mechanism for sustainable development of rural areas] // Voronezh. – 2012. – 25 p. – 2012.

11 **Afanasyev, V. N., Yuzbashev, M. M., Gulyaeva, T. I.** Ekonometrika : uchebnik pod red. V. N Afanas'eva [Econometrics : textbook edited by V. N. Afanasyev] // Moscow : Finansy i statistika. – 2005.

12 **Merenkova, I. N., Pertsev, V. N.** Sel'skij turizm i diversifikaciya ekonomiki sel'skih territorij [Rural tourism and diversification of the rural economy] // APK : ekonomika, upravlenie. – 2010. – No. 7. – P. 43–46.

13 **Mishchenko, I. V.** Teoreticheskie voprosy formirovaniya ustojchivogo razvitiya sel'skih poselenij [Theoretical issues of formation of sustainable development of rural settlements] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2011. – No. 346. – P. 123–125.

14 **Pertsev, V. N.** Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij municipal'nogo rajona [Sustainable development of rural areas of the municipal district] // diss. – Voronezh : Pertsev Vladimir Nikolaevich, 2011.

15 **Petrikov, A. V.** Ustojchivoe razvitie sel'skoj mestnosti v Rossii i napravleniya nauchnyh issledovanij [Sustainable development of rural areas in

Russia and directions of scientific research] // Nikonovskie chteniya. – 2001. – No. 6. – P. 3–5.

16 **Kovalenko, E. G.** Mekhanizm ustojchivogo razvitiya sel'skih territorij regiona [Mechanism of sustainable development of rural areas of the region] // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. – 2012. – No. 2. – P. 299–299.

17 Zelenye iniciativy Kazahstana poluchili podderzhku RIO+20 [Green initiatives of Kazakhstan received support from RIO+20] // Kazakhstan information portal : Kz Inform June 22, 2012 : [Electronic resource]. URL: http://kzinform.com/ru/news/20120622/13707.ht.

18 **Omurzakov, T. K.** Tendencii razvitiya konkurencii i formirovaniya konkurentnoj sredy v Kazahstane [Trends in the development of competition and the formation of a competitive environment in Kazakhstan] // Problemy sovremennoj ekonomiki. – 2009. – No. 4. – P. 112–115.

19 **Martynov, K. P.** Osobennosti ustojchivogo mnogofunkcional'nogo razvitiya sel'skih territorij Rossii [Features of sustainable multifunctional development of rural areas of Russia] // Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovacii. – 2014. – No. 10-2. – P. 64–68.

Поступило в редакцию 20.02.24
Поступило с исправлениями 20.02.25
Принято в печать 28.02.25

*К. М. Саябаев[1], К. М.Тиреуов[2], * М. О. Рыспекова[3], Н. Б. Сыздықбаева[4], Ф. К. Хаитбаева[5]*
[1]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2]С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[3,4,5] І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті,
Қазақстан Республикасы, Жетісу қ.
20.02.24 ж. баспаға түсті.
20.02.25 ж. түзетулерімен түсті.
28.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ТУРИЗМДІ ДАМЫТУ КОНТЕКСТІНДЕГІ АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІНІҢ МӘНІНЕ ҒЫЛЫМИ КӨЗҚАРАСТАР

Ауылдық аумақтарды тұрақты дамыту стратегиясын әзірлеуде және олардың әлеуметтік-экономикалық бәсекеге қабілеттілігін арттыруда ауылдық аумақтардың ұйымдық-экономикалық әлеуетін дамытуға әсер ететін негізгі факторларды анықтаудың жүйелі ғылыми әдісін қолдану қажеттілігі шешуші рөл атқарады.

Зерттеудің мақсаты – ауыл шаруашылығы аймақтарының экономикасының жағдайын жақсартуға мүмкіндік беретін қозғаушы күштердің бірі ретінде ауыл туризмін дамыту арқылы ауылдардың әлеуетін құру және ұтымды пайдаланудың ғылыми-әдістемелік тәсілдерін жүйелі құрылымдау, инвестиция тарту арқылы экономикаға мультипликативті әсер ету арқылы олардың экономикалық әлеуетін пайдалану, сондай-ақ жаңа еңбек ресурстарын қалыптастыру, халық шаруашылығы мен халық шаруашылығын дамыту. Сонымен қатар, туризм индустриясын дамытудың заманауи тенденциялары экологиялық-мәдени туризмге, агротуризмге, этнографиялық бағыттар мен демалыстың басқа да түрлеріне қызығушылықтың артқанын көрсетеді, егер ауылдық жерлерді тиісті ресурспен қамтамасыз ету, оның ішінде табиғи ресурс, инфрақұрылымдық база, кадрлық ресурстар, сондай-ақ тиімді инвестициялық институттар мен кешенді мемлекеттік қолдау жүйесі, сондай-ақ қолайлы инвестициялық механизм және кешенді механизм болған жағдайда серпінді дами алады.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде осы саладағы экономикалық әлеуетті ескере отырып, ауыл туризмін дамыту маңызды және кезек күттірмейтін міндет болып табылады.

Кілтті сөздер: аумақ, экономикалық әлеует, тәсіл, трансформация, ресурстар, жүйе, ерекшелік, ауылшаруашылық аймағы.

*K. M. Sayabaev[1], N. B. Syzdykbaeva[2], *M. O. Ryspekova[3], N. B. Syzdykbaeva[4], F. K. Khaitbayeva[5]*
[1]L. N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan, Astana
[2]S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Republic of Kazakhstan, Astana
[3,4,5]I. Zhansugurov Zhetysu University, Republic of Kazakhstan, Zhetysu
Received 20.02.24
Received in revised form 20.02.25
Accepted for publication 28.02.25

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE ESSENCE OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL AREAS IN THE CONTEXT OF TOURISM DEVELOPMENT

The key role in the development of a strategy for sustainable development of rural areas and their growth of socio-economic competitiveness is played by the need to use a systematic scientific method for determining the main factors influencing the development of the organizational and economic potential of rural areas. The purpose of the study is the systematic structuring of scientific and methodological approaches to the creation and rational use of the potential of villages through the development of rural tourism, as one of the driving forces that can improve the state of the economy in agricultural areas, the use of their economic potential through a multiplier effect both on the economy through attracting investment and the formation of new labor resources, and on the socio-cultural ecosystem of rural settlements. In addition, modern trends in the development of the tourism industry demonstrate an increased interest in ecological and cultural tourism, agrotourism, ethnographic routes and other types of recreation can develop dynamically if there is an appropriate resource provision of rural areas, including the availability of a natural resource, infrastructure base, human resources, a favorable institutional environment and investment climate, as well as effective mechanisms for comprehensive and systemic state support. Based on the above, the development of rural tourism, taking into account the economic potential in this zone, is an important and urgent task.

Keywords: territory, economic potential, approach, transformation, resources, system, feature, agricultural zone.

МРНТИ 06.71.11

https://doi.org/10.48081/MOFI5784

А. А.Тагай[1], Ж. Жуман[2], *А. В. Хамзаева[3], К. Ш. Сыздыкова[4]
[1,4]Университет «Q» (Кайнар), Республика Казахстан, г. Алматы
[2,3]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4049-5282
[2]ORCID: https://orcid.org/0009-0005-5925-6603
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3467-8453
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5228-1842
*e-mail: a.v.h.801@gmail.com

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ «ONLINE-ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ»

В статье выполнен аналитический обзор моделей онлайн-финансовых услуг для малого бизнеса и индивидуальных заемщиков. Проведен сравнительный анализ онлайн-финансовых моделей, их динамику в разрезе регионов и особенности адаптации к локальным условиям, выявлены ключевые тенденции. Анализ показал, что в сфере онлайн-финансовых услуг доминируют краудфандинг, основанный на долевом участии (Equity Crowdfunding) и краудфандинг недвижимости (Real Estate Crowdfunding). Краудфандинг недвижимости доминирует в развитых странах, тогда как развивающиеся страны адаптируют гибкие схемы для своих экономических реалий. За рассматриваемый период рынок онлайн-финансовых услуг рос в APAC и Европе, но падал в SSA, MENA и LAC. США и Великобритания стабилизировались, но наблюдается снижение краудфандинга недвижимости. В статье рассмотрены конкурентные преимущества, риски и ключевые региональные тенденции, а также предложены стратегические рекомендации для инвесторов. В статье показано, что инвестирование в онлайн-финансовые услуги требует стратегического подхода с учетом региональных особенностей. Рост APAC и Европы делает их приоритетными регионами для вложений, тогда как нестабильные рынки SSA и LAC несут высокие риски.

Ключевые слова: краудфандинг, альтернативное финансирование, Equity Crowdfunding, Real Estate Crowdfunding, модели получения дохода, онлайн-финансовые услуги.

Введение

Данная статья исследует динамику онлайн-финансовых услуг, в частности моделей краудфандинга и финансирования на основе акционерного капитала в различных регионах мира. Краудфандинг стал важным компонентом альтернативного онлайн-финансирования (AOF), предлагая инновационные решения традиционных финансовых проблем: а) доступность капитала: краудфандинг демократизирует процесс сбора средств, позволяя частным лицам и предприятиям получать доступ к средствам, не полагаясь исключительно на традиционные банковские системы; б) подтверждение рынка и вовлечение сообщества: производителям и поставщикам позволяют оценить интерес потребителей и получить обратную связь до начала полномасштабного производства или внедрения. Такое раннее вовлечение способствует развитию чувства общности и лояльности среди спонсоров, что может иметь решающее значение для долгосрочного успеха проекта; в) снижение рисков для инвесторов: для инвесторов краудфандинг предоставляет возможности диверсифицировать портфели путем участия в проектах, находящихся на разных стадиях развития. Анализ выявляет конкурентные преимущества, слабые стороны и региональные адаптации. В статьи поставлена цель: на основе аналитического обзора разработать рекомендаций по развитию альтернативного финансирования в разных регионах мира. Реализация данной цели предполагает решение следующих задач: а) анализ достигнутого уровня объема продаж бизнес-моделей в региональном разрезе; б) анализ эффективности действующих цифровых платформ и их удельные веса по регионам мира.

В статье использованы общепринятые аббревиатуры: APAC - The vast Asia Pacific region; LAC - The term Latin America and the Caribbean; MENA - *Middle East and North Africa;* SSA - Sub-Saharan Africa; UK -The *United Kingdom* of Great Britain and Northern Ireland.

Материалы и методы

В статье использованы методики: 1) системного и критического анализа международного рынка и бизнес-моделей альтернативного онлайн-финансирования [1, 2, 3, 4]; 2) анализа статистических данных; 3) отчеты и аналитические обзоры от индустриальных ассоциаций, таких как «Cambridge Centre for Alternative Finance» и оценки экспертов финансовых институтов[5, 6, 12]. В работе [6], подчеркнута важность нетрадиционного

альтернативного/инновационного финансирования которое получает все большее признание как в развитых, так и в странах с формирующейся рыночной экономикой по всему миру. В работе [7], проведен анализ традиционного и альтернативного финансирования с точки зрения клиентов-потребителей и выработан вывод о том, что в Индии банковские и финансовые услуги переходят от традиционного подхода - «один размер подходит всем» к более персонализированному подходу к обслуживанию с помощью финансовых технологий. Посильный вклад в исследовании данной проблемы внесли также Gerber, E.M., Hui, J. [8], которые исследовали влияние географического фактора на рынок краудфандинга, Bradford, A. [9] и **Othmar, L.** [10] рассмотревшие использование краудтехнологий применительно к финансированию инвестиций.

Результаты и обсуждение

Анализ онлайн-финансовых услуг моделей краудфандинга по категориям финансовых направлений и в разрезе регионов мира на основе данных таблицы 1, представлены данные по каждому региону, показывающие, как рынок онлайн-финансовых услуг географически варьируются с точки зрения объема продаж для каждой категории моделей, дающие представление об эффективности различных типов краудфандинга в разных регионах. Так, анализ объема продаж «online-финансовых услуг» за 2023 год по регионам мира показывает следующее (таблица 1): а) по региону APAC объем продаж «online-финансовых услуг» составляет $1210,35 млн, при этом наблюдается сильное разделение между финансовыми моделями - «долевым участием» и «недвижимостью»; б) Europe: объем продажи - $1822,31 млн, с преобладанием модели «Краудфандинга недвижимости»; в)LAC: объем продажи - $70,44 млн, разнообразие между всеми тремя категориями модели краудфандинга; г) MENA: объем продажи - $17,94 млн, полностью по модели «Краудфандинга долевое участие»; д)SSA: объем продажи - $33,67 млн, с преобладанием модели «Краудфандинга долевого участия»; е) UK: объем продажи - $1078,1 млн, доминирование модели «Краудфандинга недвижимости» и модели «Краудфандинга долевое участие»; ж) USA & Canada: объем продажи - $3420,74 млн, преобладание в структуре модели «Краудфандинга недвижимости».

Таблица 1 – Разбивка объема продаж «online-финансовых услуг» по регионам в 2023 году посредством краудфандинг моделей и акционерного капитала(млн долл. США и в %)

№	По географическим регионам	Краудфандинг, основанный на долевом участии	Краудфандинг недвижимости	Распределение доходов/ прибыли	Акции сообщества	Модели совокупного капитала
1	APAC; из которых доля рынка, %	546,94 45,2	557,95 46,1	104,56 8,7	0,9 -	1210,35
2	Europe; из которых доля рынка,%	548,21 30,08	1216,7 66,70	57,4 3,22	-	1822,31
	LAC; из которых доля рынка,%	22,05 31,3	39,7 56,41	8,69 12,29		70,44
4	MENA; из которых доля рынка,%	17,94 100	-	-	-	17,94
5	SSA из которых доля рынка,%	14,87 44,1	-	18,80 55,9		33,67
6	UK из которых доля рынка,%	889,48 82,50	149,37 13,85	-	39,25 3,65	1078,1
7	USA & Canada из которых доля рынка,%	1591,25 46,51	1829,49 53,49	-	-	3420,74
	ИТОГО: из которых доля рынка,%	3630,44 47,43	3793,21 49,56	189,45 2,47	40,15 0,54	7653,45
*Рассчитано авторами по данным источника [11, 12];						

Анализ объема продажи «online-финансовых услуг» по категориям моделей: краудфандинг, основанный на долевом участии составил - $3630,44 млн.; краудфандинг недвижимости - $3793,21 млн.; распределение доходов/ прибыли - $ 189,45 млн.; акции сообщества - $40,15 млн.; модели совокупного капитала составили - $7653,45 млн.

Если проанализировать общую деятельность по краудфандинговым моделям, то следует отметить доминирование краудфандинга недвижимости, особенно в США, Канаде и Европе. Роль и место краудфандинговой модели «Долевое участие» на рынке АОФ также значительно, особенно в Великобритании и APAC (таблица 1).

В числе регионов с высокими показателями на рынке объема продаж «online-финансовых услуг» можно выделить – «USA & Canada», «Europe» и «UK». «China» и страны «MENA» относятся к регионам с низкими показателями на рынке АОФ.

По итогам приведенной аналитической работы можно сделать следующие выводы: а) по регионам с высокими показателями целесообразно поддерживать регуляторные рамки и больше инвестировать в просвещение потребителей; также немаловажно стимулировать инновации, улучшить регуляторные рамки, поддерживать прозрачность; б) по регионам с низкими показателями необходимо развивать правовую и регуляторную базу, улучшать доступ к международным рынкам, повышать осведомленность о краудфандинге.

В таблице 2 приведены данные об объеме продаж за 2024 год, для каждого региона, раскрывающие степень проникновения на рынок и активность в сфере онлайн-финансовых услуг в этих областях, включая конкретные детали для моделей краудфандинга. Финансовые онлайн-сервисы классифицируются по конкретным моделям с описанием объема продаж, что дает представление о популярности или успехе этих моделей.

В региональном разрезе достигший объем продаж «online-финансовых услуг» за 2024 год выглядит следующим образом. Лидерство принадлежит региону «USA & Canada» $5780,99 млн, где наблюдается сильное преобладание модели краудфандинга недвижимости. Второе место по объему реализации занимает регион «Europe» с доминированием модели краудфандинга недвижимости и с общим объемом $2171,56 млн. (таблица 2).

Далее расположились соответственно регионы: «APAC» – $1498,06 млн (относительно сбалансированное распределение между моделями крауфандинга: «долевое участие» и «управление недвижимостью»); В структуре объема продаж «UK» преобладающая роль принадлежит модели «краудфандинга долевое участие»). В странах Латинской Америки и Карибского бассейна на рынке АОФ наблюдается преобладание краудфандинга недвижимости, а общий объем продажи услуг - $102,59 млн. В странах Ближнего Востока и Северной Африки $32,43 млн, (на основе модели «долевое участие») и «SSA» - $45,85млн. (таблица 2).

Таблица 2 – Разбивка объема продаж «online – финансовых услуг» по регионам в 2024 году, посредством краудфандинг моделей и акционерного капитала (млн долл. США и в %)

№	По географическим регионам	Краудфандин, основанный на долевом участии	Краудфан-динг недвижи мости	Распреде-ление доходов/ прибыли	Акции сообщества	Модели совокупного капитала
1	APAC; из которых доля рынка,%	645,37 43,11	663,96 44,32	187,43 12,51	1,30,06	1498,06
2	Europe; из которых доля рынка,%	690,74 31,81	1411,37 64,99	69,45 3,20	-	2171,56
3	LAC; из которых доля рынка,%	31,82 31,03	54,91 53,52	15,86 15,45	-	102,59
4	MENA; из которых доля рынка,%	32,43 100	-	-	-	32,43
5	SSA; из которых доля рынка,%	21,66 47,25	-	24,19 52,75	-	45,85
6	UK из которых доля рынка,%	1031,64 81,82	177,75 14,04	-	52,34 4,14	1261,73
7	USA & Canada из которых доля рынка,%	2872,62 49,70	2908,37 50,30	-	-	5780,99
	ИТОГО: из которых доля рынка,%	5326,28 48,81	5226,36 47,98	296,93 2,72	53,64 0,49	10893,21
*Рассчитано авторами по данным источника [11, 12];						

Классификация по категориям моделей АОФ показало, что наибольший удельный вес имеют модели «Управление недвижимостью» и «Долевое участие» соответственно: с объемом: $ 5226,36 млн.; $5326,28 млн. долл. США. Доля краудфандинговых моделей, «Распределение доходов/прибыли» и «Акции сообщества» – незначительны.

В целом по краудфандинговым моделям можно отметить доминирование краудфандинга недвижимости, особенно в США, Канаде и Европе.

Удельный вес модели «Долевое участие» также значительно, особенно в Великобритании и APAC.

Можно выделить регионы с высокими показателями участия в мировом рынке АОФ такие как «USA & Canada», «Europe» и «UK». На наш взгляд, высокие показатели могут быть связаны с развитой экономикой, сильной правовой системой, высоким уровнем доверия инвесторов и доступностью капитала.

В целом по краудфандинговым моделям – желательно стимулировать разнообразие и инновации в краудфандинге, улучшить регуляторные рамки для защиты участников рынка АОФ.

Теперь, проанализируем данные об объеме продаж онлайн-финансовых услуг по регионам и категориям моделей, включая детали для моделей краудфандинга по итогам 2024 года (таблица 3).

Анализ показывает следующее: 1) «APAC» – объемы продаж составляют – $ 864,93 млн, с существенным преобладанием модели краудфандинга, основанного на вознаграждении; 2) «Europe» – $935,43 млн, сбалансированное распределение между финансовыми моделями «Вознаграждение и Пожертвования».

В регионах с доминированием модели крауд-микрофинансирования: «LAC» – $79,32 млн.; «MENA» – $23,5 млн; и «SSA» – $123,5 млн – объемы продаж онлайн-услуг.

По категориям моделей лидирует «Краудфандинг на основе пожертвований» $12142,98 млн., далее следуют: «Краудфандинг, основанный на вознаграждении» – $2095,95 млн. и «Крауд-микрофинансирование» – $301,48 млн.

При этом, безусловный лидер – модель «Краудфандинг на основе пожертвований», которая особенно преобладает в Великобритании.

Регионами с высокими показателями альтернативного финансирования являются - «UK», «USA & Canada». Предпосылками таких результатов могут быть развитая экономика и правовая система, высокий уровень доверия инвесторов и доступностью капитала.

Таблица 3 – Разбивка объема продаж посредством краудфандинговых и неинвестиционных моделей в разрезе регионов в 2024 году (млн долл. США и в %)

№	Регионы	Краудфандинг, основанный на вознаграждении	Краудфандинг на основе пожертвований	Крауд-микро-финансирование	В целом по неинвестицион-ным моделям
1	APAC; из которых доля рынка,%	563,92 65,19	229,76 26,58	71,25 8,23	864,93
2	Europe; из которых доля рынка,%	416,19 44,49	478,29 51,14	40,95 4,37	935,43
3	LAC; из которых доля рынка,%	25,717,53	41,5928,36	79,3254, 102	146,61
4	MENA; из которых доля рынка,%	7,90 33,62	6,9 29,36	8,7 37,02	23,5
5	SSA; из которых доля рынка,%	3,9 3,16	40,29 32,62	79,32 64,22	123,5
6	UK; из которых доля рынка,%	192,74 1,93	9748,89 98,07	-	9941,68
7	USA & Canada; из которых доля рынка,%	885,6 35,37	1597,26 63,76	21,94 0,87	2504,8
8	ИТОГО: из которых доля рынка,%	2095,95 14,42	12142,98 83,51	301,48 2,07	14540,46
*Рассчитано авторами по данным источника [11,12];					

Обладателями низких показателей альтернативного финансирования остаются «SSA» и «MENA». На наш взгляд, такое положение могут быть обусловлены строгими регуляторными рамками, ограниченным доступом к международным рынкам и меньшей популярностью краудфандинга. Однако региональные различия требуют гибких подходов к регулированию и адаптации бизнес-моделей. Ниже дается сравнение онлайн-моделей с учетом их конкурентных преимуществ и недостатков (таблица 4).

Таблица 4 SWOT-анализ деятельности альтернативных финансовых моделей

Финансовая модель	Преимущества	Недостатки
Краудфандинг на основе акционерного капитала	- Поддержка стартапов и МСП- Демократизация доступа к капиталу- Способствует финансовой инклюзии	- Высокие инвестиционные риски- Ограниченная ликвидность- Регуляторные барьеры
Краудфандинг недвижимости	- Доступ к инвестициям в недвижимость- Диверсификация портфелей инвесторов- Стабильная долгосрочная доходность	- Высокая чувствительность к экономическим кризисам- Ограниченный вторичный рынок- Зависимость от регуляторной поддержки
Модели распределения доходов	- Альтернатива для малого и микро-бизнеса- Снижение зависимости от традиционных банков- Продвижение устойчивых моделей доходов	- Ограниченное глобальное применение- Низкая масштабируемость инвестиций
Акции и сообщества	- Укрепление социального предпринимательства и кооперативов- Повышение устойчивости сообществ	- Ограниченная ликвидность- Небольшие объемы сделок
Модели совокупного капитала	- Продвинутое структурирование капитала- Подходит для развитых экономик	- Требует сложного регулирования- Ограниченный доступ для развивающихся рынков
*Разработаны авторами		

Из данных таблицы 4 следует, что финансовая модель «Краудфандинг на основе акционерного капитала и недвижимости» являются наиболее масштабируемыми возможностями, в то время как модели распределения доходов остаются нишевыми решениями. Эти две модели остаются наиболее устойчивыми, но требуют корректировки в зависимости от экономического цикла. Отсюда можно заключить: 1) наиболее

перспективными направлениями для инвестиций являются краудфандинг недвижимости и акционерное финансирование стартапов, особенно в стабильных экономиках; 2) краудфандинг на основе акционерного капитала и недвижимости доминирует на глобальных рынках, в то время как модели распределения доходов набирают популярность в развивающихся странах; 3) Ключевой вывод: Цифровые модели финансирования представляют значительный потенциал, однако их устойчивость зависит от регулирования и рыночной ликвидности. Регуляторная среда и уровень цифровизации являются основными драйверами успеха для цифровых финансовых моделей.

Развитие онлайн-финансовых услуг открывает новые горизонты для инвестиций и экономического роста. Однако отсутствие глобальной координации в регулировании, а также макроэкономические риски требуют взвешенного подхода к разработке политики и стратегии инвестирования. В этом контексте: а) инвесторам следует учитывать региональные особенности и регулирование; б) аналитика на основе данных и AI должна стать ключевым инструментом регулирования.

Стратегический приоритет: Компании, которые правильно распределят капитал, регуляторную стратегию и технологические инновации, станут лидерами в следующей фазе развития финансового сектора.

Цифровые финансовые услуги представляют высокодоходный и быстроразвивающийся сектор, однако региональные различия в регулировании и зрелости рынка требуют взвешенной инвестиционной стратегии. Для успешного использования новых возможностей участники рынка должны: а) сконцентрироваться на регулируемых, быстрорастущих рынках (APAC, Europe); б) снижать риски за счет нормативных инициатив и диверсификации портфеля; в)внедрять инновации в бизнес-модели и финтех-инструменты.

Если провести более детальный анализ деятельности по отдельным категориям «online models» то в 2024 году потребительское кредитование «P2P/рыночное кредитование» было ведущей альтернативной финансовой моделью в регионе «USA & Canada», на долю которой пришлось более $34,7 млрд по объему транзакций. В том же регионе ведут успешную деятельность также бизнес-модели «P2P/Marketplace», «**Balance Sheet Business Lending**», «**Balance Sheet Consumer Lending» и «P2P/Marketplace Property Lending» которые** способствовали предоставлению бизнес-кредитов соответственно на сумму: $11,62; $2,47; $1,59 и $1,72 млрд предоставив МСП доступ к капиталу через онлайн-платформы. Тем самым можно утвердить, что регион «USA & Canada» является наиболее эффективным рынком – полей деятельности для указанных финансовых моделей [12].

В Азиатско-Тихоокеанском регионе (APAC) наблюдается значительный рост альтернативных финансовых моделей, обусловленный технологическими достижениями и потребностью в диверсифицированных источниках финансирования. Так, в 2024 году рынок «Потребительского кредитования P2P» в Азиатско-Тихоокеанском регионе достиг примерно $3,29 млрд. Такие платформы, как «SocietyOne» в Австралии, успешно связали индивидуальных заемщиков с инвесторами, предлагая конкурентоспособные ставки и оптимизированные онлайн-процессы. Однако сектор сталкивается с регулирующим контролем, чтобы обеспечить защиту потребителей и финансовую стабильность. Объем рынка сегмента кредитования бизнеса по модели «P2P/Marketplace» в 2024 году составил около $2,47 млрд долларов США. Такие платформы, как «Market Invoice», «Funding Societies», «Market Finance» работающие по всей Юго-Восточной Азии, содействовали финансированию МСП, связывая предприятия с пулом инвесторов, тем самым устраняя кредитный дефицит в регионе. Также они позволили компаниям продавать свои непогашенные счета-фактуры инвесторам, тем самым улучшая денежный поток и операционную эффективность. Ожидается, что рынок альтернативного кредитования в Азиатско-Тихоокеанском регионе будет расти на 11,3 % в год и достигнет 333,1 млрд долларов США в 2025 году. Прогнозируется, что сектор продолжит расширяться, и ожидаемый размер рынка к 2028 году составит 455,8 млрд долларов США, что отражает среднегодовой темп роста (CAGR) в размере 8,2 % в период с 2024 по 2028 год [12].

В 2024 году объем «P2P-кредитования бизнеса» в Великобритании составил более 2,94 млрд фунтов стерлингов, что отражает рост на 66 % в годовом исчислении. Альтернативные кредиторы, такие как «**Time Finance»,** предлагают балансовое кредитование бизнеса, предоставляя кредиты напрямую из собственного капитала. Бизнес-модель **«Кредитование недвижимости P2P/рынок»** способствовали кредитованию недвижимости, связывая инвесторов с заемщиками, ищущими финансирование для проектов в сфере недвижимости. В 2024 году объем кредитования недвижимости P2P в Великобритании достиг 1,79 млрд фунтов стерлингов. Такие платформы, как «**Market Finance»,** позволяют компаниям продавать свои непогашенные счета-фактуры инвесторам, улучшая денежный поток. В 2024 году объем торговли счетами-фактурами в Великобритании оценивался в £ 1073,82 млн.

В целом ожидается, что Глобальный рынок альтернативного кредитования увеличится с 661,4 млрд долларов США в 2023 году до 1,03 трлн долларов США к 2028 году. Сектор альтернативного кредитования пережил значительный рост, обусловленный ростом спроса на гибкие варианты финансирования среди потребителей и малого бизнеса, особенно в

условиях экономической неопределенности. Ключевые подсегменты, такие как кредитование между физическими лицами и рыночное кредитование, набрали обороты, с заметным сдвигом в сторону институциональных инвесторов, которые теперь предоставляют более крупные кредиты, что отражает более широкую тенденцию к цифровым и оптимизированным процессам кредитования.

Теперь рассмотрим функциональные параметры компаний занимающихся по альтернативным онлайн финансированием в Казахстане (Приложение 1). Так, ведущими компаниями по объему финансирования являются «KMF»; «Mycar-finance» и «Financial services – Toyota» – имеющие достаточно солидные кредитные портфели от 135,4 до 203,5 млрд тенге и достаточно высокие темпы роста ежегодных объемов кредитования (25,8–40,0 %). Те компании, у которых относительно малые объемы активов (менее 100 млрд тенге) и кредитного портфеля, имеют более высокие темпы ежегодного прироста в сфере финансирования. Так, в 2022 году прирост активов компаний «Shinhan-finance» и «Moneyman» и «Азиатский кредитный фонд» – АКФ составили соответственно 156,2%; 151,3% и 97,8 %. В целом, анализируемые 10 компаний составляют «квалифицированное большинство» (74,5 %) участников рынка АОФ и достаточно реально характеризуют особенности развития процесса альтернативного онлайн-финансирования в Казахстане. Следовательно, в Республике Казахстан появились вполне реальные источники альтернативного онлайн-финансирования и это дает отечественному финансовому рынку определенный потенциал для снижения ставок финансирования, в итоге отечественный бизнес будет расти за счет рыночных ресурсов, а не только за счет государственных льготных Программ и Субсидий. Такое положение со временем даст возможность снизить расходы государственного бюджета страны и сэкономленные средства направить на другие сферы.

Выводы

1 Наиболее перспективными направлениями для инвестиций являются краудфандинг недвижимости и акционерное финансирование стартапов, особенно в стабильных экономиках; 2) Краудфандинг на основе акционерного капитала и недвижимости доминирует на глобальных рынках, в то время как модели распределения доходов набирают популярность в развивающихся странах; 3) Ключевой вывод: Цифровые модели финансирования представляют значительный потенциал, однако их устойчивость зависит от регулирования и рыночной ликвидности.

Регуляторная среда и уровень цифровизации являются основными драйверами успеха для цифровых финансовых моделей. В этом контексте: а)

Инвесторам следует учитывать региональные особенности и регулирование; б) Аналитика на основе данных и AI должна стать ключевым инструментом регулирования.

Стратегический приоритет: Компании, которые правильно распределят капитал, регуляторную стратегию и технологические инновации, станут лидерами в следующей фазе развития финансового сектора. Для успешного использования новых возможностей участники рынка должны: а) сконцентрироваться на регулируемых, быстрорастущих рынках (APAC, Europe); б) снижать риски за счет нормативных инициатив и диверсификации портфеля; в) внедрять инновации в бизнес-модели и финтех-инструменты.

Приложение 1

№	Online - компании	Активы		Кредитный портфель		Финансовые обязательства	
		Объемы, млрд тенге	Прирост по сравнению с2021 годом, %	Объемы, млрд тенге	Прирост по сравнению с 2021 годом, %	Объемы, млрд тенге	Прирост по сравнению с 2021 годом,%
1	«KMF»	233,2	27,5	203,5	25,8	180,6	28.6
2	«Mycar-finance»	160,1	45,4	152,3	40,0	141,0	45,1
3	«Financial services -Toyota»	153,2	25,6	135,4	30,2	129,8	22,3
4	«Solva»	85,8	27,8	69,4	13,1	66,4	23,5
5 «Shinhan-finance» 39,7			156,2	38,3	157,4	31,0	274,3
6	«Tascredit»	35,5	36,9	33,6	57,3	18,4	38,9
7	«Arnur-credit»	34,3	34,8	28,0	25,7	24,9	44,8
8	«Деньги-click»	29,5	55,8	18,6	8,3	14,7	17,2
9	«Азиатский кредитный фонд» - АКФ	28,2	97,8	17,5	43,4	24,9	118,0
10	«Moneyman»	21,3	151,3	11,0	85,4	7,1	20,1
11	Итого	820,9	35,3	707,8	29,6	638,8	38,2

12	удельный вес в составе Online - финансирования в РК	74,5	-	77,2	-	80,9	-
Примечание – Рассчитаны авторами на основе данных: «Отчет Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка за 2022 год. Алматы, 2023» [24]							

REFERENCES

1 **Suhasini, V.** Alternative Financing. Impact of Artificial Intelligence on Organizational Transformation : 19 January 2022. – P. 229–243. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1002/9781119710301.ch14

2 **Harvey, M.** Impact of financial education mandates on younger consumers' use of alternative financial services. J. Consum. Aff. – 2019. –**Vol. 53(3).** – pp.731–769. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1111/joca.12242

3 **Bilan, Y., Rubanov, P., Vasylieva, T.A.** and Leonov, S. The influence of industry 4.0 on financial services : Determinants of alternative finance development. Polish Journal of Management Studies. – 2019. – **Vol.** 19(1). – pp.70-93. [Electronic resource]. https://pjms.zim.pcz.pl/article/132681/en

4 **Rubanov, P.M., Marcantonio, A.** Alternative finance business-models: Online platforms. Financial Markets Institutions and Risks. – 2017. **Vol.**1(3). – P .92–98. [Electronic resource]. – https://www.researchgate.net/publication/320561106

5 **Thompson, J., Boschmans, K., Pissareva, L.** Alternative Financing Instruments for SMEs and Entrepreneur s: The case of capital market finance, OECD SME and Entrepreneurship Papers., OECD Publishing, Paris. – 2018. – No. 10, **Vol.**2. – 85p. [Electronic resource]. – https://doi.org/10.1787/dbdda9b6-en

6 **Rupeika-Apoga, R., Danovi, A.** Availability of alternative financial resources for SMEs as a critical part of the entrepreneurial ecosystem: Latvia and Italy. Procedia Economics and Finance. – 2015. – Vol.33. – P. 200–210. [Electronic resource]. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01705-0

7 **Gupta, M., Verma, S., Pachare, S.** An analysis of Conventional and Alternative financing – Customers' perspective. «International Journal of Finance & Economics», John Wiley & Sons, Ltd. – 2023. – Vol. 28(3). – P. 2404-2414. [Electronic resource]. – https://ideas.repec.org/a/wly/ijfiec/v28y2023i3p2404-2414.html

8 **Gerber, E. M., Hui, J.** Crowdfunding: Motivations and deterrents for participation. ACM Transactions on Computer-Human Interactio. – 2013. – 20(6). – P.1–32. [Electronic resource]. https://doi.org/10.1145/2530540

9 **Bradford, A.** The Brussels Effect : How the European Union Rules the World [Текст]. The American Journal of Comparative Law. – 2022. – Volume 70, Issue 3. – P. 641–645. [Electronic. resource]. https://doi.org/10.1093/ajcl/avad001

10 Othmar, L. Crowdfunding social ventures : a model and research agenda. Venture Capital. – **2013.** – Volume 15, Issue 4**.** – P. 289-311. [Electronic resource]. https://doi.org/10.1080/13691066.2013.782624

11 «Cambridge Sup Tech Lab» (2022), State of SupTech Report 2022, Cambridge: Cambridge Centre for Alternative Finance (CCAF), University of Cambridge» (available at www.cambridgesuptechlab.org/SOS

12. Report on the global alternative lending market for 2024-2028 https://www.globenewswire.com/news-release/2024/10/25/2969291/28124/en/Global-Alternative-Lending-Business-Report-2024-2028-Peer-to-Peer-and-Marketplace-Lending-Thrive-as-Institutional-Investors-Enter-the-Scene.html

Поступило в редакцию 18.08.24
Поступило с исправлениями 09.01.25
Принято в печать 11.02.25

*А. А. Тағай[1], Ж. Жұман[2], *А. В. Хамзаева[3], К. Ш. Сыздықова[4]*
[1,4]«Q» университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2,3]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

18.08.24 ж. баспаға түсті.
09.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

«ONLINE -ҚАРЖЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРІ» БИЗНЕС-МОДЕЛЬДЕРІНЕ АНАЛИТИКАЛЫҚ ШОЛУ

Мақалада шағын бизнес пен жеке қарыз алушыларға арналған онлайн-қаржылық қызметтер модельдеріне аналитикалық шолу жасалған. Онлайн-қаржы модельдеріне салыстырмалы талдау жүргізіліп, олардың өңірлер бөлінісіндегі динамикасы және жергілікті жағдайларға бейімделу ерекшеліктері, негізгі үрдістері анықталды. Талдау көрсеткендей, онлайн - қаржылық қызметтер саласында үлестік қатысуға негізделген краудфандинг (Equity

Crowdfunding) және жылжымайтын мүлікті краудфандинг (Real Estate Crowdfunding) модельдері басым. Дамыған елдерде «Жылжымайтын мүлікті Краудфандинг» басым орынға ие, ал дамушы елдер өздерінің экономикалық жағдайына сәйкес модельдерді пайдаланады. Қарастырылып отырған кезеңде онлайн-қаржылық қызметтер нарығы APAC пен Еуропада өсті, бірақ SSA, MENA және LAC-та құлдырады. АҚШ пен Ұлыбритания тұрақтанды, бірақ «Жылжымайтын мүлікті Краудфандингтің» төмендеуі байқалды. Мақалада бәсекелестік артықшылықтар, тәуекелдер және негізгі аймақтық тенденциялар қарастырылып, инвесторлар үшін стратегиялық ұсыныстар берілген. Мақалада онлайн-қаржылық қызметтерге инвестициялау аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, стратегиялық тәсілді қажет ететіндігі көрсетілген. APAC пен Еуропаның өсуі оларды инвестициялау үшін басым аймақтарға айналдырады, ал тұрақсыз SSA және LAC нарықтары жоғары тәуекелдерге ие.

Кілтті сөздер: краудфандинг, баламалы қаржыландыру, Equity Crowdfunding, Real Estate Crowdfunding, табыс модельдері, онлайн қаржылық қызметтер

*A. A. Tagay[1], J. Juman[2], *A. V. Khamzayeva[3], K. Sh. Syzdykova[4]*
[1,4]«Q» University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2,3]Kazakh National University named al-Farabi,
Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 18.08.24
Received in revised form 09.01.25
Accepted for publication 11.02.25

ANALYTICAL REVIEW OF THE BUSINESS MODELS OF «ONLINE FINANCIAL SERVICES»

The article provides an analytical review of online financial services models for small businesses and individual borrowers. A comparative analysis of online financial models, their dynamics in the context of regions and features of adaptation to local conditions has been carried out, key trends have been identified. The analysis showed that Equity crowdfunding and Real Estate crowdfunding dominate in the field of online financial services. Real estate crowdfunding dominates in developed countries, while developing countries adapt flexible schemes to their economic realities. During the period under review, the online financial services market grew in APAC and Europe, but declined in SSA, MENA and LAC. The United States and the United Kingdom have stabilized, but there is a decline in real estate crowdfunding. The article examines competitive advantages, risks and key regional trends, as well as offers strategic recommendations for investors. The article shows that investing in online financial services requires a strategic approach, taking into account regional specifics. The growth of APAC and Europe makes them priority regions for investments, while the unstable markets of SSA and LAC carry high risks.

Keywords: crowdfunding, alternative financing, Equity Crowdfunding, Real Estate Crowdfunding, income generation models, online financial services

ҒТАМР 13.25.12

https://doi.org/10.48081/RHFE8982

***Д. Тасбалтауұлы**
Алматы Менеджмент Университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-5195-023X
*e-mail: tasbaltauly_d@yahoo.com

ТЕМІРЖОЛ КӨЛІГІНІҢ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫН БАСҚАРУ: НЕГІЗГІ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЙМАҚТАРДЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Бұл мақала Қазақстанның теміржол көлігі инфрақұрылымын басқарудың өңірлердің тұрақты дамуына әсерін кешенді зерттеуді ұсынады. Зерттеу экономикалық белсенділікті және халықтың әлеуметтік қанағаттануын арттыруда көлік жүйелерін дұрыс басқарудың маңыздылығын көрсетеді. Қазақстан тәуелсіздік алғалы бері көлік инфрақұрылымын жаңғыртуда айтарлықтай жетістіктерге жеткені мойындалды. Дегенмен, жолдардың сапасы сияқты жақсартуды қажет ететін тұстары да бар, ол үшін үнемі инвестиция мен жаңғырту қажет. Көлік инфрақұрылымының дамуы аймақтардың экономикалық белсенділігіне айтарлықтай әсер етеді. Көлік желісі жақсы дамыған аймақтар экономикалық өсудің жоғары қарқынын көрсетеді. Зерттеу қалалық және ауылдық жерлердегі көлік қызметіне қанағаттану деңгейіндегі айырмашылықтарды анықтады. Ірі қалаларда қанағаттану деңгейі жоғары, бұл халықтың қанағаттануын арттыру және көлік қызметтеріне тең қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін ауылдық және шалғай елді мекендердегі инфрақұрылымды жақсарту қажеттігін көрсетеді. Экологиялық таза технологияларды, соның ішінде теміржол көлігін дамыту ірі қалалардағы CO_2 шығарындыларын азайтуға айтарлықтай әсер етеді, бұл экологиялық жағдайды жақсартып қана қоймай, көлік жүйесінің экономикалық тиімділігін арттырады. Тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін аз дамыған өңірлерде көлік желілерін жаңғырту мен кеңейтуге инвестициялауды жалғастыру қажет.

Кілтті сөздер: көлік инфрақұрылымы, тұрақты даму, Қазақстан, экологиялық технологиялар, экономикалық белсенділік, әлеуметтік қанағаттану.

Кіріспе

Көлік инфрақұрылымын басқару Қазақстанның тұрақты дамуы үшін маңызды процесс. Елдің стратегиялық орналасуы мен әртүрлі ландшафттары көлік желісін оңтайландыруды қажет етеді. Бұл инфрақұрылым экономикалық өзара әрекеттестіктің негізі болып табылады. Қазақстанның Еуропа мен Азия арасындағы орны трансқұрлықтық маршруттарды дамытуға мүмкіндік береді, бірақ бұл заманауи басқару мен тұрақты даму принциптерін енгізуді талап етеді.

Көлік жүйесі басқарудың негізгі қағидаттары жоспарлау, мемлекеттік органдардың үйлестіруі, инновациялық технологиялар мен экологиялық таза тәжірибелерді енгізуді қамтиды. Бұл қағидаттар экономикалық, әлеуметтік және экологиялық аспектілер арасындағы теңгерімді қамтамасыз етуге бағытталған. Климаттың өзгеруі мен халықтың өсуі сияқты жаһандық сын-қатерлерді ескере отырып, сапалы көлік инфрақұрылымы аймақтардың бейімделуінде маңызды рөл атқарады. Қазақстан көлік жүйелерін стратегиялық басқаруға назар аударуы тиіс, бұл елдің барлық аймақтарының өзара байланыстылығын қамтамасыз ету үшін қажет.

Бұл мақалада көлік жүйесімін басқарудың негізгі қағидаттары, олардың Қазақстан аймақтарының тұрақты дамуына әсері және практикалық жүзеге асырылуының мысалдары талданады. Жүйелі басқару тәсілінің көлік ағындарын өзгертуге, логистикалық тізбектердің тиімділігін арттыруға және тұрақтылық қағидаттарын сақтауға қалай ықпал ететіні қарастырылады.

Материалдар мен әдістері

Зерттеу әдістемесі Қазақстанның теміржол көлігі инфрақұрылымын кешенді зерттеуді қамтамасыз ету мақсатында таңдалды. Зерттеу барысында Қазақстандағы көлік инфрақұрылымының қазіргі күйі мен даму трендтері анықталды. Бұл үшін бар зерттеулер мен мемлекеттік статистикалық мәліметтердегі тенденциялар мен ұсыныстар сарапталды, нәтижесінде зерттеудің теоретикалық негізі қалыптастырылды. Қазақстанның әртүрлі аймақтарынан келген 7 мың респондент арасында сауалнама жүргізілді. Респонденттер қалалар мен ауылдардың тұрғындары болып, сауалнама теміржол көлігі қызметтерінің сапасы, қолжетімділігі және қауіпсіздігі туралы сұрақтарды қамтыды. Сауалманың мақсаты – тұрғындардың теміржол қызметіне қанағаттану деңгейін және көлік жүйесінің әлеуметтік-экономикалық жағдайға әсерін анықтау болды. CO2 шығарындылары

мен экологиялық көрсеткіштерді зерттеу барысында экологиялық таза технологиялардың әсері бағаланды. Бұл үшін Қазақстандағы теміржол қызметінің экологиялық деректері пайдаланылды. Гибрид локомотивтер мен электропоезддердің енгізуі, сондай-ақ энергия сақтау технологияларының тиімділігі туралы мәліметтер жинақталды. Жиналған мәліметтер статистикалық анализ бен сапалы бағалау әдістерімен өңделді. Зерттеу халықтың көліктік қанағаттану деңгейі, экологиялық аспектілер және аймақтық экономикалық белсенділік арасындағы байланысты көрсету үшін салыстырмалы түрде есептелді. Зерттеу Қазақстанның географиялық, экономикалық және әлеуметтік контексттерін ескере отырып жүргізілді. 1991 жылдан бергі көлік инфрақұрылымын жаңғыртудағы ұлттық сипаттамалар мен саяси-экономикалық контексттердің маңызы зор болды.

Нәтижесінде, қолданылған әдістемелер Қазақстанның теміржол инфрақұрылымының жағдайын және дамуына ықпал ететін факторларды кешенді бағалауға мүмкіндік берді. Зерттеу халық өмір сүру сапасын жақсарту мен тұрақты дамуды қамтамасыз ету үшін тиімді көлік жүйесімін басқарудың маңыздылығын көрсетті.

Нәтижелер және талқылау

Тұрақты даму тұрғысынан көлік инфрақұрылымын басқару қала құрылысы, экономика және экология салаларындағы зерттеушілер мен практиктердің назарын аударады. Бұл тақырып климаттың өзгеруі, халықтың өсуі және ресурстарды оңтайландыру қажеттілігі сияқты сын-қатерлерге байланысты маңызды. «Sustainable Transportation: Problems and Solutions» [1, 8–11-бб.] сияқты еңбектерде көлік желісінің негізгі аспектілері және оның экономика мен экологияға әсері талданады. Авторлар көлік желісін тұрақты басқару әртүрлі көлік түрлерінің интеграциясын және интеллектуалды көлік жүйелері (ITS) сияқты заманауи технологияларды пайдалануды қамтуы тиіс екенін атап көрсетеді. Бұл жүйелер қозғалыс тиімділігін арттырып, ластануды азайтып, халықтың өмір сүру сапасын жақсарта алады.

«The Role of Transport and Communication Infrastructure in Realising Development Outcomes» [2, 611-б.] зерттеуі көлік пен аймақтардың экономикалық дамуы арасындағы байланысты зерттейді. Көпдеңгейлі жоспарлау және әртүрлі билік деңгейлері арасындағы үйлестірудің маңыздылығы табысқа жетудің кілті ретінде белгіленеді. Авторлар көлік инфрақұрылымын тиімді дамыту жергілікті қажеттіліктерді ескеруге тәуелді екенін және оны аймақтық стратегияның маңызды бөлігі ететінін айтады.

«Problems of transport infrastructure of Kazakhstan and ways to solve them» [3, 75–78-бб.] еңбегінде Қазақстандағы көлік маршруттары және олардың әртүрлі аймақтардағы экономикалық белсенділікке әсері талданады.

Транспорттық жүйелер арасындағы интеграцияның болмауы экономикалық өсу мен жұмыс орындарын құру мүмкіндіктерін шектейтіні атап өтіледі. Авторлар тұрақты даму үшін заманауи технологиялар мен стратегиялық жоспарлауды енгізудің қажеттілігін көрсетеді.

«A Global Strategy for Ecologically Sustainable Transport and other Linear Infrastructure» [4, 22–23-бб.] сияқты зерттеулер көлік жүйелерін басқаруда экологиялық аспектке ерекше назар аударады. Олар баламалы энергия көздерін пайдалану, көмірқышқыл газының шығарындыларын азайту және экологиялық қауіпсіз қоғамдық көлікті дамыту сияқты экологиялық таза технологиялар мен тәжірибелерді енгізудің қажеттілігін көрсетеді.

Осылайша, әдебиеттерде көлік инфрақұрылымын басқарудың көпқырлылығы және оның тұрақты даму үшін маңызды рөлі атап өтіледі. Қазақстан жағдайында инфрақұрылымды жақсарту ғана емес, сонымен қатар жаһандық үрдістер мен жергілікті қажеттіліктерге сәйкес тұрақтылық қағидаттарын енгізу маңызды. Кейінгі зерттеуде осы қағидаттардың қазақстандық көлік жүйесі контекстіндегі практикалық мысалдарына назар аударылады.

Қазақстан аймақтарының тұрақты дамуына көлік жүйесімін басқарудың әсерін талдау мақсатында зерттеулер жүргізілді. Бұл зерттеулер көлік и желісінің жағдайы, экономикалық белсенділік, халықтың әлеуметтік қанағаттану деңгейі және экологиялық көрсеткіштер сияқты аспектілерді қамтыды. 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Кеңес Одағынан қалған көлік жүйесімін жаңғыртуды қажет етті. Бастапқыда қолда бар жолдар мен теміржолдарды күтіп ұстауға назар аударылды, бірақ қаржы ресурстарының шектеулілігіне байланысты айтарлықтай жақсартулар болмады.

2000 жылдардың басында Қазақстан көлік жүйесімін дамытуға белсенді түрде инвестициялай бастады, жолдарды қайта құру және теміржол жолдарын жаңғырту бойынша ірі жобаларды жүзеге асырды. 2010 жылға қарай қатты жабыны бар жолдардың ұзындығы артты, бірақ көптеген жолдар әлі де жөндеуді қажет етті.

2011 жылдан бастап Қазақстан көлік инфрақұрылымына инвестицияларды айтарлықтай арттырды, жолдар мен теміржолдарды дамытуға 1 триллионнан астам теңге салды. 2020 жылға қарай ірі қалалардағы қатты жабыны бар жолдардың үлесі 85 %-ға жетті. Жаңа автомагистральдар салынды және негізгі көлік тораптары жаңғыртылды.

2023 жылға қарай Қазақстандағы жалпы пайдаланымдағы автомобиль жолдарының ұзындығы шамамен 97,5 мың километрді құрайды, оның 25 %-ы қанағаттанарлық жағдайда. Соңғы бес жылда 1,5 триллионнан астам теңге

инвестиция салынды, бұл ірі қалалардағы қатты жабыны бар жолдардың үлесін 90 %-ға дейін арттыруға мүмкіндік берді. Бұл инвестициялар көлік қолжетімділігін жақсартуға және елдің негізгі экономикалық орталықтары арасындағы жол жүру уақытын қысқартуға ықпал етті.

1, 2 суреттерде соңғы отыз жылдағы Қазақстанның көлік инфрақұрылымының даму динамикасы көрсетілген [5; 6].

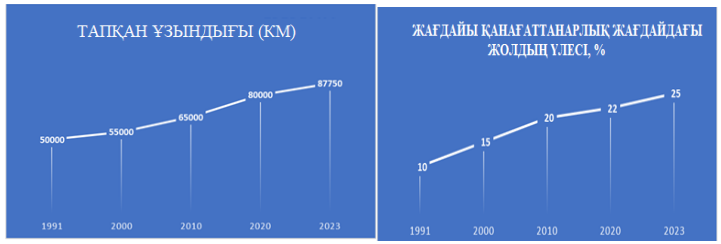

а) б)

1-сурет – Қазақстандағы жолдардың сипаттамасы
а) қатты төселген жолдардың ұзындығы (километрмен);
б) қанағаттанарлық жағдайдағы жолдардың үлесі (%)

2 – Сурет Көлік инфрақұрылымына инвестициялар (триллион теңге)

Берілген ақпаратқа сүйене отырып, Қазақстан 1991 жылдан бері көлік инфрақұрылымын дамытуда айтарлықтай жетістіктерге жеткенін байқауға болады. Қатты жабыны бар жолдардың ұзындығының артуы және инфрақұрылымға салынған елеулі инвестициялар көлік қолжетімділігін және жолдардың сапасын жақсартуға деген ұмтылысты көрсетеді. Дегенмен, жол сапасын жақсарту үшін әлі де инвестициялар мен жаңғыртуды қажет ететін салалар бар.

Көлік жүйесінің дамуы аймақтардың экономикалық белсенділігіне айтарлықтай әсер етеді. Жақсы дамыған көлік желілері бар аймақтар көлік қолжетімділігінің жақсаруы, логистикалық шығындардың төмендеуі және жұмыс күшінің мобильділігінің артуы арқасында экономикалық өсудің жоғары қарқынын көрсетед [7, 2399-б.].

Астана мен Алматы көлік жүйесі белсенді түрде жаңғыртылып жатқан аймақтардың мысалдары болып табылады. 2022 жылы Астанадағы ЖӨӨ-нің орташа жылдық өсімі 5,8 %, ал Алматыда – 6,2 % құрады. Бұл жолдарды, қоғамдық көлікті және логистикалық орталықтарды дамытуға салынған инвестициялармен байланысты, бұл инвестицияларды тартуға және бизнесті дамытуға ықпал етеді.

Шығыс және солтүстік аймақтардағы көлік желілері аз дамыған, бұл экономикалық көрсеткіштерге әсер етеді, мұнда ЖІӨ 3,0 % – 4,0 % деңгейінде қалады. Шектеулі инфрақұрылым нарықтар мен ресурстарға қолжетімділікті қиындатып, экономикалық өсуді тежейді. Көлік инфрақұрылымын дамыту – экономикалық өсуді ынталандырудың негізгі факторы.

Жақсы желілері бар аймақтарда тиімді логистика мен шығындардың азаюы арқасында жоғары экономикалық белсенділік пен ЖӨӨ-нің өсуі байқалады. Аз дамыған аймақтарда тұрақты экономикалық өсуге жету үшін көлік желілерін жаңғырту мен кеңейтуге инвестиция салу қажет, бұл экономиканы жақсартып, өмір сүру сапасын арттырады [8, 50-б.].

Теміржол қызметімен қанағаттану деңгейі бойынша сауалнама қаланың және ауылдық аймақ тұрғындары арасындағы айырмашылықтарды анықтады. Сауалнамаға Алматы мен Астана сияқты қалалардан 4500 адам және Алматы мен Ақмола облыстарының ауылдық және шалғай аймақтарынан 2500 адам қатысты.

Сауалнама сияқты сұрақтарды қамтиды: «Сіздің региондағы теміржол станцияларының жағдайына қандай бағалауыңыз?», «Сіздің региондағы теміржол қызметтері қандай қол жетімділікке ие?», «Сіздің теміржол пайдалану жиілігі қандай?», «Теміржол көлігі билеттерінің бағасына қандай бағалауыңыз?», «Теміржол қауіпсіздігіне қандай бағалауыңыз?» және т.б.

Сауалнама нәтижелерінде үлкен қалалар мен ауылдық және шалғай аймақтардың тұрғындары арасында теміржол көлігіне қанағаттану деңгейінде қатты айырмашылық бар екені ашықталды. Алматы және Астана сияқты үлкен қалалардың 75% респонденттері теміржол көлігінің жағдайына және қатынауына қанағаттану білдірді, бірақ Алматы және Ақмола облыстарының ауыл және қашық жерлеріндегі респонденттердің тек 45 % қанағаттану білдірді. Бұл, қалалардағы теміржол қызметтерінің сапасы мен қатынауы ауыл аймақтарынан жоғары екенін көрсетеді.

Респонденттер теміржол көлігін қандай жиі пайдаланатынын да ашықтады. Үлкен қалалардың 63% респонденттері теміржол көлігін жиі пайдалануын хабарлады, бұл осы аймақтарда теміржол көлігінің танымал көлік түрі екенін көрсетеді. Қарама-қарсысы, ауыл аймақтарындағы респонденттердің тек 36 % теміржол көлігін жиі пайдалануын хабарлады, бұл теміржол көлігінің ауыл аймақтарында танымал емес немесе қатынауы өте қиын екенін көрсетеді. Сорау респонденттердің теміржол көлігінің бағасына және қауіпсіздігіне қатысты ойын анықтау үшін өткізілді. Қашық аймақтардағы респонденттердің 78% теміржол билеттерінің бағасын жоғары деп бағалады, бұл қашық аймақтарда теміржол көлігін пайдалануға тиісті қиындықтарды көрсетеді, бірақ үлкен қалаларда тек 27 % бағаны жоғары деп бағалады. Бұл үлкен қалалар мен қашық аймақтардағы емек есебі арасындағы айырмашылықпен байланысты болуы мүмкін. Алайда, үлкен қалалардың 88 % респонденттері және қашық аймақтардың 74 % респонденттері теміржол көлігінің қауіпсіздігін жоғары деп бағалады, бұл теміржол көлігін пайдалануға тиісті артықшылықтарды көрсетеді. Бұл нәтижелер 4-суретте анық көрсетілген, ал 5-суретте теміржол станцияларының жағдайы көрсетілген.

4-сурет – Ірі қалалар мен шалғай облыс тұрғындарының теміржол көлігінің жағдайына қанағаттануы

5-сурет – Теміржол станцияларының жағдайы

Респонденттердің өз аймағындағы теміржол вокзалдарының жағдайын бағалауы әртүрлі аймақтардағы теміржол инфрақұрылымының сапасы туралы да ақпарат берді. Мысалы, шалғай аудандардан келген респонденттердің 54 %-ы өз аймағындағы теміржол вокзалдарының жағдайын нашар деп бағалады, бұл осы аудандардағы теміржол инфрақұрылымын жақсартуды қажет ететіндігін көрсетуі мүмкін. Ірі қалаларда респонденттердің 76 %-ы бұл көрсеткішке орташадан жоғары қол жеткізді.

Зерттеу қала мен ауыл арасындағы теміржол қызметіне қолжетімділік пен сапаның айырмашылығын көрсетті. Бұл ауылдық жерлердегі теміржол инфрақұрылымын жаңартудың, халықтың қанағаттануын арттырудың және тең қолжетімділікті қамтамасыз етудің қажеттілігін растайды. Экологиялық тұрғыдан, теміржол көлігінің дамуы маңызды; экологиялық таза технологияларды (электропоездтер, гибридті локомотивтер) енгізу 2018 жылдан бері CO2 шығарындыларын 15 %-ға азайтты [9, 7–10-бб.].

Гибридті локомотивтер мен электричкалар теміржол көлігінің тұрақты дамуы үшін маңызды рөл атқарады, CO2 шығарындыларын азайтып, экологиялық жағдайды жақсартады. Гибридті локомотивтер шығарындыларды 5 %-ға, ал Алматы мен Астана сияқты ірі қалалардағы электричкалар соңғы бес жылда 10 %-ға азайтады [10]. Регенеративті тежеу сияқты технологиялар энергияның бір бөлігін желіге қайтаруға мүмкіндік береді, бұл шығарындыларды қосымша азайтады. Экономикалық тұрғыдан алғанда, гибридті локомотивтер отын мен техникалық қызмет көрсетуге аз шығын талап етеді, бұл едәуір үнемдеуге әкеледі. Экологиялық таза технологияларға инвестициялар жаңа жұмыс орындарын құрып, инфрақұрылымды жаңартуды талап етеді. Алғашқы шығындар жоғары болуы мүмкін, бірақ эксплуатациялық шығындардың төмендеуі ұзақ мерзімді пайда әкеледі, бұл инвестицияларды негізді етеді. Өмір сапасы тұрғысынан,

шығарындылар мен шудың азаюы халықтың денсаулығын жақсартады, әсіресе теміржолдардың жанында. Экологиялық таза технологияларды енгізу тұрақты дамуға ықпал етеді және қоғамдық көліктің қолжетімділігін арттырады. Жалпы, гибридті локомотивтер мен электричкаларға инвестициялар қоршаған орта, экономика және өмір сапасы үшін елеулі артықшылықтарға ие, бұл олардың теміржол көлігінің болашағы үшін маңыздылығын көрсетеді.

Мәліметтерді талдау нәтижесінде, транспорт инфраструктурасын сапалы басқару аймақтардың тұрақты дамуына ықпал етеді, олардың экономикалық белсенділігін және әлеуметтік қанағаттануын арттырады. Жоғары сапалы транспорт қызметтері тікелей экономикалық өсумен және шығарылым деңгейін төмендетумен байланысты, бұл тұрақты даму мақсаттарына жету үшін маңызды.

Осы мақалада Қазақстандағы теміржол инфрақұрылымын басқаруды жақсарту және өңірлердің тұрақты дамуын қамтамасыз ету бойынша мынадай практикалық ұсыныстар ұсынылуы мүмкін:

– Теміржол инфрақұрылымын, әсіресе алыс және ауылдық жерлерде модернизациялауға мемлекеттік және жеке инвестицияларды арттыру қажет.

– Теміржол көлігінің экологиялық тұрақтылығын арттыру үшін гибридті локомотивтер мен электр пойыздары сияқты заманауи технологияларды белсенді пайдалану керек.

– Тұтынушылардың пікірлерін үнемі сұрастыру және зерттеу халықтың қажеттіліктерін анықтауға және теміржол қызметтерінің сапасын жақсартуға көмектеседі.

– Көлік инфрақұрылымын дамыту барысында CO2 шығарындыларын азайту жөніндегі қатаң экологиялық стандарттар мен шараларды енгізу.

– Халыққа теміржол көлігінің және экологиялық таза технологиялардың артықшылықтары туралы ақпараттық науқандар жүргізу.

– Көлік жүйесін басқару саласындағы мемлекеттік органдар мен жеке сектор арасындағы үйлестіруді жақсарту.

Бұл ұсыныстар Қазақстандағы теміржол көлігін басқару тиімділігін арттыруға, қолжетімділігі мен қызмет сапасын жақсартуға, сондай-ақ өңірлердің тұрақты дамуына ықпал етеді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстанның өңірлеріндегі көлік инфрақұрылымын тиімді басқару мен тұрақты даму арасындағы байланысты растайды. 1991 жылдан бері мемлекеттік инвестициялар арқасында жол және теміржол желісін дамытуда елеулі жетістіктер байқалады, бұл көлік қолжетімділігін

жақсартып, жол жүру уақытын қысқартты. Дегенмен, даму деңгейінің теңсіздігі, әсіресе қалалар мен ауылдық аймақтар арасында, анықталды.

7000 респондент арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері ірі қалалардың тұрғындары теміржол қызметтерінің сапасына көбірек қанағаттанатынын көрсетті, бұл алыс аймақтардағы инфрақұрылымды жаңғыртуға инвестиция салудың қажеттілігін атап көрсетеді.

Экологиялық таза технологияларды, мысалы, гибридті локомотивтер мен электропоездарды енгізу CO2 шығарындыларын азайтуға және тұрақты дамуды қолдауға ықпал етеді.

Сондықтан, тұрақты дамуға қол жеткізу үшін көлік инфрақұрылымын жаңғыртуға, алыс аймақтарды дамытуға және мемлекеттік органдар мен жеке сектор арасындағы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуге инвестицияларды жалғастыру қажет. Зерттеуде ұсынылған ұсыныстар теміржол көлігін басқарудың тиімділігін арттыруға және қызмет көрсету сапасын жақсартуға бағытталған.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Black, W. R.** Sustainable Transportation Problems and Solutions. – 2020. – 299 p.

2 **Rodrigue, J.-P.** The Role of Transport and Communication Infrastructure in Realising Development Outcomes // The Palgrave Handbook of International Development. – 2016. – P. 595–614.

3 **Kassymova, A. M. and Asanova, Zh. A.** Problems of transport infrastructure of Kazakhstan and ways to solve them // Modern science. – 2020. – № 12-1. – P. 75–80.

4 **Georgiadis, L. E., Sjölund, F., Seiler, A. et al. A** Global Strategy for Ecologically Sustainable Transport and other Linear Infrastructure. Publisher: Infrastructure and Ecology Network Europe. – 2020. – 24 p.

5 **Беленко, Е. А.** 30 лет Независимости: как развивалась транспортная отрасль Казахстана. 2021. [Электронный ресурс] – https://www.nur.kz/society/1939810-30-let-nezavisimosti-kak-razvivalas-transportnaya-otrasl-kazahstana/

6 Бюро национальной статистики [Электронный ресурс] – https://stat.gov.kz/ru/

7 **Митрюкова, К. А.** Влияние транспортной инфраструктуры на социально-экономическое развитие регионов: практическая значимость и научные разногласия // Экономика, предпринимательство и право – 2023. – Т.13. – № 7– С. 2399-–2412.

8. Устойчивое развитие и инфраструктура: обзор трендов в России и мире. Москва. – 2021. – 53 с.

9 Влияние экологической повестки на международные железнодорожные грузоперевозки. Информационно-аналитический обзор. – 2020. – 17с.

10 **Косых, В. Е., Ковалев, А. А.** Энергосбережение на железнодорожном транспорте: реализованные проекты [Электронный ресурс] – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/63891/1/ere_2016_036.pdf

REFERENCES

1 Black, W.R. Sustainable Transportation Problems and Solutions. – 2020. – 299 p.

2 **Rodrigue, J.-P.** The Role of Transport and Communication Infrastructure in Realising Development Outcomes // The Palgrave Handbook of International Development. – 2016. – P.595–614.

3 **Kassymova, A. M. and Asanova, Zh. A.** Problems of transport infrastructure of Kazakhstan and ways to solve them // Modern science. – 2020. – №12-1. – P.75-80.

4 **Georgiadis, L. E., Sjölund, F., Seiler, A. et al. A** Global Strategy for Ecologically Sustainable Transport and other Linear Infrastructure. Publisher: Infrastructure and Ecology Network Europe. – 2020. – 24 p.

5 **Belenko, E. A.** 30 let Nezavisimosti: kak razvivalas transportnaya otrasl Kazakhstana [30 years of Independence: how the transport industry of Kazakhstan developed]. 2021. [Electronic resource] – https://www.nur.kz/society/1939810-30-let-nezavisimosti-kak-razvivalas-transportnaya-otrasl-kazahstana/

6 Byuro natsional'noy statistiki [Bureau of National Statistics] [Electronic resource] – https://stat.gov.kz/ru/

7 **Mitryukova, K. A.** Vliyanie transportnoy infrastruktury na sotsial'no-ekonomicheskoe razvitie regionov : prakticheskaya znachimost' i nauchnye raznoglasiyá [The impact of transport infrastructure on the socio-economic development of regions: practical significance and scientific disagreements] // Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo – 2023. – T.13. – № 7– P. 2399–2412.

8 Ustoychivoye razvitie i infrastruktura: obzor trendov v Rossii i mire [Sustainable development and infrastructure: an overview of trends in Russia and the world]. Москва. – 2021. – 53с.

9 Vliyanie ekologicheskoy povestki na mezhdunarodnye zheleznodorozhnye gruzoperevozki. Informatsionno-analiticheskiy obzor [The Impact of the Environmental Agenda on International Rail Freight Transportation. Information and Analytical Review]. – 2020. – 17с.

10 **Kasykh, V. E., Kovalev, A. A.** Energosberezhenie na zheleznodorozhnom transporte: realizovannye proyekty [Energy Saving in Rail Transport: Implemented Projects] [Electronic resource]. – https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/63891/1/ere_2016_036.pdf

19.10.24 ж. баспаға түсті.
14.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*Д. Тасбалтаулы**
Алматы Менеджмент Университет, Республика Казахстан, г. Алматы
Поступило в редакцию 19.10.24
Поступило с исправлениями 14.01.25
Принято в печать 11.02.25

УПРАВЛЕНИЕ ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРОЙ: ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ

В данной статье представлено комплексное исследование влияния управления инфраструктурой железнодорожного транспорта Казахстана на устойчивое развитие регионов. В исследовании подчеркивается важность правильного управления транспортными системами в повышении экономической активности и социальной удовлетворенности населения. Признано, что Казахстан добился значительного прогресса в модернизации транспортной инфраструктуры с момента обретения независимости. Однако есть области, которые необходимо улучшить, например, качество дорог, которое требует постоянных инвестиций и модернизации. Развитие транспортной инфраструктуры оказывает существенное влияние на экономическую активность регионов. Регионы с хорошо развитой транспортной сетью демонстрируют высокие темпы экономического роста. Исследование выявило различия в уровне удовлетворенности транспортными услугами в городской и сельской местности. Уровень удовлетворенности высок в крупных городах, что указывает на необходимость улучшения инфраструктуры в сельских и отдаленных районах для повышения удовлетворенности населения и обеспечения равного доступа к транспортным

услугам. Развитие экологически чистых технологий, в том числе на железнодорожном транспорте, оказывает существенное влияние на снижение выбросов CO2 в крупных городах, что не только улучшает экологическую ситуацию, но и повышает экономическую эффективность транспортной системы. Для обеспечения устойчивого экономического роста и улучшения качества жизни населения необходимо продолжать инвестировать в модернизацию и расширение транспортных сетей в менее развитых регионах.

Ключевые слова: транспортная инфраструктура, устойчивое развитие, Казахстан, экологические технологии, экономическая активность, социальная удовлетворенность.

*D. Tasbaltauly**
Almaty Management University, the Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 19.10.24
Received in revised form 14.01.25
Accepted for publication 11.02.25

TRANSPORT INFRASTRUCTURE MANAGEMENT: BASIC PRINCIPLES AND THEIR IMPACT ON SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

This article presents a comprehensive study of the impact of Kazakhstan's railway transport infrastructure management on the sustainable development of regions. The study highlights the importance of proper management of transport systems in increasing economic activity and social satisfaction of the population. It is recognized that Kazakhstan has made significant progress in modernizing the transport infrastructure since independence. However, there are areas that need to be improved, such as the quality of the roads, which requires constant investment and modernization. The development of transport infrastructure has a significant impact on the economic activity of regions. Regions with a well-developed transport network show a high rate of economic growth. The study found differences in the level of satisfaction with transport services in urban and rural areas. Satisfaction levels are high in large cities, indicating the need to improve infrastructure in rural and remote areas to increase public satisfaction and ensure equal access to transport services. The development of environmentally friendly technologies, including rail

transport, has a significant impact on reducing CO2 emissions in large cities, which not only improves the environmental situation, but also increases the economic efficiency of the transport system. In order to ensure sustainable economic growth and improve the quality of life of the population, it is necessary to continue investing in the modernization and expansion of transport networks in less developed regions.

Key words: transport infrastructure, sustainable development, Kazakhstan, environmental technologies, economic activity, social satisfaction.

МРНТИ 08.00.13

https://doi.org/10.48081/NHVP4305

***Ю. В. Трофимова[1], В. Н. Непшина[2]**
[1,2]Казахстано-Американский свободный университет,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8477-3358
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9202-168X
*e-mail: ju_v_trofimova@mail.ru

АНАЛИЗ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА

В данной статье детально рассматривается анализ конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана в условиях трансформации финансового сектора, который обусловлен глобальными экономическими изменениями и технологическими инновациями. Основное внимание уделяется значению цифровизации, внедрению инновационных продуктов и качеству обслуживания клиентов как ключевым факторам, способствующим успешному развитию и конкурентоспособности банков в современных реалиях. Исследование было проведено с использованием различных методов, включая анализ вторичных данных, сравнительный анализ показателей банков, SWOT-анализ для оценки сильных и слабых сторон, возможностей и угроз, а также изучение успешных примеров внедрения инновационных технологий в практику работы банков. Эти методы позволили получить комплексное представление о состоянии банковского сектора Казахстана. Результаты исследования показывают, что успешная адаптация коммерческих банков к изменениям в финансовом секторе требует от них не только оперативного внедрения новых технологий, но и пересмотра существующих бизнес-моделей, чтобы соответствовать требованиям и ожиданиям клиентов. Выводы статьи подчеркивают важность интеграции современных подходов в стратегическом управлении, что включает в себя необходимость постоянного совершенствования и адаптации стратегий с целью достижения устойчивого роста и повышения конкурентоспособности на рынке.

Ключевые слова: коммерческие банки, Казахстан, конкурентные преимущества, технологические инновации, SWOT-анализ, развитие.

Введение

В последние годы финансовый сектор Казахстана претерпевает значительные изменения, вызванные как внутренними, так и внешними факторами. Глобализация, развитие цифровых технологий и изменения в потребительских предпочтениях создают новые вызовы и возможности для коммерческих банков. В условиях жесткой конкуренции банки должны не только адаптироваться к новым условиям, но и активно выстраивать свои стратегии, опираясь на уникальные конкурентные преимущества.

Конкурентные преимущества коммерческих банков играют решающую роль в их успехе и устойчивости на рынке. Они определяют, насколько эффективно финансовое учреждение может привлекать и удерживать клиентов, оказывать качественные услуги и адаптироваться к динамично меняющейся среде [1, с.271]. В этом контексте особое внимание следует уделить таким аспектам, как цифровизация, инновационные продукты, качество обслуживания и наличие инвестиционных рейтингов, которые становятся ключевыми для обеспечения конкурентоспособности.

Цель данной статьи заключается в анализе конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана в условиях трансформации финансового сектора. В работе рассматриваются основные факторы, способствующие успеху банков, а также проводятся сравнительные исследования различных финансовых учреждений. За основу анализа берутся как количественные, так и качественные показатели, что позволяет глубже понять текущее состояние и перспективы развития банковского сектора.

Результаты исследования могут быть полезны как для практиков, так и для исследователей, стремящихся понять, как банки могут эффективно адаптироваться к новым условиям и использовать свои сильные стороны для достижения устойчивого роста. Выводы статьи подчеркивают важность комплексного подхода к оценке конкурентных преимуществ и необходимость постоянного совершенствования стратегий в условиях быстроизменяющегося финансового ландшафта.

Материалы и методы

В исследовании конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана был использован комплексный подход с количественными и

качественными методами. Анализ вторичных данных, включая финансовые отчеты банков, позволил оценить динамику активов и ключевых показателей.

Сравнительный анализ помог выявить основные показатели, такие как объем активов и качество обслуживания, что выявило сильные и слабые стороны банков. Проведенный SWOT-анализ систематизировал информацию о факторах, влияющих на конкурентоспособность.

Изучение успешных примеров внедрения инноваций в крупных банках подтвердило адаптацию к изменениям в финансовом секторе. Методы статистического анализа использовались для обработки данных и выявления тенденций.

Таким образом, примененные методы обеспечили всесторонний анализ конкурентных преимуществ банков Казахстана в условиях трансформации финансового сектора.

Результаты и обсуждение

В условиях стремительных изменений в финансовом секторе Казахстана конкурентные преимущества коммерческих банков играют решающую роль в их успехе и устойчивости. Трансформация финансового сектора в значительной степени связана с цифровизацией. Банки, внедряющие современные технологии, такие как мобильные приложения, онлайн-банкинг и искусственный интеллект, имеют явные преимущества перед конкурентами [2, с.84]. Например, использование аналитических инструментов для персонализации услуг позволяет значительно улучшить клиентский опыт и увеличить объемы привлеченных средств. В своих исследованиях, Д.С. Хлопотов [3, с.19-25] выделил основные конкурентные преимущества коммерческих банков, показанные на рисунке 1.

Рисунок 1 – Основные конкурентные преимущества коммерческих банков

Примечание: составлено автором на основании источника [3, с.19-25]

Конкуренция среди коммерческих банков базируется на множестве взаимосвязанных аспектов, каждый из которых критически важен для выработки эффективной рыночной стратегии.

Образ банка – положительный имидж и хорошая репутация способствуют укреплению доверия клиентов, что является основой для долгосрочных партнерских отношений.

Качество услуг – предоставление высококачественных и индивидуально ориентированных продуктов позволяет банку выделяться среди конкурентов и увеличивать уровень лояльности существующих клиентов.

Наличие постоянных клиентов – стабильные и долгосрочные связи позволяют снизить затраты на привлечение новых клиентов и обеспечить надежный источник дохода.

Уставный капитал и активы – значительные финансовые активы подтверждают устойчивость банка и его способность улучшать ассортимент предлагаемых услуг.

Рекламная политика – эффективные рекламные стратегии помогают привлекать новых клиентов и удерживать текущих, что критически важно в условиях высокой конкуренции.

Наличие лицензии – наличие генерируемых или валютных лицензий открывает возможности для международной деятельности и расширяет спектр предоставляемых финансовых услуг.

Наличие филиальной сети – широкая сеть отделений позволяет обеспечивать доступность услуг для клиентов и укрепляет позиции банка в различных регионах.

Человеческие ресурсы и квалификация сотрудников – высококвалифицированные работники способны не только гарантировать качественное обслуживание, но и внедрять инновации, что становится важным преимуществом на фоне технологических изменений в секторе.

Эти факторы в совокупности создают стратегическую основу для успешной конкуренции на финансовом рынке и обеспечения долгосрочного роста и развития коммерческого банка.

Одним из основных конкурентных преимуществ казахстанских банков является наличие инвестиционного рейтинга. Например, Halyk Finance 1-й и единственный инвестиционный банк в Казахстане, который имеет кредитный рейтинг инвестиционной категории от ведущего международного рейтингового агентства – «BBB-» от Fitch Ratings. Данный рейтинг подтвержден 21.03.2024 [4].

Важным индикатором устойчивости и конкурентоспособности банков является динамика их активов. Анализ динамики активов коммерческих банков показывает, что в последние годы наблюдается устойчивый рост. В 2023 году общий объем активов банковского сектора Казахстана увеличился на 12% по сравнению с предыдущим годом [4]. Анализ активов коммерческих банков Казахстана за 2022 и 2023 годы показан на рисунке 2.

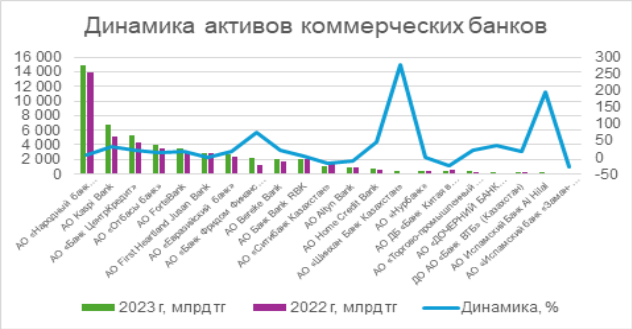

Рисунок 2 – Динамика активов коммерческих банков
Примечание: составлено автором на основании источника [5]

Анализ динамики активов коммерческих банков Казахстана в 2023 году показывает общий рост. Лидируют АО Kaspi Bank (31 %), АО «Банк ЦентрКредит» (21 %) и АО «Отбасы банк» (16 %), что указывает на доверие клиентов. Значительный рост показали АО «Банк Фридом Финанс Казахстан» (75 %) и АО Исламский Банк Al Hilal (195%), вероятно из-за успешных стратегий. Тем не менее, АО «Ситибанк Казахстан» и АО Altyn Bank снизили активы на 19 % и 9 %, соответственно, а АО ДБ «Банк Китая в Казахстане» потерял 24 %, что может свидетельствовать о проблемах в управлении. Таким образом, результаты демонстрируют как успешные, так и проблемные банки в условиях трансформации сектора, что является важным для стратегического планирования [5; 6].

Уставный капитал банков Казахстана в динамике 2022 и 2023 года оставался неизменным, кроме АО «Банк Фридом Финанс Казахстан», уставный капитал которого увеличился на 90 %, что свидетельствует о том, что банк увеличил свои обязательные вложения, которые могут использоваться для финансирования своей деятельности, инвестиций и обеспечения ликвидности [6].

Анализ филиальной сети коммерческих банков Казахстана показан на рисунке 3.

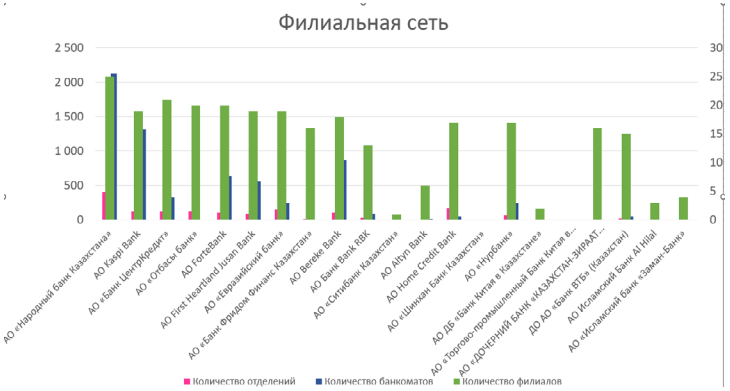

Рисунок 3 – Филиальная сеть коммерческих банков РК
Примечание: составлено автором на основании источника [4]

АО «Народный банк Казахстана» лидирует с 405 отделениями, что обеспечивает высокую доступность услуг и конкурентные преимущества.

АО Kaspi Bank, имея 120 отделений, акцентирует внимание на банкоматах (1 314), что свидетельствует о фокусе на цифровых технологиях [6].

Банки с развитой сетью банкоматов и филиалов лучше удовлетворяют потребности клиентов, что является ключевым конкурентным преимуществом в условиях трансформации финансового сектора [7, с.274]. Ситуация с филиальной сетью подтверждает важность стратегии доступа и обслуживания как основного фактора конкурентной борьбы.

В банковском секторе Казахстана усиливается конкуренция, и каждый банк стремится выделиться на фоне других, используя свои уникальные преимущества [8, с.70]. Рассмотрим основные аспекты конкуренции для пяти крупных банков: АО «Народный банк Казахстана», АО «Каспи Банк», АО «Банк ЦентрКредит», АО «ФортеБанк» и АО «First Heartland Jusan Bank» в таблице 1.

Таблица 1 – Конкурентные преимущества одних из самых крупных банков Казахстане

Наименование банка	Преимущества
АО «Народный банк Казахстана»	Один из старейших и крупнейших банков в Казахстане, что обеспечивает ему доверие клиентов. Он активно инвестирует в цифровизацию и улучшение клиентского сервиса, что позволяет ему оставаться конкурентоспособным.
АО Kaspi Bank	Известен своими инновационными продуктами и услугами, такими как мобильные приложения и онлайн-банкинг. Имеет высокий уровень удовлетворенности клиентов благодаря удобству и простоте использования их сервисов.
АО «Банк ЦентрКредит»	Активно поддерживает предпринимателей, что делает его привлекательным для этого сегмента рынка. Способен быстро адаптироваться к изменениям на рынке.
АО ForteBank	Известен своим качественным обслуживанием и индивидуальным подходом к клиентам. Стабильные финансовые показатели укрепляют доверие клиентов.
АО First Heartland Jusan Bank	Предложение конкурентных ставок по депозитам и кредитам. Консервативный подход к риск-менеджменту и качественное управление активами. Высокий уровень персонализированного обслуживания.
Примечание: Составлено автором на основании источника [9]	

Анализ конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана показывает, что каждый из банков имеет свои уникальные сильные стороны. В условиях трансформации финансового сектора ключевыми факторами

успеха становятся цифровизация, инновационные продукты, качество обслуживания и способность адаптироваться к меняющимся условиям рынка. Конкуренция в банковской сфере Казахстана остается высокой, и каждый из банков старается привлекать клиентов через различные стратегии и предложения.

Учитывая уникальные сильные стороны каждого коммерческого банка в Казахстане и важность таких факторов, как цифровизация, инновационные продукты и качество обслуживания [10, с.51-58], становится очевидным, что для более глубокого понимания конкурентной среды необходим SWOT-анализ, представленный на рисунке 4.

Рисунок 4 – SWOT-анализ конкурентных преимуществ банков РК
Примечание: составлено автором

Таким образом, результаты SWOT-анализа подчеркивают, что коммерческие банки Казахстана, обладая значительными конкурентными преимуществами, также сталкиваются с рядом вызовов и угроз в условиях быстроменяющейся финансовой среды. Уникальные сильные стороны каждого банка выступают важным фактором в конкурентной борьбе на рынке, однако для сохранения и усиления своих позиций необходимо активно работать над устранением слабых мест и использовании имеющихся возможностей.

В связи с этим, становится очевидным, что успешная адаптация к трансформации финансового сектора требует от банков не только внедрения новых технологий, но и пересмотра бизнес-моделей. В частности, такие ключевые факторы, как цифровизация, инновационные продукты и качество обслуживания, должны быть не просто важными аспектами стратегии, а фундаментальными направлениями для развития каждого банка.

С учетом этих факторов, в ближайшие годы ожидается, что те банки, которые сумеют эффективно использовать данные, а также адаптировать свои стратегии к быстро меняющимся условиям, будут обладать значительными конкурентными преимуществами на рынке Казахстана. Таким образом, перспективы развития коммерческих банков напрямую связаны с их способностью интегрировать современные технологии и гибко реагировать на вызовы времени.

Выводы

В ходе исследования конкурентных преимуществ коммерческих банков Казахстана в условиях трансформации финансового сектора были сделаны несколько ключевых выводов:

Коммерческие банки Казахстана обладают значительными конкурентными преимуществами, такими как наличие инвестиционных рейтингов, высокий уровень цифровизации, качественное обслуживание и развитая филиальная сеть. Эти факторы играют решающую роль в привлечении и удержании клиентов.

Цифровизация финансовых услуг, включая внедрение мобильных приложений и онлайн-банкинга, значительно улучшает клиентский опыт и позволяет банкам адаптироваться к меняющимся потребительским предпочтениям. Банки, активно использующие современные технологии, получают явные преимущества перед конкурентами.

Способность банков быстро адаптироваться к экономическим и законодательным изменениям является важным фактором их устойчивости. Примеры успешных стратегий, применяемых крупными банками, показывают необходимость гибкого подхода к управлению и инновациям.

Анализ показал, что некоторые банки сталкиваются с проблемами в управлении, что отражается на их финансовых результатах. Это подчеркивает важность стратегического планирования и постоянного совершенствования бизнес-моделей.

В ближайшие годы банки, способные эффективно использовать данные и адаптировать свои стратегии к быстро меняющимся условиям, будут обладать значительными конкурентными преимуществами. Важно, чтобы

ключевые факторы, такие как цифровизация и качество обслуживания, стали неотъемлемой частью стратегий развития банков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Rashidov, O. Yu., Tadjitdinov, K. R.** Methodological features of evaluation of competitive advantages of a commercial bank // Economics and management. DOI: http://dx.doi.org/10.20534/ESR-17-1.2-271–273

2 **Кулумбетова, Д. Б., Маулина, Н. Х., Асанова, А. Б.** Цифровая трансформация казахстанского банковского сектора на современном этапе развития // Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции. – 2021. – №3. – С.80-89.

3 **Хлопотов, Д. С.** Факторы повышения конкурентоспособности международного банка на Российском рынке. ВКР. Екатеринбурн. – 2020 г. – 92с.

4 Компания – Halyk Finance. 2024. [Электронный ресурс]. – https://halykfinance.kz/kompaniya/.

5 Обзор банковского рынка Республики Казахстан. 2024. [Электронный ресурс]. – https://raexpert.ru/researches/banks_kz_2024/

6 Бюро национальной статистики [Электронный ресурс]. – https://stat.gov.kz/ru/

7 **Broby, D.** Financial technology and the future of banking // Financ Innov – 2021. – №7(47). https://doi.org/10.1186/s40854-021-00264-y

8 **Хамитхан, Н.** Конкуренция в банковском секторе Казахстана и решение проблем // Вестник КРСУ. – 2019. – Т.19. – № 3. – С.68–71.

9 **Загидуллина, О., Самодурова, Д., Резник, А. и др.** Рейтинг банков Казахстана // Forbes Kazakhstan – 2024. [Электронный ресурс]. – https://forbes.kz/articles/reyting-bankov-kazahstana-2024

10 **Abzhalelova, Sh., Chelekbay, A.** Modernization of the banking sector in the context of digitalization of the economy of Kazakhstan // Qainar Journal of Social Science. – 2023. – № 2. – P.45–60.

REFERENCES

1 **Rashidov, O. Yu., Tadjitdinov, K. R.** Methodological features of evaluation of competitive advantages of a commercial bank // Economics and management. DOI: http://dx.doi.org/10.20534/ESR-17-1.2-271-273

2 **Kulumbetova, D. B., Maulina, N. H., Asanova, A. B.** Tsifrovaya transformatsiya kazakhstanskogo bankovskogo sektora na sovremennom etape razvitiya [Digital transformation of the Kazakhstan banking sector at the current

stage of development] // Nauchniy vestnik: Finansy, banki, investitsii. – 2021. – № 3. – P.80–89.

3 **Khlopotov, D.S.** Faktory povysheniya konkurentosposobnosti mezhdunarodnogo banka na Rossiyskom rynke [Factors of increasing the competitiveness of an international bank in the Russian market]. VKR. Yekaterinburg. – 2020g. – 92 p.

4 Kompaniya – Halyk Finance [Company – Halyk Finance]. 2024. [Electronic resource]. – https://halykfinance.kz/kompaniya/.

5. Obzor bankovskogo rynka Respubliki Kazakhstan [Review of the banking market of the Republic of Kazakhstan]. 2024. [Electronic resource]. – https://raexpert.ru/researches/banks_kz_2024/

6 Byuro natsional'noy statistiki [Bureau of National Statistics]. [Electronic resource]. – https://stat.gov.kz/ru/

7. Broby, D. Financial technology and the future of banking // Financ Innov – 2021. – № 7(47). https://doi.org/10.1186/s40854-021-00264-y

8 **Khamitkhan, N.** Konkurentsiya v bankovskom sektore Kazakhstana i reshenie problem [Competition in the banking sector of Kazakhstan and problem solving] // Vestnik KRSU. – 2019. – T.19. – № 3. – P. 68–71.

9 **Zagidullina, O., Samodurova, D., Reznik, A. i dr.** Reyting bankov Kazakhstana [Rating of banks in Kazakhstan] // Forbes Kazakhstan – 2024. [Elektronnyy resurs]. – https://forbes.kz/articles/reyting-bankov-kazahstana-2024

10 **Abzhalelova, Sh., Chelekbay, A.** Modernization of the banking sector in the context of digitalization of the economy of Kazakhstan // Qainar Journal of Social Science. – 2023. – № 2. – P. 45–60.

Поступило в редакцию 21.11.24
Поступило с исправлениями 23.01.25
Принято в печать 19.02.25

**Ю. В. Трофимова[1], В. Н. Непшина[2]*
[1,2]Қазақ-Американдық еркін университеті,
Қазақстан Республикасы,Өскемен қ.
21.11.24 ж. баспаға түсті.
23.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
19.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫН ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРІНІҢ БӘСЕКЕЛІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫН ТАЛДАУ

Бұл мақалада жаһандық экономикалық өзгерістер мен технологиялық инновациялардан туындайтын қаржы секторының трансформациясы жағдайында Қазақстандағы коммерциялық банктердің бәсекелестік артықшылықтарының талдауы егжей-тегжейлі қарастырылады. Негізгі назар цифрландырудың маңыздылығына, инновациялық өнімдерді енгізуге және клиенттерге қызмет көрсету сапасына қазіргі заманғы нақты жағдайда банктердің табысты дамуы мен бәсекеге қабілеттілігіне ықпал ететін негізгі факторлар ретінде қарастырылады. Зерттеу әртүрлі әдістерді, соның ішінде қайталама деректерді талдауды, банк қызметінің салыстырмалы талдауын, күшті, әлсіз жақтарын, мүмкіндіктер мен қауіптерді бағалау үшін SWOT талдауын, сондай-ақ банк тәжірибесіне инновациялық технологияларды енгізудің сәтті мысалдарының кейс-сауалдарын қолдану арқылы жүргізілді. Бұл әдістер Қазақстандағы банк секторының жай-күйінің жан-жақты көрінісін алуға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, коммерциялық банктердің қаржы секторындағы өзгерістерге сәтті бейімделуі олардан жаңа технологияларды жылдам енгізуді ғана емес, сонымен қатар клиенттердің талаптары мен үміттерін қанағаттандыру үшін қолданыстағы бизнес үлгілерін қайта қарауды талап етеді. Мақаланың қорытындылары стратегиялық менеджменттегі заманауи тәсілдерді біріктірудің маңыздылығын көрсетеді, ол тұрақты өсуге қол жеткізу және нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында стратегияларды үздіксіз жетілдіру және бейімдеу қажеттілігін қамтиды.

Кілтті сөздер: коммерциялық банктер, Қазақстан, бәсекелестік артықшылықтар, технологиялық инновациялар, SWOT талдау, даму.

**Yu. V. Trofimova[1], V. N. Nepshina[2]*
[1,2]Kazakh-American Free University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk
Received 21.11.24
Received in revised form 23.01.25
Accepted for publication 19.02.25

ANALYSIS OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF COMMERCIAL BANKS OF KAZAKHSTAN IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE FINANCIAL SECTOR

This article provides a detailed analysis of the competitive advantages of commercial banks in Kazakhstan in the context of the transformation of the financial sector, which is caused by global economic changes and technological innovations. The main focus is on the importance of digitalization, the introduction of innovative products and the quality of customer service as key factors contributing to the successful development and competitiveness of banks in modern realities. The study was conducted using various methods, including secondary data analysis, comparative analysis of bank indicators, SWOT analysis to assess strengths and weaknesses, opportunities and threats, as well as a study of successful examples of the introduction of innovative technologies into the practice of banks. These methods provided a comprehensive picture of the state of the banking sector in Kazakhstan. The results of the study show that the successful adaptation of commercial banks to changes in the financial sector requires them not only to promptly introduce new technologies, but also to revise existing business models to meet the requirements and expectations of customers. The findings of the article emphasize the importance of integrating modern approaches in strategic management, which includes the need for continuous improvement and adaptation of strategies in order to achieve sustainable growth and increase competitiveness in the market.

Keywords: commercial banks, Kazakhstan, competitive advantages, technological innovations, SWOT analysis, development.

ҒТАМР 06.39.31

https://doi.org/10.48081/HJNU9606

А. Б.Тулаганов[1], *Р. Ә. Есберген[2], К. К. Байғабұлова[3], М. У. Бейсенова[4], Б. А. Мархаева[5]
[1,3]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Астана қ.
[2]Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
[4]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[5] «Каспий қоғамдық университет», Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4169-8911
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3894-8254
[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7418-4672
[4]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8783-9313
[5]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7354-7125
*e-mail: rau01021980@mail.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДА ЭЛЕКТРОНДЫ САУДАНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Ғылыми мақала тақырыбының өзектілігі цифрлық технологиялар саласындағы жетістіктердің электрондық коммерцияның пайда болуы мен дамуына алып келетін әлемдік экономикалық жүйеге өсіп келе жатқан әсеріне байланысты туындап отыр. Қазақстан Республикасының Үкіметі цифрландыру бойынша ұлттық жобаны іске асыру шеңберінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар инфрақұрылымын дамыту бойынша қабылдап жатқан шаралар электрондық коммерция нарығын қалыптастыруға ықпал етті.

Мақаланың мақсаты - электрондық коммерция нарығын қалыптастыруды талдау негізінде Қазақстан экономикасын цифрландыру жағдайында оны дамыту тетіктерін әзірлеу болып табылады.

Бүгінгі таңда электрондық сауда тауарлар мен қызметтерді сатып алудың ыңғайлы тәсілі ғана емес, сонымен қатар халықаралық бизнес пен сауда үшін маңызды құрал болып табылады.

Қазіргі экономиканы қызметтің тиімділігін едәуір арттыруға ықпал ететін IT технологияларын қолданбай елестету мүмкін емес. Әлемдік экономикада интернет-қызметтерді қолдану электрондық сауда деп аталатын жаңа форматтың пайда болуына ықпал етті.

Интернетте іс жүргізу кәсіпкерлер үшін өте тиімді, өйткені бұл өндіріс шығындарын азайтуға көмектеседі және келісімшарттарға қол қою үшін қосымша шығындарды және әлеуетті тұтынушымен тікелей физикалық байланыстарға уақытты қажет етпейді.

Зерттеуді жүргізу үшін салыстырмалы, статистикалық, математикалық талдаулар, ғылыми зерттеулер мен мақалаларды талдау және жалпылау әдістері қолданылды.

Кілтті сөздер: электронды коммерция, Интернет, цифрландыру, сауда платформалары, бөлшек сауда, электронды кәсіпкерлік

Кіріспе

Интернеттегі сауда көлемінің өсуі де трендке айналуда: пандемия кезінде тұтынушылар онлайн-шопинг сауда сапарларына тең және уақытты қажет етпейтін алмастырғыш бола алатындығына көз жеткізді, ал веб-сайттар мен маркетплейстердегі ұсыныстарды зерттей отырып, ақша үшін қолайлы құндылықты табуға болады. Логистика мен маркетингтік наукандарға шығындарды азайту арқылы өнімнің өзіндік құнын төмендетуге бағытталған арзан модельдердің танымалдығы артып келеді[1].

Электрондық сауда (e-commerce) – бұл Интернет және басқа электрондық байланыс және төлем құралдары арқылы тауарларды, қызметтерді және ақпаратты сатып алу және сату процесі. Сауданың бұл түрі бизнес пен жеке тұлғаларға жеке дүкенге немесе кеңсеге бармай-ақ онлайн режимінде сауда және бизнес операцияларын жүргізуге мүмкіндік береді.

Электрондық коммерция Amazon немесе Alibaba сияқты платформаларда сатудан бастап, өзіңіздің интернет-дүкеніңізді құруға дейінгі көптеген мүмкіндіктерді ұсынады. Ол сондай-ақ кәсіпкерлерге клиенттердің кең аудиториясына жетуге және сату көлемін арттыруға, жалға алу шығындарын азайтуға және сауда нүктесін ұстауға көмектеседі[2].

Бүгінгі таңда электрондық сауда тауарлар мен қызметтерді сатып алудың ыңғайлы тәсілі ғана емес, сонымен қатар халықаралық бизнес пен сауда үшін маңызды құрал болып табылады. Бұл әлемнің әртүрлі елдерінде

клиенттермен байланыс орнатуға және өз бизнесінің шекараларын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Тауарлар мен қызметтерді жылжыту жүйесіндегі сауданың электрондық түрі өзінің тартымдылығы мен қолдану тиімділігін көрсетті, бұл әсіресе пандемия мен пандемиядан кейінгі кезеңде атап өтілді деген пікір бар.

Қазіргі экономиканы қызметтің тиімділігін едәуір арттыруға ықпал ететін IT технологияларын қолданбай елестету мүмкін емес. Әлемдік экономикада интернет-қызметтерді қолдану электрондық сауда деп аталатын жаңа форматтың пайда болуына ықпал етті[3].

Интернетте іс жүргізу кәсіпкерлер үшін өте тиімді, өйткені бұл өндіріс шығындарын азайтуға көмектеседі және келісімшарттарға қол қою үшін қосымша шығындарды және әлеуетті тұтынушымен тікелей физикалық байланыстарға уақытты қажет етпейді.

Материалдар мен әдістері

Зерттеуді жүргізу үшін келесі әдістер қолданылды: салыстырмалы, статистикалық, математикалық талдаулар, ғылыми зерттеулер мен мақалаларды талдау және жалпылау. Электрондық коммерция нарығының жай – күйін талдау үшін статистикалық, құрылымдық талдау жүргізілді.

Ақпараттық база ретінде электрондық коммерция, цифрландыру саласындағы Қазақстан Республикасының стратегиялық және бағдарламалық құжаттары, электрондық коммерцияның ішкі нарығы бойынша ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар Агенттігі Статистика бюросының ресми деректері, т.б. басшылыққа алынды [4].

Нәтижелер және талқылау

Әлемде электронды сауда нарығының көлемі 2022 жылы 5,9 трлн$ құрап, әлемдік бөлшек сауда құрылымында 18,9 % мөлшерінде орын алды. Statista болжамына сәйкес, бұл көрсеткіш 2026 жылы 22,2 % құрамақ.

Электрондық сауда өсімінің өзекті факторы мобильді коммерция (m-commerce), шекарааралық электронды сауда, бөлшек сауданың онлайн және оффлайн саудаларының интеграциясы (омниканалдық), сонымен қатар әлеуметтік платформалардағы сатып алулар функцияларының интеграциясы болып табылады.

Қазақстан тұрғындары электрондық сауда нарығын белсенді игеруде: интернет-дүкендерде күнделікті пайдаланылатын тауарлардан бастап жылжымайтын мүлікке дейін кез келген нәрсені сатып алуға болады[5].

PwC Kazakhstan компаниясы мен «Цифрлық Қазақстан Қауымдастығы» (АЦК) жүргізген зерттеу деректеріне сәйкес, e-commerce нарығының көлемі 2022 жылы 1,3 трлн теңгені құрады (бір жыл бұрын 1,04 трлн деңгейінде бағаланған). Сонымен қатар, осы зерттеудің авторлары маркетплейстерден

сату үлесін 89 % бағалайды (әлемдік нарықта бұл көрсеткіш 67% деңгейінде сақталады) [6]. Euromonitor International компаниясы сонымен қатар қазақстандық электрондық коммерция нарығының көлемін 1,3 трлн теңгеге бағалайды-дегенмен, бұл статистикаға интернет арқылы көрсетілетін қызметтер саудасы кірмейді деген ескертпемен. Түрлі зерттеулердің деректеріне сәйкес, ҚР-дағы бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі интернет-сатылымдардың үлесі 8-12% - ға бағаланады; 2025 жылға қарай бұл көрсеткіш 15 %- ға жетуі мүмкін деп күтілуде.

Қазақстандағы бөлшек электрондық коммерция нарығы жыл сайын өз көлеміне ондаған пайыз қосуды жалғастыруда. Өсудің негізгі драйвері бөлшек e-com секторындағы 10 сатылымның 9-на келетін маркетплейс болып табылады. Қазақстанда e-com нарығының өсуінің негізгі драйвері маркетплейстер болып қала береді.

Тек аутсорс арқылы (өзінің автопаркі және курьерлік штаты жоқ) Қазақстанда Fortemarket, Wildberries және Kaspi маркетплейсі жұмыс жасайды.Маркетплейс соңғы клиентке жеткізуді үшінші тарап курьерлік компаниялар - DHL, Spark, DPD, СДЭК, «Яндекс.Жеткізу», Tastamat арқылы жүзеге асырады. Клиенттерге жеткізу қызметін оның мерзімі мен құнына қарай таңдауға мүмкіндік беріледі.

«Өзі жеткізу + серіктестер» моделі бойынша Қазақстанда Jusan, Ozon, Lamoda жұмыс істейді. Е-коммерцке тапсырыстар санының өсуі аясында жеке мәселе фулфилмент болып табылады. Дәстүр бойынша, маркетплейс өздерінің логистикалық тізбектерін өздерінің толықтыру орталықтарымен байланыстырады (тауар сақталатын, анықталатын, ресімделетін және тапсырыс үшін оралатын орын, ол жерден клиентке жіберіледі). Сатушылармен өзара әрекеттесу кезінде маркетплейс өздеріне толық қаражат ала алады, яғни тауарды сақтай алады, тапсырыстарды жинай алады және оларды (өз бетінше немесе серіктестері арқылы) жеткізе алады. Қазақстанда 2023 жылы отандық Spark логистикалық компаниясы маркетплейстерді сатушылар үшін логистикалық қызметтердің толық кешенін іске қосты (тауарларды сақтау, тапсырыстарды қалыптастыру және буып-түю, оларды әрі қарай сатып алушыға жеткізу). Олардың толықтыру орталығы арқылы сатушылар Ozon, Wildberries, Kaspi-дүкен, Halyk Market-пен жұмыс жасай алады [7].

2023 жылы маркетплейстерді ескере отырып, бөлшек электрондық коммерция (ішкі нарық) нарығының көлемі 2439,8 млрд. теңгені құрады, оның ішінде электрондық коммерция платформасы (маркетплейс) арқылы бөлшек сауда айналымы 1767,6 млрд. теңгені (72,4 %), тауарларды меншікті Интернет-ресурсы арқылы өткізуді жүзеге асыратын бөлшек сауда

кәсіпорындары – 672,2 млрд. теңгені (27,6 %) құрады. Бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық коммерцияның (ішкі нарық) үлесі 2023 жылы (маркетплейстерді ескере отырып) 12,7 % құрады (1-сурет).

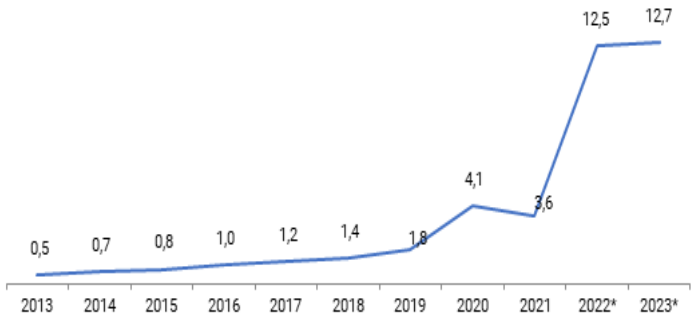

1 – Сурет Қазақстан Республикасының бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі электрондық сауданың үлесі, %

2023 жылы электрондық коммерция платформасын (маркетплейс) пайдаланатын кәсіпорындардың үлесі 79,7 %, тауарлар мен қызметтерді меншікті Интернет-ресурс арқылы өткізетіндер – 30,3 % олардың ішінде 10 % бөлшек электрондық коммерцияны (маркетплейс және меншікті Интернет-ресурс арқылы) жүзеге асырады.

2023 жылы электрондық коммерция қызметтерінің көлемі маркетплейстерді ескере отырып 1602,6 млрд. теңгені құрады. Электрондық коммерция (маркетплейс) платформасы арқылы көрсетілген қызметтер көлемі 1304 млрд. теңгені (81,4 %) құрады. Меншікті Интернет-ресурс арқылы көрсетілген қызметтер көлемі 298,6 млрд.теңгені (18,6 %) құрады.

Тауарларды электрондық сатудың негізгі үлесі (94,6 %) Алматы қаласына тиесілі.

2 – Сурет Қазақстанда 2023 ж. маркетплейс арқылы көрсетілген қызметтер түрлері бойынша көлемі, млрд.теңге

2023 жылы маркетплейс арқылы көрсетілген қызметтер көлеміндегі ең үлкен үлес көлік орындарын брондау қызметтеріне – 38 %, жолаушыларды тасымалдау бойынша қызметтеріне – 37,4 %, басқа топтамаларға кірмейтін өзге де қызметтер – 14,5 % тиесілі.

Тауарлар мен қызметтерді сатудың жалпы көлемінің ең үлкен үлесі (93 %) жұмысшылар саны 100 адамға дейінгі маркетплейс (шағын маркетплейстер) және тек 7 % орта кәсіпорындар арқылы жүзеге асырылады[8].

Бөлшек саудада меншікті Интернет-ресурс арқылы өткізу бойынша ең көп үлесті үйде қолдануға арналған тауарлар (34,7 %), киім, аяқ киім, спорттық тауарлар (17,3 %), азық-түлік өнімдері (13,2 %), косметика (6,5 %), дәрілік препараттар (4,8 %) құрады.

2023 жылғы меншікті Интернет-ресурс арқылы бөлшек сауда көлеміндегі ең үлкен үлес мамандандырылған дүкендерде басқа тауарларды бөлшек саудада сату – 29,9 %, мамандандырылған дүкендерде басқа тұрмыстық тауарларды бөлшек саудада сату – 25,2 %, коммуникациялық жабдықтарды және компьютерлерді көтерме саудада сату – 17,5 %, тұрмыстық тауарларды көтерме саудада сату – 10,2 % тиесілі.

2023 жылы тауарлар мен көрсетілген қызметтерге ақы төлеу тәсілдерінің ішінде дебеттік картамен төлеу немесе электрондық банктік аударым – (31,5 %), Интернет арқылы несие картасымен төлеу (23,5 %), қолма-қол төлеу (22,6 %), онлайн төлемдер (13,9 %), ұялы телефон (5,3%), сыйлық картасымен төлеу немесе бонустар немесе купондар бағдарламасының «ұпайлары» онлайн ваучері (3,1 %), цифрлық әмиян (0,1%) [9].

Маркетплейстер немесе интернет-нарықтар қазіргі заманғы бизнестің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Олар сатушылар мен сатып алушылар кездесуге, мәміле шарттарын талқылауға және тауарды немесе қызметті сатып алуға немесе сатуға болатын виртуалды ортаны құруға мүмкіндік береді[10].

1 Инфрақұрылымды дамыту. Қазақстанда маркетплейстерді табысты дамытудың негізгі шарттарының бірі заманауи ақпараттық инфрақұрылымды дамыту болып табылады.

Бұл сенімді және жылдам интернет желісін, жоғары сапалы сақтау серверлерін және заманауи қауіпсіздік технологияларын құруды қамтиды. Тек осындай жағдайлар пайдаланушыларға сауда алаңдарын сенімді пайдалануға және алаяқтықтан қорғалған сезінуге мүмкіндік береді[11].

2 Реттеу және қолдау. Елдегі маркетплейстердің табысты жұмыс істеуі үшін электрондық коммерция саласында реттеу мен қолдаудың тиімді тетіктерін құру қажет. Бұған маркетплейстердің дамуына ықпал ететін, сатып алушылар мен сатушылардың мүдделерін қорғайтын және реттеушіге сайттарда бизнес жүргізу ережелерінің сақталуын бақылау мүмкіндігін беретін заңнаманы әзірлеу және енгізу кіреді.

3 Тауарлар мен қызметтердің әртүрлілігі. Пайдаланушыларды тартудың және маркетплейстердің сәтті дамуының негізгі факторларының бірі-тауарлар мен қызметтердің кең ассортименті. Сатып алушылар үшін әртүрлі ұсыныстарды таңдау және сатушылар үшін әртүрлі өнімдерді сату маңызды. Сондықтан кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру және жаңа бизнес-идеяларды қолдау маркетплейстерді табысты дамыту үшін маңызды қадамдар болып табылады.

4 Жылжыту және маркетинг. Маркетплейстерді дамытуда сапалы жылжыту мен маркетинг те маңызды рөл атқарады. Күшті бренд құру және көптеген мақсатты аудиторияны тарту нарықтың танымалдығы мен танымалдылығын арттыруға көмектеседі. Мұны жарнамалық компанияларды, блогерлермен ынтымақтастықты және әлеуметтік медианы пайдалануды қамтитын тиімді интернет-маркетинг стратегияларын енгізу арқылы жүзеге асыруға болады[12].

Қорытынды

Электрондық сауданы цифрлық трансформациялау стратегиясы бірнеше негізгі кезеңдер мен бағыттарды қамтиды[13].

1 Интерфейс пен пайдаланушы тәжірибесін жақсарту. Негізгі мақсат-Электрондық платформада сатып алу-сату процесін пайдаланушыларға ыңғайлы және жеңіл ету. Бұған интуитивті веб-сайтты немесе мобильді

қосымшаны әзірлеу, өнімдер мен қызметтер туралы толық ақпарат беру, төлем және жеткізу жүйесін жеңілдету арқылы қол жеткізуге болады.

2 Жаңа технологияларды енгізу. Операциялық процестерді жақсарту және бизнестің тиімділігін арттыру үшін жасанды интеллект, үлкен деректер, заттар интернеті және блокчейн сияқты заманауи технологияларды пайдалану маңызды. Мысалы, сатып алушылардың мінез-құлқын талдау және жекелендірілген ұсыныстар беру үшін жасанды интеллектті пайдалану сатылымды айтарлықтай арттыруы мүмкін.

3 Көп арналы стратегияларды дамыту. Қазіргі тұтынушылар тауарлар мен қызметтерді әртүрлі арналар – веб-сайттар, мобильді қосымшалар, әлеуметтік желілер, мессенджерлер және т.б. арқылы сатып алғысы келеді.

4 Маркетингтік стратегияларды дамыту. Электрондық коммерцияда жарнама мен маркетинг маңызды рөл атқарады. Бір стратегия мақсатты аудиторияны анықтау және жекелендірілген ұсыныстарды әзірлеу үшін деректер талдауын пайдалану болуы мүмкін. Өнімдерді жылжыту және жаңа тұтынушыларды тарту үшін әлеуметтік медианы пайдалану да маңызды.

5 Қауіпсіздік жүйесін дамыту. Интернет-сауданың өсуімен деректер мен төлемдердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңызды. Кәсіпорындар өз клиенттерін бұзу мен алаяқтықтан қорғау үшін заманауи шифрлау жүйелеріне, екі факторлы аутентификацияға және басқа қауіпсіздік шараларына инвестиция салуы керек.

6 Процестерді талдау және жақсарту. Деректерді үнемі зерттеу және талдау ең танымал тауарлар мен қызметтерді анықтауға, тұтынушылардың қажеттіліктерін түсінуге және сату процесінде қиындықтарды анықтауға көмектеседі. Бұл инновацияларды жасауға және бизнесті біртіндеп жақсартуға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Глэсс, Р., Лейкерт, Б.** Торговля 4.0. Цифровая революция в торговле: стратегии, технологии, трансформации. - М.: Альпина Паблишер. – 2017. – 514 с.

2 **Todorovic, S.** E-commerce as strategy for market entrance // Экономика и предпринимательство. – 2023. – No. 5(154). – P. 1462–1466. – https://doi.org/DOI 10.34925/EIP.2023.154.5.292

3 **Попенкова, Д. К.** Эволюция и перспективы развития электронной торговли в России // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2023. – Т. 2, № 1(133). – С. 120–132.

4 **Мондонен, А. Р.** Развитие электронной торговли в рамках Евразийского экономического союза // National Science Journal. – 2023. – № 6. – С. 16–23.

5 **Zhanbozova, A. B., Nurlikhina, G. B., Tlessova, A. B., Zhumanazarov, K.B.** Three-scenario forecast of retail e-commerce market volume changes in Kazakhstan until 2026 // Вестник университета Туран. – 2024. – No. 2(102). – P. 200–213. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-200-213

6 **Андарова, Р. К.** Электрондық сауда : Қазақстандағы қазіргі жағдайы, мәселелері және даму болашағы // Вестник Карагандинского университета. Серия: Экономика. – 2022. – Vol. 106, No. 2. – P. 197–20

7 **Жанбозова, А. Б., Азатбек, Т. А., Валиева, С. Н., Тузелбаева, И. Н., Жуманазаров, К. Б.** Рынок электронной коммерции в Казахстане: анализ состояния и направления развития. [Текст] Economics: the strategy and practice. 2021;16(1):34–48 с.

8 **Бойкова, А. В.** Современные направления развития технологий продаж в электронной розничной торговле // Экономика и предпринимательство. – 2022. – № 3(140). – С. 774–777

9 **Михайлов, А. Н.** Развитие электронной коммерции и перспективы онлайн-торговли в ближайшем будущем // Вестник науки. – 2023. – Т. 5, № 7 (64). – С. 21–25.

10 **Есбулатова, А. Ж.** Инструменты цифровой трансформации для малого и среднего бизнеса Казахстана // Наука и образование. – 2022. – № S2-2(67). – С. 369–375.

11 **Кажиева, Ж. Х., Қуантқан, Б, Сапарова, Б. С., Агумбаева, А. Е.** Тенденции и перспективы развития электронной коммерции в Республике Казахстан // Вестник университета Туран. – 2024. – № 2 (102). – С. 214-229. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-214-229

12 **Макеева, Т. С.** Электронная коммерция: что это, принцип работы, виды электронной коммерции // Актуальные вопросы современной экономики. – 2023. – № 2. – С. 20–25.

13 **Рамазанов, А., Каримова, М.** Электрондық коммерция (E-commerce): даму мүмкіндіктері мен қауіптері // Economic Series of the Bulletin of the L.N.Gumilyov ENU. – 2023. – No. 3. – P. 163–175. – https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-163-175

REFERENCES

1 **Glass, R., Leikert, B.** Tsifrovaya revolyutsiya v torgovle: strategii, tekhnologii, transformatsii [Digital revolution in trade: strategies, technologies, transformations] [Text]. M.: Al'pina Pablisher. - 2017. - 514 p.

2 **Todorovic, S. E**-commerce as strategy for market entrance // Ekonomika i predprinimatelstvo [Economics and entrepreneurship]. – 2023. – No. 5 (154). – P. 1462-1466. – https://doi.org/10.34925/EIP.2023.154.5.292

3 **Popenkova, D. K.** Evolyutsiya i perspektivy razvitiya elektronnoy torgovli v Rossii [Evolution and prospects for the development of electronic commerce in Russia] [Text] // Economics and management: problems, solutions. – 2023. – T. 2, No. 1 (133). – P. 120–132.

4 **Mondonen, A. R.** Razvitie elektronnoj torgovli v ramkah Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza [Development of electronic commerce within the framework of the Eurasian Economic Union] // National Science Journal. – 2023. – № 6. – p. 16-23.

5 **Zhanbozova, A. B., Nurlikhina, G. B., Tlessova, A. B., Zhumanazarov, K. B.** Three-scenario forecast of retail e-commerce market volume changes in Kazakhstan until 2026 // Vestnik universiteta Turan [Bulletin of the University of Turan]. – 2024. – No. 2(102). – P. 200–213. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-200-213

6 **Andarova, R. K.** Elektrondyk sauda: Kazakstandagy kazirgi zhagdayy, məseleleri zhane damu bolashagy [E-commerce: current state, problems and prospects for development in Kazakhstan] [Text] // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya: Ekonomika. [Bulletin of Karaganda University. Series : Economics]. – 2022. – Vol. 106, No. 2. – P. 197–20

7 **Zhanbozova, A. B., Azatbek, T. A., Valieva, S. N., Tuzelbaeva, I. N., Zhumanazarov, K. B.** Rynok elektronnoy kommertsii v Kazakhstane: analiz sostoyaniya i napravleniya razvitiya [E-commerce market in Kazakhstan: analysis of the state and directions of development] [Text] Economics: the strategy and practice. 2021;16(1):34–48

8 **Boikova, A. V.** Sovremennyye napravleniya razvitiya tekhnologiy prodazh v elektronnoy roznichnoy torgovle [Modern directions for the development of sales technologies in electronic retail trade] [Text] // Ekonomika i predprinimatelstvo [Economics and Entrepreneurship]. – 2022. – No. 3 (140). – P. 774–777

9 **Mikhailov, A. N.** Development of electronic commerce and prospects for online trading in the near future [Text] // Vestnik nauki [Bulletin of Science]. – 2023. – T. 5, No. 7 (64). – P. 21–25.

10 **Esbulatova, A. Zh.** Instrumenty tsifrovoi transformatsii dlia malogo i srednego biznesa Kazakhstana [Digital transformation tools for small and medium-sized businesses in Kazakhstan] // Nauka i obrazovanie [Science and education]. – 2022. – № P 2-2 (67). – P. 369–375.

11 **Kazhieva, Zh. H., Қuantқan, B., Saparova, B. S., Agumbaeva, A. E.** Tendencii i perspektivy razvitiya elektronnoj kommercii v Respublike Kazahstan [Trends and prospects of e-commerce development in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik universiteta Turan. [Bulletin of the University of Turan]. – 2024. – № 2 (102). – P. 214-229. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-2-214-229

12 **Makeeva, T. S.** Elektronnaia kommertsiia: chto eto, printsip raboty, vidy elektronnoi kommertsii [E-commerce: what is it, the principle of operation, types of e-commerce]// Aktualnye voprosy sovremennoi ekonomiki [Current issues of the modern economy]. – 2023. – № 2. – P. 20–25.

13 **Ramazanov, A., Karimova, M.** Elektrondyқ kommertsiia (E-commerce): damu mүmkindikteri men қauipteri [E-commerce (E-commerce): development opportunities and threats]// Economic Series of the Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU. – 2023. – No. 3. – P. 163–175. – https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-163-175

30.12.24 ж. баспаға түсті.
29.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
11.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

*А. Б. Тулаганов[1], *Р. А. Есберген[2], К. К. Байгабулова[3]*
М. У. Бейсенова[4], Б. А. Мархаева[5]
[1,3]Евразийский Национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Астана
[2]Филиал Академии государственного управления при Президенте
Республики Казахстан по Актюбинской области,
Республика Казахстан, г. Актобе
[4]Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
[5]УО «Каспийский общественный университет»,
Республика Казахстан. г. Алматы
Поступило в редакцию 30.12.24
Поступило с исправлениями 29.01.25
Принято в печать 11.02.25

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛИ В КАЗАХСТАНЕ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Актуальность темы научной статьи обусловлена растущим влиянием достижений в области цифровых технологий на мировую экономическую систему, что ведет к возникновению и развитию электронной коммерции. Принимаемые Правительством Республики Казахстан меры по развитию инфраструктуры информационно-коммуникационных технологий в рамках реализации национального проекта по цифровизации способствовали формированию рынка электронной коммерции.

Целью статьи является разработка механизмов ее развития в условиях цифровизации экономики Казахстана на основе анализа формирования рынка электронной коммерции.Сегодня электронная торговля является не только удобным способом приобретения товаров и услуг, но и важным инструментом для международного бизнеса и торговли.

Современную экономику невозможно представить без применения IT технологий, способствующих значительному повышению эффективности деятельности. Использование интернет-услуг в мировой экономике способствовало появлению нового формата, называемого электронной торговлей. Ведение дел в интернете очень выгодно для предпринимателей, поскольку помогает снизить производственные затраты и не требует дополнительных затрат на подписание контрактов и времени для прямого физического контакта с потенциальным клиентом.

Для проведения исследования использовались сравнительный, статистический, математический анализ, методы анализа и обобщения научных исследований и статей.

Ключевые слова: электронная коммерция, Интернет, цифровизация, торговые платформы, розничная торговля, электронное предпринимательство

*A. B. Tulaganov[1], *R. A. Yesbergen[2], K. K. Baigabulova[3]*
M. Beisenova[4], B. Markhayeva[5]
[1, 3]Eurasian National University by name L. N. Gumilyov,
Republic of Kazakhstan, Astana
[2]Branch of the Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region,
Republic of Kazakhstan, Aktobe
[4]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[5]Higher School of Economics and Management of the Caspian University
Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 30.12.24
Received in revised form 29.01.25
Accepted for publication 11.02.2025

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC COMMERCE IN KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The relevance of the topic of the scientific article is due to the growing influence of advances in digital technology on the global economic system, which leads to the emergence and development of e-commerce. The measures taken by the Government of the Republic of Kazakhstan to develop the infrastructure of information and communication technologies within the framework of the implementation of the national project on digitalization contributed to the formation of the e-commerce market.

The purpose of the article is to develop mechanisms for its development in the context of the digitalization of the economy of Kazakhstan based on the analysis of the formation of the e-commerce market.Today, e-commerce

is not only a convenient way to purchase goods and services, but also an important tool for international business and trade.

It is impossible to imagine a modern economy without the use of IT technologies that contribute to a significant increase in business efficiency. The use of Internet services in the global economy has contributed to the emergence of a new format called e-commerce. Doing business online is very beneficial for entrepreneurs, as it helps to reduce production costs and does not require additional costs for signing contracts and time for direct physical contact with a potential client.

Comparative, statistical, mathematical analysis, methods of analysis and generalization of scientific research and articles were used to conduct the research.

Keywords: e-commerce, Internet, digitalization, trading platforms, retail, e-business

МРНТИ 06.61.33

https://doi.org/10.48081/CTGF3346

Р. У. Унербаева[1], Г. Ж. Алибекова[2], А. Х. Амиргалиева[3], Б. К. Смаилова[4]

[1]Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

[2]Институт экономики Комитета науки и Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы

[3,4]Университет Туран, Республика Казахстан, г. Алматы

[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5568-5655

[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3498-7926

[3]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5565-4595

[4]ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6853-5174

*e-mail: rauka-87@mail.ru

УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Высокое качество жизни граждан является важным фактором развития местного сообщества и ведет к снижению воздействия острых социальных проблем. Повышение качества жизни, является обобщающей формой выражения экономического роста в современных условиях хозяйствования, под которым понимается долговременное изменение уровня реального объема производства относительно естественного значения, вызванное развитием человеческого капитала на основе внедрения в производство высоких технологий.

Статья посвящена анализу уровня жизни населения, наиболее ёмко характеризующего степень и ретроспективную динамику степени межрегионального расслоения по ряду социально-экономических показателей. Динамика показателя демонстрирует сохранение межрегиональных социально-экономических противоречий в развитии, что связано с формированием экспортно-ресурсной системы развития экономики. Регионами-драйверами национального

развития являются ресурсодобывающие Атырауская, Мангистауская и Карагандинская области, а также города республиканского значения: Шымкент, Астана и Алматы, и основные миграционные потоки направлены в сторону данных регионов. Решение миграционной проблемы страны лежит в направлении диверсификации экономики регионов с ресурсно-экспортной модели к экспортно-инновационной, с уклоном в перерабатывающий сектор. И приоритет в формировании новых точек роста должен отдаваться южным регионам с высоким человеческим потенциалом, а также северу страны, так как они более выгодно расположены по отношению к крупнейшим потенциальным рынкам сбыта.

Ключевые слова: анализ, временные ряды, динамика, дифференциация регионов, статистика, миграция

Введение

Вопросы повышения качества жизни с позиции взаимодействия роста благосостояния, развития человеческого капитала и характера экономического роста становится стержнем всей экономической политики Казахстана.

Актуальность данной темы обусловлена тем, что на продолжительность жизни населения страны влияет огромное количество факторов, в связи с этим в республике с высокой региональной дифференциацией жизни населения их анализ на основе сведений Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам имеет большое практическое значение. Социально-экономический «показатель уровня жизни населения» применяется в научной литературе, в законодательно-правовых документах для оценки степени удовлетворения физиологических, личностных и социальных нужд людей в обществе.

Неравномерность пространственного развития страны приводит к системным и структурным перекосам в экономике, неравенству условий жизни и труда граждан, значительным миграционным перемещениям, перенаселённости или, напротив, обезлюживанию отдельных территорий. Поэтому ситуативный анализ, облегчающий поиск решений по снижению уровня дифференциации регионов и выравнивания их положения по степени социально-экономического прогресса, является актуальной задачей для научного исследования. Это позволит снизить напряжённость миграционной проблемы и приблизиться к постиндустриальному обществу равных возможностей.

Материалы и методы.

Методическую основу исследования составили работы Бельчук Е. В. [1, с.15], Кожабаевой С. А. [2, с.175], Тимирьянова В. [3, с.31]. Авторы несколько переработали идеи перечисленных работ, которые заключаются в формировании суммирующих агрегаторных величин, содержащих несколько абсолютных или относительных статистических индикаторов для комплексного рассмотрения дифференциации отдельных регионов или территорий по тем или иным признакам социально-экономического развития. Валитова З. Х. зафиксировала повышенный интерес исследователей к изучению тематики неравномерности территориального развития Казахстана, стремлению к созданию устойчивой рейтинговой системы социально-экономического развития регионов и обсуждению проблем районирования нашей страны [4, с.103].

Применительно к специфике административно-территориального деления, а также исходя из наличия непрерывных временных рядов Бюро национальной статистики, проанализирована дифференциация регионов Республики Казахстан по уровню жизни населения. Регионами-драйверами республиканского развития являются ресурсодобывающие Атырауская, Мангистауская и Карагандинская области, а также города республиканского значения: Шымкент, Астана и Алматы, и основные миграционные потоки направлены в сторону данных регионов. Цель исследования провести корреляцию качества жизни на основе корреляционно-регрессионного анализа величины ВРП с уровнем промышленного производства, производства сельскохозяйственной продукции и величины экспорта в регионах.

Результаты и обсуждение

Как и многие другие государства со значительной территорией, неравномерным распределением населения, климатических и природных ресурсов, Казахстан отличается высокой степенью экономической разобщённости. Это приводит к существенной проблеме миграционного перетока из большинства областей страны всего лишь в несколько точек экономического роста, как показано на рисунке 1. Разумеется, это, прежде всего, крупные города, выделенные в административные единицы республиканского значения, а также важнейшие ресурсодобывающие регионы страны.

На рисунке 1 хорошо заметно, что все регионы Казахстана, за исключением городов республиканского значения с миллионным населением (Астана +670 тыс. человек, Алматы +560 тыс. человек и Шымкент + 68 тыс. человек), столкнулись со значительной проблемой оттока населения

в указанные мегаполисы и за рубеж. Общие величины миграции доходят до 250 тыс. человек за два последних десятилетия, и для ряда регионов это весьма значительная величина

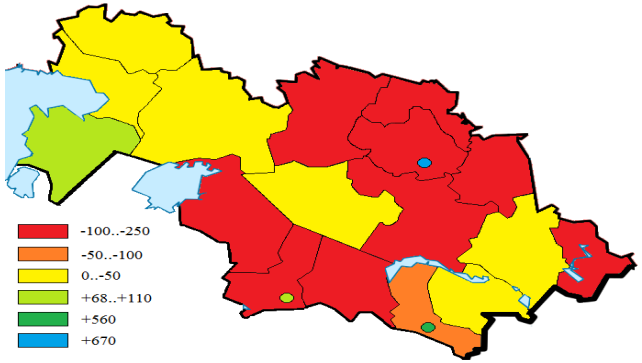

Рисунок 1 – Сальдо общей миграции населения по регионам Казахстана за 2000-2023 гг. накопленным итогом, тыс. человек.

Примечание: Составлено автором на основе источника [5].

Например, за пределы Акмолинской области за 2003-2023 гг. выехало более 17 % населения, из Жамбылской – 18 %, Восточно-Казахстанскую область покинули 34 % жителей, Северо-Казахстанскую – 25 %. Отметим, что в приведённых цифрах мы имеем в виду отрицательное значение миграционного сальдо. Это крайне высокие значения, которые свидетельствуют о реальном процессе обезлюдение многих территорий страны за последние годы. И он не только не останавливается, но для многих регионов, напротив, к настоящему времени остаётся на достаточно высоком уровне. Так, например, в 2023 г. зафиксированы одни из максимальных исторических значений миграционного сальдо граждан для Жамбылской и Туркестанской областей (-14,1 тыс. и -22,8 тыс. человек соответственно).

Положительная или околонулевая миграция наблюдается для территорий с развитой добывающей промышленностью (преимущественно, нефтедобывающей). Так, Магнистауская область с 2000 по 2023 гг. увеличила свою численность на 110 тыс. человек только за счёт положительного сальдо миграции. В Атырауской области общее сальдо миграции практически околонулевое (-3,8 тыс. человек за 24 года), и в отдельные годы даже наблюдается приток населения в данный регион. Также низким уровнем оттока населения характеризуется Актюбинская и Западно-Каззахстанская

области (-43 тыс. и -42 тыс. человек соответственно). Относительно хорошие миграционные показатели данных регионов связаны с тем, что они являются лидерами топливного сектора страны: на них приходится 95% республиканской добычи нефти и 98% природного газа.

Стоит отметить, что новые регионы (Абай, Жетысу и Улытау) демонстрируют относительно невысокий уровень миграции на рисунке 1 только за счёт их недавнего образования (в 2022 г.). И статистические показатели для них доступны лишь с 2022 г. Реально же ежегодная убыль населения за счёт миграции Абайской области составляет около 7 тыс. человек, Жетысуская область – убыль 9 тыс. человек; Улытауская область теряет около 2 тыс. человек ежегодно за счёт миграции в другие регионы.

Лидерами же по миграционному оттоку являются Восточно-Казахстанская область (-249 тыс. за 24 года), Туркестанская область (-246 тыс. человек за тот же период) и Жамбылская область (-226 тыс.).

Таким образом, острая миграционная ситуация является для Казахстана проблемой национального уровня, и основная часть страны рискует превратиться в экономическую пустыню в силу концентрации хозяйственной деятельности лишь в ограниченном числе регионов. В большинстве же областей наблюдается сокращение трудовых ресурсов, что приводит и к уменьшению их человеческого капитала и оттоку его в более благополучные области страны и города республиканского значения.

Степень экономического расслоения в стране также значительна: 50 % ВРП Казахстана формируется всего лишь четырьмя регионами: Алматой, Астаной, Атырауской и Карагандинской областями:

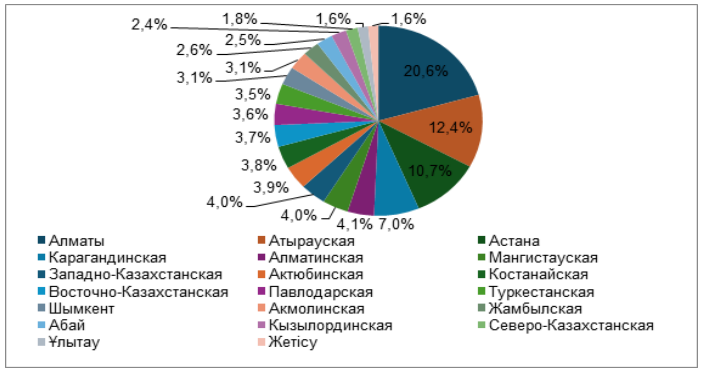

Рисунок 2 – Структура ВРП Казахстана по регионам в 2023г., %.
Примечание: Составлено автором.

Как видно из рисунка 2, на остальные 16 областей приходится менее половины валового продукта, и распределение ВРП среди них примерно равномерно и одинаково невелико. Таким образом, ключевые центры хозяйственной деятельности расположены в четырёх регионах страны.

Назревшая необходимость решения внутренних миграционных проблем и курс на построение экономики постиндустриального типа требует выработки новых решений по диверсификации экономических региональных систем для выстраивания общества равных условий и возможностей, снижению неравномерности и степени централизации распределения экономических и социальных благ. Изучение факторов экономического роста в глобальном масштабе и на примере отдельных зарубежных государств позволило прийти к выводу о влиянии неравенства социально-экономических условий на темпы роста производительности [6, с. 23; 7, с. 87]. Поэтому систематизация и статистический анализ территориального расслоения на уровне субъектов республики будет способствовать пониманию природы явления и поиску оптимальных путей решения проблем регионального уровня развития.

Целесообразно оценить степень влияния различных факторов на качество жизни в регионах страны. И здесь предпочтение следует отдать корреляции ВРП регионов с различными экономическими показателями, прежде всего, с уровнем промышленного производства, так как добывающий сектор является ключевым экономическим направлением в стране. Результаты корреляционно-регрессионного анализа влияющих факторов на качество жизни в регионах Республики Казахстан, приведены в таблице 2 ниже. В данных расчётах использованы индикаторы только на душу населения.

Таблица 2 – Результаты регрессионного анализа влияния различных факторов на величину ВРП (на душу населения) в регионах Республики Казахстан в 2022 г.

Фактор	R	R2	F> F-табл.?	Значимость F	DW*	Наличие автокорреляции	Качество модели
Промышленность	0,85	0,73	да	<0,0001	1,35	Зона неопределённости	Высокое
в т.ч. добывающая	0,81	0,65	да	<0,0001	1,51	Зона неопределённости	Высокое
Сельское хозяйство	0,37	0,13	да	0,103	2,23	Зона неопределённости	Низкое
Экспорт	0,89	0,79	да	<0,0001	1,57	Зона неопределённости	Очень высокое

Примечание:

R – коэффициент корреляции;
R2 – коэффициент детерминации;
F> F-табл. – результат проверки превышения значения F-статистики над табличным значением;
Значимость F – p-значение, связанное со статистикой F (должно быть не более уровня значимости 0,05);
DW – тестовая статистика Дарбина-Ватсона – проверка модели на наличие автокорреляции;
Качество модели – общая характеристика полученной корреляционно-регрессионной модели на основе анализа её основных параметров.
Составлено автором.

Как видно из таблицы 2, к важнейшим влияющим на ВРП факторам стоит отнести объём промышленного производства (в том числе в секторе горнодобывающей промышленности), а также величину экспорта товаров. Другими словами, ключом к повышению уровня ВРП ведут два основных пути – это расширение промышленного производства (желательно в горнодобывающем секторе) и ориентация его на экспорт. Данная модель в текущей парадигме развития регионов Республики, как видно из таблицы 2, даёт наибольший положительный эффект в виде максимальных значений ВРП на душу населения.

Таким образом, основными направлениями снижения региональной дифференциации является расширение промышленного производства в наименее развитых областях за счёт как собственных природных ресурсов, так и переработки ввозимого сырья. Причём экспортная составляющая экономики, как мы видим из таблицы 2, является важнейшим фактором влияния на величину ВРП в подушевом исчислении. На основе системного анализа экономических показателей приходит к выводу о неравномерности развития страны и отсутствию долговременных перспектив устойчивого

роста, что предлагается решить комплексом мер социально-экономического характера по снижению региональной дифференциации [8, с.196; 9, с.27].

Выводы.

Негативная тенденция непропорционального развития регионов обуславливается высокой степенью зависимости экономики страны от добычи и экспорта ресурсов: в числе лидеров неизменно присутствует Атырауская область – главный центр нефте- и газодобычи страны. И здесь невозможно предложить какое-либо решение, кроме постепенной диверсификации структуры экономики страны, ухода от сырьевой модели народного хозяйства к постиндустриальному, инновационному типу. Предлагаемые решения в целом можно обобщить универсальным мнением о том, что необходимо усиление воздействия государства на слабо развитые в экономическом отношении регионы, что должно обеспечить их выравнивание с общенациональным уровнем [10, с.77; 11, с.139]. В силу относительной малого внутреннего рынка, оптимальным будет ориентирование на экспорт несырьевой инновационной продукции на крупнейшие рынки сопредельных стран – ЕАЭС и Средней Азии. В силу этого фактора, наиболее целесообразным будет развитие в данном направлении регионов Севера и Юга страны – областей с наиболее тяжёлой миграционной ситуацией. Так как прослеживается высокая зависимость уровня жизни регионов от степени развития экспортоориентированных отраслей промышленности, целесообразно размещение точек роста добывающего и обрабатывающего сектора в наиболее отсталых регионах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Бельчук, Е. В.** Анализ региональной дифференциации социальной сферы России / Е. В. Бельчук // Экономический анализ: теория и практика. – 2012. – № 32 (287). – С. 11–18.

2 **Кожабаева, С. А.** Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа / С. А. Кожабаева, Б. Г. Мукан, Р. К. Елшибаев // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – Т. 16, № 4. – С. 174–187. – DOI 10.51176/1997-9967-2021-4-174-187.

3 **Тимирьянова, В., Красносельская, Д., Лакман, И. Попов, Д.** Межрегиональные и внутрирегиональные различия в России: факторы неравномерного экономического роста. Устойчивое развитие – 2021. – № 13. 13754. – https://doi.org/10.3390/su132413754

4 **Валитова, З. Х.** Регионы Казахстана: опыт исследования / З. Х. Валитова, А. Б. Есимова // Вестник Торайгыров университета. Гуманитарная серия. – 2020. – № 1. – С. 101–109.

5 Структурная статистика // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/ (Дата обращения: 01.08.2024 г.).

6 **Айяр, Ш., Эбеке, К.** неравенство возможностей, неравенство доходов и экономический рост. – 2019. – № 1. 23 P. https://doi.org/10.5089/9781484396988.001.

7 **Фаттахов, Р. В., Низамутдинов, М. М., Орешников, В. В.** Дифференциация регионов по уровню жизни населения. Мир новой экономики.– 2024. – №17. С. 87-97. 10.26794/2220-6469-2023-17-4-87-97.

8 **Шиганбаева, Н. Б.** Необходимость формирования новой модели экономического развития регионов / Н. Б. Шиганбаева, Г. А. Абаева, А. Е. Беделбаева // Статистика, учет и аудит. – 2019. – № 1(72). – С. 195–199.

9 **Беделбаева, А. Е.** Экономическое развитие регионов Республики Казахстан / А. Е. Беделбаева, О. В. Лемещенко, Ф. А. Гаджиев // Сибирская финансовая школа. – 2019. – № 2(133). – С. 25-27.

10 **Джантелова, Г. С.** Актуальные проблемы социально-экономического развития Алматинской области / Г. С. Джантелова // Modern Science. – 2022. – № 2-1. – С. 74–78.

11 **Казбекова, К. К.** Региональный анализ распределения работников по размерам заработной платы в Казахстане / К. К. Казбекова, Р. Т. Исмаилова // М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин кабарлары. – 2019. – № 1(46). – С. 138–141.

REFERENCES

1 **Bel'chuk, E. V.** Analiz regional'noj differenciacii social'noj sfery Rossii [Analysis of regional differentiation of the social sphere of Russia] // Ekonomicheskij analiz: teoriya i praktika. – 2012. – № 32(287). – P. 11–18.

2 **Kozhabaeva, S. A., Mukan, B. G., Elshibaev, R. K.** Razvitie chelovecheskogo potenciala v Kazahstane: problemy i metody analiza [Development of human potential in Kazakhstan: problems and methods of analysis] // Ekonomika: strategiya i praktika. – 2021. – № 4. – P. 174-187. – DOI 10.51176/1997-9967-2021-4-174–187.

3 **Timiryanova, Venera & Krasnoselskaya, Dina & Lakman, Irina & Popov, Denis.** (2021) Inter- and Intra-Regional Disparities in Russia: Factors of

Uneven Economic Growth. Sustainability. – 2021. – №13. 31P. 13754. 10.3390/su132413754.

4 **Valitova Z. H., Esimova A. B.** Regiony Kazahstana: opyt issledovaniya [Regions of Kazakhstan: research experience] // Vestnik Torajgyrov universiteta. Gumanitarnaya seriya.– 2020. – № 1. – P. 101–109.

5 Strukturnaya statistika // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agencies for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/

6 **Aiyar S., Ebeke C.H.** Inequality of Opportunity, Inequality of Income and Economic Growth. IMF Working Papers. – 2019. – № 1. https://doi.org/10.5089/9781484396988.001.

7 **Fattakhov, R. & Nizamutdinov, M. & Oreshnikov, Vladimir.** Differentiation of Regions According to the Standard of Living of the Population. The world of new economy. – 2020. – № 17. P. 87-97. 10.26794/2220-6469-2023-17-4-87-97.

8 **Shiganbaeva, N. B., Abaeva, G. A., Bedelbaeva, A. E.** Neobhodimost' formirovaniya novoj modeli ekonomicheskogo razvitiya regionov [The need to form a new model of economic development of regions] // Statistika, uchet i audit. – 2019. – №1(72). P. 195–199

9 **Bedelbaeva, A. E., Lemeshchenko, O. V., Gadzhiev, F. A.** Ekonomicheskoe razvitie regionov Respubliki Kazahstan [Economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan] // Sibirskaya finansovaya shkola. – 2019. – № 2(133). – P. 25-27.

10 **Dzhantelova, G. S.** Aktual'nye problemy social'no-ekonomicheskogo razvitiya Almatinskoj oblasti [Actual problems of socio-economic development of the Almaty region] // Modern Science. – 2022. – № 2-1. – P. 74–78.

11 **Kazbekova, K. K., Ismailova, R. T.** Regional'nyj analiz raspredeleniya rabotnikov po razmeram zarabotnoj platy v Kazahstane [Regional analysis of the distribution of employees by wages in Kazakhstan] // M. Ryskulbekov atyndagy Kyrgyz ekonomikalyk universitetinin kabarlary. – 2019. – № 1(46). – P. 138–141.

Поступило в редакцию 29.08.24
Поступило с исправлениями 24.01.25
Принято в печать 17.02.25

**Р. У. Унербаева[1], Г. Ж. Алибекова[2], А. Х. Амиргалиева[3], Б. К. Смаилова[4]*
[1]аль-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғарғы білім министрлігі Ғылым комитетінің «Экономика институты», Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[3,4]Туран университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
29.08.24 ж. баспаға түсті.
24.01.25 ж. түзетулерімен түсті.
17.02.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ХАЛЫҚТЫҢ ӨМІР СҮРУ САПАСЫН ЖАҚСАРТУ

Халықты өмір сүру сапасы жоғарлату жергілікті қоғамдастықты дамытудың маңызды факторы және өткір әлеуметтік проблемалардың әсерін азайтуға алып келеді. Өмір сүру сапасын арттыру – бұл өндіріске жоғары технологияларды енгізу негізінде адам капиталының дамуынан туындаған табиғи мәнге қатысты нақты өндіріс деңгейінің ұзақ мерзімді өзгеруін түсінетін қазіргі экономикалық жағдайдағы экономикалық өсуді көрсетудің жалпылама нысаны.

Мақала бірқатар әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша аймақаралық стратификация дәрежесінің дәрежесі мен ретроспективті динамикасын барынша сипаттайтын халықтың өмір сүру деңгейінің авторлық интегралды индексін әзірлеуге арналған. Көрсеткіштің серпіні экономиканы дамытудың экспорттық-ресурстық жүйесін қалыптастырумен байланысты дамудағы өңіраралық әлеуметтік-экономикалық қайшылықтардың сақталуын көрсетеді. Атырау, Маңғыстау және Қарағанды облыстарының, сондай-ақ Республикалық маңызы бар қалалардың: Шымкент, Астана және Алматы ресурстарын өндіруші өңірлері ұлттық дамудың драйвері болып табылады және негізгі көші-қон ағындары осы өңірлерге бағытталған. Елдің көші-қон проблемасын шешу өңірлердің экономикасын ресурстық-экспорттық моделінен өңдеу секторына еңкейе отырып, экспорттық-инновациялық моделіне қарай әртараптандыру бағытында жатыр. Жаңа өсу нүктелерін қалыптастырудағы басымдық адам әлеуеті жоғары оңтүстік аймақтарға, сондай-ақ елдің солтүстігіне берілуі керек,

өйткені олар ең үлкен әлеуетті нарықтарға қатысты тиімдірек орналасқан.

Кілтті сөздер: талдау, уақыт қатарлары, динамика, аймақтарды саралау, интегралдық көрсеткіш, статистика, көші-қон.

**R. Unerbaeva*[1], *G.* Alibekova[2], *A. Amirgaliyeva*[3], *B. Smailova*[4]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty
[2]«Institute of economics» Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan,
Republic of Kazakhstan, Almaty
[3,4]Turan University, Republic of Kazakhstan, Almaty
Received 29.08.24
Received in revised form 24.01.25
Accepted for publication 17.02.25

IMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY OF KAZAKHSTAN

The high quality of life of citizens is an important factor in the development of the local community and leads to a reduction in the impact of acute social problems. Improving the quality of life is a generalizing form of expression of economic growth in modern economic conditions, which means a long-term change in the level of real output relative to natural values caused by the development of human capital based on the introduction of high technologies into production.

The article is devoted to the development of the author's integral index of the standard of living of the population, which most succinctly characterizes the degree and retrospective dynamics of the degree of interregional stratification in a number of socio-economic indicators. The dynamics of the indicator demonstrates the persistence of interregional socio-economic contradictions in development, which is associated with the formation of an export-resource system for economic development. The driver regions of national development are the resource-producing Atyrau, Mangystau and Karaganda regions, as well as cities of republican significance: Shymkent, Astana and Almaty, and the main migration flows are directed towards these regions. The solution to the country's migration problem lies in the direction of diversifying the regional economy from a

resource-export model to an export-innovative one, with a focus on the processing sector. And priority in the formation of new growth points should be given to the southern regions with high human potential, as well as to the north of the country, since they are more advantageously located in relation to the largest potential sales markets.

Keywords: analysis, time series, dynamics, differentiation of regions, integral indicator, statistics, migration

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Адельбаева Айман Канатовна, экономика ғылымдарының магистры, аға оқытушы, Сорбонна-Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6162-8545

Азбергенова Раушан Байдалиновна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымда. профессор м.а., Сорбонна-Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010, A26F0X3,Қазақстан Республикасы, e-mail: azbergenova@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-3721-7361

Азимхан Ардах, PhD, «Экономика» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140009, Қазақстан Республикасы, e-mail: armoni04@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-4397-3561

Алмабекова Жанель Сериккызы, «Қаржы» ББ докторанты, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: intense_007@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-3746-9432

Алтайбаева Жанат Калелқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Павлодар қ.,140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanat.ka@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3058-6965

Айгужинова Динара Зейнуллақызы, экономика ғылымдарының кандидаты, профессоры, «Қаржы және есеп» кафедрасы, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0067-9442

Арынова Зульфия Амангельдиновна, профессор, экономика ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zaryn24@mail, https://orcid.org/0000-0003-0123-6667

Аманкелді Нәзігүл Аманкелдіқызы, PhD, қауымд. Профессор, Каспий қоғамдық университеті, 050040, Алматы қ. Қазақстан Республикасы, e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Абаева Алтынай Жанатовна, магистр, аға оқытушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: abaeva.altynai@gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-1883-244X

Айыпова Толкын Аскаровна, магистр, «Экономика» кафедрасының аға оқытушысы, Л. Б.Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, tolkin_bota@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0489-4262

Альжанова Анар Зейнуллаевна, магистр, «Экономика» кафедрасы, аға оқытушысы, Л. Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, anaraalzhanva@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6316-9101

Абаева Гульдер Ивановна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, abayeva.g@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9708-7744

Алибекова Айгуль Бауржанкызы, PhD, Экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: alibiekovaaiga87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4001-1938

Алибекова Жанар Дилдабековна, аға оқытушы, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ.,161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanar. alibekova@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0002-8171-8163

Амирова Айнур Уызбаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, Бизнес аналитика және Экономика кафедрасының доценті, Алматы Менеджмент университет, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., 050060, e-mail: ainura20480@mail.ru, ID: 0000-0003-3298-6110

Алибекова Гульназ Жанатовна, PhD, ассоц.профессор Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «Экономика институты», 050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: g_alibekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3498-7926

Амиргалиева Айгуль Хамитовна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд.профессоры, «Маркетинг және логистика» кафедрасы, «Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы. 050010, e-mail: aigul8072@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5565-4595

Бекниязова Дана Сайлауовна, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, 140008, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ., e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2093-3006

Бауэр Майра Шакибаевна, «Экономика» кафедрасы, профессоры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ., 010011, Қазақстан Республикасы, e-mail: mairak@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-8489-5782

Богданова Елена Александровна, «Қаржы және есеп» кафедрасының аға оқытушы, экономикалық ғылымдар магистрі, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: elena5.5.5@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6336-2875

Бейсекова Перизат Джуматовна, PhD, аға оқытушы, Esil University, Қазақстан Республикасы, Астана қ., 050001, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Баймолдаева Меруерт Турсынбековна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Казақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ. 050005, e-mail: meruert.kz.79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8189-4338

Бирмағамбетов Талгат Балтабайулы, Экономика ғылымдарының кандидаты, Экономика және сервис факультеті, Қазақ технология және бизнес университеті, Астана қ.,Z05P9M0, Қазақстан Республикасы,e-mail: talgat_bir@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0574-8080

Букатов Ерик Берикович, PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, bukatov.erik@gmail.com, https://orcid.org/0000–0003–0513–406X,

Бордияну Илона Владимировна, PhD, Философия Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7175-9829

Байғабұлова Күләш Қасымжанқызы, Экономика ғылымдарының кандидаты, Менеджмент кафедрасы, профессоры Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Z01c0t6, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: k.baygabulova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7418-4672

Бейсенова Мадина Унайбековна, экономика ғылымдарының докторы, Бизнес-технологиялар кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің, Алматы, Қазақстан Республикасы, A05A6K5, e-mail:madina.beisenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8783-9313

Валиева Салтанат Несипбековна, PhD, доцент м.а., Esil University, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2837-4066

Джақсыбекова Ғалия Нариманқызы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Алматы менеджмент университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Дандаева Ботагоз, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан,161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: botakoz.dandayeva@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7742-3875

Давлеткалиева Кунслу Булатовна, Аға оқытушы, қаржы магистрі, Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе қ. 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Davletkalieva77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8439-7954

Джаксибекова Гәлиә Нариманқызы, экономика ғылымдарының докторы, экономика және қаржы мектебінің профессоры, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Елубаева Аманғайша Серикболовна, экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Казақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ. Қазақстан Республикасы, 050005, ayauzhan_85.85@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3709-4851

Ерманкулова Рима, экономика ғылымының кандидаты, доцент, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ.,161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: rima.yermankulova @ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9343-5841

Ескендир Несіп Нұралықызы, «Экономика» мамандығы бойынша докторант, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ, 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: esk_nesip@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5854-6389

Есымханова Зейнегуль Клышбековна, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Бизнес және басқару факультеті, Esil университеті, Астана қ., Z00X3G1, Қазақстан Республикасы,e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5552-5849

Есберген Раушан Әкімгерейқызы, профессор, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару Академиясының Ақтөбе облысы бойынша филиалы Ақтөбе қ. 030009 Қазақстан Республикасы, e-mail: rau01021980@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3894-8254

Жолдасбаева Тогжан Каимовна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, Каспий қоғамдық университеті, Экономика және басқару жоғары мектебі, экономика және менеджмент кафедрасы Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tzholdasbaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2907-1630

Жайшылық Нұрдана Палыбекқызы, экономика және қаржы мектебінің қаржы мамандығы бойынша докторанты, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: noti_93n@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-7126-0223

Жумаксанова Карлыгаш Муратовна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Экономика» кафедрасы, Л. Б.Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан

Республикасы, e-mail: bbb_nar2018@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8696-5027

Жетибаев Жантуре Копжасарович, PhD, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz, ID: https://orcid.org/0000-0001-9891-0309

Жартай Жанибек Маратович, PhD, қауым. профессор, Экономика факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhanibek862010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4676-4140

Жұман Жаппар, Экономика ғылымдарының докторы, профессор әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: sad171@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-5925-6603

Заманбекова Алтыншаш Болатқызы, Абылай хан атындағы, Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., 050000, Экономика ғылымының кандидаты, Қазақстан Республикасы, e-mail: altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2358-2413

Золотарева Светлана Витальевна, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: vitalangel@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8784-6153

Игильманова Сауле Ибадуллаевна, аға оқытушысы, MBA магистрі, «Мемлекеттік басқару, қаржы және маркетинг» кафедрасы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе, өңірлік университеті, 030000, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_72kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7262-9076

Исахова Парида Бакировна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, докторантура бөлімі жетекшісі, Алматы Менеджмент университеті, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: isakova-777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6320-0489

Исахова Асия Сейдихапбаровна, экономика және қаржы мектебінің доценті, PhD докторы, Алматы Менеджмент университеті, Алматы қ, 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: asisakhova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1523-1413

Қайдарова Саида Ерболатовна, қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kaidarova_saida@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5397-5870

Курмантаева Айман Жанатовна, экономика ғылымдарының магистры, аға оқытушы, Сорбонна-Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010/A26F0X3,

Қазақстан Республикасы, e-mail: kurmantaeva.ayman@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-0219

Казбеков Турлыбек Бельгибаевич, экономика ғылымдарының кандидаты, Е. А. Бөкетов атындағы Караганды зерттеу университеті, Қараганда, 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: assim20@mail.ru, ID: https://orcid.org/ 0009-0005-1237-0775

Қалтаева Сауле, экономика ғылымының кандидаты, доцент, Қонақжайлылық мектебі, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule.kaltaeva@iuth.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6465-3524

Қабдуллина Гүлмира Қабиденқызы, экономика ғылымының докторы, профессор, Академик Зұлқарнай Алдамжар атындағы Қостанай әлеуметтік-техникалық университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Asilhan1996@mail.ru,https://orcid.org/0000-0002-0215-1502

Курманов Нурлан Айдилдаевич, PhD, Менеджмент кафедрасының профессор-зерттеуші, профессор, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz, – https://orcid.org/0000-0002-3937-6940

Қабдолла Асылхан, KPMG Кавказ және Орталық Азиядағы Стратегия және Операциялар тобының аға консультанты, KPMG Кавказ және Орталық Азия, Астана, 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: apolimatusk@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7582-9960

Косе Жанна,экономика ғылымының кандидаты, Менеджмент және инновация кафедрасының меңгерушісі, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100009, Қазақстан Республикасы, e-mail: jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Кайсанова Назерке Биржановна, PhD, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070015, Қазақстан Республикасы, e-mail: 01-brilliant@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-0047-5973

Конурбаева Жадыра Тусупкановна, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Басқарма мүшесі ғылым және инновациялар жөніндегі проректор, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университет, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhkonurbaeva@edu.ektu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6457-392X

Какижанова Толкын Исатаевна, экономика ғылымдарының кандидаты, «Экономика» кафедрасы, аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазНУ, Алматы қ., 050040, Қазақстан, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz, ID: 0000-0002-2475-0573

Калыбекова Динара Байгалиевна, PhD, доцент, К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес университеті, Алматы қ., 050033, Қазақстан республикасы, e-mail: kaldiba77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1422-9098

Қарибаев Асылбек Амирханұлы, PhD, доценті, Халықаралық академиялық университетті, Орал қ., 090005, Қазақстан Республикасы, e-mail: karibaev.asylbek77 @gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-3588-2078

Камиева Алмагүл Ақболатқызы, PhD, доцент, Халықаралық академиялық университеті Орал қ., 090005, Қазақстан Республикасы, e-mail: lmagul_07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0144-9494

Келесбаев Динмухамед Нурмаханбетович, PhD, профессор, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ.,161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Куралбаев Алмас Ахметкаримович, PhD, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: almas.kuralbayev@ayu.edu.kz, ID: https://orcid.org/0000-0002-6564-9711

Кенешбаев Бектур Жумаханович, PhD, Экономика, басқару және құқық факультеті, Ахмет Ясауи университеті, Түркістан қ.,161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4504-1418

Кожабатчина Гульнур Маратовна, Экономика мамандығы бойынша докторант, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Экономика факультеті, Қарағанды қ. 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kozhabatchina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6638-5105

Кадырова Акмарал Сатбековна, экономика ғылымдарының кандидаты, қаумд. профессоры, экономика доценты, Академиялық жұмыстар жөніндегі проректор, «Экономика және басқару» кафедрасы, «Экономика және бизнес» факультеті, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Куатбеков Жарас Алпысбаевич, PhD, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Экономика және бизнес» факультеті, декан, «Экономика және бизнес» факультеті, «Экономика және басқару» кафедрасы, Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз университеті, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zharas007@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0253-8088

Құсайынов Талғат Аманжолович, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Экономика факультеті, Сәкен Сейфуллин атындағы

Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ. 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kta2006@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6439-1261

Ладаненко Елена Ивановна, экономика ғылымының кандидаты, профессор көмекшісі, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік универсиеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: elenladan08@rambler.ru, https://orcid.org/0009-0006-3830-5581

Муталиева Айгуль Алимжановна, Аймақтық инновациялық университет, Бизнес және басқару кафедрасы, меңгерушісі, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы, e-mail: Alua012@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4268-9382

Муталиева Айгул, PhD, аға оқытушы, Экономика факультеті, Аймақтық инновациялық университеті, Шымкент, 160000,Қазақстан Республикасы, e-mail:Alua012@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-4268-9382

Молдабекова Гульмира Байгалиевна, Экономика ғылымдарының магистрі, «Экономикалық пәндер» кафедрасы, аға оқытушысы, Қазақ-Орыс Халықаралық Университеті, Ақтөбе қ. 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail:ali20130223@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9550-5196

Мелекова Асель Талгатовна, Экономика және аудит Жоғары мектебінің аға оқытушысы, экономика ғылымдарының магистрі, Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ.090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: asel.melekova8@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6044-8451

Мусина Гульнара Сартаевна, PhD, Экономика факультеті, Сәкен Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана қ., 010000,Қазақстан Республикасы, e-mail: gmusina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3920-330X

Мубараков Елдар Еркынулы, PhD, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ.,070000,Қазақстан Республикасы, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3619-9088

Мархаева Баянслу Ахилбековна, экономика ғылымдарының докторы, Экономика және басқару Жоғары мектебінің профессоры, «Каспий қоғамдық университет ББМ, A05A6K5, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: markhaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7354-7125

Нормурадов Хамидулла Мурадуллаевич, PhD, доцент, Ташкент Кимё Халықаралық университеті, Ташкент қ., 100121, Өзбекстан Республикасы, kh.normuradov@kiut.uz, https://orcid.org/0009-0003-4964-5176

Непшина Виктория Николаевна, Қазақ-Американдық еркін университеті, PhD докторы, аға оқытушы, Өскемен қ., 070018, Қазақстан Республикасы, e-mail victorynika@list.ru, https://orcid.org/0000-0002-9202-168X

Омарова Балнур Алтынсаровна, экономика ғылымдарының докторы, доцент, Экономика және кәсіпорынды басқару кафедрасы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., 100027, Қазақстан Республикасы, e-mail: balnur6@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-1974-327X

Парманова Римма Сұлтанқұлқызы, экономика ғылымының кандидаты, қауымд. Профессор, Каспий қоғамдық университеті, 050040 Қазақстан Республикасы, Алматы қ. e-mail: rimma200675@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6421-150X

Рысмаханова Гульмира Жумабековна, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті Қызылорда қ.,120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: fpkido2010@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6788-1488

Рахымбаев Асқар Балтыбайұлы, Экономика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессоры, «Экономика» кафедрасы, Л. Б. Гончаров атындағы Қазақ автомобиль-жол институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, rakhimbaev1961@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-2806-6675

Рыспекова Мадина Оразқызы, профессор м.а, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Астана қ., 010009, Қазақстан Республикасы, e-mail: madina10081957@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5021-3405

Сексенова Айгул Тулкибаевна, есеп және аудит магистрі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, «Мемлекеттік басқару, қаржы және маркетинг» кафедрасының аға оқытушысы, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: seksenova_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7098-6846

Садыкова Раушан Байжановна, Экономика ғылымдарының кандидаты, Экономика және қаржы мектебі, Almaty Management University, Алматы қ., 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: raushan.2006@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9670-2653

Садыкова Раушан Байжановна, экономика ғылымдарының кандидаты, экономика және қаржы мектебі доценті, Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, 050060, Қазақстан Республикасы, e-mail: raushan.2006@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9670-2653

Сумарева Евгения Евгеньевна, «Бизнес» кафедрасының аға оқытушы-зерттеушісі, экономика ғылымдарының магистрі, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070000, Қазақстан Республикасы, e-mail: xee_89@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-9423-4825

Сыздықова Күляш Шаймолденқызы, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Q» Университеті Алматы қ. 050026, Қазақстан Республикасы, e-mail: syzdykova.k@qainar-edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5228-1842

Сағынбай Әсел Ғалымжанқызы, PhD, студент, Экономика кафедрасы, әл-Фараби атындағы ҚазНУ, Алматы, 050040, Қазақстан Республикасы, e-mail: sagynbayasel@gmail.com, ID: 0000-0001-6861-4904

Смаилова Бахытгуль Кажкеновна, аға оқытушысы, «Маркетинг және логистика» кафедрасы, «Тұран» университеті, 050010, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: bahyt_kalitova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6853-5174

Сыздықбаева Нұргүл Байшәріпқызы, Профессор м.а, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Жетісу, 040512, Қазақстан Республикасы, nurgul.010174@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8225-0721

Саябаев Кәусар Мақсұтұлы, докторант, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық университет, Астана қ., 010005, Қазақстан Республикасы, e-mail: Kaisars79@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8524-0860

Тажибаева Райхан, экономика ғылымының кандидаты, доцент, Қонақжайлылық мектебі, Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы, e-mail: raihan.tazhibaeva@iuth.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1837-6706

Тыштыкова Зарема Оразбайқызы, магистрант, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zarema.tyshtykova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-5824-8132

Телагусова Эльмира Оразбаевна, экономика ғылымдарының, кандидаты, қауымд. профессор м.а., Сорбонна-Қазақстан институты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050010/ A26F0X3, Қазақстан Республикасы,e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1042-5603

Тапалова Асель Айткалиевна, Экономика және аудит Жоғары мектебінің аға оқытушысы, экономика ғылымдарының магистрі, Жәңгір хан атындағы, Орал қ. 090000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tapalova-a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2050-6573

Төкенова Сандуғаш Мейрамжанқызы, PhD, Экономика факультеті, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Қазақстан Республикасы, Миннесота университеті, Астана қ., 010000, Америка Құрама Штаттары, 55414, e-mail: sandi_77@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0003-0203-6843

Трофимова Юлия Викторовна, PhD, аға оқытушы, Қазақ-Американдық еркін университеті, Өскемен қ., 070018, Қазақстан Республикасы, e-mail: ju_v_trofimova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8477-3358

Тулаганов Анвар Балтабаевич, мемлекеттік және жергілікті бейіні докторы, Менеджмент кафедрасы, доценті, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті. Z01C0T6 Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: Tulaganov22@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4169-8911

Тағай Ақхожа Асанұлы, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, «Q» (Қайнар)Университеті, Алматы қ., 050026, Қазақстан Республикасы, e-mail: tagay.a@qainar-edu.kz, https://orcid.org/ 0000-0003-4049-5282

Тасбалтаұлы Дәурен, Алматы Менеджмент Университеті докторанты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: tasbaltauly_d@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0008-5195-023X

Тиреуов Қанат Маратұлы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының басқарма төрағасы, ректоры, профессоры, академигі, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ.,010005, Қазақстан Республикасы, e-mail: k.tireuov@kazatu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3904-3553

Унербаева Раушан Усибалиевна, «Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы бойынша докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., 050040 Қазақстан Республикасы. e-mail: rauka-87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5568-5655

Хусаинова Жибек Сеитқызы, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті., Астана қ. 010003, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhibekh11@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-2617-838X

Хамзаева Әсел Уәлитханқызы, PhD, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ. 050012, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3467-8453

Хаитбаева Феруза Кудратқызы, ассистент, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Астана қ., 010009, Қазақстан Республикасы, feruza.khait@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-4549-326X

Череева Бахытгуль Тулегеновна, PhD, доцент м.а., Esil University, Астана қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: b_chereyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6932-7325

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, PhD, профессор, «Экономика» кафедрасы, Экономика және құқық факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Шеломенцева Валентина Павловна, әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008,

Қазақстан Республикасы, e-mail: valshelom@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4451-0865

Шілманова Алтынай Мұсақызы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті Қызылорда қ.120000, Қазақстан Республикасы, e-mail: altynsh@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-8376-1275

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адельбаева Айман Канатовна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, Институт Сорбонна-Казахстан,Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 0010/A26F0X3, Республика Казахстан, e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6162-8545

Азбергенова Раушан Байдалиновна, кандидат экономических наук, и.о. ассоц. профессор, Институт Сорбонна-Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010/A26F0X3, Республика Казахстан, e-mail: azbergenova@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-3721-7361

Азимхан Ардах, PhD, кафедра «Экономика», Торайгыров Университет, г. Павлодар, 140009, Республика Казахстан, e-mail: armoni04@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-4397-356

Алмабекова Жанель Сериковна, PhD, «Финансы», УО «Алматы менеджмент университет», г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail intense_007@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-3746-9432

Алтайбаева Жанат Калеловна, кандидат экономических наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhanat.ka@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3058-6965

Айгужинова Динара Зейнуллаевна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра «Финансы и учет», Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0067-9442

Арынова Зульфия Амангельдиновна, профессор, кандидат экономических наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zaryn24@mail, https://orcid.org/0000-0003-0123-6667

Аманкелди Назигул Аманкелдикызы, PhD, ассоц. профессор, Каспийский общественный университет, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан, e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Абаева Алтынай Жанатовна, магистр, ст. преподаватель, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: abaeva.altynai@gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-1883-244X

Айыпова Толкын Аскаровна, магистр, ст. преподаватель кафедра «Экономика», Казахский автомобильно-дорожный институт им.Л.Б.Гончарова, г.Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: tolkin_bota@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0489-4262

Альжанова Анар Зейнуллаевна, магистр, ст. преподаватель кафедры «Экономика», Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л. Б. Гончарова, г.Алматы, 050000, Республика Казахстан, anaraalzhanva@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6316-9101

Абаева Гульдер Ивановна, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, abayeva.g@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9708-7744

Алибекова Айгуль Бауржановна, PhD, Экономический Факультет, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: alibiekovaaiga87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4001-1938

Алибекова Жанар Дилдабековна, ст. преподаватель, Факультет экономики, управления и права, Университет Ахмеда Ясави, Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: zhanar.alibekova@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0009-0002-8171-8163

Амирова Айнур Уызбаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры Бизнес аналитика и Экономика, Алматы Менеджмент Университет, 050060, г. Алматы, Казахстан, e-mail: ainura20480@mail.ru, ID: 0000-0003-3298-6110

Алибекова Гульназ Жанатовна, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: g_alibekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3498-7926

Амиргалиева Айгуль Хамитовна, кандидат экономических наук, ассоц, профессор, кафедра «Маркетинг и логистика»,Туран, университет г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: aigul8072@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5565-4595

Бекниязова Дана Сайлауовна, ассоц. профессор, доцент, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2093-3006

Бауэр Майра Шакибаевна, профессор кафедры «Экономика», доктор экономических наук, Казахский агротехнический исследовательский университет имени Сакена Сейфуллина, г. Астана, 010011, Республика Казахстан, e-mail: mairak@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-8489-5782

Богданова Елена Александровна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, кафедра «Финансов и учета», Торайгыров университет, г.

Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: elena5.5.5@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6336-2875

Бейсекова Перизат Джуматовна, PhD, ст. преподаватель, Esil University, Республика Казахстан, г. Астана, 050001, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Баймолдаева Меруерт Турсынбековна, кандидат экономических наук ассоц. профессор, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, г. Алматы, Казахстан Республикасы. 050005, e-mail: meruert.kz.79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8189-4338

Бирмагамбетов Талгат Балтабаевич, кандидат экономических наук, Факультет экономики и сервиса, Казахский университет технологии и бизнеса, г. Астана, Z05P9M0, Республика Казахстан, e-mail: talgat_bir@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0574-8080

Букатов Ерик Берикович, PhD, Карагандинский университет, Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика, Казахстан, bukatov.erik@gmail.com, – https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

Бордияну Илона Владимировна, PhD, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7175-9829

Байгабулова Куляш Касымжановна, кандидат экономических наук, профессор, кафедра Менеджмент Евразийский Национальный университет, имени Л. Н.Гумилева, г. Астана, Z01C0T6 Республика Казахстан, e-mail: k.baygabulova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7418-4672

Бейсенова Мадина Унайбековна, доктор экономических наук, доцент кафедра «Бизнес- технологии», Казахский национальный университет имени, аль-Фараби, Республика Казахстан, A05A6K5, г. Алматы, e-mail: madina.beisenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8783-9313

Валиева Салтанат Несипбековна, PhD, и.о. доцента, Esil University, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, E-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2837-4066

Джаксыбекова Галия Нариманкызы, доктор экономических наук, профессор УО «Алматы менеджиент университет», г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Дандаева Ботагоз, кандидат экономических наук, доцент, Факультет экономики, управления и права, университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: botakoz.dandayeva@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7742-3875

Давлеткалиева Кунслу Булатовна, ст. преподаватель, магистр финансов, Казахско-Русский Международный университет, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: Davletkalieva77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8439-7954

Джаксибекова Галия Наримановна, доктор экономических наук, профессор школы экономики и финансов, Алматинский университет менеджмента, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Елубаева Амангайша Серикболовна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, Казахский национальный Аграрный исследовательский университет, г. Алматы, Казахстан Республикасы. 050005, ayauzhan_85.85@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3709-4851

Ерманкулова Рима, кандидат экономических наук, доцент, Факультет экономики управления и права, университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: rima.yermankulova @ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9343-5841

Ескендир Несип Нуралиевна, докторант, специальность «Экономика», экономический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100000, Республика Казахстан, e-mail: esk_nesip@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5854-6389

Есымханова Зейнегуль Клышбековна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Факультет бизнеса и управления, Esil University, г. Астана, Z00X3G1, Республика Казахстан, e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5552-5849

Есберген Раушан Акимгереевна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Филиал Академии государственного управления при Президенте РК по Актюбинской области, г. Актобе, 030009 Республика Казахстан, e-mail: rau01021980@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3894-8254

Жолдасбаева Тогжан Каимовна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Высшая школа Экономики и управления, Каспийский общественный университет, кафедра экономики и менеджмента г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: tzholdasbaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2907-1630

Жайшылык Нурдана Палыбеккызы, докторант, специальность финансы школы экономики и финансов, Алматинский университет менеджмента, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: noti_93n@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-7126-0223

Жумаксанова Карлыгаш Муратовна, кандидат экономических наук, ассоц профессор, кафедра «Экономика», Казахский автомобильно-дорожный

институт имени Л. Б. Гончарова, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, bbb_nar2018@mail.ru, – https://orcid.org/0000-0002-8696-5027

Жетибаев Жантуре Копжасарович, PhD, Факультет экономики, управления и права, университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-9891-0309

Жартай Жанибек Маратович, PhD, ассоц. профессор, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, Экономический факультет, г. Караганды, 100000, Республика Қазахстан, e-mail: zhanibek862010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4676-4140

Заманбекова Алтыншаш Булатовна, Кандидат экономических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2358-2413

Жуман Жаппар, доктор экономических наук, профессор Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050012, Республика Казахстан, e-mail: sad171@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-5925-6603

Золотарева Светлана Витальевна, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: vitalangel@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8784-6153

Игильманова Сауле Ибадуллаевна, ст. преподаватель, Магистр MBA, кафедра «Государственного управления, финансов и маркетинга», Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, 030000, г. Актобе, Республика Казахстан, e-mail: saule_72kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7262-9076

Исахова Парида Бакировна, доктор экономических наук, профессор, заведующая отделом докторантуры, Алматинский университет менеджмента, Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: isakova-777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6320-0489

Исахова Асия Сейдихапбаровна, PhD, доцент, Алматинский университет менеджмента, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: asisakhova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1523-1413

Кайдарова Саида Ерболатовна, ассоц. профессор (доцент), Торайгыров университет; г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kaidarova_saida@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5397-5870

Курмантаева Айман Жанатовна, магистр экономических наук, ст. преподаватель, Институт Сорбонна-Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010/A26F0X3,

Республика Казахстан, e-mail: kurmantaeva.ayman@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-0219

Казбеков Турлыбек Бельгибаевич, кандидат экономических наук, доцент. Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, Караганда,100000, Республика Казахстан, e-mail: assim20@mail.ru, ID: https://orcid.org/ 0009-0005-1237-0775

Калтаева Сауле, кандидат экономических наук доцент, Школа гостеприимства, Международный университет туризма и гостеприимства, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: saule.kaltaeva@iuth.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6465-3524

Кабдуллина Гульмира Кабиденовна, доктор экономических наук, профессор, Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, Asilhan1996@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0215-1502

Курманов Нурлан Айдилдаевич, PhD, профессор, профессор-исследователь кафедры «Менеджмент», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Астана, 010008, Республика Казахстан, Kurmanov_NA@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-3937-6940

Кабдолла Асылхан, ст. консультант, группа стратегического и операционного управления KPMG в Кавказе и Центральной Азии, KPMG Кавказ и Центральная Азия, г. Астана, 010008, Республика Казахстан, apolimatusk@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7582-9960

Косе Жанна, кандидат экономических наук, доцент, Заведующая кафедрой «Менеджмента и инноваций», Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, 100009, Республика Казахстан, jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Кайсанова Назерке Биржановна, PhD докторант, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070015, Республика Казахстан, e-mail: 01-brilliant@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-0047-5973

Конурбаева Жадыра Тусупкановна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Член Правления проректор по науке и инновациям, Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: zhkonurbaeva@edu.ektu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6457-392X

Какижанова Толкын Исатаевна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры Экономики, КазНУ имени аль-Фараби, 050040, г. Алматы, Казахстан, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz, ID: 0000-0002-2475-0573

Калыбекова Динара Байгалиевна, PhD, доцент, университет Международного Бизнеса имени К. Сагадиева, г. Алматы, 050033, Республика Казахстан, e-mail: kaldiba77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1422-9098

Карибаев Асылбек Амирханович, PhD, доцент, Международный академический университет, г. Уральск, 090005, Республика Казахстан, e-mail: karibaev. asylbek77 @gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-3588-2078

Камиева Алмагуль Акбулатовна, PhD, доцент, Международный академический университет, г. Уральск, 090005, Республика Казахстан, e-mail: almagul_07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0144-9494

Келесбаев Динмухамед Нурмаханбетович, PhD, профессор, Факультет экономики, управления и права, Университет Ахмеда Ясави, Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Куралбаев Алмас Ахметкаримович, PhD, Факультет экономики, управления и права,университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан,161200, Республика Казахстан,e-mail: almas.kuralbayev@ayu.edu.kz, ID: https://orcid.org/0000-0002-6564-9711

Кенешбаев Бектур Жумаханович, PhD, Факультет экономики, управления и права, Университет Ахмеда Ясави, г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4504-1418

Кожабатчина Гульнур Маратовна, докторант, специальность Экономика, Карагандинский университет имени академика Е. А.Букетова, Экономический факультет, г. Караганды, 100000, Республика Казахстан, e-mail: kozhabatchina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6638-5105

Кадырова Акмарал Сатбековна, кандидат экономических наук, доцент экономики, асоц. профессор, проректор по академичекой работе, кафедра «Экономика и управление», Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, Факультет «Экономика и бизнес», г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Куатбеков Жарас Алпысбаевич, PhD декан факультета «Экономика и бизнес», доцент кафедры «Экономики и управления», Факультет «Экономика и бизнес», Международный Таразский университет имени Шерхана Муртазы, г. Тараз, 080000, Республика Казахстан, e-mail: zharas007@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0253-8088

Кусайынов Талгат Аманжолович, доктор экономических наук, профессор, Экономический факультет, Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, г. Астана, 010000,

Республика Казахстан, e-mail: kta2006@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6439-1261

Ладаненко Елена Ивановна, кандидат экономических наук, ассистент профессора, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: elenladan08@rambler.ru, https://orcid.org/0009-0006-3830-5581

Муталиева Айгуль Алимжановна, PhD, Региональный инновационный университет, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Alua012@mail.ru, 0000-0002-4268-9382

Муталиева Айгул, PhD, стр. преподаватель, Факультет экономики, Региональный инновационный университет, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан, e-mail: Alua012@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-4268-9382

Молдабекова Гульмира Байгалиевна, магистр экономических наук, старший преподаватель кафедры «Экономических дисциплин», Казахско-Русский, Международный Университет, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: ali20130223@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9550-5196

Мелекова Асель Талгатовна, старший преподаватель Высшей школы Экономики и аудит, магистр экономических наук, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail: asel.melekova8@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6044-8451

Мусина Гульнара Сартаевна, PhD, Экономический факультет, Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, г. Астана,010000, Республика Казахстан, e-mail: gmusina@mail.ru, https: //orcid. org/ 0000-0003-3920-330X

Мубараков Елдар Еркынулы, PhD, Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3619-9088

Мархаева Баянслу Ахилбековна, доктор экономических наук, профессор, Высшей школы экономики и управления УО «Каспийский общественный университет, г. Алматы, A05A6K5, Республика Казахстан, e-mail: markhaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7354-7125

Нормурадов Хамидулла Мурадуллаевич, PhD, доцент, Ташкентский Международный Университет Кимё, г. Ташкент, 100121, Республика Узбекистан, kh.normuradov@kiut.uz, https://orcid.org/0009-0003-4964-5176

Непшина Виктория Николаевна, PhD, стр. преподаватель, Казахстано-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070018, Республика Казахстан, e-mail: victorynika@list.ru, https://orcid.org/0000-0002-9202-168X

Омарова Балнур Алтынсаровна, доктор экономических наук, доцент, кафедра Экономика и менеджмент предприятия», Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, г. Караганда, 100027, Республика Казахстан, e-mail: balnur6@bk.ru, – https://orcid.org/0000-0003-1974-327X

Парманова Римма Султанкуловна, кандидат экономических наук, ассоц. профессор, Каспийский общественный университет, Республика Казахстан, г. Алматы, 050040, e-mail: rimma200675@mail.ruh, https://orcid.org/0000-0001-6421-150X

Рысмаханова Гульмира Жумабековна, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, г. Қызылорда, 120000, Республика Казахстан, e-mail: fpkido2010@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6788-1488

Рахимбаев Аскар Балтыбаевич, кандидат экономических наук, ассоц. профессор кафедры «Экономика», Казахский автомобильно-дорожный институт имени Л. Б. Гончарова, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, rakhimbaev1961@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-2806-6675

Рыспекова Мадина Оразовна, и.о. профессор, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Астана, 010009, Республика Казахстан, e-mail: madina10081957@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5021-3405

Сексенова Айгул Тулкибаевна, стр. преподаватель, магистр учета и аудита, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, кафедра Государственного управления, финансов и маркетинга, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: seksenova_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7098-6846

Садыкова Раушан Байжановна, кандидат экономических наук, Факультет бизнеса и управления, Almaty Management University, г. Алматы, 050060, Республика Казахстан, e-mail: raushan.2006@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9670-2653

Сумарева Евгения Евгеньевна, стр. преподаватель-исследователь кафедры «Бизнеса», Казахстанско-Американский свободный университет, г. Усть-Каменогорск, 070000, Республика Казахстан,e-mail: xee_89@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-9423-4825

Сыздыкова Куляш Шаймолденовна, Кандидат экономических наук, доцент, «Q» University, г. Алматы 050026, Республика Казахстан, e-mail: syzdykova.k@qainar-edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5228-1842

Сагынбай Асель Галымжановна, PhD студент, кафедра Экономики, КазНУ имени аль-Фараби, 050040, Алматы, Казахстан, e-mail: sagynbayasel@gmail.com, https://orcid.org0000-0001-6861-4904

Смаилова Бахытгуль Кажкеновна, ст. преподаватель кафедры «Маркетинг и логистика» университета Туран, г. Алматы, Республика Казахстан 050010, e-mail: bahyt_kalitova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6853-5174

Сыздыкбаева Нургуль Байшариповна, и.о. профессор, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Жетысу, 040512, Республика Казахстан, e-mail: nurgul.010174@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8225-0721

Саябаев Каусар Максутович, докторант, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, Астана, 010005, Республика Казахстан, e-mail: Kaisars79@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8524-0860

Тажибаева Райхан, кандидат экономических наук, доцент, Школа гостеприимства, Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, 161200, Республика Казахстан, e-mail: raihan.tazhibaeva@iuth.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1837-6706

Тыштыкова Зарема Оразбаевна, магистрант, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zarema.tyshtykova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-5824-8132

Телагусова Эльмира Оразбаевна, кандидат экономических наук, и.о. ассоц. профессор, Институт Сорбонна-Казахстан, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050010/A26F0X3, Республика Казахстан, e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1042-5603

Тапалова Асель Айткалиевна, стр. преподаватель Высшей школы Экономики и аудит, магистр экономических наук, Западно-Казахстанский аграрно-технический университет имени Жангир хана, г. Уральск, 090000, Республика Казахстан, e-mail:apalova-a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2050-6573

Токенова Сандугаш Мейрамжановна, PhD, специальность «Экономика», факультет экономический, Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: sandi_77@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0003-0203-6843

Трофимова Юлия Викторовна, PhD, стр. преподаватель, Казахстано-Американский свободный университет, г.Усть-Каменогорск, 070018, Республика Казахстан, e-mail: ju_v_trofimova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8477-3358

Тулаганов Анвар Балтабаевич, доктор по профилю, доцент кафедры Менеджмент Евразийский Национальный университет, имени Л. Н. Гумилева,

г. Астана, Z01C0T6 Республика Казахстан, e-mail: Tulaganov22@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4169-8911

Тагай Акхожа Асанович, кандидат экономических наук, доцент, Университет «Q» (Кайнар), г. Алматы, 050026, Республика Казахстан, e-mail: tagay.a@qainar-edu.kz, https://orcid.org/ 0000-0003-4049-5282

Тасбалтаулы Даурен, докторант, Алматы Менеджмент университет, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: tasbaltauly_d@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0008-5195-023X

Тиреуов Канат Маратович, Председатель правления, ректор, профессор, академик НАН РК,Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Астана,010005,Республика Казахстан, e-mail: k.tireuov@kazatu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3904-3553

Унербаева Раушан Усибалиевна, докторант, специальность «Государственное и местное управление», Высшая Школа Экономики и Бизнеса, Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, 050040, Республика Казахстан. e-mail: rauka-87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5568-5655

Хусаинова Жибек Сеитовна, кандидат экономических наук, профессор, Казахский агротехнический университет имени С. Сейфуллина, г. Астана 010003 Республика Казахстан, e-mail: zhibekh11@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-2617-838X

Хамзаева Асел Валитхановна, PhD, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы 050012, Республика Казахстан, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3467-8453

Хаитбаева Феруза Кудратовна, ассистент, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Астана, 010009, Республика Казахстан, feruza.khait@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-4549-326X

Череева Бахытгуль Тулегеновна, PhD, и.о. доцента, Esil University, г. Астана, 010000, Республика Казахстан, e-mail: b_chereyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6932-7325

Шеримова Нуржанат Мухтаровна, PhD, профессор, кафедра «Экономика», Факультет экономики и права, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Шеломенцева Валентина Павловна, доктор социологических наук, профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: valshelom@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4451-0865

Шильманова Алтынай Мусаевна, Кызылординский Университет имени Коркыт – Ата. Қызылорда 120000, Республика Казахстан, e-mail: altynsh@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-8376-1275

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Adelbayeva Aiman, Master of Economics, Senior lecturer, Sorbonne -Kazakhstan Institute, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010/A26F0X3, Republic of Kazakhstan, e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6162-8545

Azbergenova Raushan, candidate of economic sciences, associate professor, Sorbonne -Kazakhstan Institute, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010/A26F0X3, Republic of Kazakhstan, e-mail: azbergenova@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-3721-7361

Azimkhan Ardakh, PhD-Doctor of the Department of Economics " Toraigyrov University, The city of Pavlodar, 140009, The Republic of Kazakhstan, e-mail: armoni04, @mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-4397-3561

Almabekova Zhanel Serikovna, PhD student of the EP "Finance", EI «Almaty Management University», Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: intense_007@mail.ru, https://orcid.org/0009-0004-3746-9432

Altaibayeva Zhanat Kalelovna, Candidate of Economic Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanat.ka@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3058-6965

Aiguzhinova Dinara Zeynullayevna, Professor of the Department of Finance and Accounting, Candidate of Economic Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinara.aiguzhinova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0067-9442

Arynova Zulfiya Amangeldinovna, Professor, Candidate of Economic Sciences, Toraighyrov University; Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zaryn24@mail, https://orcid.org/0000-0003-0123-6667

Amankeldi Nazigul Amankeldikyzy, PhD, Associate Professor, Caspian University, e-mail: namankeldy@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-7045-4847

Abayeva Altynay Zh., Master's degree, Senior lecturer, Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail:abaeva.altynai@gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-1883-244X

Aiypova Tolkyn Askarovna, master, lecture of the Department "Economics», Kazakh Automobile and Road Institute named after L.B.Goncharov, Almaty c., 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tolkin_bota@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0489-4262

Alzhanova Anar Zeinullayevna, master, lecture of the Department "Economics», Kazakh Automobile and Road Institute named after L.B.Goncharov, Almaty c., 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: anaraalzhanva@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6316-9101

Abayeva Gulder Ivanovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kostanay Regional University named after Ahmet Baitursynuly, Kostanay c., 110000, Republic of Kazakhstan, abayeva.g@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9708-7744

Aigul Alibekova, Doctor PhD, Faculty of Economics, ENU named after, L.N. Gumilev, Астана, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: alibiekovaaiga87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4001-1938

Alibekova Zhanar Dildabekovna, Senior Senior lecturer, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanar.alibekova@ayu.edu.kz; https://orcid.org/0009-0002-8171-8163

Amirova Ainur, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Business Analytics and Economics, Almaty Management University, 050060, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ainura20480@mail.ru ID: 0000-0003-3298-6110

Alibekova Gulnaz Zh., «Institute of economics» Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan; Republic of Kazakhstan, 050010, Almaty, Kazakhstan, e-mail: g_alibekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3498-7926

Amirgaliyeva Aigul Khamitovna, Candidate of Economic Sciences, Associate professor of departament of Marketing and logistics, Turan University, Kazakhstan, Almaty, 050010, e-mail: aigul8072@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5565-4595

Bekniyazova Dana Sailauovna, Associate Professor, Toraighyrov University; Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2093-3006

Bauer Maira Shakibaevna, Professor of the Department of Economics Doctor of Economic Sciences, Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, 010011, Republic of Kazakhstan, e-mail: mairak@bk.ru, https://org/0000-0002-8489-5782

Bogdanova Elena Aleksandrovna, Senior Lecturer at the Department of Finance and Accounting, Master of Economic Sciences, Toraigyrov University», Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: elena5.5.5@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6336-2875

Beisekova Perizat Dzhumatovna, PhD, Senior Lecturer, Esil University, Astana, Kazakhstan, 050001, e-mail: beisekova_76@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2578-7797

Baimoldayeva Meruert, Candidate of Economic Sciences, associate Professor, Kazakh National Agrarian University, Economics, Almaty, Kazakhstan, 050005, e-mail: meruert.kz.79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8189-4338

Birmagmbetov Talgat, Candidate of Economic Sciences, Faculty of Economics and Service, Kazakh University of Technology and Business, Астана,Z05P9M0, Republic of Kazakhstan, e-mail: talgat_bir@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0574-8080

Bukatov Yerik, PhD,Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, e-mail: bukatov.erik@gmail.com, https://orcid.org/0000–0003–0513–406X

Bordiyanu Ilona Vladimirovna, PhD, Kazakhs-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bordiyanuilona@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7175-9829

Baigabulova Kulyash Kasymzhanovna, Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, Eurasian National University by name L.N.Gumilyov. Z01C0T6 Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: k.baygabulova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7418-4672

Beisenova Madina, doctor of economic sciences, associated professor of the Business technologies Department of the Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, A05A6K5, Almaty, Tulebaeva St.24/10, e-mail: madina.beisenova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8783-9313

Valieva Saltanat N., PhD, Associate Professor, Esil University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: saltanat.valieva.75@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2837-4066

Dzhaksybekova Galiya Narimankyzy, Doctor of Economics, Professor, Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Dandayeva Botagoz, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: botakoz.dandayeva@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-7742-3875

Davletkaliyeva Kunslu, senior lecturer, master of Finance, Kazakh-Russian International University, Aktobe city, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: Davletkalieva77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8439-7954

Jaxybekova Galiya Narimanovna, Doctor of Economic Sciences, Professor School of Economics and Finance, Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: dgn_galiya@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7594-8010

Yelubayeva Amangaisha, Master of Economics, Senior Lecturer, Kazakh National Agrarian University, Economics, Almaty, Kazakhstan, 050005, e-mail: ayauzhan_85.85@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3709-4851

Yermankulova Rima, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: rima.yermankulova @ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-9343-5841

Yeskendir Nessip, Doctoral student in the specialty" Economics", Faculty of Economics, Karaganda University named after academician E. A. Buketov, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail:esk_nesip@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5854-6389

Yessymkhanova Zeinegul, Candidate of Economic Sciences (Doctor (PhD), Associate Professor, Faculty of Business and Management Sciences, Астана, Z00X3G1, Republic of Kazakhstan, e-mail: z.yesymkhanova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5552-5849

Yesbergen Raushan, Professor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Aktobe region, Aktobe city, 030009 Republic of Kazakhstan, e-mail: rau01021980@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3894-8254

Zholdasbayeva Togzhan Kayimovna, Candidate of Economic Science, Associate Professor, Caspian Public University, High School of Economic and Management, Associate Professor of Department of Economic and Management, Address: Seifullin avenue 521, 050000, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: tholdasbaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2907-1630

Zhaishylyk Nurdana Palybekkyzy, PhD Student in Finance,School of Economics and Finance Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: noti_93n@mail.ru, https://orcid.org/0009-0006-7126-0223

Zhumaxanova Karlygash Muratovna, Candidate of Economic Sciences, associate Professor of the Department "Economics», Kazakh Automobile and Road Institute named after L.B.Goncharov, Almaty c., 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: bbb_nar2018@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8696-5027

Zhetibayev Zhanture Kopzhasarovich, PhD, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan, 161200,Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanture.zhetibayev@ayu.edu.kz, ID: https://orcid.org/0000-0001-9891-0309

Zhartai Zhanibek Maratovich, PhD, associate professor, Karaganda Buketov University, Faculty of economic, Karaganda, 100000, Republic of

Kazakhstan, e-mail: zhanibek862010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4676-4140

Zamanbekova Altynshash Bylatovna, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages JSC, Almaty, Republic of Kazakhstan, 050000, Candidate of economic sciencese-mail: altinshash77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-2358-241

Juman Jappar, Doctor of Economics, Professor, al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty 050012, Republic of Kazakhstan, sad171@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-5925-6603

Zolotareva Svetlana Vitalievna, Associate Professor, Toraighyrov University; Pavlodar, 140008,Republic of Kazakhstan, e-mail: vitalangel@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8784-6153

Igilmanova Saule Ibadullayevna, Master of MBA, K.Zhubanov Aktobe Regional University (Zhubanov University), Senior Lecturer of the Department «State Administration, Finance and Marketing», A.Moldagulova avenue 34, 030000, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_72kz@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7262-9076

Issakova Parida Bakirovna, Doctor of Economics, Professor, Head of the Doctoral Studies Department, Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: isakova-777@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6320-0489

Issakova Asiya Seidikhapbarovna, Associated professor, Doctor PhD School of Economics and Finance, Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: asisakhova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-1523-1413

Kaidarova Saida Yerbolatovna, Associate Professor, Toraighyrov University; Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kaidarova_saida@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-5397-5870

Kurmantaeva Aiman, Master of Economics, Senior lecturer, Sorbonne -Kazakhstan Institute, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050010/A26F0X3, Republic of Kazakhstan, e-mail: кurmantaeva.ayman@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7059-0219

Kazbekov Turlybek, Doctor of Science, Associate Professor,Karaganda Buketov University Republic of Kazakhstan in Karaganda region. 100000, Karaganda, Kazakhstan, e-mail: assim20@mail.ru, ID: https://orcid.org/ 0009-0005-1237-0775

Kaltayeva Saule, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,The School of Hospitality, International University of Tourism and

Hospitality,Turkestan,161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule.kaltaeva@iuth.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6465-3524

Kabdullina Gulmira, d.e.s., Professor, Kostanay Social-Technical University named after Academician Z. Aldamzhar, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, Asilhan1996@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0215-1502

Kurmanov Nurlan, PhD, professor, Management Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kurmanov_NA@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-3937-6940

Kabdolla Asylkhan, Senior consultant Strategy&Operations Group KPMG Caucasus and Central Asia, KPMG Caucasus and Central Asia, Astana, 010008, Republic of Kazakhstan, apolimatusk@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7582-9960

Kose Zhanna, Head of the Department of Management and Innovation, c.e.s., Associate Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan, jannakose770@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4259-595X

Kaisanova Nazerke Birzhanovna, PhD student, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070015, Republic of Kazakhstan, e-mail: 01-brilliant@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-0047-5973

Konurbayeva Zhadyra, Member of the Board - Vice-Rector for Science and Innovation, candidate of economic sciences, associate professor, D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhkonurbaeva@edu.ektu.kz, https://orcid.org/0000-0002-6457-392X

Kakizhanova Tolkyn, candidate of economic sciences, senior lecturer of the Department of Economics, Farabi University, 71 Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: Tolkyn.Kakizhanova@kaznu.edu.kz , 0000-0002-2475-0573

Kalybekova Dinara, PhD, Associate Professor, K.Sagadiev University of International Business, K.Sagadiev University of International Business Almaty, Almaty, 050033, Republic of Kazakhstan, e-mail: kaldiba77@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-1422-9098

Karibaev Asylbek Amirkhanovich, PhD, associate professor, International, Academic University, Uralsk city,090005, Republic of Kazakhstan,e-mail: karibaev. asylbek77 @gmail.com, https://orcid.org/0009-0009-3588-2078

Kamieva Almagul Akbulatovna, PhD, Associate Professor, International Academic University, Uralsk city, 090005, Republic of Kazakhstan, e-mail: almagul_07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0144-9494

Kelesbayev Dinmuhamed Nurmakhanbetovich, PhD, Professor, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan,

161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: dinmukhamed.kelesbayev@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4193-8121

Kuralbayev Almas Akhmetkarimovich, PhD, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan,161200,Republic of Kazakhstan,e-mail: almas.kuralbayev@ayu.edu.kz., ID: https://orcid.org/0000-0002-6564-9711

Keneshbayev Bektur Zhumakhanovich, PhD, Faculty of Economics, Management and Law, Akhmet Yassawi University, Turkestan,161200, Republic of Kazakhstan, e-mail: keneshbayev_bektur@ayu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0002-4504-1418

Kozhabatchina Gulnur Maratovna, Doctoral student in Economics, Karaganda Buketov University, Faculty of economic, Karaganda, 100000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kozhabatchina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6638-5105

Kadyrova Akmaral, Vice-Rector for Academic Affairs, Associate Professor of the Department of Economics and Management, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Economics, International Taraz University named after Sherkhan Murtaza, Faculty of Economics and Business, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kadyrova.akmaral@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8948-6323

Kuatbekov Zharas, Dean of the Faculty of Economics and Business, Associate Professor of the Department of Economics and Management, PhD, Associate Professor of Economics, International Taraz University named after Sherkhan Murtaza, Faculty of Economics and Business, Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zharas007@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-0253-8088

Kussaiynov Talgat, Doctor of Economics, Professor, Faculty of Economics, Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kta2006@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6439-1261

Ladanenko Yelena I., Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: elenladan08@rambler.ru., https://orcid.org/0009-0006-3830-5581

Mutaliyeva Aigul, PhD, Regional Innovation University, Shymkent, 160000 Kazakhstan Republic of Kazakhstan, e-mail: Alua012@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-4268-9382

Mutaliyeva Aigul, PhD, Senior Lecturer, Faculty of Economics, Regional Innovation University, Shymkent, 160000,Republic of Kazakhstan, e-mail:Alua012@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-4268-9382

Moldabekova Gulmira, Master of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of "Economic Disciplines" , Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, Aktobe city, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: ali20130223@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9550-5196

Melekova Assel, Senior Lecturer at the Higher School of Economics and Audit, Master of Economics, Zhangir Khan University, Uralsk city, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: asel.melekova8@mail.ru, :https://orcid.org/0000-0002-6044-8451

Mussina Gulnara, PhD, Faculty of Economics,Saken Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University,Astana, 10000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gmusina@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3920-330X

Mubarakov Yeldar Yerkynuly, PhD student, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: yeldar.mubarakov@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-3619-9088

Markhayeva Bayanslu, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Higher School of Economics and Management of the Caspian University. A05A6K5, Republic of Kazakhstan, Almaty, Seifullin Avenue, 521. e-mail: markhaeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-7354-7125

Normuradov Khamidulla, PhD, Associate professor, Kimyo International University in Tashkent, Tashkent, 100121, Republic of Uzbekistan, kh.normuradov@kiut.uz, https://orcid.org/0009-0003-4964-5176

Nepshina Victoria Nikolaevna, PhD, Kazakh-American Free University, Senior Lecturer, Ust-Kamenogorsk, 070018, Republic of Kazakhstan, e-mail: victorynika@list.ru, https://orcid.org/0000-0002-9202-168X

Omarova Balnur Altynsarovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Economics and Enterprise Management, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, 100027, Republic of Kazakhstan, e-mail: balnur6@bk.ru, https://orcid.org/0000-0003-1974-327X

Parmanova Rimma, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Caspian University, Almaty, Kazakhstan, 050040, e-mail: rimma200675@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6421-150X,

Rysmakhanova Gulmira Zhumabekovna, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: fpkido2010@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6788-1488

Rakhimbaev Askar Baltybaevich, candidate of economic sciences, associate Professor of the Department «Economics», Kazakh Automobile and Road Institute named after L.B.Goncharov, Almaty c., 050000, Republic of Kazakhstan, rakhimbaev1961@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-2806-6675

Ryspekova Madina Orazovna, Acting professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Astana, 010009, Republic of Kazakhstan, e-mail: madina10081957@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5021-3405

Seksenova Aigul Tulkibaevna, Master of Accounting and auditing, K. Zhubanov Aktobe Regional University (Zhubanov University), Senior Lecturer of the Department «State Administration, finance and marketing», A. Moldagulova avenue 34, 030000, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: seksenova_a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7098-6846

Sadykova Raushan, PhD Candidate of Economic Sciences, School of Economics and Finance, Almaty Management University, Almaty, 050060, Republic of Kazakhstan, e-mail: raushan.2006@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-9670-2653

Sumareva Evgenia Evgenievna, Senior lecturer-researcher of the Business Department, Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, 070000, Republic of Kazakhstan, e-mail: xee_89@mail.ru, https://orcid.org/0009-0000-9423-4825

Syzdykova Kulysh Shaimoldenovna, Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, «Q» University, Almaty 050026, Republic of Kazakhstan, e-mail: syzdykova.k@qainar-edu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5228-1842

Sagynbay Asel, PhD student, Department of Economics, Farabi University, 71 Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan, e-mail: sagynbayasel@gmail.com, ID: 0000-0001-6861-4904

Smailova Bakhytgul Kazhkenovna, senior lecturer of departament of Marketing and logistics, Turan University, Kazakhstan, Almaty, 050010, e-mail: bahyt_kalitova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-6853-5174

Syzdykbaeva Nurgul Baysharipovna, Acting professor, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Zhetysu, 040512, Republic of Kazakhstan, nurgul.010174@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8225-0721

Sayabaev Kaisar Maksutovich, Doctoral student, ENU named after L.N. Gumilyov, Astana,010005, Republic of Kazakhstan, e-mail: Kaisars79@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8524-0860

Tazhibayeva Raikhan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, The School of Hospitality, International University of Tourism and Hospitality,Turkestan,161200,Republic of Kazakhstan, e-mail: raihan.tazhibaeva@iuth.edu.kz, http://orcid.org/0000-0002-1837-6706

Tyshtykova Zarema Orazbaevna, graduate student, Toraighyrov University, Pavlodar,140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zarema.tyshtykova@mail.ru, https://orcid.org/0009-0002-5824-8132

Telagussova Elmira, Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor, Sorbonne -Kazakhstan Institute, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty,050010/A26F0X3,Republic of Kazakhstan,e-mail: eltel7@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1042-5603

Tapalova Assel, Senior Lecturer at the Higher School of Economics and Audit, Master of Economics, Zhangir Khan University, Uralsk city, 090000, Republic of Kazakhstan, e-mail: tapalova-a@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2050-6573

Tokenova Sandugash, PhD in Economics, Faculty of Economics, S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University , Astana, 010000, The Republic of Kazakhstan, University of Minnesota, United States of America, 55414, e-mail: sandi_77@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0003-0203-6843

Trofimova Yulia Viktorovna, PhD, Kazakh-American Free University, Senior Lecturer, Ust-Kamenogorsk, 070018, Republic of Kazakhstan, e-mail: ju_v_trofimova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8477-3358

Tulaganov Anvar Baltabaevich, Doctor of Science, Associate Professor of the Management Department of the Eurasian National University by name L.N.Gumilyov, Z01C0T6 Republic of Kazakhstan Astana, Kazymukan e-mail: Tulaganov22@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4169-8911

Tagay Akkhozha Asanovish, Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, «Q» (Qainar)University, Almaty Kazakhstan, Almaty 050026, Republic of Kazakhstan, e-mail: tagay.a@qainar-edu.kz, https://orcid.org/ 0000-0003-4049-5282

Tasbaltauly Dauren, Doctoral student of the Almaty Management University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail tasbaltauly_d@yahoo.com, https://orcid.org/0009-0008-5195-023X

Tireuov Kanat Maratovich, Chairman of the Board, Rector, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullina, Astana 010005, Republic of Kazakhstan, e-mail: k.tireuov@kazatu.edu.kz, https://orcid.org/0000-0003-3904-3553

Unerbaeva Raushan, doctoral student in «state and local government», «Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040 Republic of Kazakhstan. e-mail: rauka-87@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5568-5655

Khusainova Zhibek Seitovna, Candidate of Economics, Professor, Kazakh Agrotechnical University named after S. Seifullin, Astana, 010003, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhibekh11@mail.ru, – http://orcid.org/0000-0002-2617-838X

Khamzayeva Assel Valithanovna, PhD, Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty 050012, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.v.h.801@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-3467-8453

Khaitbayeva Feruza Kudratovna, department assistant, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Astana, 010009, Republic of Kazakhstan, e-mail: feruza.khait@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-4549-326X

Chereyeva Bakhytgul T, PhD, Associate Professor, Esil University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: b_chereyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6932-7325

Sherimova Nurzhanat Mukhtarovna, PhD, Professor, Faculty of Economics and Law, Department of Economics, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: asanek2010@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4482-8531

Shelomentseva Valentina Pavlovna, Professor, Doctor of Social Sciences Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: valshelom@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-4451-0865

Shilmanova Altynay Mussaevna, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan, e-mail: altynsh@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-8376-1275

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статьей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

* В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.

* Количество соавторов одной статьи не более 5.

* Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 % (согласно решению редакционной коллегии).

* Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.

* Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.

* Двойное рецензирование (слепое) проводится конфиденциально, автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.

* Квитанция об оплате предоставляется после принятия статей к публикации. Стоимость публикации в журнале составляет 40 000 (сорок тысяч) тенге.

* докторантам НАО «Торайгыров университет» и иностранным авторам (без казахстанских соавторов) публикация в журнале бесплатно.

*Если статья отклонена антиплагиатом или рецензентом статья возвращается автору на доработку. Автор может повторно отправить статью на антиплагиат или рецензензирование 1 раз. Ответственность за содержание статьи несет автор.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления. Журнал формируется исходя из количества не более 30 статей в одном номере.

Периодичность издания журналов – 4 раза в год (ежеквартально).

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;
- второй квартал до 01 мая;
- третий квартал до 01 августа;
- четвертый квартал до 01 ноября.

Научный журнал «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» выпускается с периодичностью 4 раза в год в сетевом (электронном) формате в следующие установленные сроки выхода номеров журнала:

- первый номер выпускается до 30 марта текущего года;
- второй номер – до 30 июня;
- третий номер – до 30 сентября;
- четвертый номер – до 30 декабря.

Статью (электронную версию и квитанции об оплате) следует направлять на сайтах:

- https://vestnik.tou.edu.kz/
- https://vestnik-economic.tou.edu.kz/

Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами [1,2.]

Для осуществления процедуры двойного рецензирования (слепого), авторам необходимо отправлять два варианта статьи: первый – с указанием личных данных, второй – без указания личных данных. При нарушении принципа слепого рецензирования статья не рассматривается.

СТАТЬИ ДОЛЖНЫ БЫТЬ ОФОРМЛЕНЫ В СТРОГОМ СООТВЕТСТВИИ СО СЛЕДУЮЩИМИ ПРАВИЛАМИ:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, в электронном варианте со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows» (в форматах .doc, .docx, .rtf).

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы должен составлять не менее 7 и не более 12 страниц печатного текста. *Поля страниц – 30 мм со всех сторон листа; Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотация, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список использованных источников (литературы) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2. DOI – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3. Инициалы (имя, отчество) Фамилия автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру);

Автор, который внес наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и обозначается «*».

Авторы из разных учебных заведений указываются цифрами [1,2].

4. Аффилиация (организация (место работы (учебы)), страна, город) – на казахском, русском и английском языках. Полные данные об аффилиации авторов представляются в конце журнала; ORCID;

5. Название статьи должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);

6. Аннотация – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного

исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках (рекомендуемый объем аннотации на языке публикации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

7. Ключевые слова – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

8. Основной текст статьи излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- Введение (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов). Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- Материалы и методы *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).* Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- Результаты и обсуждение *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).* Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- Информацию о финансировании (при наличии) (абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).

- Выводы *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов).*

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- Список использованных источников (жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре) включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 (см. образец).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. *Объем не менее 10, не более чем 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки), преимущественно за последние 10–15 лет.

В случае наличия в списке использованных источников работ на кириллице (на казахском и русском языках), необходимо представить список литературы в двух вариантах: 1) в оригинале (указываются источники на русском, казахском и английском либо немецком языках); 2) романизированный вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках), то есть транслитерация латинским алфавитом. *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Онлайн сервис Транслитерация по ГОСТу – https://transliteration-online.ru/

ПРАВИЛА ТРАНСЛИТЕРАЦИИ КИРИЛЛОВСКОГО ПИСЬМА ЛАТИНСКИМ АЛФАВИТОМ.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом: автор(-ы) (транслитерация либо англоязычный вариант при его наличии) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название при его наличии) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

• Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

• Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (каждая формула – один объект).

На отдельной странице (после статьи)

В электронном варианте приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (номера телефонов для связи редакции с авторами, не публикуются);

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
ORCID		
Телефон		

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайгыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137,
Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
E-mai1: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование – Оплата за ВУЗы –Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 04.51.59

DOI xxxxxxxxxxxxxx

С. К. Антикеева[1], С. К. Ксембаева[2]
Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар
*e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru
[1]ORCID: https://orcid.org/0000-0001-1111-1111
[2]ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2222-2222

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных

работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХКИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию ивоспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования :учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. –2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование: монография [Текст]. –Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовностибудущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс.на соиск.степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 –Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиСим. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

REFERENCES

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie: suschnost, effectivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod к ecologicheskomu obrazovaniu i vospitaniu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental

education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – T. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKиPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov к rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

**С. К. Антикеева, С. К. Ксембаева*
Торайғыров университет, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

**S. K. Antikeyeva, S. K. Ksembaeva*
Toraighyrov University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation

of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology»,Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal_antikeyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-1111-1111, 8-000-000-00-00

Ксембаева Сауле Камалиденовна, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00	Ксембаева Сауле Камалиденовна, кандидат педагогических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00	Saule Ksembaeva, Candidate of pedagogic sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: saule_K@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2222-2222 8-000-000-00-00

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА В НАУЧНОМ ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СЕРИЯ»

Редакционная коллегия научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» в своей профессиональной деятельности придерживаются принципов и норм Публикационной этики научных журналов НАО «Торайгыров университет». Публикационная этика разработана в соответствии с международной публикационной этической нормой Комитета по публикационной этике (COPE), этическими принципами публикации журналов Scopus (Elsevier), Кодекса академической честности НАО «Торайгыров университет».

Публикационная этика определяет нормы, принципы и стандарты этического поведения редакторов, рецензентов и авторов, меры по выявлению конфликтов интересов, неэтичного поведения, инструкции по изъятию (ретракции), исправлению и опровержению статьи.

Все участники процесса публикации, соблюдают принципы, нормы и стандарты публикационной этики.

Качество научного журнала обеспечивается исполнением принципов участников процесса публикации: равенства всех авторов, принцип конфиденциальности, однократные публикации, авторства рукописи, принцип оригинальности, принцип подтверждения источников, принцип объективности и своевременности рецензирования.

Права и обязанности членов редакционных коллегий научных журналов НАО «Торайгыров университет» «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана» и научно-популярного журнала «Краеведение» определены СО СМК 8.12.3-20 Управление научно-издательской деятельностью.

Права и обязанности рецензентов

Рецензенты научных журналов «Вестник Торайгыров университета», «Наука и техника Казахстана», научно-популярного журнала «Краеведение», обязаны руководствоваться принципом объективности.

Персональная критика в адрес автора(-ов) рукописи недопустима. Рецензент должен аргументировать свои замечания и обосновывать свое решение о принятии рукописи или о ее отклонении.

Национальность, религиозная принадлежность, политические или иные взгляды автора(-ов) не должны приниматься во внимание и учитываться в процессе рецензирования рукописи рецензентом(-ами).

Экспертная оценка, составленная рецензентом должна способствовать принятию решения редакцией о публикации и помогать автору улучшить рукопись.

Решение о принятии рукописи к публикации, возвращение работы автору на изменение или доработку, либо решение об отклонении от публикации принимается редколлегией опираясь на результаты рецензирования.

Принцип своевременности рецензирования. Рецензент обязан предоставить рецензию в срок, определенный редакцией, но не позднее 2-4 недель с момента получения рукописи на рецензирование. Если рассмотрение статьи и подготовка рецензии в назначенные сроки невозможны, то рецензент должен незамедлительно уведомить об этом научного редактора.

Рецензент, который считает, что его квалификация не соответствует либо недостаточна для принятия решения при рецензировании предоставленной рукописи должен незамедлительно сообщить об этом научному редактору и отказаться от рецензирования рукописи.

Принцип конфиденциальности со стороны рецензента. Рукопись, предоставленная рецензенту на рецензирование должна рассматриваться как конфиденциальный материал. Рецензент имеет право демонстрировать ее и/или обсуждать с другими лицами только после получения письменного разрешения со стороны научного редактора журнала и/или автора (-ов).

Информация и идеи научной работы, полученные в ходе рецензирования и обеспечения публикационного процесса, не должны быть использованы рецензентом(-ами) для получения личной выгоды.

Принцип подтверждения источников. Рецензент должен указать научные работы, которые оказали бы влияние на исследовательские результаты рассматриваемой рукописи, но не были приведены автором (-ами). Также рецензент обязан обратить внимание научного редактора на значительное сходство или совпадение между рассматриваемой рукописью и ранее опубликованной работой, о котором ему известно.

Если у рецензента имеются достаточные основания полагать, что в рукописи содержится плагиат, некорректные заимствования, ложные и сфабрикованные материалы или результаты исследования, то он не должен допустить рукопись к публикации и проинформировать научного редактора журнала о выявленных нарушениях принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Права и обязанности авторов

Публикационная этика базируется на соблюдении принципов:

Однократность публикации. Автор(-ы) гарантируют что представленная в редакцию рукопись статьи не была представлена для рассмотрения в другие издания. Представление рукописи единовременно в нескольких журналах/изданиях неприемлемо и является грубым нарушением принципов, стандартов и норм публикационной этики.

Авторство рукописи. Лицо, которое внесло наибольший интеллектуальный вклад в подготовку рукописи (при двух и более соавторах), является автором-корреспондентом и указывается первым в списке авторов.

Для каждой статьи должен быть назначен автор для корреспонденции, который отвечает за подготовку финальной версии статьи, коммуникацию с редколлегией, должен обеспечить включение всех участников исследования (при количестве авторов более одного), внесших в него достаточный вклад, в список авторов, а также получить одобрение окончательной версии рукописи от всех авторов для представления в редакцию для публикации. Все авторы, указанные в рукописи/статье, несут ответственность за содержание работы.

Принцип оригинальности. Автор(-ы) гарантирует, что результаты исследования, изложенные в рукописи, представляют собой оригинальную самостоятельную работу, и не содержат некорректных заимствований и плагиата, которые могут быть выявлены в процессе.

Авторы несут ответственность за публикацию статей с признаками неэтичного поведения, плагиата, самоплагиата, самоцитирования, фальсификации, фабрикации, искажения данных, ложного авторства, дублирования, конфликта интересов и обмана.

Принцип подтверждения источников. Автор(ы) обязуется правильно указывать научные и иные источники, которые он(и) использовал(и) в ходе исследования. В случае использования каких-либо частей чужих работ и/или заимствования утверждений другого автора(-ов) в рукописи должны быть указаны библиографические ссылки с указанием автора(-ов) первоисточника. Информация, полученная из сомнительных источников не должна использоваться при оформлении рукописи.

В случае, если у рецензентов, научного редактора, члена(-ов) редколлегии журнала возникают сомнения подлинности и достоверности результатов исследования, автор(-ы) должны предоставить дополнительные материалы для подтверждения результатов или фактов, приводимых в рукописи.

Исправление ошибок в процессе публикации. В случае выявления ошибок и неточностей в работе на любой стадии публикационного процесса авторы обязуются в срочном порядке сообщить об этом научному редактору

и оказать помощь в устранении или исправлении ошибки для публикации на сайте журнала соответствующей коррекции (Erratum или Corrigendum) с комментариями. В случае обнаружения грубых ошибок, которые невозможно исправить, автор(-ы) должен(-ны) отозвать рукопись/статью.

Принцип соблюдения публикационной этики. Авторы обязаны соблюдать этические нормы, связанные с критикой или замечаниями в отношении исследований, а также в отношении взаимодействия с редакцией по поводу рецензирования и публикации. Несоблюдение этических принципов авторами расценивается как грубое нарушение этики публикаций и дает основание для снятия рукописи с рецензирования и/или публикации.

Конфликт интересов

Конфликт интересов, по определению Комитета по публикационной этике (COPE), это конфликтные ситуации, в которых авторы, рецензенты или члены редколлегии имеют неявные интересы, способные повлиять на их суждения касательно публикуемого материала. Конфликт интересов появляется, когда имеются финансовые, личные или профессиональные условия, которые могут повлиять на научное суждение рецензента и членов редколлегии, и, как результат, на решение редколлегии относительно публикации рукописи.

Главный редактор, член редколлегии и рецензенты должны оповестить о потенциальном конфликте интересов, который может как-то повлиять на решение редакционной коллегии. Члены редколлегии должны отказаться от рассмотрения рукописи, если они состоят в каких-либо конкурентных отношениях, связанных с результатами исследования автора(-ов) рукописи, либо если существует иной конфликт интересов.

При подаче рукописи на рассмотрение в журнал, автор(-ы) заявляет о том, что в содержании рукописи указаны все источники финансирования исследования; также указывают, какие имеются коммерческие, финансовые, личные или профессиональные факторы, которые могли бы создать конфликт интересов в отношении поданной на рассмотрение рукописи. Автор(ы), в письме при наличии конфликта интересов, могут указать ученых, которые, по их мнению, не смогут объективно оценить их рукопись.

Рецензент не должен рассматривать рукописи, которые могут послужить причинами конфликта интересов, проистекающего из конкуренции, сотрудничества или других отношений с кем-либо из авторов, имеющих отношение к рукописи.

В случае наличия конфликта интересов с содержанием рукописи, ответственный секретарь должен известить об этом главного редактора, после чего рукопись передается другому рецензенту.

Существование конфликта интересов между участниками в процессе рассмотрения и рецензирования не значит, что рукопись будет отклонена.

Всем заинтересованным лицам необходимо, по мере возможности избегать возникновения конфликта интересов в любых вариациях на всех этапах публикации. В случае возникновения какого-либо конфликта интересов тот, кто обнаружил этот конфликт, должен незамедлительно оповестить об этом редакцию. То же самое касается любых других нарушений принципов, стандартов и норм публикационной и научной этики.

Неэтичное поведение

Неэтичным поведением считаются действия авторов, редакторов или издателя, в случае самостоятельного предоставления рецензии на собственные статьи, в случае договорного и ложного рецензирования, в условиях обращения к агентским услугам для публикации результатов научного исследования, лжеавторства, фальсификации и фабрикации результатов исследования, публикация недостоверных псевдо-научных текстов, передачи рукописи статей в другие издания без разрешения авторов, передачи материалов авторов третьим лицам, условия когда нарушены авторские права и принципы конфиденциальности редакционных процессов, в случае манипуляции с цитированием, плагиатом.

Теруге 03.03.2025 ж. жіберілді. Басуға 28.03.2025 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
5,04 Mb RAM
Шартты баспа табағы 17,4
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. К. Мыржикова
Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Тапсырыс № 4359

Сдано в набор 03.03.2025 г. Подписано в печать 28.03.2025 г.
Электронное издание
5,04 Mb RAM
Усл.п.л. 17,4. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. К. Мыржикова
Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Кожас
Заказ № 4359

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
8 (7182) 67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz
www.vestnik-economic.tou.edu.kz